

VALODA: | NOZĪME UN
FORMA

Gramatika un
korpusa pētījumi

LANGUAGE: | MEANING AND
FORM

Grammar and
Corpus-Based Research

14

2 0 2 3

VALODA: NOZĪME UN
FORMA

14

**Gramatika un
korpusa pētījumi**

Andra Kalnača
(krājuma sastādītāja un redaktore)

LANGUAGE: MEANING AND
FORM

14

**Grammar and
Corpus-Based Research**

Andra Kalnača
(editor)

Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi = Language: Meaning and Form 14. Grammar and Corpus-Based Research. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājums. Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2023. 216 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes domes 2023. gada 6. marta lēmumu, protokola Nr. 26-3/16. Krājuma izdošana finansēta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

VPP
Valsts pētījumu
programma

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitāte

Ilze Auziņa, Latvijas Universitāte

Ina Druvieta, Latvijas Universitāte

Daiki Horiguchi, Kyoto University

Magdalene Huelmann, Universitāt Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitāte

Michal Škrabal, Univerzita Karlova

Visi krājuma raksti ir recenzēti savstarpēji anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS*, *MLA International Bibliography*, *EBSCO*, *ERIH PLUS*, *CEEOL*, *Index Copernicus International*

Krājumam *Valoda: nozīme un forma* ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / *Language: Meaning and Form* is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Maketu veidojusi Ineta Prīga

Korektore Agita Kazakeviča (latviešu valoda), Andra Damberga (angļu valoda)

© Latvijas Universitāte, 2023

© Krājuma rakstu autori, 2023

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-36-131-9

ISBN 978-9934-36-132-6 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/vnf.14>

Saturs

Priekšvārdi	5
<i>Gita Bērziņa</i>	
Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā („Latīņu–latviešu vārdnīcas” materiāls)	
<i>Greek proper names and their derivatives in Latin (“Latin–Latvian dictionary” material) .....</i>	7
<i>Anete Daina</i>	
Darbības vārda <i>varēt</i> lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā	
<i>The use of verb varēt ‘can’ in conditional mood in the Corpus of the Saeima .....</i>	22
<i>Daiga Deksnē</i>	
Neoklasiskās vārddalās <i>ultra-</i> , <i>mega-</i> , <i>hiper-</i> un <i>super-</i> un adjektīvu darināšanas modeļi latviešu valodā	
<i>Neoclassical wordparts ultra-, mega-, hiper- and super- and adjective word-formation models in Latvian .....</i>	33
<i>Daiki Horiguchi</i>	
Latvian reflexive verbs with <i>paš-</i> ‘self-’	
<i>Latviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi ar paš- .....</i>	42
<i>Andra Kalnača, Tatjana Pakalne</i>	
Latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļu daudznozīmība teorētiskā skatījumā	
<i>The polysemy of Latvian nominal suffixes from a theoretical perspective .....</i>	53
<i>Indra Karapetjana, Gunta Roziņa, Margarita Spirida</i>	
Critical discourse analysis of hate speech from a linguistic perspective	
<i>Naida runas kritiskā diskursa analīze lingvistiskā skatījumā .....</i>	74
<i>Samanta Kietytė</i>	
Productivity of prefixation: A case of Lithuanian prefixes <i>nu-</i> , <i>pri-</i> , <i>į-</i> and <i>iš-</i>	
<i>Prefiksācijas produktivitāte: lietuviešu valodas prefiksu nu-, pri-, į- un iš- piemērs .....</i>	91
<i>Linda Lauze, Ilze Auziņa</i>	
Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu	
<i>A comparison of corpora and individual collection: Genitive and nominative competition in connection with an adverb .....</i>	111

Ilze Lokmane

Sintaktisko sakaru robežgadījumi: sekundāri predikatīvs sakars un pakārtojums
Borderline cases of syntactic relations: Secondary predication and subordination 126

Emīlija Mežale

Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti latviešu valodas tīmekļa tekstos
Colloquial variants of demonstrative pronouns in Latvian online texts 139

Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte, Lauma Pretkalniņa

Vārdkopas analogi „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”
Analogue of subordinate phrase in Latvian Treebank 156

Ilze Rūmniece

Neoloģija klasisko teorētisko tekstu tulkojumos latviešu valodā:
Aristoteļa „Runas mākslas – rētorikas” glosārija materiāls
Neology in translations of classical theoretical texts into Latvian: The glossary material for Aristotle’s “Art of Speech – Rhetoric” 174

Ilze Tālberga

Translating Latvian diminutive nouns into Estonian
Par latviešu lietvārdu deminutīvu tulkošanu igauņu valodā 189

IZDOŠANAS PRINCIPI 210

PUBLISHING PRINCIPLES 213

Priekšvārdi

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi” apkopotas trīspadsmit publikācijas.

Krājuma idejiskais pamats ir 80. Latvijas Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkotā Latviešu un vispārīgās valodniecības sekcija „Gramatika un korpusa pētījumi” (10.02.2022.), sadarbojoties diviem pētnieciskiem projektiem – LU prioritārās tēmas „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” HZF projektam „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” (vadītāja prof. *Dr. philol.* Andra Kalnača) un Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektam „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (vadītāja *Dr. philol.* Ilze Auziņa). Visus četrpadsmit sekcijas referātus vienoja tas, ka analizētais valodas materiāls bija izgūts no dažādiem korpusiem, t. sk. individuālu autoru veidotiem, kā arī valodas fakti tika analizēti ar dažādām korpuslingvistikas metodēm.

Šie principi paturēti arī rakstu krājumā „Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi”, kur ietverti trīspadsmit pētījumi par latviešu, lietuviešu, igauņu, latīņu, sengrieķu un angļu valodu. Pieci no tiem balstīti uz LU 80. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijā „Gramatika un korpusa pētījumi” nolasītajiem referātiem: Linda Lauze (Liepājas Universitāte), Ilze Auziņa (LU Matemātikas un informātikas institūts) „Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu”, Ilze Lokmane „Sintaktisko sakaru robežgadījumi: sekundāri predikatīvs sakars un pakārtojums” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte, Lauma Pretkalniņa „Vārdkopas analogi „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”” (LU Matemātikas un informātikas institūts), Anete Daina „Darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā” (LU Latviešu valodas institūts) un Emīlija Mežale „Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti latviešu valodas tīmekļa tekstos” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte).

Arī pārējie astoņi raksti ir saistīti ar dažādu korpusu materiāla vai individuālā vākuma izguvi un analīzi, kā arī korpuslingvistikas metodoloģijas izmantojumu. Te minami šādi autori un viņu publikācijas: Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi*) „Latvian reflexive verbs with *paš-* ‘self-’” (Kioto Universitāte), Ilze Tālberga „Translating Latvian diminutive nouns into Estonian” (Tartu Universitāte), Samanta Kietīte (*Samanta Kietytē*) „Productivity of prefixation: A case of Lithuanian prefixes *nu-*, *pri-*, *i-* and *iš-*” (Viļņas Universitāte), Indra Karapetjana, Gunta Roziņa, Margarita Spirida „Critical discourse analysis of hate speech from a linguistic perspective” (visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Ilze Rūmniece „Neoloģija klasisko teorētisko tekstu tulkojumos latviešu valodā: Aristoteļa „Runas mākslas – rētorikas” glosārija materiāls”

(LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Gita Bērziņa „Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā („Latīņu–latviešu vārdnīcas” materiāls)” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Daiga Deksnē „Neoklasiskās vārddalās *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-* un adjektīvu darināšanas modeļi latviešu valodā” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte), Andra Kalnača, Tatjana Pakalne „Latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļu daudznozīmība teorētiskā skatījumā” (LU Humanitāro zinātņu fakultāte).

Rakstu krājums sagatavots Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006). Krājumu finansiāli atbalsta arī Latvijas Universitātes zinātniskās darbības attīstības projekts „LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājuma „Valoda: nozīme un forma 14” manuskripta sagatavošana publicēšanai LU Akadēmiskajā apgādā” (2023, projekta vadītāja Andra Kalnača).

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienu valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītāja pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, kā arī redakcijas kolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Īpaša pateicība pienākas krājuma pirmās korektūras veicējām Paulai Kļaviņai un Klintai Mellupai, Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” dalībniecēm.

Andra Kalnača,

Krājuma „Valoda: nozīme un forma 14. Gramatika un korpusa pētījumi”
sastādītāja un redaktore

Priekšvārdam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This editorial is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā („Latīņu–latviešu vārdnīcas” materiāls)¹

Greek proper names and their derivatives in Latin (“Latin–Latvian dictionary” material)

Gita Bērziņa

Klasiskās filoloģijas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: gita.berzina.hzf@lu.lv

Klasisko (grieķu un latīņu) valodu materiāls kalpo, ne tikai lai atklātu vispārējus principus valodas sistēmā un attīstības procesos, bet arī lai savstarpējā sastatījumā izgaismotu citu valodu, tostarp latviešu valodas, būtiskas iezīmes dažādos aspektos.

Vēsturiski ilgstoši grieķu un romiešu kultūru un grieķu un latīņu valodas kontakti radījuši nozīmīgu un daudzveidīgu grieķu valodas ietekmi latīņu valodā un ar to saistītā kultūras, izglītības un zinātniskās domas tradīcijā.

Rakstā, izstrādājot jauno „Latīņu–latviešu vārdnīcas” variantu (izvērtējot un rediģējot leksisko materiālu un latīņu un grieķu valodas atveides principus), pievērsta uzmanību grieķu īpašvārdiem un to atvasinājumiem latīņu valodā, to atveidei latviešu valodā.

Daļa grieķu īpašvārdu uzreiz jau organiski iekļāvušies latīņu valodas deklinēšanas sistēmā, turpretim citi vismaz sākotnēji pārņemti un tekstos apzināti lietoti grieķiskā veidolā, t. i., aizgūti ar grieķu valodas izskaņām, un tālāk laika gaitā lielākā vai mazākā mērā pielāgoti latīņu valodas deklinēšanas sistēmai, nereti attīstot arī paralēlus variantus. Izmantojot latīņu valodas morfēmas, jo īpaši piedēkļus un galotnes, no grieķu valodas personvārdiem un vietvārdiem atvasināti sugas vārdi, īpašības vārdi, arī darbības un apstākļa vārdi. Latīņu valodā raksturīgs plašs un sinonīmisks vārdadarināšanas morfēmu klāsts. Tas daudzveidīgi izmantots grieķu cilmes atvasinājumu un to variantu darināšanā latīņu valodā.

Grieķu un latīņu valodas variantu līdzās pastāvēšanas, kā arī plaša sinonīmiskas nozīmes vārdadarināšanas līdzekļu izmantošana nereti sarežģī grieķu cilmes atvasinājumu atlasīšanu un atspoguļošanu „Latīņu–latviešu vārdnīcas” korpusā, kā arī to atveidi latviešu valodā.

Atslēgvārdi: grieķu īpašvārds; latīņu valoda; atvasinājums; deklinācija / deklinēšana; atveide latviešu valodā; paralēli varianti.

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003). Šai projektā tiek sagatavots arī jaunais „Latīņu–latviešu vārdnīcas” variants (zinātniskā redaktore – Brigita Cīrule).

levads

Klasisko valodu materiāls arvien ir izpētes vērts, ne tikai lai atklātu vispārējus principus un likumsakarības valodas sistēmā un attīstības procesos, bet arī lai savstarpējā sastatījumā izgaismotu citu valodu, tostarp latviešu valodas, būtiskas iezīmes. Turklāt nereti latīņu un sengrieķu valodas fakti nav nošķirami un būtu skatāmi simbiozē. To nosaka gan līdzības abu šo valodu struktūrā, gan ietekmes citās indoeiropiešu (un ne tikai) valodās daudzu gadsimtu garumā, gan arī paraugi citu valodu gramatiskajā tradīcijā un izpētē.

Šī raksta tēmas izpēti ierosinājis darbs pie jaunā „Latīņu–latviešu vārdnīcas” varianta izstrādes. Vārdnīca ar aktualizētu un paplašinātu latīņu valodas leksisko krājumu un tā piemērotu atveidi latviešu valodā svarīga un nepieciešama dažādu jomu speciālistiem Latvijā. Tā tiek veidota atbilstoši mūsdienu leksikogrāfijas principiem un jo īpaši klasisko valodu vārdnīcu veidošanas prakses attīstībai, izvērtējot 1955. gada „Latīņu–latviešu vārdnīcas” izdevuma (Veitmane et al. 1955) leksisko materiālu un tā strukturējumu, to rediģējot un pārskatot arī atveidi latviešu valodā. Šajā darbā nākas saskarties ar virkni kompleksi risināmu jautājumu, tostarp – īpašvārdiem un ar tiem saistīto materiālu un jautājumu loku.

Vēsturiski ilgstoši grieķu un romiešu kultūras un abu valodu kontakti radījuši nozīmīgu vienas valodas, primāri jau grieķu, ietekmi otrā, resp., latīņu valodā, un visā ar to saistītā kultūras, izglītības un zinātniskās domas tradīcijā.

Grieķi nozīmīgi ietekmējuši romiešus visā to civilizācijas un latīņu valodas attīstības gaitā kopš 8. gs. p. m. ē., kad grieķi dibina pirmās kolonijas Dienviditālijā, Sicīlijā un vēlāk arī citviet Itālijā un viņu līdzatnestā bagātīgā kultūra un valoda, sākotnēji vēl ar citu – Itālijas teritoriju apdzīvojošo neromiešu cilšu un tautu (piem., etrusku) – starpniecību atstājusi pēdas agrīnā romiešu kultūrā, tostarp arī reliģijā, mitoloģijā un valodā (Palmer 1954, 49–52). Grieķu kultūras un valodas ietekme jo īpaši pieaug, Romas valstij paplašinoties un pakļaujot grieķu apdzīvotās teritorijas 3.–2. gs. p. m. ē. un turpmāk arī citas jau iepriekš, sevišķi pēc Maķedonijas Aleksandra iekarojumiem, hellenizētās teritorijas. Tā rezultātā attīstījusies divvalodība, jo koinē grieķu valoda līdzās latīņu valodai tiek lietota kā oficiāla valoda Romas impērijas austrumu teritorijās (Souris, Nigdelis 2007; Brixhe 2007, 903). Vairākus gadsimtus dzīvojuši līdzās antīkās pasaules izcilākajai kultūrai, kurā likti pamati Rietumeiropas literatūrai, filozofijai, arhitektūrai, mākslai un zinātnei, atzīstot pakļauto grieķu kultūras pārākumu (*Graecia capta ferum victorem cepit et artes / intulit agresti Latio* ‘Iekarotā Grieķija sagūstīja mežonīgo uzvarētāju un ienesa mākslu laucinieciskajā Latijā’ Hor. Ep. 2, 1, 156) un attīstot savu kultūru un literatūru, arī literāro latīņu valodu, romieši daudzējādā ziņā seko grieķu paraugam (Janson 2007, 19–21, 33–35, 47–65; Clackson, Horrocks 2007, 184–198; Fruyt 2011a, 151–155). Romieši kopumā aizgūst līdzās dzīvojošo grieķu leksiku dažādās jomās (sk., piem., Palmer 1954, 81–84; Coleman 2007, 792–793), bet augstāko kārtu romieši, zināmā mērā pārņemot grieķu attīstīto izglītības sistēmu, mērķtiecīgi mācās grieķu valodu un vismaz daļa izglītību iegūst pie grieķu filozofiem, rētoriem un gramatiķiem (sk., piem., Janson 2007, 61–62; Clackson, Horrocks 2007, 185 u. c.).

Romiešu literatūra sākas ar grieķu izcilā eposa „Odiseja” tulkojumu, un, tā kā tā sāk veidoties laikā, kad grieķu literatūrā jau ir augsti attīstīti dažādi literatūras žanri ar

savu tradīciju, savām formas un satura konstantēm, tostarp valodas un stila iezīmēm, turpmāk tikpat kā visi romiešu literatūras žanri (arī to valoda) attīstās, aizgūstot formas un arī satura raksturiezīmes no grieķu literāriem paraugiem. Tas līdz ar grieķu gramatiskās domas tradīcijas paraugu nozīmīgi ietekmē arī latīņu literārās valodas attīstību, sevišķi klasiskajā periodā (1. gs. p. m. ē.–1. gs. m. ē.), – vispārējos principos un konvencijās (t. sk. valodas pareizības, normēšanas, pūrisma, elegances jautājumi, dažādu žanru un stilu raksturiezīmes), izteiksmes kvalitātē, aizgūtājā leksikā, vārddarināšanas modeļos, sintaktiskās konstrukcijās u. c. (detalizētāk sk., piem., Palmer 1954, 95–147; Coleman 2007, 2011a; Clackson, Horrocks 2007, 184–198, kā arī Fruyt 2011a, 151–155, 2011b). Grieķu valoda ir kā paraugs arī dažādu zinātņu jomu terminoloģijas (sk., piem., Fruyt 2011a, 151–155; Fögen 2011), kā arī kristīgās latīņu valodas attīstībai (Palmer 1954, 183–200; Burton 2011).

Tādējādi latīņu un grieķu valodas kontakti turpat tūkstoš gadu garumā ir plaši un daudzveidīgi, un grieķu valodas ietekme bijusi daudzveidīga dažādos laikos, izpausmes jomās un žanros – gan valodas morfoloģiskajā un sintaktiskajā struktūrā, gan jo īpaši leksikā.

Latīņu valodā vērojami plaši aizguvumi no grieķu valodas, kas saistīts ar mitoloģiskās, literārās, kultūras u. c. tradīcijas pārmantošanu un atspoguļošanu. Grieķu kultūras personāliju un reāliju apzīmējumi, aizgūti no grieķu valodas, vairāk vai mazāk pielāgoti latīņu valodas sistēmai, un bieži atbilstīgi latīņu valodas sistēmai tālāk darināti arī to atvasinājumi. Ar latīņu valodas starpniecību šie aizguvumi nereti tālāk pārņemti citās valodās, tostarp latviešu valodā. Tie veido gan nozīmīgu vispārlietojamās leksikas krājuma daļu (piem., tādas leksēmas kā *delfīns*, *marmors*, *dialogs*, *kritika*, *akadēmija*, *apollonisks* u. c.), gan būtisku bāzi dažādu jomu zinātnes terminoloģijā (piem., *gramatika*, *sintakse*, *bioloģija*, *artērija* u. c.).

Jāpiebilst, ka divu valodu savstarpēji ietekmētu aizguvumu, sevišķi lietvārdu un īpašības vārdu, analīzē ir problemātiski skaidri nošķirt vārddarināšanu un formveidošanu, kā to prasa mūsdienu pieeja gramatikas aprakstā (sk., piem., Skujiņa 2007, 120–122, 429; Nītiņa, Grigorjevs 2013; Kalnača, Lokmane 2021 attiecībā uz latviešu valodu; par latīņu un sengrieķu valodu sk. Clackson & Horrocks 2007, 191, 208–210; Clackson 2011b; Fruyt 2011b). Lai gan šis pētījums veltīts pamatā grieķu un latīņu valodas kontaktu iespaidotas vārddarināšanas analīzei, tomēr, aplūkojot grieķu cilmes atvasinājumu darināšanu latīņu valodā, nav iespējams norobežoties arī no to locīšanas, resp., formu veidošanas.

1. Grieķu īpašvārdi

Īpašas uzmanības vērti ir grieķu īpašvārdi latīņu valodā, no tiem darināti atvasinājumi un to atveide latviešu valodā. Plaši aizgūti ir dažādi gan mītisku un reālu vēsturisku personu, gan vietu vārdi. Dažāds ir to gramatiskais liktenis latīņu valodā – daļa grieķu īpašvārdu ieraugāmi uzreiz jau organiski iekļāvušies latīņu valodas deklinēšanas sistēmā. Turpretim citi vismaz sākotnēji pārņemti grieķiskā veidolā, t. i., aizgūti ar grieķu valodas izskaņām, un tālāk laika gaitā lielākā vai mazākā mērā pielāgoti latīņu valodas deklinēšanas sistēmai, nereti attīstot arī paralēlus variantus.

Grieķu 1. deklinācijas sieviešu dzimtes īpašvārdi ar *-α*, t. i., *-a-* celmu vārdi, arī latīņu valodā paturēti kā *-a-* celmi, atveidoti ar nominatīva galotni *-a* un deklinēti kā 1. deklinācijas lietvārdi, piem.:

- (1) a. *Arcadia* [Ἀρκαδία] ‘Arkadija’
- b. *Phthia* [Φθία] ‘Ftija’
- c. *Hēra* [Ἥρα] ‘Hēra’
- d. *Galatēa* [Γαλάτεια] ‘Galateja’

Tie arī latviešu valodā atveidoti atbilstīgi kā sieviešu dzimtes vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-a*.

Grieķu gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes 2. deklinācijas īpašvārdi ar *-ος* (t. i., *-o-* celmi) latīņu valodā lielākoties iegūst ekvivalentu nominatīva galotni *-us* un tiek deklinēti ar regulārām latīņu 2. deklinācijas galotnēm, piem.:

- (2) a. *Aeolus* [Αἰόλος] ‘Aiols’
- b. *Priamus* [Πρίαμος] ‘Priams’
- c. *Aegyptus* [Αἴγυπτος] ‘Aigipts / Ēģipts’ (valdnieks, Poseidona mazdēls, vīriešu dzimtes lietvārds) vai ‘Ēģipte’ (zeme, valsts; sieviešu dzimtes lietvārds)
- d. *Corinthus* [Κόρινθος] ‘Korinta’
- e. *Rhodus* [Ῥόδος] ‘Roda’

Latviešu valodā, kā redzams tikko minētos piemēros, tie tiek atveidoti atbilstoši dzimtei – vīriešu dzimtē ar galotni *-s* (*Aiols*, *Priams*, *Aigipts* / *Ēģipts*), sieviešu dzimtē ar galotni *-a* vai *-e* (*Ēģipte*, *Korinta*, *Roda*) un tālāk attiecīgi deklinēti.

Jāatzīmē, ka – kā vērojams vārda *Aegyptus* atveidē –, respektējot ap pusotra gadsimta ilgo daudzveidīgo (neviendabīgo) grieķu īpašvārdu atveides latviešu valodā praksi (arī atsevišķu periodu normējumu) un noteiktos gadījumos nostabilizējušos tradīciju (sk., piem., Felsbergs 1922; Feldhūns 1974; Vecvagars 2007; Hansons 2019), gan „Latīņu–latviešu vārdnīcā”, gan šajā rakstā daļai grieķu īpašvārdu latviešu valodas atveidē norādīti paralēli varianti – pēc oriģinālformas atveidojamā (kas nereti atsevišķos periodos vai avotos arī lietota) un lietojuma tradīcijā nostabilizējusies (trad.).

Atsevišķi *-o-* celma īpašvārdi, piem., daļa salu nosaukumu latīņu valodas tekstos, jo īpaši dzejas tekstos, tomēr sastopami arī grieķiskā veidolā:

- (3) NOM a. *Dēlos* paralēli *Dēlus* [Δῆλος] ‘Dēla’
- b. *Lesbos* / *Lesbus* [Λέσβος] ‘Lesba’
- c. *Paros* / *Parus* [Πάρος] ‘Para’
- (4) ACC a. *Dēlon* / *Dēlum*
- b. *Paron* / *Parum*

Arī atsevišķi citi vārdi, piem.:

- (5) NOM *Tantalos* [Τάνταλος] paralēli *Tantalus* ‘Tantals’

Tādējādi šiem vārdiem latīņu valodas tekstos nominatīvā un akuzatīvā vērojami paralēli varianti.

Latīņu deklinēšanas sistēmā neviendabīgi sākotnēji iekļaujas, t. i., aizgūti grieķiskā veidolā vīriešu dzimtes *-a-* celma īpašvārdi. Piem., trojiešu varoņa Aineja (trad. Eneja) vārds, kas plaši izmantots romiešu nacionālā eposa Vergilija „Aineidas / Eneīdas” tekstā (arī tā nosaukums atvasināts no šī varoņa vārda!), līdzās latīņu 1. deklinācijai raksturīgām formām (GEN, DAT, ABL) sastopams ar izskaņām, kādu nav latīņu deklinācijās:

- (6) NOM *Aenēās* (arī *Aenēā*) [Αἰνεΐας] ‘Ainejs’
 ACC *Aenēān*
 VOC *Aenēā*

Tāpat ar grieķiskām galotnēm latīņu tekstos izmantots Aineja tēva vārds:

- (7) NOM *Anchīsēs* (paralēli lat. *Anchīsa*) [Ἀγχίσης] ‘Anhīss’
 ACC *Anchīsen* (paralēli lat. *Ancīsem*)
 VOC *Anchise*

Atšķirības vērojamas arī citu grieķu valodas celmu (līdzskaņu, divskaņu celmu) īpašvārdu deklinēšanā. Visumā organiski latīņu valodas deklinēšanas sistēmā (3. dekl.) iekļāvušies grieķu līdzskaņu (piem., *-r-*, *-c-*, *-n-*, arī *-nt-*) celmu vārdi, piem.:

- (8) a. *Hector*, *-oris* [Ἑκτωρ] ‘Hektors’
 b. *Apollo*, *-inis* [Ἀπόλλων] ‘Apollons’
 c. *Phoenīx*, *-īcis* [Φοῖνιξ] ‘Foinīkss / Fēnikss’
 d. *Polydamās*, *-antis* [Πολυδάμας] ‘Polidamants’

Kaut gan nominatīvā pārņemti grieķu valodai raksturīgā veidolā (*-ōn*), pārējos locījumos lielākoties izmantoti ar latīņu 3. deklinācijai tipiskām formām arī tādi vārdi kā:

- (9) a. *Helicōn*, *-ōnis* [Ἑλικών] ‘Helikons’
 b. *Gēryōn*, *-ōnis* [Γηρυών] ‘Gērions’
 c. *Lāomedōn*, *-ontis* [Λαομέδων] ‘Lāomedonts’

Bet, piem., īpašvārds *Babylōn* [Βαβυλών] ‘Babilona’ latīņu tekstos lietots ar paralēlām grieķu un latīņu valodas deklinēšanai raksturīgām ģenitīva un akuzatīva formām:

- (10) GEN gr. *Babylōnos* un lat. *Babylōnis*
 ACC gr. *Babylōna* un lat. *Babylōnem*

Lielākas atšķirības, proti, ar grieķu vai latīņu valodas deklinēšanai raksturīgām formām, vērojamas *-s-* celmu aizgūšanā un lietojumā latīņu tekstos:

- (11) a. NOM *Sōcratēs* [Σωκράτης] ‘Sokrats’
 GEN *Sōcratis* vai *Sōcratī*
 ACC *Sōcratem* vai *Sōcraten*
 VOC *Sōcratēs* vai *Sōcratē*
 b. NOM *Periclēs* [Περικλῆς] ‘Perikls’
 GEN *Periclis* vai *Periclī*
 c. NOM *Sophoclēs* [Σοφοκλῆς] ‘Sofokls’
 GEN *Sophoclis* vai *Sophoclī*

Formu paralēlisms spilgti redzams arī grieķu valodas divskaņu celmu, piem., dižā grieķu varoņa Ahilleja [Ἀχιλλεύς] vārda latīniskajā atveidē:

- (12) NOM *Achillēs*
 GEN *Achillis* vai *Achillī*, arī *Achillēt*
 ACC *Achillem* vai *Achillēn*

Tāpat grieķu valodai raksturīgu galotņu izmantojums vērojams arī mītiskā dziesminieka Orfeja vārda (arī divskaņu celma) deklinēšanā latīņu valodā:

- (13) NOM *Orpheus* [Ὀρφεύς]
 GEN *Orpheos*
 DAT *Orphei*
 ACC *Orphea*
 VOC *Orpheu*

Tikai ablatīvā kā latīņu valodai raksturīgā locījumā izmantota tam raksturīgā 2. deklinācijas galotne *-ō* (*Orpheō*).

Savukārt grieķu sieviešu dzimtes īpašvārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni *-ε* latīņu valodā (un tālāk līdzīgi arī latviešu valodā) saglabāti ar galotni *-e* (*Hellē* [Ἑλλη] ‘Helle’, *Hecatē* [Ἑκάτη] ‘Hekate’) vai tiek atveidoti ar tipisko latīņu sieviešu dzimtes galotni *-a*, nereti veidojoties paralēliem variantiem:

- (14) a. *Crētē* vai *Crēta* [Κρήτη] ‘Krēta’
 b. *Eurōpē* vai *Eurōpa* [Εὐρώπη] ‘Eiropa’
 c. *Pēnelopē* vai *Pēnelopa* [Πηνελόπη] ‘Pēnelope / Pēnelopa’
 d. *Helenē* vai *Helena* [Ἑλένη] ‘Helene / Helena’

Tādā gadījumā paralēli varianti vērojami arī citos locījumos (resp. lietotas paralēlas deklinēšanas paradigmas): GEN *-ēs / -ae*; ACC *-ēn / -am*; ABL *-ē / -ā*. Vismaz pēdējo divu vārdu formu paralēlisms latīņu valodā (*Pēnelopē / Pēnelopa*, *Helenē / Helena*) ietekmējis arī šo vārdu formu paralēlismu latviešu valodā (Pēnelope / Pēnelopa, Helene / Helena).

Tādējādi, kā norādījuši jau latīņu valodas pētnieki, vērojama jaukta latīņu-grieķu deklinēšana ar grieķu un latīņu izskaņām (piem., Zutis 1937, 69; Lezdiņš 1962, 243, sk. arī Strads 2014, 48–51; Ayer 2014). Turklāt grieķu vārds var iegūt latinizētu celmu, var pāriet citā deklinācijā (dažreiz pilnīgi, dažreiz tikai kādā locījumā), var tikt lietots vienreiz ar latīņu, citreiz ar grieķu izskaņu. Savukārt, piem., ablatīvs, kura grieķu valodā nav, parasti ir latīņu valodas formā (Lezdiņš 1962, 243).

Grieķu valodas lietvārdu gramatisko formu pārņemšanu un lietojumu, tostarp nereti apzinātu un mērķtiecīgu, latīņu valodā nozīmīgi motivēja gan romiešu grieķu valodas zināšanas, gan sekošana grieķu kultūras u. c. jomu sasniegumiem un tradīcijas paraugs, kurā konkrētu īpašvārdu – gan personu, gan vietvārdu – izmantojums saistīts ar noteiktu jomu, kontekstu un žanru.

Tā, piem., romiešu episkās dzejas tekstos bieži mērķtiecīgi lietotas grieķu valodas gramatiskās formas. Vergilija eposa tekstā plaši sastopami gan grieķiski nominatīvi kā vienskaitlī, tā daudzskaitlī (SG *Aeneas*, *Samos*, PL *Phryges*, *Cyclopes*), gan akuzatīvi

(*Aenean, Aioliden, Lāomedontiaden, Troas*), gan arī vokatīvi (*Anchise, Tydide*), arī poētiskais Trojas nosaukums latīniski *Ilium* līdzās grieķiskai formai *Ilion* [Ἴλιον] ‘Īlija’ (sk. arī, piem., Hor. *Carm.* 3. 3). Turklāt dažkārt grieķiskās locījumu formas izmantotas arī sugas vārdiem (piem., *heros, cratera*). Tās autoram noder, lai distancētu eposa izteiksmi no ikdienai raksturīgās, poētiskotu „Aineidas / Eneīdas” tekstu, kā arī lai atgādinātu par episkās valodas tradīciju, tās grieķisko avotu (plašāk sk. Bērziņa 2019, 110–124). Līdzīgi apzināts to izmantojums vērojams arī citos gadījumos.

Tādējādi grieķiskais veidols tiek mērķtiecīgi saglabāts latīņu valodā noteiktos kontekstos. Aizgūto grieķu valodas gramatisko formu salīdzinoši plašais lietojums latīņu valodas tekstos (piem., literāros) nosaka nepieciešamību tās fiksēt arī „Latīņu–latviešu vārdnīcā”, kā to apliecina līdzīga ierasta prakse arī citās latīņu valodas vārdnīcās (sk., piem., Lewis 1991).

2. Atvasinājumi

No grieķu īpašvārdiem tālāk latīņu valodā tiek darināti arī atvasinājumi, kuru raksturs un vārdšķiru semantika ir dažāda – lietvārdi, īpašības vārdi, dažkārt arī verbi.

Pirmkārt, ļoti izplatīts atvasinājumu tips latīņu valodā līdzīgi grieķu valodai ir no lietvārdiem atvasināti īpašības vārdi, kas norāda piederību, piem.:

- (15) a. *Achāia* ‘Ahaja’ > *Achāicus*, -a, -um vai *Achāius*, -a, -um, vai *Achaeus*, -a, -um ‘Ahajas-, ahaju / ahajiešu-’ (sal. gr. Ἀχαικοῦς, Ἀχαιός)
 b. *Alexandrīa* ‘Aleksandrija’ > *Alexandrīnus*, -a, -um ‘Aleksandrijas-’
 c. *Thēbae* ‘Tēbas’ > *Thēbaeus*, -a, -um, *Thēbaicus*, -a, -um vai *Thēbānus*, -a, -um ‘Tēbu-, tēbiešu-’
 d. *Hercules* ‘Hērakls’ > *Herculeus*, -a, -um vai *Herculāneus*, -a, -um ‘Hērakla-’
 e. *Crēta* / *Crētē* ‘Krēta’ > *Crēsīus*, -a, -um vai *Crētaeus*, -a, -um, vai *Crētīcus*, -a, -um, arī *Crētēnsis*, -e ‘Krētas-’

Šo īpašības vārdu atvasināšanā, sekojot grieķu valodas paraugam, pamatā lietotas grieķu izskaņām ekvivalentas latīņu izskaņas – vīriešu dzimtē *-ius* (gr. -ιος) ((15a) *Achāius*, (15e) *Crēsīus*) un *-icus* (gr. -ικός) ((15a) *Achāicus*, (15c) *Thēbaicus*, (15e) *Crētīcus*), arī *-eus* ((15a) *Achaeus*, (15c) *Thēbaeus*, (15d) *Herculeus*, (15e) *Crētaeus*), taču izmantotas arī citas, tostarp tipiskas latīņu izskaņas, piem., *-ānus* ((15c) *Thēbānus*), *-īnus* ((15b) *Alexandrīnus*) līdz ar attiecīgām sieviešu un nekatras dzimtes galotnēm (*-a*, F; *-um*, N), arī 3. deklinācijas izskaņa *-ēnsis* (*-ēnsē*, N) ((15e) *Crētēnsis*). Visiem šiem (minētajiem un citiem pēc tā paša modeļa darinātiem) īpašības vārdiem latīņu, tāpat kā grieķu, valodā ir atsevišķa forma katrai dzimtei – vīriešu (*-us*; *-is*), sieviešu (*-a*; *-is*) un nekatrai (*-um*; *-e*) dzimtei.

Latviešu valodā šādi piederības īpašības vārdi parasti netiek darināti, jo minētajā funkcijā tiek lietots lietvārda ģenitīvs (piem., Smiltņiece 2013, 345–346; Kalnača, Lokmane 2021, 106). Tādējādi arī grieķu cilmes latīņu piederības īpašības vārdi latviešu valodā atveidojami ar attiecīgā īpašvārda vai no tā atvasināta sugas vārda ģenitīva formu (*Ahajas, ahaju / ahajiešu-*; *Tēbu-, tēbiešu-* u. tml.).

No vietvārda tiek atvasināts iedzīvotāju apzīmējums (gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē), proti, tiek darināti lietvārdi, kas norāda uz cilmi, piederību:

- (16) a. *Achāia* ‘Ahaja’ > *Achaeī*, *Achaeōrum* M (sal. *Achīvī*, *Achīvōrum*)
           ‘ahaji / ahajieši’
           > *Achāias*, *Achāiadis* F vai *Achāis*, *Achāidis* F ‘ahajiete’
 b. *Paros* ‘Para’ > *Pariī*, *Pariōrum* ‘parieši’
 c. *Thēbae* ‘Tēbas’ > *Thēbānī*, *Thēbānōrum* M ‘tēbieši’
           > *Thēbais*, *Thēbaidis* F ‘tēbiete’
 d. *Aegyptus* ‘Ēģipte’ > *Aegyptius* vai *Aegyptīnus* ‘ēģiptietis’
 e. *Crēta* / *Crētē* > *Crēs*, *Crētis* ‘krētietis’ (sal. gr. Κρής,
           ‘Krēta’ Κρητός); PL *Crētēs*, *Crētum* vai *Crētēnsēs*, *-ium*, arī
           Crētānī, *-ōrum* ‘krētieši’

Iedzīvotāju apzīmējumi darināti pamatā kā vīriešu dzimtes lietvārdi daudzskaitlī ar 2. deklinācijas izskaņām NOM *-eī* (16a), *-iī* (16b), *-ānī* (16c), (16e) vai arī 3. deklinācijas izskaņām *-ēs* (GEN *-um*) (16e), *-ēnsēs* (GEN *-ium*) (16e), tomēr sastopamas arī attiecīgas vienskaitļa formas kā, piem., (16e) *Crēs*, (16d) *Aegyptius* vai *Aegyptīnus*. Atsevišķi atvasināti sieviešu dzimtes iedzīvotāju apzīmējumi savukārt darināti ar grieķu paraugam ekvivalentām latīņu 3. deklinācijas izskaņām *-ias* (GEN *-iadis*) (16a) vai *-is* (GEN *-idis*) (16a), (16c).

Īpaša atvasinājumu grupa latīņu valodā pēc grieķu valodas parauga ir patronīmi, kas darināti no personvārdiem, proti, pēcnācēja, visbiežāk dēla vai meitas, dažkārt arī attālāku pēcnācēju apzīmējumi:

- (17) a. *Amphitryōn* > *Amphitryōniadēs* [Ἀμφιτρυονιάδης]
           ‘Amfitrions’ ‘Amfitrioniads, Amfitriona pēcnācējs’ (Hērakls)
 b. *Atreus* ‘Atrejs’ > *Atrīdēs(-a)* [Ἀτρείδης] ‘Atreids, Atreja pēcnācējs’
           (Agamemnons vai Menelājs)
 c. *Aeacus* ‘Aiaks’ > *Aeacidēs* [Αιακίδης] ‘Aiakids, Aiaka pēcnācējs’ (maz-
           dēls Ahillejs, mazmazdēls Pīrrs)
 d. *Tantalos* ‘Tantals’ > *Tantalidēs* [Τανταλίδης] ‘Tantalids, Tantala pēcnācējs’
           (sev. Agamemnons, Orests)
           > *Tantalīs*, *-idis* [Τανταλίδης] ‘Tantalida, Tantala pēcnācēja’
           (Niobe, Helene)
 e. *Aeētā* / *Aeētēs* > *Aeētias*, *Aeētiadis* vai *Aeētīs*, *Aeētīdis*
           ‘Aiēts’ [Αιητής, -ίδος], arī *Aeētīnē*, *Aeētīnēs* [Αιητήνη] ‘Aiētīda,
           Aiēta meita’ (Mēdeja)

To klāsts, sekojot stabilai sengrieķu valodas un arī nozīmīgai arhaiskā perioda literārai tradīcijai, ir bagāts. Vairums patronīmu latīņu valodā darināti pēc grieķu valodas parauga ar izskaņām, kas ekvivalentas grieķu izskaņām, – vīriešu dzimtē *-idēs* (17c), (17d), *-īdēs* (17b), *-adēs* vai *-iadēs* (GEN *-ae*) (17a), sieviešu dzimtē *-is* (GEN *-idis*) (17d), (17e), *-ias* (GEN *-iadis*) (17e), *-īnē* (GEN *-īnēs*) (17e) (sk. Thompson 2007, 680). Tālāk lielākoties vīriešu dzimtes pēcnācēju apzīmējumi locīti kā latīņu valodas 1. deklinācijas lietvārdi, gan nereti ar grieķisku akuzatīva izskaņu *-en* un vokatīvā *-a* / *-ē*, savukārt

sieviešu dzimtes apzīmējumi kā 3. deklinācijas lietvārdi. Patronīmi, kas jo īpaši saistīti ar grieķu mitoloģisko tradīciju, bagātīgi izmantoti latīņu valodas tekstos, sevišķi klasiskās un nereti arī postklasiskās dzejas valodā, piem., Vergilija, Horācija, Propercija, Tibulla, Ovidija, Valērija Flaka, Stacija tekstos (piem., Verg. *Aen.* 1, 99; 2, 164; 197; 3, 296; 8, 103; 130; 202; 214; Hor. *Carm.* 1, 6, 16; 1, 15, 28; Ov. *Met.* 6, 211; 9, 140; 15, 49; Ov. *H.* 6, 103; Val. Fl. 3, 187; 4, 247; 6, 212; 8, 233 u. c.; sk. arī Bērziņa 2019, 116). Šādu atvasinājumu plašais lietojums nosaka iekļaušanu arī topošajā „Latīņu–latviešu vārdnīcā” un liek domāt par atbilstošu atveidi latviešu valodā. Latīņu un grieķu valodas leksiskā materiāla daudzveidībai un tā semantisko nianšu saglabāšanai noteikti ir vērts darināt attiecīgus latviskus atvasinājumus, ne tikai iztikt ar aprakstošo, pārāk vispārināto un nereti (sevišķi poētiskos tekstos) savā ziņā neizteiksmīgo savienojumu ‘kāda pēcnācējs / dēls / meita’.

Latīņu valodā, sekojot grieķu valodas paraugam, izmantoti arī no personvārdiem un vietvārdiem atvasināti sugas vārdi:

- (18) *Acadēmus, -ī* > *Acadēmia, -ae* [Ἀκαδήμεια, Ἀκαδημία] ‘Akadēmija ‘Akadēms (varonis)’ (varonim Akadēmam veltīta birzs Atēnu tuvumā, arī ģimnasijs, kur mācīja Platons; Platona skola un mācība; vēlāk arī romieša Cicerona īpašuma nosaukums), akadēmija’
 > ADJ *Acadēmicus, -a, -um* [Ἀκαδημαϊκός] ‘Akadēmijas’
 > SUBST *Acadēmicus, -ī* ‘akadēmiķis (Platona filozofijas piekritējs)’ > *Acadēmica, -ōrum* N ‘nosaukums Cicerona darbam par vecās un jaunās Akadēmijas filozofiju’
- (19) *Olympia, -ae* > *olympia, -ōrum* (sal. gr. τὰ Ὀλύμπια) – ‘olimpiskās sacīkstes’
 ‘Olimpija’ > *olympias, -adis* (sal. gr. Ὀλυμπιάς, -άδος) ‘olimpiāde, 4 gadu posms starp 2 olimpiskām sacīkstēm’

Grieķu valoda sniedz paraugu šim atvasināšanas modelim un atsevišķus atvasinājumus (Ἀκαδήμεια, Ὀλύμπια, Ὀλυμπιάς), ko romieši aizgūst un pielāgo savai gramatiskajai sistēmai – piem., no vietvārda *Olympia* pēc grieķu parauga darināts nekatrās dzimtes daudzskaitlinieks *olympia* tālāk deklinēts kā regulārs latīņu valodas 2. deklinācijas vārds, bet *olympias* deklinēts pēc latīņu valodas 3. deklinācijas paradigmas.

Taču latīņu valoda tālāk izmanto savus vārddarināšanas līdzekļus, jo īpaši piedēkļus un galotnes, vēl citu atvasinājumu darināšanai. To labi parāda dažādi atvasinājumi no vīna dieva Bakha vārda:

- (20) *Bacchus, -ī* M > *Bacchānal // bacchānal, -ālis* SUBST ‘Bakha kulta [Βάκχος] ‘Bakhs’ vieta; Bakha svētki’ PL *Bacchānālia, -ium* ‘bakhānālijī, svētki par godu Bakham; neapvaldīta uzdzīve, orgijas’
 > *Bacchānālis, e* ADJ ‘ar Bakhu saistīts, bakhānālijū-’
 > *bacchārī* ‘svinēt Bakha svētkus; neprātīgi līksmot; ekstāzē plosīties; trakot’

No īpašvārda *Bacchus* ar latīņu valodas izskaņu *-ānal* un 3. deklinācijas galotnēm darināts lietvārds *Bacchānal* un tālāk daudzskaitlinieks *Bacchānālia*, kas latīņu valodas tekstos laika gaitā izmantots ar paplašinātu semantiku, runājot vispār par neapvaldītu uzdzīvi un orgijām (piem., Juv. 2, 3), ar izskaņām *-ālis* (M, F) un *-āle* (N) darināts attiecīgs īpašības vārds. Savukārt ar latīņu valodas tipisko 1. konjugācijas verbu izskaņu *-ārī* no tā paša īpašvārda atvasināts darbības vārds *bacchārī*, kas burtiski nozīmē ‘svinēt Bakha svētkus’, pārnestā nozīmē – ‘skraidīt / klīst apkārt eksaltētā procesijā, mežonīgi plosoties; trakot’. Šī leksēma latīņu valodā izmantota gan dzejā, gan arī atsevišķos cildenas izteiksmes gadījumos prozā (piem., Plaut. *Am.* 2, 2, 71; Cat. 64, 61; 64, 255; Cic. *Brut.* 80, 276; Hor. *Carm.* 1, 25, 11, Verg. *Aen.* 4, 666 u. c.).

No verba *bacchārī* darināti tālāk vēl atvasinājumi:

- (21) *bacchārī* > *bacchātiō*, *-nis* F SUBST ‘Bakha orgiju svinēšana; neprātīga dzīrošana, orgijas’
- > *bacchantes*, *-um* SUBST ‘bakhantes, Bakha pavadones’
  - > *bacchātīm* ADV ‘bakhiski, izlaidīgi’
  - > *bacchābundus*, *a*, *um* ADJ ‘burt. pārpilns bakhiskas ekstāzes; bakhiskā ekstāzē apkārt klīstošs, ekstātisks, trakojošs’
  - > *dēbacchārī* ‘iztrakoties; mežonīgi, nevaldāmi trakot’

Ar latīņu valodas piedēkli *-ion-* un 3. deklinācijas galotnēm veidots lietvārds, apzīmējot noteiktu darbību (*bacchātiō*) – sākotnēji ar nozīmi, kas saistīta ar konkrētajam dievam veltītām neprātīgām svinībām, proti, ‘Bakha orgiju svinēšana’, ar laiku semantikai paplašinoties līdz vispārīgai nozīmei ‘[jebkāda / vispār] neprātīga dzīrošana, orgijas’ (piem., Cic. *Verr.* 2, 1, 12).

Tagadnes aktīvā divdabja formai ar latīņu valodas piedēkli *-nt-* substantivējoties, iegūts lietvārds, kas apzīmē dievības pavadones, noteiktā norisē iesaistītās (*bacchantes*). Ar tipisku latīņu izskaņu *-tīm* darināts adverbs (*bacchātīm*), bet ar izskaņu *-bundus*, kas apzīmē pārpilnību, – adjektīvs, īsti latīnisks atvasinājums (*bacchābundus*). Savukārt ar latīnisko piedēkli *dē-* (no prepozīcijas *dē*) ar nozīmi ‘galīgi, pilnīgi’ atvasināts saliktenis *dēbacchārī*, lai apzīmētu kulminējošu, visaugstākās pakāpes darbību (piem., *ignēs dēbacchentur* ‘liesmas plosās’ Hor. *Carm.* 3, 3, 55).

No grieķu aizguvuma atvasinātās latīņu leksēmas ir izteiksmīgas un semantiski ietilpīgas, un tāds, visticamāk, arī ir atvasinājumu mērķis. Latviešu valodā savukārt to nozīmi lielākoties iespējams atveidot tikai aprakstoši, dažkārt izmantojot arī attiecīgo aizguvumu vai tā atvasinājumus (*bakhantes*, *bakhisks*, *bakhiski*).

3. Paralēli atvasinājumi

Kā vērojams vietumis jau iepriekš minētajos piemēros (15a), (15c), (15e), (16d), (16e), (17e), latīņu valodai ir raksturīgs plašs klāsts vārddarināšanas afiksu, kas var būt arī sinonīmiski. Piem., īpašības vārdi, kas apzīmē piederību, darināti ar piedēkļiem *-e-*, *-i-*, *-ic-*, *-ān-*, *-īn-* un sieviešu dzimtē ar 1. deklinācijas, bet vīriešu un nekatrā dzimtē ar 2. deklinācijas galotnēm jeb izskaņām *-eus*, *-ea*, *-eum* // *-ius*, *-ia*, *-ium* // *-icus*, *-ica*,

-icum // -ānus-, āna, -ānum // -īnus, -īna, -īnum, vai arī ar 3. deklinācijas izskaņām -ēnsis, -ēnse u. c. Tas daudzveidīgi izmantots grieķu valodas cilmes atvasinājumu darināšanā latīņu valodā, nereti dažādos tekstos lietojot arī paralēlus variantus:

- (22) a. *Achāicus, -a, -um // Achāius, -a, -um // Achaeus, a, um* ‘ahaju-, ahajiešu-, grieķu-’
 b. *Peloponnēsius, a, um // Peloponnēsiacus, a, um* ‘Peloponēsas-, peloponēsiešu-’
 c. *Thēbaicus, a, um // Thēbānus, a, um* ‘Tēbu-, tēbiešu-’
 d. *Mytilēnaeus, a, um // Mytilēnēnsis, e* ‘Mitolēnes-’

Savukārt, piem., substantīvi, kas apzīmē pēcnācēju(s), var būt darināti vīriešu dzimtē ar izskaņām -idēs, -idae // -īdēs, -īdae // -adēs, -adae vai -iadēs, -iadae, kā arī dažkārt -ius, -iī, bet sieviešu dzimtē ar -ias, -iadis // -is, -idis // -īnē, īnēs u. tml.:

- (23) a. *Nēlēius // Nēlīdēs, -ae* ‘Nēleids, Nēleja dēls’
 b. *Aeētias, Aeētiadis // Aeētis, Aeētidis // Aeētīnē, Aeētīnēs* ‘Aiētida, Aiēta meita’

Grieķu un latīņu valodas variantu paralēlisma, kā arī plaša klāsta sinonīmiskas nozīmes vārddarināšanas līdzekļu izmantošanas dēļ nereti sarežģīta ir grieķu cilmes aizguvumu un atvasinājumu atlase un atspoguļošana „Latīņu–latviešu vārdnīcas” korpusā, kā arī to atveide latviešu valodā. Nav iespējams, turklāt daļā gadījumu gan arī nav vajadzības tik daudzveidīgi latviešu valodā atveidot atvasinājumu paralēlismu.

Turklāt nereti rodas jautājums, vai latviešu valodas atveidē par pamatu izmantojama grieķu vai jau atvasinātā latīņu leksēma, kas latīņu valodas vārdnīcā dota pamatā, bet kādu skaņu atveidē jau atšķiras no grieķu sākotnējā veidola (piem., Αἰεΐας / *Aenēās*; Ἄψυρτο / *Absyrtus*; Ἄδρηστος / *Adrāstus*; Αἴτνη / *Aetna*).

Secinājumi

Dažāda perioda latīņu valodas tekstu un vārdnīcu materiāla izpēte rāda, ka vairāku gadsimtu ilgi grieķu un romiešu kultūras un grieķu un latīņu valodas kontakti radījuši būtisku un daudzveidīgu grieķu valodas ietekmi latīņu valodas struktūrā un leksiskajā materiālā. Lai arī romieši noteiktos posmos un jomās apzināti vairījušies no grieķu ietekmes, latīņu valodā fiksējami visai plaši aizguvumi no grieķu valodas. Turklāt klasiskajā latīņu valodā bijusi spēcīga grieķu paraugu ietekme arī vārddarināšanā, tās līdzekļos un paņēmienos.

Tādējādi gan aizguvumiem no grieķu valodas, gan to tālākiem atvasinājumiem latīņu valodā ir ierasti stabila vieta latīņu valodas vārdnīcās, un tie iekļaujami arī „Latīņu–latviešu vārdnīcā”.

Turklāt aizguvumi no grieķu valodas, it sevišķi īpašvārdi un to atvasinājumi, ne tikai būtiski paplašina latīņu valodas vārdu krājumu un tās vārddarināšanas sistēmu, bet liek uzmanīgi paraudzīties un izvērtēt iederīgākos latviešu valodas līdzekļus latīņu leksiskā materiāla atveidei.

Īpašvārdu gadījumā nereti precīzai atveidei nepietiek ar latīņu leksēmas *šifrēšanu*, bet vērā ņemams arī aizguvuma avots, aizgūtā grieķu leksēma vai morfēma, tās sākotnējais veidols. Turklāt atbilstošu aizguvuma atveidi jaunajā „Latīņu–latviešu vārdnīcas” variantā sarežģī šo vārdu ienākšanas laiks, ceļi un lietojuma tradīcija latviešu valodā, kas dažkārt atveidē liek saglabāt paralēlus variantus – gan plašā lietojumā, noteikta veida tradīcijā nostripinājušos, gan precīzi no oriģinālversijas atveidojamus.

Saīsinājumi

ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
Cat.	<i>Cato. De agri cultura</i>
Cic. Brut.	<i>Cicero. Brutus</i>
Cic. Verr.	<i>Cicero. In C. Verrem</i>
DAT	datīvs
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
gr.	grieķu valoda
Hor. Carm.	<i>Horatius. Carmina (Odae)</i>
Juv.	<i>Juvenalis. Satires</i>
lat.	latīņu valoda
M	vīriešu dzimte
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs
Ov. H.	<i>Ovidius. Heroides (Epistulae Heroidum)</i>
Ov. Met.	<i>Ovidius. Metamorphoses</i>
PL	daudzskaitlis
Plaut. Am.	<i>Plautus. Amphitruo</i>
SG	vienskaitlis
SUBST	lietvārds
trad.	tradicionāli lietota (lietojumā nostiprinājusies) forma
Val. Fl.	<i>Valerius Flaccus. Argonautica</i>
Verg. Aen.	<i>Vergilius. Aeneis</i>
VOC	vokatīvs

Avoti

- Bailly, Anatole et al. 2020. *Dictionnaire grec-français*. 4th ed. [online] Pieejams: <http://gerardgreco.free.fr/spip.php?article52>
- Cato, Marcus Porcius. 1922. *De agri cultura*. Goetz, Georg (ed.). Lipsiae: Teubner.

- Cicero, Marcus Tullius. 1911. *Rhetorica*, II. Wilkins, Augustus Samuel (ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Cicero, Marcus Tullius. 1917. *Orationes: Divinatio in Q. Caecilium*. In C. Verrem. Peterson, Gulielmus (ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Dik, Helma et al. *Logeion* (Greek and Latin resources platform). Pieejams: <https://logeion.uchicago.edu>
- Flaccus, C. Valerius. 1913. *C. Valeri Flacci Setini Balbi Argonauticon Libri Octo*. Kramer, Otto (ed.). Leipzig: Teubner.
- Horace. 1919. *Horace, Odes, and Epodes*. Shorey, Paul, Laing, Gordon Jennings (eds.). Chicago: University of Pittsburgh Press.
- Juvenal. 1918. *Juvenal and Persius: With an English Translation*. Ramsay, George Gilbert (ed.). London: William Heinemann; New York: George Palmer Putnam's Sons.
- Lewis, Charlton T. 1991. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddell, Henry George, Scott, Robert, Jones, Henry Stuart, Mackenzie, Roderick (eds.). 1992. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Ovidius, Publius Naso. 1971. *P. Ovidi Nasonis Epistulae Heroidum*. Dörrie, Heinrich (ed.). Berlin and New York: Walter De Gruyter.
- Tarrant, Richard (ed.). 2004. *P. Ovidi Nasonis Metamorphoses*. Oxford: Clarendon Press.
- Vecvagars, Māris. 2007. *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca*. Rīga: Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Veitmane, Klāra et al. 1955. *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vergil. 1900. *Bucolics, Aeneid, and Georgics*. Greenough, James Bradstreet (ed.). Boston: Ginn and Company.

Literatūra

- Ayer, Meagan. 2014. *Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges*. Carlisle, Pennsylvania: Dickinson College Commentaries. Pieejams: <https://dcc.dickinson.edu/grammar/latin>
- Bērziņa, Gita. 2019. Aizguvumu semantika: grieķismi romiešu nacionālā eposa valodā. *Antiquitas Viva: Studia classica*. 5, 110–126. <http://doi.org/10.22364/av5.10>
- Brixhe, Claude. 2007. The Greek of the Roman texts. *A History of Ancient Greek from the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios Phoibos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 903–910.
- Burton, Philip. 2011. Christian Latin. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing, 485–501. <http://doi.org/10.1002/9781444343397>
- Clackson, James. 2011a. Classical Latin. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing, 236–256. <http://doi.org/10.1002/9781444343397>
- Clackson, James. 2011b. The Forms of Latin: Inflectional Morphology. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing, 105–117. <http://doi.org/10.1002/9781444343397>
- Clackson, James, Horrocks, Geoffrey. 2007. Elite Latin in the late republic and early empire: The encounter with Greek. *The Blackwell History of the Latin Language*. Clackson, James, Horrocks, Geoffrey (eds.). Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 184–198.
- Coleman, Robert G. G. 2007. Greek and Latin. *A History of Ancient Greek from the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios Phoibos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 792–799.

- Feldhūns, Ābrams. 1974. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. XIII. Sengrieķu valodas īpašvārdi*. Rīga: Zinātne.
- Felsbergs, Ernests. 1922. *Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Fögen, Thorsten. 2011. Latin as a technical and scientific language. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 445–463. <https://doi.org/10.1002/9781444343397>
- Fruyt, Michèle. 2011a. Latin vocabulary. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 144–156. <https://doi.org/10.1002/9781444343397.ch10>
- Fruyt, Michèle. 2011b. Word-formation in Classical Latin. *A Companion to the Latin Language*. Clackson, James (ed.). Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 157–175. <https://doi.org/10.1002/9781444343397.ch11>
- Hansons, Arturs. 2019. Sengrieķu īpašvārdu atveide latviešu valodā. *Antiquitas Viva: Studia classica*. 5, 35–42. <http://doi.org/10.22364/av5.03>
- Janson, Tore. 2007. *A Natural History of Latin*. Oxford: Oxford University Press.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Lezdiņš, Jānis. 1962. *Lingua Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Palmer, Leonard Robert. 1954. *The Latin Language*. London: Faber and Faber Ltd.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Smiltnece, Gunta. 2013. Lietvārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 324–369.
- Souris, George, Nigdelis, Pantelis. 2007. The parallel use of Greek and Latin in the Greco-Roman world. *A History of Ancient Greek from the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios Phoibos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 897–902.
- Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina. Latīņu valodas gramatika*. Rīga: Jumava.
- Thompson, Anne. 2007. Ancient Greek personal names. *A History of Ancient Greek from the Beginnings to Late Antiquity*. Christidis, Anastasios Phoibos (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 677–692.
- Zutis, Konstantīns. 1937. *Latīņu gramatika. I. Fōnētika un morfolōģija*. Rīga: Zemnieka doma.

Summary

Analysis of the classical (Greek and Latin) language material serves not only to reveal general principles in language system and development processes, but also, in mutual comparative arrangement, to illuminate the essential features of other languages, including Latvian, in various aspects.

Long contacts between Greek and Roman cultures and Greek and Latin languages have led to a significant and diverse influence of the Greek language on the Latin language and the related cultural, educational and scientific tradition. In Latin, there are extensive borrowings from Greek, connected with reception and reflection of mythological, literary, cultural, and other forms of tradition. The article, based on the work on the development of the new version of the “Latin–Latvian dictionary” (evaluation, editing and rendering of lexical material in Latvian), focuses on Greek proper nouns in Latin, their derivatives, and their rendering in Latvian.

Many of the Greek proper nouns are entirely Latinized, while others are at least initially taken over and deliberately used in Latin texts in the Greek form, i.e., borrowed with Greek endings, and further adapted to a greater or lesser extent to the Latin declension system, often also developing parallel variants.

Using Latin morphemes, in particular – suffixes and endings, generic nouns, adjectives, as well as verbs and adverbs, are derived from Greek personal and place names. Latin is characterized by a wide range of word-forming morphemes, including those with a synonymous meaning. It is used in many ways in the creation of derivatives of Greek origin in Latin, often creating and using parallel variants. As a result of the coexistence of Greek and Latin forms, as well as the use of a wide range of synonymous means of word formation, it is often a complicated task to select and reflect derivatives of Greek origin in the corpus of the “Latin–Latvian Dictionary”, as well as their rendering in Latvian.

Keywords: Greek proper name; Latin; derivative; declension; rendering in Latvian; parallel variants.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā¹

The use of verb varēt 'can' in conditional mood in the Corpus of the Saeima

Anete Daina

LU Latviešu valodas institūts

Latvijas Universitāte

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: anete.daina@lu.lv

Rakstā aplūkots latviešu valodas modālā darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē. Pētījuma avots – Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus. Analizējot darbības vārda *varēt* lietojumu vēlējuma izteiksmē, tiek noteiktas un skaidrotas tā paustās modālās nozīmes un iespējamā teksta autora izvēles motivācija. Piemēru analīze ļauj secināt, ka modālā darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē norāda uz teksta autora nepārliecinātību, nenoteiktību, piesardzību un neuzstājīgumu par teiktā saturu, tādējādi liecinot par vājāku iespējamību. Atkarībā no konsituācijas teksta autors ar modālā darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmi adresātam izsaka ieteikumus, kas atsevišķos gadījumos varētu tikt uztverta kā implicēta pavēle. Piemēru analīze liecina, ka *varēt* vēlējuma izteiksmes lietojums teksta autora pavēli / norādījumu dara netiešāku, pieklājīgāku, diplomātiskāku. Noslēgumā iespējams secināt, ka *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē saistīts ar pieklājības stratēģiju izmantošanu, teksta autoram vēloties saglabāt vai radīt noteiktu paštēlu.

Atslēgvārdi: modalitāte; modāls darbības vārds; vēlējuma izteiksme; iespējamība; ieteikums.

Ievads

Raksts tapis plašāka pētījuma, proti, pētījuma autore promocijas darba „Verba modalitāte un valodas ietekmējošā funkcija latviešu valodā”, izstrādes gaitā. Raksta mērķis ir aplūkot modālā darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes mijiedarbi – kā darbības vārda *varēt* semantiku ietekmē tā lietojums vēlējuma izteiksmē, respektīvi, vai un kā mainītos vēstījums, ja darbības vārds *varēt* tiktu lietots īstenības izteiksmē

---

¹ Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

vai arī ja vēlējuma izteiksmē tiktu lietots tikai konstrukcijā ietilpstošais patstāvīgais darbības vārds, tādējādi meklējot pamatojumu teksta autora izvēlei lietot tieši darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē. Šādu pētījumu veikt rosinājusi darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes saikne ar modalitāti, kā arī abu modalitātes izteikšanas līdzekļu semantika, kas saistīta ar iespējamības jēdzienu.

Pētījuma avots ir „Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>). Saeimas sēžu runu publiskais un plašu auditoriju uzrunājošais aspekts padara tās par piemērotu avotu modalitātes analīzei. Piemēros saglabāta oriģinālrakstība, treknrakstā izcelts analizētais modālais darbības vārds kopā ar konstrukcijā ietilpstošā patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi, sekundāras nozīmes analizētās vienības pasvītrotas. Aiz piemēriem iekavās norādīts to fiksēšanas gads.

Rakstā izmantots termins *modāls darbības vārds*, kas apzīmē semantisku darbības vārdu grupu, kuriem modālās nozīmes piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā (piem., Ivulāne, Kalnača 2013, 468; Matthews 2014, 247; Kalnača, Lokmane 2022, 95). Modalitāte pētījumā uzskatīta par semantisku kategoriju, kas pauž teksta autora attieksmi, kā arī vērtējumu, viedokli vai nu par sprieduma, izteikuma saturu, vai arī par situācijas norisi, pret ko vērst izteikums (piem., Lyons 1977, 452; Halliday, Webster 2002, 244; Bussmann 2006, 754). Rakstā izmantots dalījums epistēmiskajā un deontiskajā modalitātē: *epistēmiskā modalitāte* saistīta ar iespējamības, varbūtības, nepieciešamības u. c. modālo nozīmju izteikšanu, savukārt *deontiskā modalitāte* – ar pavēles, atļaujas, aizlieguma, ieteikuma u. c. modālo nozīmju izteikšanu (Palmer 2001, 8–10; Matthews 2014, 99, 126). Lietots arī termins *modāla nozīme* – tā ir konkrēta nozīme, kas saistāma ar modalitāti. Tās ir, piem., jau minētās epistēmiskās nozīmes – iespējamība, varbūtība, nepieciešamība – un deontiskās – pavēle, atļauja, aizliegums, ieteikums u. c.

Modālā darbības vārda *varēt* semantika pamatā saistīta ar iespējamības un spējas izteikšanu (<https://mlvv.tezaurs.lv/varēt>):

1. Būt tādām, kurām ir fiziska vai psihiska īpašība, šādu īpašību kopums, arī darbības, stāvokļa ievirze, kas rada iespēju ko darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko (par cilvēkiem); arī spēt (1).
  - 1.1. Būt tādām, kurām ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina iespēju darboties, reaģēt uz ko (kādā situācijā, apstākļos u. tml.) – par dzīvniekiem, augiem.
2. formā: trešā persona. Būt tādām, kurām ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina kādas norises, procesa, funkcijas īstenošanu (par priekšmetiem, vielām, parādībām u. tml.); arī spēt (2).
3. formā: trešā persona. Pastāvēt situācijai, apstākļiem, norisēm u. tml., kas nodrošina kādu darbību, procesu, stāvokli, arī (kā) eksistenci.
4. Drīkstēt.

Latviešu valodā darbības vārds vēlējuma izteiksmē norāda uz vēlamu (Skujiņa 2007, 440), iespējamu, nenoteiktu un uz nākotni orientētu (Kalnača, Lokmane 2021, 257) darbību un to lieto, arī lai diplomātiski izteiktu kādu lūgumu, aicinājumu vai nedrošu apgalvojumu (Paegle 2003, 117). Tai ir divas laika formas – vienkāršā tagadne un saliktā tagadne (Kalnača 2013, 485), kurās aplūkots arī darbības vārds *varēt*.

1. Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes vienkāršajā tagadnē: (ne)iespējamība

Vēlējuma izteiksmes vienkāršā tagadne norāda uz darbības vienlaicīgumu vai sekojamību attiecībā pret konteksta īstenības izteiksmes laika formu (Kalnača 2013, 496). Saeimas sēžu stenogrammu korpusā darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmē vienkāršajā tagadnē lietojums galvenokārt saistīts ar norādi uz kādas darbības iespējamu vai neiespējamu īstenošanos, tādējādi teksta autoram izsakot pieņēmumus par to, piem.:

- (1) *Pēc mūsu aprēķiniem, ņemot vērā to adoptētāju skaitu, kuri adoptējuši bērnus pēc trīs gadu vecuma pēdējo trīs gadu laikā, un vidējo algu valstī, šāda iniciatīva valstij **varētu izmaksāt** aptuveni 50 tūkstošus eiro gadā.* (2019)
- (2) *Var par to ironizēt, bet bija muiža, Pasienes baznīca, kas ir UNESCO kultūras piemineklis... Varēja uzcelt fantastisku baznīcu. Šodien tādu mēs par 20 miljoniem **nevarētu uzcelt!** Viena draudze varēja uzbūvēt.* (2020)

Pēc raksta autores domām, kombinējot abus iespējamības izteikšanas līdzekļus, tiek pastiprināta teksta autora norobežošanās no apgalvojuma jeb atbildības mazināšana. Citiem vārdiem sakot, lietojot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, parādās nepārlicinātības un pastiprinās pieņēmuma nianse.

Darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmes nepārlicinātības dabu labi ilustrē (3) piemēra konteksts:

- (3) *Jāatzīst, ka pēc līdzīga principa ir strādājusi arī Veselības ministrija [...], kad bijis jāatbild uz jautājumu, cik cilvēku tiks izslēgti no pilnās veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas no šī gada sākuma? Te 80 tūkstoši, te 100 tūkstoši, te vēl kaut kāds cipars tiek pagrābts. Nu, šajā pieprasījumā... atbildē uz pieprasījumu saņemam jaunu laimīgo ciparu, laimīgo skaitli – tie **varētu būt** aptuveni 60 tūkstoši cilvēku. Taču tajā pašā laikā ir rakstīts – 60 tūkstoši cilvēku varētu arī nebūt, jo nav skaidrs, cik tad cilvēku no šiem 60 tūkstošiem, kuri strādā legālā saimnieciskās darbības formā Latvijā, beigu beigās maksā nodokļus un var saņemt veselības aprūpes pakalpojumus, jo līdz šim brīdim nestrādā dabubāzes, kurām jau sen – no 1. janvāra – vajadzēja strādāt. (2019)*

Pirms teikuma daļas ar darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē [...] tie **varētu būt** aptuveni 60 tūkstoši cilvēku teikts *Te 80 tūkstoši, te 100 tūkstoši, te vēl kaut kāds cipars tiek pagrābts*, savukārt pēc *varētu* lietojuma parādās arī paša teksta autora vērtējums par šī *varētu* nozīmi, respektīvi, *Taču tajā pašā laikā ir rakstīts – 60 tūkstoši cilvēku varētu arī nebūt, jo nav skaidrs, cik [...]*.

Sastopami arī gadījumi, kuros teksta autors šo nepārlicinātības / pieņēmuma aspektu pastiprina vēl ar trešā iespējamības nozīmes izteikšanas līdzekļa lietojumu, proti, tas ir modāls iespraudums *iespējams*, piem.:

- (4) *Tāpat, **iespējams, varētu atrast** arī kādu iedīgli sabiedrībai saprotamām ministres darbībām, taču runa patiesībā nav par to.* (2019)

Līdzīgi, piem., angļu valodā, novērots, ka modālo darbības vārdu *can* (izsaka spēju, iespējamību, atļauju vai aizliegumu (ja noliegumā), ieteikumu, lūgumu u. c., sk. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/can>) un *may* (izsaka iespējamību vai varbūtību, kā arī atļauju vai aizliegumu (ja noliegumā) vai jautājuma teikumā lūgumu u. c., sk. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/may>), pagātnes formu *could* un *might* lietojums, runājot par iespējamību, pauž lielāku nenoteiktību / nepārlicinātību jeb vājāku iespējamību (Larrea 2003, 34, 35; Zhang 2019, 882).

Kā norāda Joanna Hojnicka (*Joanna Chojnicka* 2012, 29), izsakot iespējamību / varbūtību, teksta autors nevar kļūdīties neatkarīgi no tā, vai teiktais izrādīsies taisnība vai ne, līdz ar to varētu teikt, ka darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes apvienojums noder kā atkāpšanās ceļa nodrošinājums. Ar nepārlicinātības / nenoteiktības un atbildības mazināšanas aspektu saistīts arī angļu valodas termins *hedge / hedging*, kam latviešu valodniecībā nav terminoloģiska ekvivalenta, bet ko varētu skaidrot kā netiešas, izvairīgas izteiksmes lietošanu. Angļu valodniecībā termins *hedge* apzīmē jebkuru izteiksmes līdzekli, ar kura palīdzību teksta autors izvairās izteikt apgalvojumu, kas varētu būt nepatiess, vai prasību, kas varētu netikt akceptēta (Matthews 2014, 173). Šis jēdziens ir saistīts arī ar epistēmisko modalitāti. Kā raksta Svenja Kranich (*Svenja Kranich* 2011), tādi epistēmiskie angļu valodas modālie darbības vārdi kā *might* un *could* 'varētu' reprezentē ierastu *hedžēšanas* veidu, jo marķē teksta autora nepārlicinātību par izteikuma patiesumu, jeb, Kena Hailenda (*Ken Hyland* 2005, 178) vārdiem sakot, ļauj pasniegt informāciju kā teksta autora viedokli, nevis faktu. Šādu izvairīgas attieksmes paušanu min arī Penelope Brauna un Stīvens Levinsons (*Penelope Brown, Stephen Levinson* 1987, viii, ix) kā vienu no pieklājības stratēģijām.

Taču ne visos modālā darbības vārda *varēt* lietojumos vēlējuma izteiksmē to viennozīmīgi var saistīt ar pārlicēības trūkumu, piem.:

- (5) *Es varētu uzskaitīt vēl.* (2019)
- (6) *Es, protams, varētu jums daudz un ilgi stāstīt par to, cik daudziem maznodrošinātajiem Latvijas iedzīvotājiem, no kuriem daudzi dzīvo reģionos, tas būtu ļoti svarīgi – pacelt minimālo algu līdz 500 eiro mēnesī, bet, es domāju, jums tas viss ir ļoti labi zināms.* (2019)

Uz pārlicēinātību (6) piemērā norāda iespraudums *protams*. Šos piemērus varētu interpretēt arī kā spējas, nevis iespējamības izteikšanu, taču, kā norāda Džefrijs Līčs (*Geoffrey Leech* 2004, 73, 75), nav iespējams skaidri nodalīt spēju un iespējamību, jo spēja sevī ietver iespējamību, proti, ja kāds spēj ko paveikt, tātad tas ir iespējams. Šeit varētu runāt par teorētisku un faktisku iespējamību. Teorētiska iespējamība norāda, ka kaut kas ir teorētiski jeb vispārīgi iespējams jeb iedomājams, bet neietver norādi uz konkrētās iespējamības īstenošanos, savukārt faktiska iespējamība norāda, ka iespējamība īstenosies, īstenojas vai ir īstenojusies (Declerck, Reed 2001, 235).

Raksta autore uzskata, ka daļījumu faktiskā un teorētiskā iespējamībā latviešu valodā varētu attiecināt uz darbības vārda *varēt* lietojumu īstenošanas izteiksmē un vēlējuma izteiksmē. Tā piemēros (5) un (6) teksta autors tikai norāda, ka teorētiski viņš varētu uzskaitīt vēl un varētu daudz un ilgi stāstīt, bet tas nenozīmē, ka viņš grasās to darīt. Tieši otrādi – kā teikts (6) piemēra noslēgumā – *[..] bet, es domāju, jums tas viss*

ir ļoti labi zināms, tāpēc teksta autoram nav nepieciešams turpināt savu stāstījumu. Šāds iespējama dalījums labi parādās arī nākamajā piemērā:

- (7) *Lai atzītu par pamatotu pašvaldības domes atlaišanu, ir jākonstatē, ka pagaidu administrācijas iecelšana ne tikai **varētu**, bet patiešām spēj **mainīt** esošo situāciju [..].* (2019)

Piemērā pretstatīts darbības vārdu *varētu* un *spēj* (kura semantika ir tuva *varēt* (<https://mlvv.tezaurs.lv/spēt>)) lietojums, respektīvi, teksta autors apzinās, ka, lietojot *varēt* vēlējuma izteiksmē, viņš izsaka teorētisku iespējamību, bet ar *spēt* īstenības izteiksmē norāda vienlaicīgi uz faktisku iespējamību un spēju.

Izteikto apsvērumu par dalījumu faktiskā un teorētiskā iespējamībā problemātisku gan padara tādi gadījumi kā (8) piemērs ar *varēt* īstenības izteiksmē līdzīgā konstrukcijā:

- (8) *Tāpēc es par šo tēmu, par to, kā strādā invalīdu asistenti, **varu stāstīt** stundām. Bet nav vērts.* (2019)

Arī šeit teksta autors norāda uz iespējamību stāstīt vēl, bet ar nākamo teikumu – *Bet nav vērts* – pasaka, ka to negrasās darīt.

Skaidrs ir tas, ka pastāv niansēti semantiska atšķirība starp *varēt* lietojumu īstenības un vēlējuma izteiksmē, bet teksta autora izvēles motivācija ne vienmēr ir viegli nosakāma. Pašreizējā piemēru analīze ļauj izteikt pieņēmumu, ka darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmē saistīts ar nepārliecinātības un teorētiskas iespējamības izteikšanu, izņemot gadījumus, kad teksta autors vēlas akcentēt spēju, kā arī – teorētiska iespējamība ne vienmēr nozīmē pārliecinātības trūkumu un pārliecinātība ne vienmēr saistāma ar faktisku iespējamību, piem., (5) piemērā drīzāk pausta pārliecinātība, bet teorētiska iespējamība, nevis faktiska.

Piemēros (5) un (6) arī redzams, ka ar *varēt* saistīti tieši runāšanas darbības vārdi – *uzskaitīt un stāstīt*. Runāšanas verbu kombināciju ar modālo darbības vārdu *varēt* izcēlusi arī J. Hojnicka (2012, 134), pētot nostājas (ang. *stance*) paušanu Saeimas debatēs, akcentējot, ka šāda konstrukcija teksta autora nostājas paušanu dara uzmanīgāku jeb piesardzīgāku, mazāk subjektīvu un izvairīgu. Piemēri (9) un (10) atspoguļo J. Hojniskas novērojumus, un tajos vērojama teksta autora piesardzība, neuzstājība, piem.:

- (9) *Un vēl es **varētu piebilst**, ka sabiedriskā doma tomēr aizvien vairāk attīstās dzīvnieku tiesību aizsardzības virzienā.* (2009)
- (10) *Pēc manis kaut vai ūdens plūdi – tā **varētu teikt** par pašreizējo mazo pašvaldību attieksmi.* (2020)

Jānošķir gadījumi, kuros *varētu teikt* lietots kā iespraudums ar līdzīgu nozīmi kā *tā teikt*, proti, lai mazinātu izteikuma kategoriskumu un lai norādītu uz domas aptuvenu izpaušmi, minējumu u. tml. (<https://tezaurs.lv/mwe:327495>), piem.:

- (11) *Vai šogad ziņojumā dzirdējām kādu nopietnu vēstījumu par nākotnes izaicinājumiem? Manuprāt, ne! Faktiski gandrīz nav pieminēts Latvijas šī gada, **varētu teikt**, vislielākais eksistenciālais apdraudējums.* (2018)

- (12) *[..] neatkarīgi no tā es ļoti aicinu visus aizdomāties, ka mēs paši, **varētu teikt**, neatbalstām savas valsts, Latvijas, uzņēmēju iespējas – iespējas piesaistīt ārvalstu investorus un radīt jaunas darba vietas. (2020)*

Šajos piemēros varētu pievienoties J. Hojniskas (2012, 134) teiktajam, ka teksta autors ir centies piesardzīgāk paust savu nostāju un mazināt izteikuma kategoriskumu, kas atbilst arī P. Braunasa un S. Levinsona (1987, 225, 226) izvirzītajai pieklājības stratēģijai – būt neviennozīmīgam un būt neskaidram.

2. Darbības vārds **varēt** vēlējuma izteiksmes vienkāršajā tagadnē: ieteikums

Kā novērots raksta autore iepriekšējos pētījumos (piem., Daina 2015, 98), ar darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē iespējams izteikt ieteikumus, kas uzskatāmi par implīcētu pavēli, bet izteikti ar *varēt* vēlējuma izteiksmē, lai mazinātu pavēles tiešumu. Arī Saeimas sēžu stenogrammās ne visi *varētu* lietojuma gadījumi saistāmi tikai ar iespējamību un pieņēmumu izteikšanu, bet arī izsakot ieteikumus vai norādījumus, piem.:

- (13) *Jūs **varētu atnākt** šeit, priekšā, un pastāstīt arī visai sabiedrībai, kā... kā tas notiek. (2019)*
- (14) *Un jūs **varētu atbildēt un pateikt**, cik tad ļoti šī labas pārvaldības prakse tika ievērota tajā brīdī, kad jūs virzījāt budžetu pavadošo likumprojektu paketē virkni likumprojektu, kuri netika saskaņoti ne ar vienu. (2019)*
- (15) *[..], tu tagad **varētu arī šeit paklusēt un tikt** vaļā no [..], lai mūsu bērniem būtu līdzekļi! (2019)*

Piemēros (13)–(15) izteikto ieteikumu, resp., norādījumu, deontiskais aspekts ir samērā tiešs, noteikts, kas tuvojas ekvivalentam ar darbības vārda pavēles izteiksmi, taču ir arī gadījumi, kuri neietver tādu pašu norādījuma vai pavēles intensitāti, piem.:

- (16) *Es saprotu, ka šis likumprojekts ir... nav saistīts ar Rīgas domes vēlēšanām, bet ar neatliekamiem darbiem, kas jāveic, lai uzlabotu pašvaldību sistēmu kā tādu. Un, manuprāt, šis ir viens no tādiem darbiem. Mēs **varētu uzlabot un padarīt** caurskatāmāku administratīvi teritoriālās reformas gaitu un jau šobrīd **papildināt** ar to, ka par pašvaldību administratīvās teritorijas apvienošanu vai sadalīšanu, kā arī par pašvaldības robežu grozīšanu pašvaldība var veikt iedzīvotāju aptaujas un pieņemt kaut kādus lēmumus, balstoties uz tām, skaidri to nosakot. (2019)*
- (17) *Līdz ar to, manā skatījumā, būtu svarīgi tas, ko, starp citu, piedāvā arī pašvaldības, – lai būtu izveidota reformu komiteja, ko vadītu premjerministrs. Tas ir ārkārtīgi svarīgi, lai šis darbs būtu auglīgs. Un tad **varētu padomāt** arī par to, vai mums veidot atsevišķu komisiju Saeimā vai tomēr veikt to diskusiju drusku citā griezumā. (2019)*
- (18) *Jaunā konservatīvā partija, arī jūs **varētu ņemt** šo standartu sev par piemēru. (2019)*

Pēc raksta autores domām, piemēri (16)–(18) atspoguļo vāju ieteikumu bez prasības pēc tūlītējas īstenošanas, par ko liecina konteksta un runas situācijas kopums. Iespējams, tas saistīts arī ar teksta autora uzrunas formu, proti, tiešāku, norādījuma veida ieteikumu gadījumā adresāts ir konkrēts un ieteiktā darbība ir aktuāla konkrētajā brīdī, savukārt vāju ieteikumu gadījumā adresāts ir vispārināts un ieteiktā darbība ir uz tālāku nākotni orientēta.

Literatūrā par modalitāti tiek runāts par tās pakāpēm, šķirot spēcīgu / augstu un vāju / zemu modalitāti (spēcīgu un vāju nepieciešamību, iespējamību u. tml.) (piem., Salkie 2009; Vander Klok 2023, 97). Anna Vernsbija (*Anna Wärnsby* 2006, 33) piedāvā arī īpašu deontiskuma skalu, kas sākas ar obligātuma modālo nozīmi kā spēcīgāko deontiskās modalitātes izpausmi, pārejot ieteikuma modālajā nozīmē kā vājākā modalitātē, savukārt par vāju modalitāti uzskatīta atļaujas izteikšana. Šāda gradācija balstīta teksta autora autoritātes samazināšanās procesā. Ja iespējama šāda pakāpju sistēma, pēc autores domām, pastāv arī iespēja izdalīt intensitātes gradāciju katras modālās nozīmes robežās, proti, spēcīgi vai vāji nosacīts obligātums, ieteikums vai atļauja, kas ir atkarīgi no modalitātes izteikšanas līdzekļa. Izsakot vāju ieteikumu, teksta autora izvēli lietot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē varētu pamatot ar tā iespējamības dabu, kas adresātam sniedz iespēju neatsaukties ieteikumam / aicinājumam / norādījumam, kā arī sākumā minētā vēlējuma izteiksmes spēja diplomātiski izteikt kādu lūgumu vai aicinājumu, proti, teksta autors meklē veidu, kā izteikties pēc iespējas diplomātiskāk un pieklājīgāk.

Darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmes lietojums raksturīgs arī jautājuma teikumos, kuros adresātam lūgts ko izdarīt, piem.:

- (19) *Man būtu lūgums – vai mēs **nevarētu reģistrēties**, jo dažiem deputātiem ir jāiet uz preses konferenci un mēs nepaspēsim? ... Tādēļ, pirms deputātu vārdus nolasa, vai mēs **nevarētu reģistrēties**? (1993)*
- (20) *[..] kungs, man ir viens speciāls lūgums jums. Vai jūs **nevarētu paskaidrot** savam kolēģim [..] (No zāles dep. [..]: „Varu!”), ka gribētos tādas... nu, sakarīgākas runas dzirdēt no šīs tribīnes? (2006)*
- (21) *Vai jūs **varētu** varbūt, [..] kungs, **piesēsties** pie jūsu frakcijas deputātiem, lai jums būtu kaut kāda komunikācija? (2019)*
- (22) *[..] kungs, vai jūs **varētu**, lūdzu, **izskaidrot**, kas VARAM budžetā ir paslēpts zem pozīcijām... vairākām pozīcijām. (2019)*

Šajos piemēros novērojama sākumā minētā vēlējuma izteiksmes funkcija – diplomātiski izteikt kādu lūgumu, aicinājumu (Paegle 2003, 117), taču *varēt* lietojums padara teksta autora izteiksmi vēl pieklājīgāku tā iespējamības semantikas dēļ, proti, tas ļauj netiešāk, neuzstājīgāk panākt vēlamu, liekot adresātam domāt, ka tam pastāv izvēles iespējas. Uz šādu pieklājīgu, neuzstājīgu attieksmi norāda arī citi izteiksmes līdzekļi – lietvārda *lūgums* lietojums (19) un (20) piemērā un izsaukmes vārda *lūdzu* lietojums (22) piemērā, partikula *varbūt* (21) piemērā, darbības vārda *varēt* noliegums (19) un (20) piemērā, kā arī pats domas formulējums jautājuma teikumā, ko ievada partikula *vai*.

No teksta autora skatpunkta *varēt* vēlējuma izteiksmē šādās situācijās kalpo kā viens no pieklājīgas izteiksmes līdzekļiem, taču teksta adresātam tas paver iespējas manipulēt, par piemēru ņemot jau iepriekš minēto gadījumu:

- (23) *[..] kungs, man ir viens speciāls lūgums jums. Vai jūs **nevarētu paskaidrot** savam kolēģim [..] (No zāles dep. [..]: „**Varu!**”), ka gribētos tādas... nu, sakarīgākas runas dzirdēt no šīs tribīnes? (2006)*

Jautājot *Vai jūs **nevarētu paskaidrot** [..]*, teksta autors burtiski jautā par teksta adresāta spēju vai iespēju ko izdarīt, uz ko arī adresāts atbild – *Varu!* Teksta adresāts neapgalvo, ka viņš to izdarīs, proti, paskaidros, viņš tikai apliecina, ka to var. Adresāts ir atbildējis jautājuma autoram, un nekādai atbilstošai rīcībai arī nebūtu jāseko, līdz ar to teksta autora mērķis nebūtu sasniegts. Taču teksta autora pieklājīgās izteiksmes modelis latviešu valodas pratējam ir zināms un saprotams, tāpēc adresātam būtu jāuztver teksta autora nolūks un nosauktā darbība jāīsteno. Teksta adresāta manipulēšanas gadījumā darbības vārda *varēt* lietojums izmantots kā valodas spēle.

3. Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktajā tagadnē

Vēlējuma izteiksmes saliktā tagadne izsaka iepriekš notikušas darbības seku vērtējumu (Kalnača 2013, 496). Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā norāda uz kādu iespējamību vai tās neesamību, ja noliegmā, taču darbības vārds *varēt* lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formā norāda, ka šī iespējamība vai tās neesamība bijusi pagātnē, piem.:

- (24) *Visumā ir jāsaka, ka darbība bijusi vērtīga un sekmīga, un nez vai kāda cita persona to **būtu varējusi** daudz labāk izdarīt. (1994)*
- (25) *Bez Sorosa fonda atbalsta daudzi Latvijas zinātnieki **nebūtu varējuši** tikt uz starptautiskām zinātniskām konferencēm, **nebūtu varējuši** nodibināt zinātniskos kontaktus, un tādējādi būtu bremsēta mūsu valsts tālākā attīstība. (1997)*
- (26) *Es negribu teikt un slavēt, ka mēs esam ļoti tālu uz priekšu tikuši ar savu valsti šajos beidzamajos septiņos gados. Teorētiski mēs **būtu varējuši** daudz tālāk tikt. Neko nevar darīt, jo mūsu Saeima ir tāda, kādu ievēlēja mūsu pilsoņi. (1998)*

Šajos piemēros izteikta norāde, ka minētās iespējamās darbības būtu vai nebūtu īstenojušās, ja būtu vai nebūtu izpildījušies minētie nosacījumi.

Arī ar saliktās tagadnes formu var tikt izteikti ieteikumi, kas gan vairs nav aktuāli un drīzāk ir kā pārmetums par to, ko un kā labāk vajadzēja darīt, piem.:

- (27) *Par to ir jādomā savlaicīgi, un ministrija liecina par savu savlaicīgo domāšanu, lai gan patiesībā tas **būtu varējis būt** vēl agrāk, tad mēs ilgāku laiku būtu diskutējuši un vairāk iepazinušies ar šo materiālu. (1994)*
- (28) *Ja šīs likuma izmaiņas ir vajadzīgas, tad kāpēc tās netika izdarītas jau vairākus gadus iepriekš? Taču, ja 530 izmaiņas ir jātaisa vienā rāvienā, tad tur kaut kas nav kārtībā. Vismaz Advokātu kolēģija **būtu varējusi** tos **apskaīt** un mums **paziņot**, ka viss ir kārtībā... (1998)*

Korpusā reģistrēts arī piemērs, kur teksta autors sākotnēji darbības vārdu *varēt* lietojis vēlējuma izteiksmes saliktajā tagadnē, taču uzreiz pēc tam vienkāršajā tagadnē, proti:

- (29) *Tā tad tajā laikā es biju it kā nācījas sirdsapziņa, es būtu varējis izvīrūt šos te cilvēkus padomei, es varētu pats tikt ievēlēts, bet nu tagad, kad esmu ievēlēts Saeimā, es, protams, vairs neesmu nekas, man nevar uzticēt neko.* (1995)

Saliktās tagadnes lietojums norāda uz darbību pagātnē, kas būtu varējusi notikt, bet nav notikusi, savukārt vienkāršās tagadnes lietojums norāda uz nākotni orientētu darbību, proti, rodas iespajds, ka teksta autors izsaka varbūtību / iespējāmību, ka viņš tiks ievēlēts, taču konteksts un situācija kopumā liecina, ka runa joprojām ir par iespējāmību, kas būtu varējusi īstenoties pagātnē.

Secinājumi

Modālā darbības vārda *varēt* lietojuma vēlējuma izteiksmē analīze rāda, ka abu iespējāmības izteikšanas līdzekļu kombinācija saistāma ar teksta autora nepārlicinātību, nenoteiktību par izteikuma saturu, kā arī tā liecina par autora piesardzību un centieniem nebūt uzstājīgam. Tas ļauj teksta autoram vairāk distancēties no izteikuma satura un pasniegt to kā savu viedokli, ne faktu, tādējādi mazinot savu atbildību par tā patiesumu.

Izmantojot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, lai adresātam ieteiktu ieteikumus vai slēptus norādījumus, šāda izteiksme mazina pavēles / norādījuma tiešumu. To panākt palīdz modālā darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes iespējāmības daba, kas adresātam sniedz iespēju neatsaukties ieteikumam / aicinājumam / norādījumam.

Šādus teksta autora paņēmienu varētu skaidrot ar pozitīva paštēla saglabāšanas centieniem, ievērojot kādu no pieklājības stratēģijām, proti, mazināt uzstājību, izvairīties no konkrētiem apgalvojumiem, izteikties neviennozīmīgi un neskaidri, tiekties pēc vienprātības.

Avoti

- Auziņa, Ilze et al. 2018. *LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss (Saeima)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>
- Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Trauth, Gregory, Kazzazi, Kerstin (transl., eds.). London: Taylor & Francis.
- Collins English Dictionary*. Pieejams: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
- Jērāne, Santa et al. 2023. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca 2023*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/88>
- Matthews, Peter Hugoe. 2014. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199675128.001.0001>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Spektors, Andrejs et al. 2022. *Tēzauris.lv 2022*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/66>

Literatūra

- Brown, Penelope, Levinson, Stephen. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chojnicka, Joanna. 2012. *Linguistic Markers of Stance in Latvian Parliamentary Debates. A Study Based on Recordings of Sitzings of the Latvian Parliament*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Declerck, Renaat, Reed, Susan. 2001. *Conditionals: A Comprehensive Empirical Analysis*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110851748>
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 2002. On Grammar. *Collected Works of M. A. K. Halliday*. Vol. 1. Webster, Jonathan (ed.). London / New York: Continuum International Publishing Group.
- Hyland, Ken. 2005. Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*. 7 (2), 173–192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 462–470.
- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–595.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. The verb *vajadzēt* ‘to need, must’ in Latvian: its Livonian origins, modal and distributional features. *Eesti Ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 13 (1), 91–120. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.04>
- Kranich, Svenja. 2011. To hedge or not to hedge: The use of epistemic modal expressions in popular science in English texts, English–German translations, and German original texts. *Text & Talk*. 31 (1), 77–99. <https://doi.org/10.1515/text.2011.004>
- Larrea, Paul. 2003. Irrealis, past time reference and modality. *Modality in Contemporary English*. 44, 21–45. <https://doi.org/10.1515/9783110895339.21>
- Leech, Geoffrey. 2004. *Meaning and the English Verb*. 3rd ed. Harlow: Pearson Education Limited. <https://doi.org/10.4324/9781315835464>
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>
- Salkie, Raphael. 2009. Degrees of modality. *Modality in English: Theory and Description*. Salkie, Raphael, Busuttil, Pierre, Auwera, Johan van der (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 79–103. <https://doi.org/10.1515/9783110213331>
- Vander Klok, Jozina. 2023. Discourse contexts targeting modality in fieldwork: A revised modal questionnaire. *Modality in Underdescribed Languages*. Vander Klok, Jozina, Rech, Núbia Ferreira, Guesser, Simone (eds.). Berlin / Boston: De Gruyter Mouton, 95–140. <https://doi.org/10.1515/9783110721478-004>

- Wärnsby, Anna. 2006. (De)coding modality: the case of *must, may, måste and kan*. *Lund Studies in English*. 113. Thormählen, Marianne, Warren, Beatrice (eds.). Doctoral Thesis (monograph). Sweden: Lund University.
- Zhang, Jinghua. 2019. A semantic approach to the English modality. *Journal of Language Teaching and Research*. 10 (4), 879–885. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1004.28>

Summary

The focus of the study is on Latvian modal verb *varēt* ‘can, may’ and its use in conditional mood. The source of research consists of verbatim reports from the Corpus of the *Saeima* (parliament of Latvia). The analysis of modal verb *varēt* ‘can, may’ in conditional mood is based on determination of modal meanings and interpretation of the motivation behind the use of it. The analysis of examples shows that the use of modal verb *varēt* in the conditional mood indicates the text author’s uncertainty, precaution and non-insistence, therefore expressing a weaker possibility. In a different situative context, verb *varēt* in the conditional mood can also express a suggestion of the addressee that sometimes could be considered as a command, and imperative could be used instead, whereas the analysis of examples shows that the conditional mood of *varēt* makes the command more indirect, polite and diplomatic. It is possible to conclude that the use of modal verb *varēt* in the conditional mood is connected with politeness strategies, enabling the author to keep or create a certain self-image.

Keywords: modality; modal verb; conditional mood; possibility; suggestion.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Neoklasiskās vārddaļas *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-* un adjektīvu darināšanas modeļi latviešu valodā¹

Neoclassical wordparts ultra-, mega-, hiper- and super- and adjective word-formation models in Latvian

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: daigade@inbox.lv

Sufiksācija ir produktīvs adjektīvu atvasināšanas veids latviešu valodā. Pretstatā tam prefiksācija tiek izmantota retāk. Ir tikai daži produktīvi piedēkļi, ar kuriem tiek atvasināti adjektīvi latviešu valodā – *ie-*, *pa-* un *pār-*, un negāciju izteicošais piedēklis *ne-*. Latviešu valodā sastopami arī tādi adjektīvi, kurus ievada neoklasiskas cilmes vārddaļas. Pētījuma mērķis ir aplūkot produktīvus adjektīvu vārddarināšanas modeļus, kuros tiek izmantota prefiksācija ar neoklasiskas cilmes vārddaļām *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-*. Pētījumā analizēti korpusos „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus”, „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018” un „Latviešu valodas tīmekļa korpus Tīmeklis2020” sastopamie adjektīvi. Pētījuma rezultāti liecina, ka neoklasiskajām vārddaļām adjektīvu atvasināšanā piemīt ierobežots nozīmju klāsts. Neoklasiskās vārddaļas norāda uz pamatadjektīva nosauktās pazīmes intensitātes pakāpi. Lai gan neoklasiski atvasinājumi ir sastopami daudz retāk nekā atvasinājumi ar pašcilmes piedēkļiem, tiem raksturīga augstāka emocionālā ekspresivitāte. Par ļoti produktīvu var uzskatīt adjektīvu atvasināšanu ar neoklasisku vārddaļu *super-*.

Atslēgvārdi: adjektīvs; vārddarināšana; piedēklis; prefiksācija; neoklasiska vārddaļa.

Ievads

Latviešu literārajā valodā adjektīvu atvasināšanā tiek izmantoti tikai trīs piedēkļi – *ie-*, *pār-* un *pa-* – un nolieguma piedēklis *ne-* (Soida 2009, 143; Vulāne 2015, 263; Kalnača, Lokmane 2021, 169–170). Daudz produktīvāka adjektīvu atvasināšanā ir sufiksācija (Vulāne 2015, 264; Kalnača, Lokmane 2021, 165). Par motivētājpārdu var kalpot jebkuras vārdšķiras vārds. Korpusos ir atrodami arī tādi adjektīvi, kuru pirmajā

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

daļā ietilpst neoklasiskas vārddaļas. Starp tiem ir gan internacionāli aizguvumi jeb internacionālismi (1), gan vārdi, kuru sastāvā ir neoklasiskas cilmes vārddaļa un svešcilmes adjektīvs (2) vai pašcilmes adjektīvs (3).

- (1) *ultraviolet*s
- (2) *superambicioz*s
- (3) *ultraplān*s

Internacionālisms ir „vārds, ko savstarpēji atbilstošā izrunā un rakstībā un vienādā nozīmē lieto vismaz trijās dažādu valodu grupu valodās. Eiropas valodu areālā visvairāk izplatīto internacionālismu vai to elementu cilmlvaloda ir latīņu un grieķu valoda” (Skujiņa 2007, 162).

Neoklasiskas cilmes vārddaļas tiek plaši izmantotas jaunu terminu darināšanai. Valentīna Skujiņa (2002, 101) lieto apzīmējumu *hibrīdtermins*: „Par hibrīdterminiem sauc afiksālos terminus un salikteņterminus, kas sastāv no dažādvalodu cilmes jeb – īsāk – dažādcilmes elementiem”. Valentīna Skujiņa (2002, 87) norāda, ka no internacionālajiem prefiksālajiem elementiem latviešu terminu darināšanā biežāk izmanto prefiksālos elementus, kam ir puspriedēkļa raksturs: *eks-*, *trans-*, *anti-*, *intra-*, *ultra-*. Internacionālismus parasti aizgūst kopā ar internacionālajiem prefiksālajiem elementiem (Skujiņa 2002, 103). V. Skujiņa (2007, 161) lieto arī terminu *internacionālais prefiksoīds*, kas ir „prepozitīva vārddaļa, kuras sastāvā ir internacionāla saknes morfēma (vai celms) kopā ar vienotājfunkcijā lietotu patskani [...]. Latviešu valodā šādi salikteņi parasti ir aizguvumi.”

Šajā pētījumā tiek izmantots apzīmējums *neoklasiskas vārddaļas* un atvasinājumi ar neoklasiskām vārddaļām *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-* tiek uzskatīti par prefiksāliem atvasinājumiem. Šīs vārddaļas V. Skujiņas (2002, 88) traktējumā ir uzskatāmas par puspriedēkļiem. Tādēļ tie izmantojami, darinot vārdus ar prefiksācijas paņēmieni. Savukārt tādas vārddaļas kā *aero-*, *elektor-*, *fono-*, *foto-*, *hidro-* V. Skujiņa (2007, 139) sauc par prepozitīviem sakniskajiem elementiem. Sakniskie elementi tiek izmantoti salikteņu darināšanā.

Neoklasisku vārddaļu izmantošana vārddarināšanā nav vienlīdz izplatīta dažādās valodās. Piem., krievu valodā tiek lietoti neoklasiski aizguvumi, taču jaunu neoklasisku salikteņu darināšana nav produktīva, savukārt angļu valodā neoklasiskās vārddaļas ir ietvertas vārdnīcās un valodas lietotāji tās uztver kā savas valodas elementus un izmanto vārddarināšanā (Panocová, ten Hacken 2016, 279).

No semantikas viedokļa var šķirt vārddaļas, kas izsaka noliegumu (*a-*, *de-*, *dis-*, *in-/il-/im-/ir-*, *non-*), papildinājumu (*ekstra-*, *hiper-*, *mega-*, *super-*, *top-*, *ultra-*), temporālas attiecības (*eks-*, *post-*, *pre-*, *re-*), telpiskas attiecības (*meta-*, *ekstra-*, *inter-*, *intra-*, *pan-*, *sub-*, *supra-*, *trans-*) un kvantifikāciju (*bi-*) (Müller 2015, 1615–1637).

Lai pilnīgāk apzinātu ar neoklasiskām vārddaļām atvasinātu adjektīvu izplatību un lietojumu mūsdienu latviešu valodā, pētījumā izmantoti vairāki korpusi. Tie ir šādi:

- 1) „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)” (Levāne-Petrova, Dargis 2018, sk. arī Levāne-Petrova 2019), šajā korpusā ietverti dažādu žanru teksti;
- 2) „Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)” (Auziņa et al. 2018), šajā korpusā ietverts runāts teksts, kas tiek izmantots politiskajā diskursā;

- 3) „Latviešu valodas tīmekļa korpuss (Tīmeklis 2020)”, šajā korpusā sastopams sarunvalodā lietots teksts.

Padziļināti tiek aplūkoti atvasinājumi ar neoklasiskajām vārddalām *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-*. Adjektīvi ar šīm neoklasiskajām vārddalām tiek uzskatīti par t. s. modes vārdiem, kurus dažādās valodās pārmērīgi lieto noteiktu sociālo grupu pārstāvji (Pakuļa-Borowiec 2013, 17). Pētījumā par poļu valodu arī vārddala *ekstra* tiek uzskatīta par produktīvu (Pakuļa-Borowiec op. cit., 16), taču latviešu valodas korpusos tā sastopama kā brīva morfēma. Tā tiek lietota apstākļa vārda nozīmē, piem., *ekstra liels*. Šī iemesla dēļ pētījumā vārds *ekstra* nav ticis analizēts.

Vārdi no korpusiem ekscerpēti, izmantojot meklēšanas iespējas, ko sniedz *NoSketch Engine* platforma. Vārdu atlasei izmantoti vaicājumi, kuros prasīta neoklasiskā vārddala vārda sākumā un norādīts īpašības vārds ‘a’ marķējumā, piem., '[lemma="mega.*"&tag="a.*"]'. Tā kā automātiski atlasītajā sarakstā ir kļūdas, tas vēl caurskatīts, atstājot tikai adjektīvus.

1. Adjektīvi ar neoklasisko vārddalu *ultra-*

Korpusos konstatēts 81 adjektīvs, kuru ievada neoklasiskas cilmes vārddala *ultra-*. Septiņi adjektīvi ir korpusā „LVK2018”, pieci adjektīvi ir korpusā „Saeima”, un 79 adjektīvi ir korpusā „Tīmeklis 2020”. Ir pieci vārdi ar vairākiem rakstības variantiem, piem., *ultrabazisks* un *ultrabāzisks* vai *ultranacionāls* un *ultranacionālistisks*. Korpusā „Tīmeklis 2020” ir arī 25 defissavienojumi ar vārddalu *ultra-*. Defissavienojums ir „salikta leksiska vienība, kurā starp komponentiem (vārdiem, vārddalām, atsevišķiem burtiem, cipariem vai citām rakstzīmēm) vienotājfunkcijā lietota defise” (Skujiņa 2007, 81). Vārddalas *ultra* nozīme ir ‘ārpus, viņpus, ekstremāli, pārmērīgi’ (Sykes 1982, 1163). Daži no *ultra-* adjektīviem ir internacionālistiski, kuri aizgūti jau atvasinātā veidā, piem., *ultraliberāls*, *ultraviolets* (4). Atvasinājumi ar pašcilmes motivētājadjektīvu izsaka ļoti lielu īpašības kvantitāti: *ultraplāns*, *ultraspožs*, *ultraīss*, *ultravieglis*, *ultraātrs*, *ultraaugsts* (5) vai īpaši izteiktu kvalitāti: *ultrasievīšķīgs*, *ultraapzinīgs*, *ultrapatriotisks*.

- (4) *Neliela SPF indeksa līdzekli var lietot arī vasaras otrajā pusē, kad ultravioleto staru starojums kļūst vājāks.* (LVK2018)
- (5) *Pasaules labākajās betona pārbaužu laboratorijās ir sasniegti **ultraaugstas** stiprības uzrādījumi, kas pārsniedz pat 300 MPa līmeni.* (LVK2018)

Lai pārspīlēti norādītu uz kādu īpašību, tiek virknētas vairākas vārddalas. No korpusiem ekscerpēti trīs šādi vārdi: *ultramegaforšs*, *ultramegaliels*, *ultramegasupersarežģīts* (6).

- (6) *Vispirms es atteicos no **ultramegasupersarežģītām** receptēm, kur viss ar mikrosvāriem sverams [..]* (Tīmeklis 2020)

Pētījumā aplūkoto adjektīvu ar vārddalu *ultra-* semantika ir plaša. Tie raksturo objekta formu, struktūru, fizikālās īpašības, cilvēka rakstura īpašības vai attieksmi pret kaut ko, kaut kā vērtējumu. Biežāk sastopamie adjektīvi ar vārddalu *ultra-* ir *ultraviolets*, *ultramoderns* un *ultravieglis*.

2. Adjektīvi ar neoklasisko vārddaļu *mega-*

Korpusos konstatēti 76 ar neoklasiskas cilmes vārddaļu *mega-* atvasināti adjektīvi. Divi adjektīvi ir korpusā „LVK 2018”, viens adjektīvs ir korpusā „Saeima”, un 76 adjektīvi ir korpusā „Tīmeklis 2020”. Šajā korpusā iekļauti arī 11 defissavienojumi. Dažiem vārdiem ir rakstības varianti (ar un bez diakritiskajām zīmēm vai ar vairākiem īsiem patskaņiem garā patskaņa vietā). Grieķu cilmes vārddaļa *mega-* „norāda uz ko lielu, milzīgu, pastiprinātu; norāda uz miljonkārtēju palielinājumu, pavairojumu” (Skujiņa 1999, 76). Īpašības kvantitāte un kvalitātes izteiktība nav tik liela kā ar *ultra-* darinātiem vārdiem, kuru nozīme saistīta ar galējās robežas, mēra pārsniegšanu (Skujiņa 1999, 137), taču vārdu semantika ir līdzīga. Ir arī vārdi ar vairākām neoklasiskām vārddaļām: *megasuperbaigiforšs*, *mega-giga-super-ekstra-plus-svarīgs* (8), *megagigaseksiigs*.

- (7) .. *diezin vai pilsētas centru vajadzētu noslogot ar megalielām būvēm* .. (LVK2018)
 (8) *Es izelpoju, jo tā bija atslēga visas sezonas naglai – eksāmenam šajā priekšmetā, kas, manuprāt, ir mega-giga-super-ekstra-plus-svarīgs*. (Tīmeklis 2020)

Biežāk sastopamie *mega-* atvasinājumi ir *megapopulārs* un *megaliels*.

3. Adjektīvi ar neoklasisko vārddaļu *hiper-*

Korpusos konstatēti 102 adjektīvi, kurus ievada neoklasiskas cilmes vārddaļa *hiper-*. Desmit adjektīvi ir korpusā „LVK 2018”, četri adjektīvi ir korpusā „Saeima”, un 97 adjektīvi ir korpusā „Tīmeklis 2020”. Korpusā „Tīmeklis 2020” iekļauti arī četri defissavienojumi un 12 rakstības varianti. Daudz ir medicīnas terminu, piem., *hipertronisks*, *hipertensīvs*, *hipertrofēts*, *hiperinflatorisks*, *hiperglikēmisks*, *hiperacīds*, *hiperandrogēns* un citi. Grieķu vārddaļas *hiper-* nozīme ir ‘virs, pārāk daudz, virs normas’ (Sykes 1982, 490). Tā „norāda uz pārmērīgu paaugstināšanos, pārspīlējumu, pastiprinājumu” (Skujiņa 1999, 50). Adjektīvi izsaka:

- 1) pārlietu lielas kvantitatīvas īpašības: *hipermīksts* (9), *hipermazs*, *hiperliels*, *hiperbāls*, *hiperdārgs* (10);
- (9) *Sarakstu papildinājušas supercietās riepas, kas paredzētas cietiem segumiem, un hipermīkstās, kas izmantojamas trasēs, kur nepieciešama īpaša papildu saķere ar virsmu*. (Tīmeklis 2020)
- (10) *Šādos hiperdārgos projektos var atļauties ieguldīt tikai kāds ārvalstu investors, taču viņšpatlaban uz Latviju jau skatās ar neuzticību* .. (Tīmeklis 2020)
- 2) pārlietu izteiktas kvalitatīvas īpašības: *hipergodkārīgs*, *hipernaivs* (11), *hiperpāraprūpīgs*, *hipersievišķīgs*.
- (11) *Šovā viņa spēlēja hipernaivas meitenītes tēlu*. (Tīmeklis 2020)

Visvairāk piemēru korpusā ir vārdam *hiperaktīvs*. Vairums *hiper-* atvasinājumu apzīmē kaut ko negatīvu, kas ir virs optimālās normas. Tomēr ir arī adjektīvi, kuri

apzīmējamajam priekšmetam piešķir pozitīvu nozīmi kontekstā. Piemērā (9) *hipermīkstās riepas* ir noderīgas noteiktam lietojumam.

4. Adjektīvi ar neoklasisko vārddaļu *super-*

Korpusos konstatēti 413 adjektīvi, kurus ievada neoklasiskas cilmes vārddaļa *super-*. 20 adjektīvi ir korpusā „LVK2018”, 27 adjektīvi ir korpusā „Saeima”, un 404 adjektīvi ir korpusā „Tīmeklis 2020”. Korpusā „Tīmeklis 2020” iekļauti arī 67 defissavienojumi un 27 rakstības varianti. Citos korpusos to nav. Vārddaļas *super-* nozīme ir ‘pāri, virs normas, vairāk kā, neparasti, augstākā labuma’ (Sykes 1982, 1070; Skujiņa 1999, 128). Atvasinājumos *super-* piešķir adjektīvam nozīmi ‘loti’. Adjektīvi apzīmē gan priekšmetu īpašības (12), gan cilvēka emocionālo stāvokli vai rakstura iezīmes (14). Izteikums saglabā nozīmi, ja *super-* atvasinājumu aizstāj ar vārdkopu *loti + adjektīvs* (13), taču tad zūd teksta ekspresivitāte. Teksts kļūst emocionāli neitrāls.

- (12) *Piem., šonedēļ uzzinājām, ka iekšlietu ministrs atkal ticis pie **superdārga** auto.* (LVK2018)
- (13) *Tā bija pārpildīta ar **loti dārgām** automašīnām.* (LVK2018)
- (14) *Atbraucam mājās – radio atrodu raidījumu monopols – tur vienmēr runā tie **superlaimīgie un superveiksmīgie** latvieši [...].* (Tīmeklis 2020)

Īpašības izteiktību pastiprina atvasinājumi ar vairākām neoklasiskām vārddaļām: *supermegakruts* (15), *supermegaviegls*, *supermegadārgs*, *supermegabaigs*, *superhiperaktīvs*. Šādiem darinājumiem ir okazonāls raksturs.

- (15) *[...] gribu Jums pastāstīt par **supermegakrutu** pasākumu [...]* (Tīmeklis 2020)

Daudzi adjektīvi sniedz pozitīvu raksturojumu: *superjautrs*, *superlaimīgs* (14), *superizturīgs*, *superpacietīgs*. Ir arī adjektīvi ar negatīvu vērtējumu: *supernekāds*, *superneveselīgs*, *superneizdevīgs*, *supernepatstāvīgs*. Negatīvā vai pozitīvā nokrāsa piemīt jau pašam motivētājadjektīvam. Vārddaļa *super-* to īpaši paspīlgtina. Biežāk sastopamie *super-* atvasinājumi, kas iekļauti vairākos korpusos, ir *superdārgs*, *superliels*, *supermoderns*.

- (16) *Vēl noteikti iepazīsties ar redakcijas **super atradumiem** – kosmētikas produktiem, par kuriem patiešām ir vērts tērēt naudu.* (LVK2018)

Morfēma *super* tiek lietota gan kā saistīta morfēma citu vārdu sastāvā, gan kā patstāvīgs vārds, kurš arī izsaka pozitīvu vērtējumu (16).

Adrienne Lērere (*Adrienne Lehrer* 1995, 135) uzskata, ka neoloģismu esamība liecina par afiksa produktivitāti mūsdienu valodā. Par to liecina arī tas, vai dzimtās valodas runātāji uzskata neoloģismus par pieņemamiem. Neoloģisms ir „vārds, kas darināts, parasti, lai nosauktu pirms tam nepazīstamu vai ar svešas cilmes vārdu apzīmētu konkrētā laikā valodas lietojumā aktuālu jēdzienu” (Skujiņa 2007, 174). Spriežot pēc adjektīvu daudzuma korpusā, atvasināšanu ar neoklasisku vārddaļu *super-* var uzskatīt par produktīvu. Īpaši daudz atvasinājumu ir korpusā „Tīmeklis 2020”, taču 64 %

adjektīvu šajā korpusā ir tikai viens lietojuma piemērs. Iespējams, vārds darināts konkrētam lietojumam, un tas nav izplatījies plašākā valodas lietotāju lokā. Atvasinājumi ar *super-* ir produktīvi daudzās Eiropas valodās, piem., angļu (Lehrer 1995, 140), dāņu (Götzsche 2016, 2517), poļu (Pakuła-Borowiec 2013, 19). Joanna Pakuła-Boroveca (*Joanna Pakuła-Borowiec* op. cit.) norāda, ka īpaši daudz neoloģismu ir neformālā valodā un reklāmas valodā. Vārddaļas *super-* popularitāte tiek skaidrota ar angļu valodas ietekmi uz poļu valodu, daudzu aizgūtu vārdu vai aizgūtu tulkotu vārdu esamību. Līdzīga parādība vērojama latviešu valodā. J. Pakulas-Borovecas (2013, 18–19) minētie angļu valodas adjektīvi *superātrs* ‘superfast’, *superefektīvs* ‘super-efficient’, *supermodīgs* ‘super fashionable’ tiek lietoti arī latviešu valodā.

5. Ar neoklasiskām vārddaļām atvasinātu adjektīvu salīdzinājums

Korpusā atrodami adjektīvi gan ar vienu atvasinājumu, kurš darināts, pievienojot vārdam kādu no vārddaļām *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-*, gan ar vairākiem šādiem atvasinājumiem (sk. 1. tabulu, atvasinājumu skaitā iekļauti arī defissavienojumi un rakstības varianti).

Vārddaļas	Atvasinājumu skaits	Piemēri
tikai <i>super-</i>	401	<i>superinteresants, superizdevīgs</i>
tikai <i>hiper-</i>	79	<i>hiperakūts, hipergodkārīgs</i>
tikai <i>ultra-</i>	60	<i>ultramikroskopisks, ultraietekmīgs</i>
tikai <i>mega-</i>	42	<i>megaprātīgs, megagreznis</i>
<i>super-</i> un <i>ultra-</i>	35	<i>superviegls, ultraviegls, supersmalks, ultrasmalks</i>
<i>super-</i> un <i>mega-</i>	33	<i>megadrošs, superdrošs, megaslavens, superslavens</i>
<i>super-</i> un <i>hiper-</i>	24	<i>superjutīgs, hiperjutīgs, supermazs, hipermazs</i>
<i>hiper-</i> un <i>ultra-</i>	2	<i>hipermobils, ultramobils, hiper-emocionāls, ultra-emocionāls</i>
<i>hiper-</i> un <i>mega-</i>	1	<i>hipertehnisks, megatehnisks</i>
<i>hiper-</i> , <i>mega-</i> un <i>super-</i>	5	<i>hiperdārgs, megadārgs, superdārgs</i>
<i>mega-</i> , <i>super-</i> un <i>ultra-</i>	5	<i>meجالaimīgs, superlaimīgs, ultralaimīgs</i>
<i>hiper-</i> , <i>super-</i> , <i>ultra-</i>	5	<i>hipermoderns, supermoderns, ultramoderns</i>
<i>hiper-</i> , <i>mega-</i> , <i>super-</i> , <i>ultra-</i>	2	<i>hiperātrs, megaātrs, superātrs, ultraātrs, hipersvarīgs, megasvarīgs, supersvarīgs, ultrasvarīgs</i>

1. tabula. Ar neoklasiskām vārddaļām atvasinātu adjektīvu skaits korpusā

Adjektīvs	Skaits korpusā	Vārdkopu piemēri
<i>hiperliels</i>	3	<i>hiperliels bagāžnieks, hiperlielā pašvaldība, hiperlielie mākoņdatu centri</i>
<i>megaliels</i>	22	<i>megaliela pilsēta, megaliela ražošana, megaliels gaisa mitrums, megalielā salna, megaliels dīvāns, megalieli spoguļi, megalieli palagi, megalieli riteņi, megalielie maksājumi, megaliels fizisks spēks</i>
<i>superliels</i>	52	<i>superliela peļņa, superlielas algas, superlielas zvaigznes, superlieli līdzekļi, superlieli cilvēki, superlielas zināšanas, superlielie frī kartupeļi, superliels auto, superliela valsts, superliels uzņēmums, superliela banda, superlieli meli, superlielie veikali, superlieli formāti, superliela atbildība, superlielās valodas, superlielās elektrostacijas, superlielas izmaiņas</i>

2. tabula. Vārdu *hiperliels*, *megaliels*, *superliels* lietojums kontekstā

Adjektīvu, kas atvasināti ar vienu no aplūkotajām vārddalām, ir visvairāk – 582 atvasinājumi. Visvairāk ir adjektīvu ar vārddāļu *super-* – 401 vārds. 95 adjektīviem ir divi atvasinājumi, turklāt 92 adjektīviem viens no atvasinājumiem ir ar vārddāļu *super-*. 15 adjektīviem ir trīs neoklasiski atvasinājumi. Šie adjektīvi ir *augsts*, *dārgs*, *efektīvs*, *garš*, *indīgs*, *kruts*, *laimīgs*, *liberāls*, *liels*, *mīksts*, *moderns*, *populārs*, *reālistisks*, *rets*, *talantīgs*. Tie apzīmē gan kvantitatīvas, gan kvalitatīvas īpašības. Katram no šiem vārdiem viens atvasinājums ir ar vārddāļu *super-*. Diviem vārdiem – *ātrs* un *svarīgs* – ir atvasinājumi ar katru no aplūkotajām neoklasiskajām vārddalām.

Aplūkojot vārdus, ar kuriem *hiperliels*, *megaliels* un *superliels* tiek lietoti kontekstā, mēģināsim noskaidrot to atšķirības. Šim nolūkam tiek izmantoti korpusā „Tīmeklis 2020” atrodamie vārdkopu piemēri (sk. 2. tabulu).

Vārddāļa *hiper-* norāda, ka apzīmējamais objekts ir ļoti liels vai pat milzīgs. Ar *mega-* tiek uzsvērts priekšmetu, procesu vai dabas parādību neparastais lielums, kas ir virs normas. Vārddāļa *super-* norāda uz ļoti lielu kvantitāti, taču tā nav tik liela kā *mega-* atvasinājumiem. Vārddāļa *super-* izteiktās kvantitatīvās īpašības ir mērenākas, salīdzinot ar *hiper-* un *mega-* semantiku. Iespējams, tāpēc arī vārddāļa *super-* ir semantiski saderīga ar lielāku motivētādjektīvu skaitu un tās atvasinājumu lietojuma konteksts ir krietni plašāks par citu ar neoklasiskām vārddalām atvasinātu adjektīvu lietojuma kontekstu.

Adjektīvu *hiperliels*, *megaliels* un *superliels* lietojuma piemēru skaits korpusā (trīs piemēri ar *hiper-*, 22 piemēri ar *mega-*, 52 piemēri ar *super-*) nav liels salīdzinājumā ar vārdkopas *ļoti liels* lietojuma piemēru skaitu (30 672 piemēri). Neoklasiskie atvasinājumi norāda uz runātāja pozitīvu vai negatīvu attieksmi, tādēļ nav aizstājami ar neitrālu vārdkopu *ļoti liels*.

Secinājumi

Starp adjektīviem ar neoklasiskas cilmes daļām ir internacionālismi, kas aizgūti jau atvasinātā veidā vai tiešā veidā tulkojot citvalodas adjektīvu. Sastopami arī tādi vārdi, kuri atvasināti no pašcilmes adjektīva, piem., *superlaimīgs*. Pētījumā aplūkoti ar neoklasiskām vārddalām *ultra-*, *mega-*, *hiper-* un *super-* atvasināti adjektīvi.

Mega- atvasinājumu īpašības intensitāte nav tik augsta kā ar *ultra-* darinātiem adjektīviem. Atvasinājumi ar *hiper-* parasti apzīmē virs normas esošas nevēlamas vai negatīvas īpašības. *Super-* atvasinājumi paspilgtina negatīvo vai pozitīvo nokrāsu, kas piemīt jau pašam bezpriedēkļa motivētājadjektīvam.

Vārddalās *super-* izteiktās kvantitatīvās īpašības ir mērenākas, salīdzinot ar *hiper-* un *mega-* semantiku. Piemēru skaits korpusā liecina, ka adjektīvu atvasināšanu ar neoklasisku vārddalju *super-* var uzskatīt par produktīvu.

Īpaši daudz adjektīvu ar neoklasiskas cilmes vārddalju ir korpusā „Tīmeklis 2020”. Neoklasiskie atvasinājumi piešķir tekstam emocionāli ekspresīvu nokrāsu, tādēļ nav aizstājami ar neitrālu vārdkopu *ļoti + adjektīvs*.

Saīsinājumi un apzīmējumi

LVK2018 *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*

Saeima *LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus*

Tīmeklis 2020 *Latviešu valodas tīmekļa korpus*

Avoti

Auziņa, Ilze et al. 2018. *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>

Latviešu valodas tīmekļa korpus (Tīmeklis2020). Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Tīmeklis2020>

Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>

Literatūra

Darģis, Roberts et al. 2018. Annotation of the corpus of the *Saeima* with multilingual standards. *ParlaCLARIN: LREC2018 workshop on creating and using parliamentary corpora*. Fišer, Darja, Eskevich, Maria, Jong, Franciska de (eds.). Miyazaki: Clarin Eric, 39–42.

Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Götzsche, Hans. 2016. Danish. *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. Vol. 4. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Boston: De Gruyter Mouton, 2505–2524. <https://doi.org/10.1515/9783110379082-007>

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>

- Lehrer, Adrienne. 1995. Prefixes in English word formation. *Folia Linguistica*. 29 (1–2), 133–148.
- Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.12>
- Müller, Peter O. 2015. Foreign word-formation in German. *Word-formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. Vol. 3. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.), Berlin / Boston: De Gruyter Mouton, 1615–1637. <https://doi.org/10.1515/9783110375732-004>
- Pakuła-Borowiec, Joanna. 2013. Augmentative and evaluative morphemes *super(-)*, *ekstra(-)*, *mega(-)* and *hiper(-)*. *Studies in Polish Linguistics*. 8 (1), 15–43. <https://doi.org/10.4467/23005920SPL.13.002.1417>
- Panocová, Renáta, Hacken, Pius ten. 2016. Neoclassical word formation in English and Russian. *Word-Formation across Languages*. Körtevelyessy, Lívia, Štekauer, Pavol, Valera, Salvador (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 265–280.
- Skujiņa, Valentīna. 1999. *Latīņu un grieķu cilmes vārdaļu vārdnīca*. Rīga: Kamene.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Sykes, John Bradbury. (ed.). 1982. *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 7th ed. Bombay: Oxford University Press.
- Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Suffixation is a productive technique of adjective derivation in Latvian. In contrast, prefixation is rarely used. There are only a few productive prefixes that are employed for adjective derivation in Latvian – prefixes *ie-*, *pa-*, *pār-*, and prefix *ne-* that expresses negation. The Latvian language also has adjectives, which are formed using neo-classical word parts. This study examines productive adjective word formation models that employ prefixation with neo-classical wordparts *ultra-*, *mega-*, *hiper-* and *super-*. The study is based on empirical material consisting of corpora “Corpus of the *Saeima* (the Parliament of Latvia)”, “The Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2018” and “CommonCrawl of Latvian 2020”. The results of the study suggest that neo-classical word parts have a limited range of meanings. Neo-classical word parts indicate the degree of intensity of the feature named by the base adjective. While neo-classical derivatives are much less common than derivatives with native prefixes, they are characterized by higher emotional expressiveness. The adjective formation model with the neoclassical word part *super-* can be considered highly productive.

Keywords: adjective; word-formation; prefix; prefixation; neo-classical word part.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latvian reflexive verbs with *paš-* ‘self’¹

Latviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi ar paš-

Daiki Horiguchi

Kyoto University, 606-8501 Kyoto-fu, Kyoto-shi, Sakyo-ku, Yoshida-Honmachi
E-mail: horiguchi.daiki.6x@kyoto-u.ac.jp

The article addresses Latvian reflexive verbs with the derivational formant *paš-* ‘self’. *Paš-* is the stem of the emphatic pronoun *pats*, meaning ‘oneself, by oneself, on one’s own’; thus, verbs derived with *paš-* are classified as compound verbs. A mass media database search yielded 150 reflexive verbs derived with *paš-*. Reflexive verbs without *paš-* include both subjective and objective reflexive verbs. However, in case of inanimate subjects, the semantics of *paš-* increases the agent’s volition and facilitates personification, allowing the interpretation of most *paš-*-compound reflexive verbs as subjective reflexive verbs. Since the productivity of *paš-* is generally dominant in nominal derivation, in addition to these verbal derivations, there are 95 *paš-*-compound reflexive action nouns that are not attested in their verbal forms. For non-reflexive action nouns, *paš-* may serve to express reflexivity and thus semantic differentiation between reflexive and non-reflexive action nouns is neutralized. Overall, the analysed derivatives represent the semantic interaction of reflexivity and emphatic meaning, as well as intersection of verbal and nominal derivation.

Keywords: word-formation; compound verb; reflexive verb; reflexivity; action noun; emphatic function.

Introduction

Derivation is a lexical phenomenon that reacts quickly to social changes, resulting in several derivative forms filling the language. The COVID-19 pandemic has actualized the noun *pašizolācija* ‘self-isolation’ and its corresponding reflexive verb *pašizolēties* ‘self-isolate’. According to the Latvian mass media database (*news.lv*) containing more than 7.1 million articles from 128 sources at the moment of November 2022, 90.7 % (3073 out of 3388 texts) occurrences of the noun *pašizolācija* were in texts published after March 3, 2020, and 69.5 % (505 out of 726 texts) tokens of the reflexive verb *pašizolēties*, and action noun *pašizolēšanās*, were in texts published after March 2, 2020. This suggests that both words are largely used in relation to COVID-19. Before

---

¹ This study was carried out in the framework of the Latvian Council of Science research project “Database of Latvian Morphemes and Derivational Models” (No. lzp-2022/1-0013).

the pandemic, the non-reflexive action noun *paštestēšana* ‘self-test, self-testing’ was more dominant. However, in COVID-related texts, the reflexive action noun and verb *paštestēšanās* and *paštestēties* prevail, alongside *pašizolēties*. In addition to reflexive verbs, the formant *paš-* got activated in the COVID-related nominal neologism *paškarantīna* ‘self-quarantine’.

This paper describes Latvian reflexive verbs with the derivational formant *paš-* ‘self-’, and their distribution in mass media texts. The paper also addresses reflexive action nouns. Since it concerns a peripheral aspect of Latvian verbal derivation, empirical data were acquired from the Latvian mass media database, for ensuring that maximum possible data were included.

Latvian verbs are productively derived through prefixation, suffixation, circumfixation, and circumfixation (Vulāne 2013, 278; Kalnača, Lokmane 2021, 301–316). However, syntactically derived compound verbs are not widespread, and therefore, do not figure prominently in Latvian linguistics (Ahero et al. 1959, 370–374; Vulāne 2013, 292–293; Kalnača, Lokmane 2021, 301–302). In Latvian derivation, the formant *paš-*, originally the stem of the emphatic pronoun *pats* ‘self’, is traditionally described as an initial component of compound verbs, alongside with other stems (*jaun-* ‘new-’), prepositions (*caur* ‘through’) and adverbs (*garām* ‘past, by’) (Ahero et al. 1959, 372; Soida 2009, 263; Vulāne 2013, 293). Such components, whose forms are identical to prepositions and adverbs, are called *prefixoids* (e.g., Dimante 2001). All of these are initial components with lexical meanings intact, undergoing a transformation into prefixes. Some scholars classify only prepositions and adverbs as prefixoids, based on their intermediate status between that of a prefix and stem (Dimante 2001, 18; Vulāne 2013, 147–148; Deksnē 2021, 9). Going by the origin of *paš-* as the stem of the emphatic pronoun *pats*, we regard it as a derivational formant, and not a prefixoid, although its productivity is reminiscent of some properties of a prefix.

The definite pronoun *pats* has an emphatic function and stresses on an agent’s autonomy or detachment, or the significance of some fact (Kalnača, Lokmane 2021, 213). In the nominal derivation, *paš-* is a productive formant that denotes either the subject, or subject-object relations, through the second component (Ahero et al. 1959, 218–219; Vulāne 2013, 251), like *pašciēna* ‘self-respect’. In the adjectival derivation, *paš-* is mostly added to passive past participles to indicate ‘by oneself’, as in *pašcepts* ‘self-baked’ and *pašnodarbinātais* ‘self-employed’, by assigning a genitive meaning to the subject (Ahero et al. 1959, 310).

This is because in Latvian passive construction, the agent can be expressed in the genitive form (in detail see, e.g., Kalnača, Lokmane 2021, 261). *Paš-* is also added to present active participles, for assigning an accusative meaning to the object, such as in *pašregulējošs* ‘self-regulating’. All these examples represent conversion, comprising of adjectivization and nominalization. Traditionally, the morphological paradigm of the greater part of compound verbs is considered defective since it lacks both infinitive and finite forms. Thus, in the morphological paradigm, *paš-* participles do not necessarily go back to the *paš-* infinitive. Nonetheless, they should be considered products of derivation that do not refer to the verb’s inflection as such (Vulāne 2002, 66; Vulāne 2013, 271–272, 292–293). For instance, *cepts* ‘baked’ → *pašcepts* ‘self-baked’, and

not *cept* ‘bake’ → *pašcept ‘*self-bake’ → *pašcepts* ‘self-baked’. This is also true for Russian derivatives with *sam-* (Pazel’skaja 2013; Graščenkov 2017).

The lexicographic source “Latviešu valodas skaidrojošā un sinonīmu vārdnīca” (*Latvian Comprehensive and Synonyms Dictionary*) attests 437 entries that start with *paš-*, most of which are nouns (232). Here they also include reflexive (60) and non-reflexive action nouns (47). However, reflexive verbs are few (4), while non-reflexive verbs are absent (0). In addition, adjectives (36), adjectivized participles – past passive (44) and present active participles (7) – and adverbs (7), are attested. Some entries are stylistically marked as either dialectal or technical, and scientific, archaic, or colloquial / jargon.

1. Empirical analysis

Although *paš-*compound verbs are regarded as defective verbs in the sense that “it is used only as past passive participles” in one of the grammars (Ahero et al. 1959, 372), in the mass media database, 150 *paš-*compound reflexive verbs, whose use as verbs (infinitive, finite forms, and participle forms except adjectivized ones), are attested. In addition, 95 “hypothetical” *paš-*compound reflexive verbs are witnessed as only reflexive action nouns. Every example is referred to its source and publication date.

1.1. *Paš-*compound reflexive verbs

A total of 150 *paš-*compound reflexive verbs were found. Some of them can be thematically sorted, as follows: medication (*pašārstēties / pašizārstēties* ‘self-treat’, *pašdziedināties / pašizdziedināties* ‘self-cure’, *pašdiagnosticēties* ‘self-diagnose’), human affairs (*pašpaaugstināties* ‘self-promote’, *pašdemisionēties* ‘self-resign’, *pašatlaisties* ‘self-dissolve’, *pašatstādīnāties* ‘self-dismiss’, *pašatkāpties* ‘self-resign’), psychology (*pašsaglabāties* ‘self-preserve’, *pašidentificēties* ‘self-identify’), education (*pašizglītoties* ‘self-educate’, *pašmācīties* ‘self-teach’, *pašskoloties* ‘self-teach’, *pašpapildināties* ‘self-train’). As in example (3), some verbs must be considered once formed, since only one text, including the verb, is attested in the database.

(1) *Cilvēki paš-ārstēja-s un neiet pie ārsta [..]*
 man.NOM.PL.M self-treat.PRS.3-REFL and NEG.go.PRS.3 to doctor.GEN.SG.M
 ‘People self-treat and do not go to the doctor [..]’ (NRA: 30.06.2016)

(2) *Patiesībā viņš jau ir paš-izolējie-s, bet mēs viņu turpināsim*
 truth.LOC.SG.F 3SG.NOM.M already long be.AUX.PRS.3
 self-isolate.PTCP.SG.M-REFL but 1PL.NOM 3SG.ACC.M continue.FUT.1PL
izolēt [..]
 isolate.INF

‘In fact, he has already self-isolated for long, but we will continue to isolate him [..]’ (Kurzemes Vārds: 10.12.2020)

- (3) *Mēs paš-audzinājāmie-s ar Viļa Lāča darbiem.*
 1PL.NOM self-educate.PST.1PL-REFL with Vilis.GEN.SG.M Lācis.GEN.SG.M
 work.INS.PL.M
 ‘We self-educated ourselves with Vilis Lācis’s works.’ (NRA: 12.05.2004)

Among the attested reflexive *paš*-verbs, one finds neither reflexiva tantum (*censties* ‘make one’s effort’) or lexicalized reflexive verbs (*doties* ‘go’), nor reflexive verbs with reciprocal (*saprasties* ‘understand each other’), impersonal (*dzīvoties* ‘live’) or inchoative meanings (*iesāpēties* ‘start to hurt’). Some indirect reflexive verbs, wherein the reflexive ending implies the reflexive pronoun in the dative case *sev*, are occasionally attested with *paš*-, for example, *mācīties* ‘learn’ (literally ‘teach oneself’) → *pašmācīties franču valodu* or ‘learn French by oneself’ (literally ‘teach oneself French’), *uzņemties* ‘undertake (byoneself)’ → *pašuzņemties mantas glabāšanu* ‘undertake luggage storage on one’s own’. However, such cases are not very common.

Most prefixes in attested *paš*-compound verbs are either individualized or lexicalized. It is only in some cases that an aspectual opposition exists with the help of the prefix, for example, *ārstēt* ‘treat (imperfective)’, *izārstēt* ‘treat (perfective)’ → *pašārstēties* ‘self-treat (imperfective)’, *pašizārstēties* ‘self-treat (perfective)’. Moreover, we did not find *paš*-compound verbs where the prefix characterized the action in terms of quantity and intensity, because these notions are usually incompatible with reflexivity, and not subject to passivization.

Reflexive verbs with *paš*- are either subject (auto-causative verbs) or object reflexive verbs (decausative verbs), according to the traditional classification system (Geniušienė 1987; Kalnača 2013; Kalnača, Lokmane 2016). However, when the subject is inanimate, the semantics of the formant *paš*- increases the agent’s volition and personification, thus allowing most reflexive verbs with *paš*- to be interpreted as subject reflexive verbs. Without *paš*-, reflexive verbs can be interpreted as the middle voice, but this is not characteristic of standard Latvian (Holvoet 2001; Kalnača 2013; Holvoet, Grzybowska, Rembiałkowska 2015). The use of quotation marks in examples (5)–(7) indicates the non-standard nature of the derived verbs.

- (4) *Trojas zirgs atstāj datne*
 Trojan.GEN.SG.F horse.NOM.SG.M leave.PRS.3 data.ACC.PL.F
šifrētas un paš-izdzēša-s no inficētās
 encrypt.PTCP.ACC.PL.F and self-delete.PRS.3-REFL from infect.PTCP.GEN.SG.F
ierīces.
 device.GEN.SG.F
 ‘Trojan Horse leaves files encrypted and self-deletes from the infected device.’
 (BNS: 04.10.2016)

- (5) *Nereti plūškoks „paš-iestādā-s” cilvēku*
 often elderberry.NOM.SG.M self-plant.PRS.3-REFL man.GEN.PL.M
tuvumā, it kā attaisnojot pieņēmumu: daba
 proximity.LOC.SG.M as_if justify.PTCP assumption.ACC.SG.M nature.NOM.SG.F

rūpēja-s, lai būtu pieejami tie
 take_care.PRS.3-REFL so_that be.COND available.NOM.PL.M those.NOM.PL.M
augi, kas nāk mums par labu.
 plant.NOM.PL.M which.NOM come.PRS.3 1PL.DAT in_favor
 ‘Often elderberry “plants itself” near people; and, as if to justify the assumption, nature makes sure that plants that are good for us are available.’
 (Kursas Laiks: 02.10.2013)

- (6) *Tehniskas kļūmes dēļ dažas Krievijas*
 Technical.GEN.SG.F error.GEN.SG.F due_to some.NOM.PL.F Russia.GEN.SG.F
stratēģiskās kodolraķetes „paš-ieslēgušā-s”
 strategic.NOM.PL.F nuclear_rocket.NOM.PL.F self-turn_on.PTCP.PL.F-REFL
kaujas režīmā.
 battle.GEN.SG.F mode.LOC.SG.M

‘Due to a technical error, some Russian strategic nuclear rockets “have switched themselves on” to operational mode.’ (BNS: 14.05.1997)

- (7) *Lēmumi „paš-pieņēmušie-s”. [..] Tādējādi no*
 decision.NOM.PL.M self-take.PTCP.PL.M-REFL thus from
Komisijas konstatētā izriet, ka
 committee.GEN.SG.F confirm.PTCP.GEN.SG.M follow.PRS.3 that
lēmums [..] pieņēmie-s pats no sevis
 decision.NOM.SG.M take.PTCP.NOM.SG.M-REFL self.NOM.SG.M from oneself.GEN
bez konkrētu amatpersonu līdzdalības.
 without concrete.GEN.PL.F official.GEN.PL.F participation.GEN.SG.F
 ‘Decisions have been “self-taken” [sub-headline of the article]. [..] It happened in such a manner, that the committee concluded that the decision [..] has been taken on its own, without participation of concrete officials.’ (NRA: 01.03.2021)

The *paš*-compound reflexive verbs can be paraphrased in several ways; thus, one can observe the semantic interaction of other reflexive markers in these verbs.

- (a) The sense of the agent’s autonomy may be expressed by the emphatic pronoun *pats*, in connection with the reflexive verb. The emphatic pronouns reinforce the reflexive meaning and draw attention to the fact that action is oriented towards the subject’s sphere. However, the use of such emphatic pronouns for expressing reflexivity is not obligatory (Kalnača, Lokmane 2021, 21).

- (8) *[..] tirgus ekonomika pati attīstā-s,*
 market.GEN.SG.M economy.NOM.SG.F self.NOM.SG.F develop.PRS.3-REFL
paš-regulēja-s [..]
 self-regulate.PRS.3-REFL
 ‘[..] the market economy develops on its own and adjusts itself [..]’
 (NRA: 16.10.2012)

- (b) Reflexive verbs with *paš*- are paraphrased also with the help of a pronoun cluster, *pats sevi* (NOM ACC) and *pašu sevi* (ACC ACC), that are called super-heavy reflexive markers (Kalnača, Lokmane 2016, 234–255).

- (9) *[..] jāpabrīnā-s par to mērķtiecību, ar*
 DEB.be_amazed-REFL about that.ACC.SG.F purposiveness.ACC.SG.F with
kādu Krievija pati sevi izolē
 what.INS.SG.F Russia.NOM.SG.F self.NOM.SG.F oneself.ACC isolate.PRS.3
no civilizētās pasaules [..]
 from civilize.PTCP.GEN.SG.S world.GEN.SG.S
 ‘[..] one must be amazed at the purposiveness with which Russia isolates itself
 from the civilized world [..]’ (Kurzemes Vārds: 12.04.2022)

- (10) *Lielākais izaicinājums mums ir saglabāt*
 biggest.NOM.SG.M challenge.NOM.SG.M 1.PL.DAT be.PRS.3 preserve.INF
sevi pašus.
 oneself.ACC self.ACC.PL.M
 ‘The biggest challenge for us is how to preserve ourselves.’ (LSM: 12.12.2018)

- (c) A less common, but possible alternative is the use of the reflexive pronoun *sevi* ‘oneself (ACC)’, with non-reflexive verbs compounded with *paš-*. However, this paper does not address *paš-compound* non-reflexive verbs, and their analysis remains a future task.

- (11) *[..] valstij ir vajadzīgi mazie*
 country.DAT.SG.F be.PRS.3 necessary.NOM.PL.M small.NOM.PL.M
uzņēmēji, kas sevi paš-nodarbina [..]
 entrepreneur.NOM.PL.M which.NOM oneself.ACC self-employ.PRS.3
 ‘[..] small-scale enterprises with self-employment are necessary for the country [..]’
 (Kurzemes Vārds: 22.11.2016)

As in the case of example (a), this too can be further paraphrased like example (b): *paši* (NOM) *sevi* (ACC) *nodarbina* or *sevi* (ACC) *pašus* (ACC) *nodarbina*. In the case of *paš-compound* non-reflexive verbs, objects can be considered as belonging to the subject, for example, *pašierobežot savu varu* ‘self-restrict one’s power’ and *pašstabilizēt savu stāvokli* ‘self-stabilize one’s state’. However, this is not always the case, as *pašcenzēt labdarības atbalstu* means ‘self-censor the support of charity’. In all these cases, *paš-* only serves the emphatic function.

Paš- highlights its emphatic semantics in relation to a reflexive action without *paš-*, through situations expressed in both the passive voice, and active voice with a non-specified agent. In (13)–(14), the *paš-compound* verbs accentuate an autonomic process of bankruptcy by the bank itself.

- (12) *Mans stils nav sastindzis*
 my.NOM.SG.M style.NOM.SG.M be.PRS.NEG.3 curdle.PTCP.NOM.SG.M
modelis, tas attīstā-s, un es pat
 model.NOM.SG.M it.NOM.SG.M develop.PRS.3-REFL and 1SG.NOM even
teiktu – paš-attīstā-s.
 say.COND self-develop.PRS.3-REFL
 ‘My style is not a stiff model, it is developing, and I would even say –
 self-developing.’ (NRA: 23.11.2007)

- (13) *Vai kritēriji tīrai un netīrai naudai*
 Q criterion.NOM.PL.M clean.DAT.SG.F and dirty DAT.SG.F money.DAT.SG.F
var būt atšķirīgi atkarībā no tā,
 can.PRS.3 be.INF different.NOM.PL.M depend ence.LOC.SG.F from it.GEN.SG.M
vai banka tiek likvidēta
 Q bank.NOM.SG.F get.AUX.PRS.3 close.PTCP.NOM.SG.F
vai paš-likvidēja-s?
 or Self-close.PRS.3-REFL
 ‘Can criteria for clean and dirty money be different, depending on whether the bank gets closed, or closes itself?’ (NRA: 13.09.2019)
- (14) *Rūpnīcas vai nu slēdza, vai tās paš-likvidējās.*
 factory.ACC.PL.F or PTCL close.PST.3 or they.NOM.PL.F self-close.PST.3-REFL
 ‘Either they closed factories, or they [the factories] closed themselves.’
 (Latvijas Avīze: 06.08.2015)

1.2. Paš-compound reflexive action nouns

Besides those *paš*-compound reflexive verbs that are used verbally, there are several reflexive action nouns derived with *paš*-. In general, the action noun formed with *-šan*-conveys a process of the action expressed by the verb. Some action nouns may acquire additional meaning, and become lexicalized, fixed expressions or terms (Nau 2016, 471). Derivation of action nouns is regular and productive, and inherits verbal morphological features such as the reflexive marker *-s* (Nau 2016, 479). Our data show that the nominal, deverbal derivation with *paš*- is more widely distributed than the verbal derivation.

In parallel to being formed from reflexive verbs, action nouns are also derived from non-reflexive verbs. They seem to be synonymous and are indeed defined in lexicography. In the following examples, they are not significantly differentiated even in the coordinated position. For the non-reflexive action nouns, *paš*- serves to express reflexivity. Thus, semantic differentiation is neutralized among reflexive and non-reflexive action nouns with *paš*-, as in examples (15) and (16):

- (15) *Paš-motivēšanas un paš-realizēšanās ceļš*
 self-motivating.GEN.SG.F and self-realizing.GEN.SG.F-REFL way.NOM.SG.M
ir ļoti ilgs.
 be.PRS.3 very long.NOM.SG.M
 ‘The path of self-motivation and self-realization is very long.’
 (Delfi Plus: 17.09.2021)
- (16) *Molekulu paš-sagrupēšanās (pašorganizēšanas)*
 molecule.GEN.PL.F self-assembling.GEN.SG.F-REFL self-organizing.GEN.SG.F
fenomens ir viens no dzīvības
 phenomenon.NOM.SG.M be.PRS.3 one.NOM.SG.M from life.GEN.SG.F
pamatelementiem.
 basic_element.DAT.PL.M
 ‘The phenomenon of molecular self-assembly (self-organization) is one of the basic elements of life.’
 (Apollo Portāls: 01.07.2005)

Since the action nouns derived from reflexive verbs lack dative and locative forms, the non-reflexive action nouns fully equipped with the morphological paradigm compensate for the defects of their reflexive counterparts, in their dative and locative forms. By the way, the forms of non-reflexive nouns can be used in the same manner to compensate for the missing forms of reflexive nouns without *paš-* in general (Kalnača 2014, 39–44), as seen in examples (17) and (18):

- (17) *[..] šādas rīcības šķiet līdzinā-s*
 such.NOM.PL.F action.NOM.PL.F seem.PRS.3 be_equal.PRS.3-REFL
lēnai sevis paš-iznīcināšanai.
 slow.DAT.SG.F oneself.GEN self-destructing.DAT.SG.F
 ‘[..] such actions seem like slow self-destruction.’ (Zemgales Ziņas: 15.07.1998)
- (18) *[..] pasaule ir materiāli ieinteresēta*
 world.NOM.SG.F be.AUX.PRS.3 materially interest.PTCP.SG.F
paš-iznīcināšanā [..]
 self-destructing.LOC.SG.F
 ‘[..] the world is materially interested in self-destruction [..]’
 (Kurzemes Vārds: 23.02.2013)

In most cases, non-reflexive verbs with *paš-* take the accusative form of the reflexive pronoun *sevi*, thus rendering the subject and object co-referential. In some cases, other nominals take the object’s position. Then, *paš-* comes to stress on the subject-oriented emphatic meaning of ‘on one’s own, by oneself’.

- (19) *Kāpēc prioritārai jābūt pašvaldībā dzīvojošo*
 why prior.DAT.SG.F be.DEB municipality.LOC.SG.F live.PTCP.GEN.PL
iedzīvotāju paš-aktivizēšanai un paš-organizēšanai?
 resident.GEN.PL self-activating.DAT.SG.F and self-organizing.DAT.SG.F
 ‘Why should self-activation and self-organization by residents living in the municipality be a priority?’
 (Zemgales Ziņas: 14.06.2001)

2. Perspectives

Before concluding the article, three further tasks should be mentioned. First, the semantics of *paš-* stand out from those of other initial components of compound verbs that modify spatial meanings, since they are mostly prepositions. Thus, a comparison of *paš-* with other initial components will systemize Latvian compound verbs in general. Second, *paš-* is added not only to action nouns with *-šan-*, but also to deverbal nouns, and nouns related to verbs with *paš-*. Determining how the nominal and verbal derivations interact, when is the former more productive, and how it triggers the latter are tasks for future research. Third, one must consider the influence of English as a global language, which itself has witnessed an increasing use of *self-*-prefixed verbs, since around 1970 (Mackenzie 2018, 68). In general, the derivational formant *paš-* started being used under the influence of German and Russian compound nouns with

selbst- and *samo-*, respectively (e.g., Ahero et al. 1959, 218). Other compound verbs are also often found in legal texts translated from English, as analogous to English phrasal verbs such as *follow up*: *līdzsekot* (Deksne 2021, 31). The same may be said concerning the verbs with *paš-*. This means that the expansion of *paš-* may be activated not only by drawing analogies within the Latvian language itself, but also with the equivalent words of other languages, especially English.

Conclusions

Although verbal derivation with *paš-* is a peripheral phenomenon in Latvian, reflexive verbs compounded with *paš-* provide insights into the intersection of verbal and nominal derivations, as well as adjectival derivation, if adjectivized participles with *paš-* are included. Our analysis shows that *paš-* does not function fully in the verbal derivation due to a scant distribution of verbal forms. Rather, it demonstrates activity in the nominal domain as action nouns.

Regarding the direction of derivation, it seems that the verb's reflexivization usually precedes the addition of *paš-*. However, some reflexive verbs without *paš-* are not used frequently, – either in their infinitive or finite forms (*iznīcināties* ‘destroy oneself’, and *slavināties* ‘praise oneself’, compared to *iznīcināt* ‘destroy’ and *slavināt* ‘praise’). The same question arises regarding reflexive action nouns. There are 95 reflexive action nouns with *paš-*, whose verbal use is not attested at all in the database. Considering the systematic derivation of action nouns, we may discuss how back-formation happens through analogies, when both *paš-* and the reflexive marker derive the action nouns without reference to the reflexive *paš-*verbs. We also suggest that although *paš-* is not classified as a prefix, verbs may take *paš-* and the reflexive ending simultaneously, making it like circumfixation, such as in the case of *pašiznīcināties* and *pašslavināties*. In these verbs, the reflexive ending may not be a sufficient marker of autonomy, and thus, its semantics is fulfilled by *paš-*. This issue also requires further theoretical research.

Abbreviations

ACC	accusative
AUX	auxiliary
BNS	<i>Baltic News Service</i>
COND	conditional mood
DAT	dative
DEB	debitive
FUT	future
GEN	genitive
INS	instrumental
INF	infinitive
LOC	locative

LSM	<i>Latvijas Sabiedriskais Medijs</i>
NEG	negation
NOM	nominative
NRA	<i>Latvijas Neatkarīgā Avīze</i>
PL	plural
PRS	present
PST	past
PTCL	particle
PTCP	participle
Q	question particle
REFL	reflexive
SG	singular

Sources

Laikrakstu Bibliotēka. Available at: <https://www.news.lv>

Spektors, Andrejs et al. (red.). 2023. *Latviešu valodas skaidrojošā un sinonīmu vārdnīca*. CLARIN-LV digital library at Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia. Available at: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/87>

References

- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Dimante, Irīna. 2001. *Adverbu transpozīcija un evolūcija*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Geniušienė, Emma. 1987. *The Typology of Reflexives*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110859119>
- Graščenkov, Pavel. 2017. Kak narushit' tri zapreta: nemnogo o russkih glagolah na *sam-...-sja*. *Voprosy jazykoznanija*. 4, 25–32. <https://doi.org/10.31857/S0373658X0001019-9>
- Holvoet, Axel. 2001. *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Holvoet, Axel, Grzybowska, Marta, Rembiałkowska, Agnieszka. 2015. Middle voice reflexives and argument structure in Baltic. *Voice and Argument Structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 181–209. <https://doi.org/10.1075/vargreb.2.04hol>
- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–594.
- Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Polyfunctionality and distribution of reflexive verbs in Latvian. *Baltistica*. LI (1), 97–116. <https://doi.org/10.15388/baltistica.51.1.2254>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>

- Mackenzie, John Lachlan. 2018. *Self*-prefixed verbs: analogy in the functional discourse grammar lexicon. *WORD Structure*. 11 (1), 67–94. <https://doi.org/10.3366/word.2018.0116>
- Nau, Nicole. 2016. Argument realization in Latvian action nominal constructions: A corpus and text based investigation. *Argument Realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 461–522. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3.11nau>
- Pazel'skaja, Anna. 2013. Inkorporācija v glagol'nyx formax v ruskom jazyke. Selegej, Vladimir (ed.). *Komp'juternaja lingvistika i intellektual'nye tehnologii. Po materialam ezhegodnoj Mezhdunarodnoj konferencii "Dialog"*. 12 (1), Moskva: Izdatel'stvo Rosijskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta, 579–591.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Vulāne, Anna. 2002. Par dažām vārddarināšanas problēmām. *Valoda un literatūra kultūras aprītē. Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti*. 650, 58–68.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Rakstā tiek analizēti atgriezeniskie darbības vārdi ar vārddarināšanas formantu *paš-* latviešu valodā. *Paš-* ir emfātiskā vietniekvārda *pats* celms, un ar to atvasinātie darbības vārdi ir klasificējami kā saliktie darbības vārdi. Plašsaziņas līdzekļu datubāzē tika konstatēti 150 atgriezeniskie darbības vārdi ar *paš-*. Darbības vārdi bez *paš-* attiecas gan uz subjektīvajiem, gan uz objektīvajiem atgriezeniskajiem darbības vārdiem. Taču, kad subjekts ir nedzīva būtne, formanta *paš-* semantika palielina agensa gribu un veicina personifikāciju, kas ļauj interpretēt vairākumu atrasto refleksīvo *paš-*verbu kā subjektīvos refleksīvos verbus. Tā kā *paš-* produktivitāte prevalē nominālā vārddarināšanā, nevis verbālā vārddarināšanā, blakus verbālajiem derivātiem tika atrasti 95 refleksīvie darbības lietvārdi ar *paš-*, kuru verbālās formas netika konstatētas. *Paš-* var uzņemt izteikt refleksivitāti attiecībā uz nerefleksīvajiem darbības lietvārdiem, un semantiskā diferenciācija starp refleksīvajiem un nerefleksīvajiem darbības lietvārdiem tiek neutralizēta. Kopumā analizētais materiāls reprezentē refleksivitātes un emfātiskās nozīmes semantisko mijiedarbību, kā arī verbālās un nominālās vārddarināšanas krustpunktu.

Atslēgvārdi: vārddarināšana; saliktie verbi; refleksīvie verbi; refleksivitāte; darbības lietvārds; emfātiskā funkcija.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļu daudznozīmība teorētiskā skatījumā¹

The polysemy of Latvian nominal suffixes from a theoretical perspective

Andra Kalnača, Tatjana Pakalne

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: andra.kalnaca@lu.lv, tatjana.pakalne@lu.lv

Raksts veltīts vārddarināšanas teorijas analīzei, īpaši pievēršoties vārddarināšanas afīksu, resp., piedēkļu, daudznozīmībai. Pētījuma idejas pamatā ir dažādu latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļu semantikas un atvasinājumu kontekstuālā lietojuma izpēte. Tā kā latviešu valodas lietvārdu darināšanas piedēkļi ir daudznozīmīgi, nepieciešams šo parādību un tās cēloņus izprast un klasificēt pēc noteiktām pazīmēm. Turklāt vārddarināšanas piedēkļu daudznozīmība un ar to saistītās nozīmju grupas (it sevišķi attiecībā uz lietvārdu atvasināšanu), kā arī spēja iesaistīties dažādos vārddarināšanas tipos vērojamas arī citās valodās, tātad vārddarināšanas procesu un afīksu funkcionēšanas pamatā ir vispārīgi kognitīvi un psiholingvistiski mehānismi, kas atspoguļo cilvēka uztveri un apkārtējās pasaules faktu atspoguļojumu domāšanā. Pētījumā tuvāk aplūkotas vairākas vārddarināšanas teorijas un to atziņas saistībā ar latviešu valodas vārddarināšanas afīksu daudznozīmības iztīrājumu.

Raksta empīriskajā daļā aplūkoti lietvārdi ar piedēkli *-ul-*, to vārddarināšanas tipi un nozīmju grupas, t. sk. regulāra un neregulāra polisēmija. Analizējamais materiāls izgūts no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” LVK2018 un LVK2022 versijas.

Atslēgvārdi: derivatīvā morfoloģija; vārddarināšana; derivatīvā semantika; piedēkļi; polisēmija.

levads

Pētījuma ideja saistīta ar vārddarināšanas piedēkļu daudznozīmības izpēti latviešu valodā – kādi mehānismi padara šo parādību ne vien iespējamu, bet arī raksturīgu valodai, dabiski un cieši ieaustu tās struktūrā. Pētījums iecerēts kā teorētiska rakstura

---

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

pārdomu apkopojums un vienlaikus arī aicinājums uz plašāku diskusiju. Lai gan pētījumā aplūkoti piedēkļi, argumentācija ir iecerēta kā vispārēja, t. i., attiecināma uz vārddarināšanas afiksiem kopumā.

Vārddarināšanas piedēkļu nozīmes dažādību īsumā var apkopot šādi. Pirmkārt, daudzi vārddarināšanas afiksi spēj pievienoties dažādu vārdsķiru vārdiem (1); šī afiksu spēja uzskatāma par afiksu daudzfunkcionalitāti:

- (1) a. **-ul-**
 N–N *ez-is – ež-ul-is, bumb-a – bumb-ul-is*
 ADJ–N *maz-s – maz-ul-is, mīl-š – mīl-ul-is*
 V–N *brēk-t – brēk-ul-is, virz-ī-t – virz-ul-is*
- b. **-īb-**
 N–N *brāl-īb-a, zvejniec-īb-a, priekšniec-īb-a*
 ADJ–N *spodr-īb-a, lokan-īb-a, vējain-īb-a*
 V–N *virz-īb-a, nodarb-īb-a, atrieb-īb-a*
 V_{PTCP}–N *apstrādājam-īb-a, pabeigt-īb-a, pērkam-īb-a*
- c. **-niek-**
 N–N *mēbeļ-niek-s, strīd-niek-s, liepāj-niek-s*
 V–N *negant-niek-s, pārdoš-niek-s*
 ADJ–N *kait-niek-s, sagād-niek-s*

Otrkārt, daudziem vārddarināšanas afiksiem, t. sk. saistoties ar vienas un tās pašas vārdsķiras motivētājevārdiem, vērojamas ar šiem afiksiem asociētas, proti, derivatīvas nozīmes atšķirības. Šī afiksu spēja uzskatāma par afiksu semantisko potenciālu. Piem., latviešu valodas piedēkļa *-īb-* nozīmju grupas vārddarināšanas tipā N–N:

- (2) N + *-īb-* – N
- a. ‘dzīves posms, stāvoklis, statuss’
bērn-īb-a, vecpuiš-īb-a, verdz-īb-a
- b. ‘personu kopums’
zemniec-īb-a, strādniec-īb-a
- c. ‘vieta’
mežniec-īb-a, galdniec-īb-a
- d. ‘darbības joma, nodarbošanās, nozare’
glezniec-īb-a, rakstniec-īb-a, ārstniec-īb-a
- e. ‘pazīmju, īpašību kopums’
mulķ-īb-a, glēvul-īb-a

Attiecsmes starp konkrēta afiksa daudzfunkcionalitāti un semantisko potenciālu ir īpaši pētāms jautājums, t. i., vai afiksa semantiskais potenciāls izpaužas atkarībā no modeļa / motivētājevārda vārdsķiras, vai arī tas notiek neatkarīgi.

Tāpat var novērot, ka valodai raksturīga arī pretēja parādība, jo valodā noteiktas nozīmes izteikšanai bieži vien ir pieejami vairāki formāli līdzekļi, piem.:

- (3) a. N–N
 PERSONA < VIETA
- a₁. *aizput-niek-s* < *Aizput-e*, *valmier-iet-is* < *Valmier-a*,
piebaldz-ēn-s < *Piebalg-a*, *ogr-ēn-iet-is* < *Ogr-e*

- a₂. *ciemat-niek-s* < *ciemat-s*, *kaln-iet-is* < *kaln-s*, *baznīc-ēn-s* < *baznīca*
- b. ADJ–N
PERSONA < PAZĪME, ĪPAŠĪBA
gudr-el-is, *gudr-iniek-s*, *gudr-īt-is*, *gudr-iķ-is*, *gudr-ul-is* < *gudr-s*
naiv-ul-is, *naiv-iķ-is* < *naiv-s*
- c. ADJ–N
'priekšmetiski izteikta īpašība, pazīme' (īpašības nominalizācija)
miegain-s > *miegain-um-s*, *miegain-īb-a*
hibrīd-s > *hibrīd-ītāt-e*, *hibrīd-um-s*

Tādad vārddarināšanas sistēma ir attīstījusies un funkcionē tā, ka katru no formālajiem vārddarināšanas līdzekļiem var izmantot vairāku nozīmju izteikšanai, un otrādi, katras nozīmes izteikšanai ir pieejami vairāki formāli līdzekļi.

Afiksų daudzfunkcionalitātes un semantiskā potenciāla analīzē iezīmējas šādas loģiskas iespējamības:

- afiksų homonīmija, t. i., vai visos gadījumos tas uzskatāms par vienu un to pašu afiksų, turklāt nevar izslēgt vēsturiski izveidojušos homonīmiskus afiksų;
- augsts nozīmes vispārinājums, t. i., viena augstākajā mērā vispārināta afiksa nozīme atvasinājumos izpaužas kā vairākas konkrētākas nozīmes;
- afiksų polisēmija, t. i., afiksam laika gaitā izveidojušās vairākas skaidri nošķiramas nozīmes, kuras nav iespējams izskaidrot ar vienu vispārinātu nozīmi vai kā citādi.

Šai pētījumā tiek nodalīti jēdzieni *augsts nozīmes vispārinājums* un *polisēmija*, pieņemot, ka starp tiem jābūt sistēmiskai atšķirībai, jo katrs atbilst dažādiem procesiem. Vienlaikus tie viens otru neizslēdz, jo valodā var būt abi.

Augsta nozīmes vispārinājuma un *polisēmijas* nošķiršanas pamatojums ir šāds: augsts nozīmes vispārinājums saistās ar to, ka produktīvam afiksam piemīt ļoti vispārīga derivatīva nozīme. To, jaunu vārdu darinot, sašaurina un paskaidro jau pati motivētā vārda semantika un t. s. semantiskais *karkass*, kā arī mūsu zināšanas par pasauli, kas nosaka, kāda būs atvasinātā vārda interpretācija. Svarīgs ir arī lietojuma konteksts, kura vajadzībām vārds tiek darināts.

Savukārt polisēmija attiecināma uz sākotnēju valodas lietotāja izvēli konkrēta vārda darināšanā izmantot vienu no vairākām nepieciešamā afiksa nozīmēm. Tādējādi viens no afiksų polisēmijas avotiem varētu būt *prototipi* – valodā bieži lietoti vārdi, kam ir viens un tas pats piedēklis un ar to asociēta nozīme. Proti, šos vārdus valodā bieži lietojot, tie kļūst par prototipu jaunu līdzīgas semantikas vārdu atvasināšanai un tādad par afiksų polisēmijas avotu.

Gan augsta nozīmes vispārinājuma, gan polisēmijas gadījumā jāpatur prātā abi valodas lietošanā nepieciešamie interpretācijas virzieni – ne tikai teksta autoram darinot nepieciešamo vārdu, bet arī cita teksta autora (regulāri) darināta vārda nozīmes uztverē. Tādad ir svarīgs jautājums, kā valodas lietotājs izvēlas vārda darināšanas līdzekļus, lai būtu uztverama tieši nepieciešamā nozīme, un kā teksta adresāts, vārdu uztverot, piešķir tam tieši paredzēto, nevis kādu citu attiecīgajam afiksam sastopamu nozīmi.

Rakstā piedāvāto augsta nozīmes vispārinājuma un polisēmijas pretstatījumu var salīdzināt gan ar Emīlijas Soidas (2009, 63) formulētajām vārddarināšanas tipa trim nozīmju rindām, gan ar vārddarināšanas tipa un apakštipu nozīmēm (op. cit., 75, 89).

Lai risinātu raksta ievadā minētos jautājumus, pētījuma 1. nodaļā sniegts afiksu daudznozīmības tipoloģisks konteksts, jo vārddarināšanas afiksu, t. sk. piedēkļu, daudznozīmība vērojama arī citās valodās, turklāt līdzīgos vārddarināšanas tipos un nozīmēs (piem., Koptjevskaja-Tamm 1993, 2015; Alexiadou 2017; Rainer 2017), savukārt 2. un 3. nodaļā aplūkotas dažādas pieejas valodas sistēmas daudznozīmības izpētē un arī saistībā ar vārddarināšanas principiem. Savukārt 4. raksta nodaļa veltīta latviešu valodas empīriskā materiāla analīzei – vārddarināšanas piedēkļa *-ul-* daudznozīmībai, balstoties uz „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” LVK2018 un LVK2022 versijā izgūto piemēru materiālu.

1. Piedēkļu daudznozīmība tipoloģiskā aspektā

Produktīviem vārddarināšanas afiksiem arī citās valodās ir raksturīgs tas, ka viens un tas pats noteiktai vārdšķīrai piederīgs vārddarināšanas piedēklis var kombinēties ar dažādu vārdšķīru motivētājiem (tipoloģiskā aspektā sk., piem., Alexiadou 2017; Rainer 2017; latviešu valodas aprakstos sk., piem., Kalnača 2005; Vulāne 2013; Kalnača, Lokmane 2021, 125–140, 165–169, 303–307). Šāda afiksu daudzfunkcionalitāte nav nejaušība un norāda uz vārdšķīru, sevišķi trīs galveno vārdšķīru – lietvārdu, īpašības vārdu un darbības vārdu –, savstarpēju derivatīvu saikni (piem., Koptjevskaja-Tamm 1993, 2015; Alexiadou 2017), t. sk. latviešu valodā (piem., Soida 2009, 50, 52–54; Navickaitē-Klišauskienē 2014).

Tāpat valodās vērojama arī tendence ap noteiktiem polisēmiskiem afiksiem veidoties līdzīgām nozīmju kopām. Piem., darītājlietvārdu (*nomina agentis*) piedēkļi vārddarināšanas tipā V–N var izteikt tādas nozīmes, resp., semantiskās lomas kā ‘agenss’ un ‘instruments’ angļu, holandiešu, čehu, lietuviešu u. c. valodās (piem., Lieber 2012, 2112). Salīdzinājumam sk. tipisku angļu valodas piedēkļa *-er-* daudznozīmību (piem., Alexiadou 2017, 237–249; Rainer 2017, 342–343):

- (4) a. agenss
follow – follow-er ‘sekot – sekotājs’
write – writ-er ‘rakstīt – rakstnieks’
 b. instruments
print – print-er ‘drukāt – drukātājs, printeris’
blend – blend-er ‘jaukt, maisīt – jaucējs, maisītājs’

Līdzīga daudznozīmība tādā pašā vārddarināšanas tipā V–N vērojama arī latviešu valodas darītājlietvārdu piedēklim *-tāj-* (piem., Soida 2009, 50; Vulāne 2013, 241; Kalnača, Lokmane 2021, 136, sk. arī Navickaitē-Klišauskienē 2014, 47):

- (5) a. agenss
sek-o-t – sek-o-tāj-s, dzied-ā-t – dzied-ā-tāj-s
 b. instruments
skav-o-t – skav-o-tāj-s, laist-ī-t – laist-ī-tāj-s

Savukārt kopuma lietvārdu piedēkļiem raksturīgas nozīmes ‘kopums’, ‘vieta’, ‘stāvoklis / raksturīgā uzvedība’, piem., angļu valodā tā ir piedēkļiem *-ery*, *-age* (6) (Huddleston, Pullum 2002, 1700), kas sasaucas ar *-tb-* atvasinājumiem latviešu valodā (2) piemērā:

- (6) a. kopums
 a₁. *machinery* ‘tehnika’, *greenery* ‘apstādījumi’, *citizenry* ‘pilsoņu kopums’
 a₂. *leafage* ‘lapu kopums, lapotne’, *fruitage* ‘augļu kopums’
 b. vieta
 b₁. *bakery* ‘ceptuve’, *nunnery* ‘sieviešu klosteris’, *printery* ‘tipogrāfija’
 b₂. *orphanage* ‘bērnu nams’, *hermitage* ‘eremīta mītne’
 c. stāvoklis / uzvedība
 c₁. *slavery* ‘verdzība’, *housewifery* ‘stāvoklis, kad kāds ir mājsaimniece’, *debauchery* ‘izvirtība’
 c₂. *shortage* ‘trūkums’, *marriage* ‘laulība’

Tāpat, piem., deminutīva afiksiem daudzās valodās raksturīgas tādas nozīmes kā ‘mazs’, ‘bērns’, ‘mīļš’, ‘labs’, ‘slikts’, ‘(kaut kā) pastiprinājums’, ‘(kaut kā) pavājinājums’ (Jurafsky 1996; Lieber 2012, 2112), sal. ar latviešu valodas deminutīva piedēkļu semantiku (piem., Kalnača 2015).

Tādējādi jāatzīst, ka dažādu ar vienu afiksu asociētu nozīmju kopu esamība un līdzība ar citām valodām nav nejauša un tai jābūt izskaidrojamai valodas sistēmas kontekstā.

2. Derivatīvās morfoloģijas semantika

Lai varētu iztirzāt afiksu daudzfunkcionalitātes un semantiskā potenciāla izpausmi valodā, vispirms nepieciešams iezīmēt derivatīvās semantikas teorētisko modeli, kā arī precizēt polisēmijas jēdziena saturu, jo īpaši attiecībā uz afiksiem. Šie jautājumi secīgi apskatīti raksta 2. un arī 3. nodaļā.

Pētījumā aplūkota tikai atvasinātu semantiski sekundāru vārdu nozīme, turklāt tik, cik tā attiecas uz derivatīvās morfoloģijas semantiku, proti, nozīmēm, kas fiksējam, sastatot atvasinājumu un tā motivētārvārdu. Vienlaikus atvasinātu, resp. derivatīvi kompleksu, vārdu nozīmes interpretācija balstīta vispārīgas semantikas teorijā.

Galvenos jautājumus, kas aplūkoti šī raksta temata un derivatīvās morfoloģijas semantikas sakarā, var formulēt šādi:

1. Kā atšķiras pirmatnīgu un atvasinātu vārdu semantika?
2. Kāda ir derivatīvās morfoloģijas semantikas daba:
  - a) cik tā ir konkrēta / vispārīga kontekstā un ārpus tā;
  - b) kuri tās aspekti ir saistīti ar gramatiku?
3. Kādus atvasinātu vārdu nozīmes aspektus nosaka motivētārvārda semantika?
4. Kuri atvasinātu vārdu nozīmes aspekti nav daļa no „īstās” vārda semantikas, bet rodas, vārdu lietojot kontekstā?

Kā norāda Pavols Štekauers (*Pavol Štekauer* 2005, 207–232), vārddarināšanas izpētē iespējami divi dažādi skata punkti – semasioloģiskais un onomasioloģiskais. Par to, kā darbojas valodas vārddarināšanas sistēma, var spriest vismaz divējādi. Pirmkārt, tas iespējams, analizējot valodā esošos darinājumus, to formālo struktūru un nozīmi, kā arī klasificējot darinājumus pēc kopīgām īpašībām utt. Otrkārt, vārddarināšanas sistēma atklājas, arī aplūkojot, kādi līdzekļi valodas lietotājam pieejami, lai izteiktu nepieciešamo nozīmi, kā šī nozīme ir strukturēta, kā valodas lietotājs var panākt, ka paredzētā nozīme tiks uztverta nekļūdīgi un arī kādēļ tiek izvēlēti tieši šādi un nevis citi līdzekļi.

Onomasioloģiskā pieeja attīstīta, piem., Miloša Dokulila (*Miloš Dokulil* 1962, 1997), Jana Horecka (*Ján Horecký* 1994), Bogdana Šimaneka (*Bogdan Szymanek* 1988) un Pavola Štekauera (1998, 2005) pētījumos, tā koncentrējas uz onomasioloģisko / jēdziena struktūru un nominācijas aktu (*nominācijas akts, onomasioloģiskā / jēdziena struktūra* → līdzekļi onomasioloģiskās struktūras īstenošanai). Abas pieejas var sastāt ar procesiem, kas notiek, valodas lietotājam uztverot cita darinātu vārdu un pašam darinot jaunu vārdu, lai izteiktu nepieciešamo nozīmi. Vārddarināšanas teorijas biežāk ir semasioloģiskas, tomēr vēlams saskaņot un izmantot abas pieejas.

Latviešu valodniecībā derivatīvās morfoloģijas semantikas jautājumi līdz šim visplašāk risināti Emīlijas Soidas (1924–1989) darbos (tuvāk sk. Kļaviņa 2015). Tas darīts, balstoties uz vārddarināšanas tipa un vārddarināšanas nozīmes jēdzienu. Vārddarināšanas tipa nozīme ir kopīga viena vārddarināšanas tipa vai apakštīpa darinājumiem attiecībā pret motivētārvārdu (Soida 2009, 62). Piem., vispārinātā vārddarināšanas nozīme deverbāliem lietvārdiem ar *-šan-* ir ‘priekšmetiski izteikta darbība’ (7a), no lietvārdiem darinātiem adjektīviem ar *-ain-* – ‘pazīme, kas īstenojas kā attieksmes ar pamatvārda nosaukto priekšmetu’ ar diviem apakštīpiem – ar variētu kvantitatīvu nozīmi (7b) un salīdzinājuma nozīmi ‘kvalitatīvi līdzīgs pamatvārda nosauktajam priekšmetam’ (7c):

- (7) a. *celt – cel-šan-a, domāt – domā-šan-a, lasīt – lasī-šan-a*
 b. *sproga – sprog-ain-s, celms – celm-ain-s, lietus – liet-ain-s*
 c. *krāsa – krās-ain-s, liesma – liesm-ain-s, rūts – rūt-ain-s*

Saskaņā ar šo koncepciju vārddarināšanas tipa vai apakštīpa nozīme ir vispārināta semantiski strukturālā shēma, konkrēto atvasinājumu leksisko nozīmju *karkass*.

Emīlija Soida (2009, 63) šķir vārddarināšanas tipa trīs nozīmju rindas:

- 1) tipa vispārīgā vārddarināšanas nozīme, piem., deverbāliem lietvārdiem ar *-āji- / -tāji-* ‘attieksmē pret darbību izteikta pazīme’ (8a), lietvārdu motivētiem lietvārdiem ar *-āji-* ‘attieksmē pret priekšmetu izteikta pazīme’ (8b):

- (8) a. V–N
art – ar-āji-s, dejot – dejo-tāji-s
 b. N–N
bērzs – bērz-āji-s, virsis – virs-āji-s

- 2) tipa konkrētās leksiski derivatīvās nozīmes, piem., deverbāliem lietvārdiem ar *-āj/-tāj-* ‘agenss’, ‘rīks’, ‘līdzeklis’, denomināliem lietvārdiem ar *-āj-* ‘augš’, ‘augu kopa’, ‘vieta’, sk. (8b) piemērus;
- 3) individuālas leksiskas nozīmes, piem.:

(9) *vasara – vasar-āj-i, ziema – ziem-āj-i*

Šādi klasificētu viena tipa dažādu apakštipu nozīmes nereti var īstenoties vienā un tajā pašā atvasinājumā, piem., *viļņ-ain-s* ‘kvantitatīva nozīme’ un ‘salīdzinājuma nozīme’, *kopē-tāj-s* ‘agenss’ un ‘instruments’, *mellen-āj-s* ‘augš’, ‘augu kopa’ un ‘vieta’. Tātad paliek jautājums par to, kā notiek šo nozīmju diferenciacija gan producēšanā, gan uztverē, proti, kuri šo atvasinājumu nozīmes aspekti piemīt pašam atvasinājumam (resp. vārddarināšanas tipam) un arī piedēklim un kurus piešķir konteksts.

Emīlijas Soidas vārddarināšanas teorija kopumā iekļaujas universālā, klasiskā vārddarināšanas sistēmas apraksta tradīcijā, kas parasti ietver tādus jēdzienus kā vārddarināšanas modeļi, tipi, vārddarināšanas līdzekļi un noteiktas vispārinātas vārddarināšanas nozīmes (plašāk sk., piem., Körtvélyessy et al. 2021).

Derivatīvās morfoloģijas semantikas jautājumi ir aplūkoti arī citās teorijās – gan kā daļa no vispārējās leksiskās semantikas, gan atsevišķi (tādos pētījumos kā, piem., Szymanek 1988; Beard 1990, 1995; Lieber 2004, 2017). Daļa šo teoriju ir kompozicionālas un postulē noteiktus valodas sistēmas (arī ekstralingvistiskus) līmeņus, kuros kompleksa nozīme veidojas no vienkāršākām un vispārīgākām vienībām. Te minams, piem., Pavola Štekauera (1998, 2005) onomasioloģiskais vārddarināšanas modelis un Reja Džekendofa (*Ray Jackendoff* 1983, 1990, 2002) konceptuālā semantika paralēlās arhitektūras teorijā (sk. arī ten Hacken 2015, 2019). Šo vienību raksturs, nosaukums, klāsts un loma katrā teorijā atšķiras, taču tās vieno ideja par to, ka kompleksu nozīmju pamatā ir noteikta struktūra, kura veidojas no vispārīgākām un elementārākām vienībām. Deminutīvu nozīmes un polisēmijas skaidrošanā izmantota arī kognitīvās lingvistikas pieeja, kas balstīta radiālo kategoriju un prototipisko nozīmju koncepcijā, piem., Daniela Džurafska (*Daniel Jurafsky* 1996) pētījumos.

Tuvāk aplūkoti arī kompleksās nozīmes vienību avoti un raksturs vārddarināšanā. Tā, piem., Roberta Bērda (*Robert Beard* 1990, 1995) Leksēmu un morfēmu motivētajā morfoloģijā (*Lexeme-morpheme base morphology*) tiek uzskatīts, ka derivatīvās un formveidošanas morfoloģijas semantikas pamatā ir vienas un tās pašas kategorijas, piem., subjekts, objekts, instruments, vieta, veids (kopā 44 universālas gramatiskas kategorijas). Tādējādi valodās, kurās ir vārddarināšana (angl. *L-derivation*), ir arī divējādas iespējas – vārddarināšana un formveidošana – izteikt vienu un to pašu saturu, izmantojot vienu un to pašu leksēmu, piem., angļu valodā *baker* ‘cepējs, maiznieks’ un *someone who bakes* ‘tas, kurš cep’.

Savukārt Rošeles Līberes (*Rochelle Lieber* 2004, 2017) vārddarināšanas teorijā derivatīvās morfoloģijas semantiskās kategorijas izriet no kategorijām, kas pamato valodas vārdu krājumā esošo pirmatnīgo vārdu dalījumu grupās un apakšgrupās. Tātad vārddarināšanas procesā var radīt jaunus vārdus, kas pieder pie kādas no valodā esošajām pirmatnīgo vārdu grupām.

Vairākās vārddarināšanas teorijās ietverta arī semantiskās struktūras un tās formālās izpausmes nošķiršanas ideja. Proti, vārdu darinot, vispirms tiek izveidota

nepieciešamā semantiskā struktūra un jau pēc tam tiek izvēlēti formālie līdzekļi tās izteikšanai. Šai idejai seko, piem., Roberts Bērds (1990, 1995) leksēmu un morfēmu motivētajā morfoloģijā, kā arī Pavols Štekauers (1998, 2005) onomasioloģiskajā vārddarināšanas modelī.

Cits pieņēmums, kas tieši vai netieši iestrādāts lielā daļā leksiskās un derivatīvās semantikas teorētiskos apcerējumos (plašāk. sk. Lieber 2019, 46), ir tāds, ka ikvienas leksiskas vienības semantikai ir divas daļas:

- 1) formālā daļa, kas ir saistīta ar gramatiku, resp. sintaksi (dažādu autoru darbos saukta, piem., par notikuma struktūru (angl. *event structure*) (Rappaport Hovav, Levin 1996, 1998), gramatiski semantisko struktūru (angl. *grammatical semantic structure*) (Mohanani, Mohanani 1999), argumentu struktūru (angl. *argument structure*) (Pustejovsky 1995; Baeskow 2010) un semantisko skeletu (angl. *semantic skeleton*) (Lieber 2004)) un kas parasti tiek formāli aprakstīta kā hierarhiski izkārtota funkciju un to argumentu sistēma (pārskatam sk. arī Lieber 2019);
- 2) t. s. enciklopēdiski nozīmes elementi, kas ar sintaksi nav saistīti (saukti, piem., par konstanti (angl. *constant*) (Rappaport Hovav, Levin 1996, 1998), enciklopēdiju (angl. *the encyclopedia*) (Harley, Noyer 2000) un semantisko ķermeni (angl. *semantic body*) (Lieber 2004).

Piem., Rošeles Līberes (2004, 2017) derivatīvās semantikas teorijā afiksiem ir formālais semantiskais skelets, bet ne semantiskais ķermenis, tādējādi afiksu semantika ir relatīvi vispārīga. Afiksa un motivētātvārda semantisko skeletu argumentu apvienošanās vārddarināšanas procesā nodrošina koindeksācijas princips (par to detalizēti sk. Lieber 2004, 45–75). Tādējādi atvasinājuma nozīme veidojas motivētātvārda semantiskā ķermeņa, semantiskā skeleta un afiksa semantiskā skeleta mijiedarbībā. Latviešu valodā par to netieši liecina, piem., daļējs verbālu un nominālu īpašību apvienojums deverbālos latviešu valodas lietvārdos ar *-šan-*, *-tāj-*, *-um-* (saikne ar motivētātvārda argumentu struktūru, daļēji laika un veida nozīmi, kam pievienojas tādas nominālas pazīmes kā skaitlis un dzimte), sk. arī iepriekš minētos (1a, 1b, 1c V–N) deverbālos atvasinājumus ar *-ul-*, *-niek-*, *-īb-*.

Šīs idejas sasauca ar raksta sākumā aplūkoto afiksa augstu nozīmes vispārinājumu, kur, vārdu darinot, tā nozīmi daļēji sašaurina jau pati motivētātvārda semantika (Rošeles Līberes terminoloģijā – motivētātvārda semantiskais ķermenis un semantiskais karkass). Ideja saistāma arī ar Emīlijas Soidas koncepciju par vārddarināšanas tipa vai apakštipa nozīmi kā vispārinātu semantiski strukturālo shēmu, konkrēto darinājumu leksisko nozīmju karkasu. Sastatot šos aspektus abās teorijās, Emīlijas Soidas vārddarināšanas tipa nozīme kā atvasinājumu leksisko nozīmju karkass būtu salīdzināma ar Rošeles Līberes afiksa un motivētātvārda semantisko skeletu integrāciju (turpmāk – semantiskais karkass).

Konceptuāli svarīgs jautājums ir vārda t. s. formas un satura attiecsmes. Kā norāda Rošele Lībere (2014, 2017), valodā kompleksai formai ne vienmēr atbilst kompleksa semantika, un otrādi. Tātad vismaz teorētiski ir iespējami šādi formas un satura kompleksuma attiecsmju varianti, sk. 1. tabulu:

	semantiski primāri vārdi	semantiski sekundāri vārdi
pirmatnīgi vārdi	<i>ala, upe</i>	angl. <i>kill</i> – latv. <i>nogalēt, nogalināt, nonāvēt</i> utt. ‘panākt, ka kļūst miris / nedzīvs’
atvasināti un salikti vārdi	<i>kvadrātkods, neaizmirstule</i> (t. sk. leksikalizēti atvasinājumi, termini utt.)	(t. sk. sekundāri vārdi ar cita vārda nozīmes iekļāvumu) <i>tukl-um-s</i> ‘priekšmetiski izteikta īpašība <i>tukls</i> ’ (<i>Rīgas</i>) <i>izstaigā-tāj-s</i> ‘kāds, kas izstaigā (ko)’ <i>nedarb-niek-s</i> ‘kāds, kas veic nedarbus’ <i>at-brīv-o-t</i> ‘padarīt brīvu’ <i>nikn-ul-is</i> ‘kāds, kas ir nikns’

1. tabula. Vārda formas un satura attiecsmes

Regulāri atvasinātos derivatīvi un semantiski kompleksos vārdos motivētārvārda nozīme parasti ir skaidri saskatāma, jo atvasinātā vārda semantika uztverama ar atsauci uz motivētārvārda nozīmi, t. sk., iespējams, lielā mērā uz tās enciklopēdisko daļu (semantisko ķermeni jeb saturu). Taču pirmatnīgu vārdu gadījumā šādas atsauces, protams, nav, kas rada jautājumu, vai abos gadījumos vārda nozīme strukturēta vienādi vai tomēr atšķirīgi.

Tātad derivatīvās morfoloģijas semantikas modelim jāspēj izskaidrot abi valodas lietošanā nepieciešamie nozīmes interpretēšanas virzieni gan jaunu vārdu darināšanā, gan citu valodas lietotāju darinātu vārdu uztverē. Semantiskā struktūra, vārdu darinot, iespējams, tiek izveidota vispirms un tikai tad tiek izvēlēti vārddarināšanas līdzekļi. Taču nav arī iemeslu, kāpēc valodā nevarētu būt atšķirīga stratēģija, daļā gadījumu vispirms veidojot vēlamo semantisko struktūru un daļā gadījumu afiksu izvēloties uzreiz. Valodā primāra un kompleksa semantika ir atrodama gan pirmatnīgos, gan derivatīvi kompleksos vārdos. Tomēr pirmatnīgu semantiski kompleksu vārdu analīzē būtu nepieciešams lielāks piemēru skaits.

Kompleksa vārdu nozīme sastāv no noteiktām vispārīgām un elementārām vienībām, tomēr to klāsts vēl pētāms empīriski dažādu valodu materiālā (sk. arī Körtvélyessy et al. 2021). Turklāt kompleksajai nozīmei ir ne tikai formālais un ar gramatiku saistītais aspekts (semantiskais karkass), bet arī saturiskais, t. i., enciklopēdiskais aspekts, kas saistīts ar zināšanām par ekstralingvistisko realitāti (semantiskais saturs). Afiksa un vārda nozīmi atšķir vispirms tas, ka afksam piemīt semantiskais karkass, bet ne semantiskais saturs. Regulāri atvasinātos derivatīvi kompleksos vārdos ir skaidri uztverama motivētārvārda nozīme, tomēr tas nenozīmē, ka to semantiskais karkass būtu strukturēts citādi nekā pirmatnīgiem vārdiem. Derivatīvi kompleksu vārdu nozīme tātad veidojas no motivētārvārda semantiskā (enciklopēdiskā) satura un motivētārvārda un afiksa semantiskā karkasa apvienojuma. Citiem vārdiem, afiksa loma atvasināmā vārda nozīmē galvenokārt saistīta ar tā semantisko karkasu. Turklāt šai derivatīvās semantikas modelī svarīgi arī tas, ka kontekstā regulāri atvasināti vārdi iegūst nozīmes papildu konkretizējumu, kas ārpus konkrēta lietojuma tiem nepiemīt.

3. Vārddarināšanas afiksu polisēmija

Šajā nodaļā aplūkotas vairākas pieejas polisēmijas izpētē un izpratnē. Tās sastatītas ar raksta ievadā minētajiem afiksu daudznozīmības cēloņiem.

Viens no pazīstamākajiem afiksu polisēmijas piemēriem ir darītāja nominalizācija, kur virspusēji ir novērojams tas, ka darītājpārveids var izteikt dažādas semantiskās lomas attiecībā pret motivētājverba nosaukto darbību, piem., angļu valodā darītāja nominalizācijā ar *-er* tās var būt agensa (10a), instrumenta (10b), eksperiensa (10c), paciensa (10d) un emociju, izjūtu izraisītāja (angl. *stimulus*) (10e) semantiskās lomas:

- (10) a. *driver* ‘braucējs’, *thinker* ‘domātājs’, *walker* ‘gājējs’
 b. *opener* ‘atkaisāmais’, *printer* ‘printeris’
 c. *hearer* ‘kāds, kas dzird (ko)’
 d. *keeper* ‘kāds vai kas, ko patur’, *looker* ‘kāds, kas izskatās noteiktā veidā’
 e. *pleaser*, *thriller* ‘kāds/kas, kas izraisa noteiktas emocijas’

Šo daudznozīmību ir iespējams skaidrot ar vienu kopīgu augstāka vispārinājuma nozīmi, kas piemīt visiem darītāja nominalizācijas gadījumiem, proti, ar motivētājverba argumentu struktūru, kur verba ārējam argumentam (angl. *external argument*), kas parasti ir sintaktiskais subjekts, var atbilst dažādas semantiskās lomas, piem., agenss, instruments, eksperienss un pat pacienss (piem., vidējā kārtā). Proti, ir iespējams teikt, ka darītāja nominalizācija izsaka motivētājverba nosauktās darbības ārējo argumentu, t. i., galvenokārt sintaktisko subjektu (sk. Booij 1988; Rappaport Hovav, Levin 1992; latviešu valodas sakarā sk., piem., Nau 2016).

Pretēja situācija novērojama galvenokārt starp deverbāliem atvasinājumiem ar *-ee* angļu valodā (piem., Barker 1998), jo nav iespējams identificēt konkrētu motivētājverba sintaktisko argumentu, kas atbilstu šiem atvasinājumiem. Vārdi ar *-ee* var nosaukt referentu, kas atbilst, piem., motivētājverba tiešajam objektam (11a), netiešajam objektam (11b), prievārda objektam (angl. *object of a governed preposition*) (11c), nepārejoša (11d), pārejoša (11e) verba subjektam, kā arī kas neatbilst nevienam no motivētājverba argumentiem (11f) vai ir atvasināts no citas vārdšķiras motivētājvārda (11g) (sīkāk sk. Barker 1998, 704–705):

- (11) a. *consultee* ‘kāds, ko konsultē’, *callee* ‘kāds, kam zvana’
 b. *addressee* ‘adresāts’, *explaineer* ‘kāds, kam paskaidro’
 c. *experimentee* ‘kāds, ar ko eksperimentē’, *laughee* ‘kāds, par ko smejas’
 d. *escapee* ‘kāds, kas ir izglābies, aizbēdzis no (kā)’, *arrivee* ‘kāds, kas ir ieradies (kur)’
 e. *attendeer* ‘kāds, kas apmeklē (ko)’, *signeer* ‘kāds, kas ir parakstījis (ko)’
 f. *amputee* ‘kāds, kam ir amputēta kāda ķermeņa daļa’, *pluckee* ‘kāds, kam plūc ko’, *advertisee* ‘kāds, kam reklamē ko’
 g. *biographeer* ‘kāds, kam tiek sastādīta biogrāfija’

Kā norāda Kriss Bārkers (Chris Barker 1998), *-ee* atvasinājumu semantika labāk skaidrojama nevis saistībā ar motivētājverba argumentu struktūru, bet kā augsta vispārinājuma nozīme (angl. *sparse meaning*), kas izpaužas kā noteiktu semantisku pazīmju

piemītība jaunajam atvasinājumam attieksmē pret motivētājverba nozīmi. Kriss Bärkers (1998, 710–721) izvirza šādas vispārīgās semantiskās pazīmes:

- 1) justspēja;
- 2) tieša vai implicēta epizodiska saistība ar notikumu;
- 3) tiešās kontroles neesamība pār notiekošo vai kādu tā aspektu.

Ārpus šīm pazīmēm *-ee* atvasinājumu interpretācija galvenokārt ir atkarīga no konteksta (Barker op. cit., 698).

Afiksų daudznozīmība, ko padara iespējamu augsts afiksų nozīmes vispārinājums, ir labi skaidrojama ar tādām derivatīvās morfoloģijas semantikas teorijām, kurās kompleksa semantika izriet no vispārīgāku un elementārāku vienību hierarhiskām kombinācijām (sk. arī šī raksta 2. nodaļu). Piem., Rošeles Līberes (2004, 22–43) derivatīvajā semantikā afiksiem ir semantiskais karkass (skeletons), bet nepiemīt semantiskais (enciklopēdiskais) saturs. Afiksų semantisko karkasu veido ārkārtīgi vispārīgas semantiskas pazīmes, kas nav piesaistītas konkrētām vārdsķirām un atbilst fundamentālām jēdzieniskām kategorijām. Piem., semantiskā pazīme MATERIĀLS atbilst jēdzieniskajai kategorijai VIELA, LIETA, BŪTĪBA, savukārt semantiskā pazīme DINAMISKS atbilst kategorijai SITUĀCIJA. Turklāt semantiskās pazīmes ir tālāk nedalāmi, primitīvi elementi, turpretī jēdzieniskās kategorijas tādas nav. Piem., semantiskā pazīme +MATERIĀLS raksturo konkrētus lietvārdus, bet –MATERIĀLS atbilst abstraktiem lietvārdiem, +DINAMISKS atbilst NOTIKUMAM vai PROCESAM jēdzieniskajā kategorijā SITUĀCIJA, savukārt –DINAMISKS atbilst STĀVOKLIM. Semantiskās pazīmes izmantojamas arī verbu semantisko grupu nošķiršanā (Lieber op. cit., 30).

Angļu valodas lietvārdu darināšanas afiksų semantikas raksturošanā tās izmantojamas, piem., šādi (Lieber op. cit., 38–39) (sal. ar latviešu valodas sufiksų *-um-*, *-īb-*, *-šan-*, *-um-*, *-ien-*, *-oņ-*, *-īb-*, *-ēj-*, *-āj-*, *-tāj-*, *-niek-*, *-ul-* semantikas aprakstu Vulāne 2013; Kalnača, Lokmane 2021):

- (12) a. [–MATERIĀLS] abstrakti neprocesuāli lietvārdi
-ness, -ity, -hood, -ship, -ism
happiness ‘laime’, *purity* ‘tīrība’, *fatherhood* ‘paternitāte’, *hardship* ‘grūtības’, *scepticism* ‘scepticisms’
- b. [–MATERIĀLS, DINAMISKS] abstrakti procesuāli lietvārdi
-ation, -ment, -al, -ance, -ure
examination ‘pārbaude’, *amusement* ‘izklaidēšana’, *refusal* ‘atteikums’, *closure* ‘slēgšana’
- c. [+MATERIĀLS, DINAMISKS] konkrēti procesuāli lietvārdi
-er, -ee, -ant/-ent, -ist
reader ‘lasītājs’, *claimant* ‘prasītājs’, *insurant* ‘apdrošināmais’, *aggressee* ‘kāds, pret ko vērsta agresija’, *guitarist* ‘ģitārists’
- d. [+MATERIĀLS] konkrēti neprocesuāli lietvārdi
-ware (salikteņu darināšana)
glassware ‘stikla trauki’, *tinware* ‘skārda trauki’, *hardware* ‘aparātūra, aprīkojums’

Kā norāda Rošele Lībere (2004, 2017), piedāvātās pazīmes MATERIĀLS, DINAMISKS, arī IEPS (resp., *Inferable Eventual Position or State*, sīkāk par šo pazīmi

sk. Lieber 2004, 29–35), nav uztveramas kā galīgas, valodas piemēru analizē nepieciešams noskaidrot, kuras vārdu daudznozīmības klāstā ir būtiskas.

Leksiskās polisēmijas izpētē par risināmiem jautājumiem parasti izvirzās polisēmijas, homonīmijas un arī monosēmijas jeb augsta vispārinājuma nozīmes nošķiršana (par to sk., piem., Geeraerts 2017, kā arī Sandra 1998 par neīstu polisēmiju, angl. *polysemy fallacy*, kas rodas, uztverot par atsevišķām nozīmēm vārda kontekstuālā lietojuma nianšes).

Svarīgs jautājums ir arī polisēmijas veidi un to atšķirības valodā, kā arī psiholingvistiskais un kognitīvais mehānisms, kas nodrošina polisēmiju (detalizētu pārskatu sk. Falkum, Vicente 2015). Šie jautājumi ir savstarpēji saistīti, jo, piem., homonīmijas un polisēmijas nošķiršana būtiska var būt tad, ja diviem vārdiem ir atšķirīga izcelsme, vai arī tad, ja leksikonā (gan valodas sistēmas formālajā aprakstā, gan valodas runātāju mentālajā leksikonā) tie glabājas kā divas atsevišķas vienības. Tāpat arī polisēmijas un monosēmijas, kā arī polisēmijas paveidu nošķiršanai ir nozīme galvenokārt tad, ja ir iemesls uzskatīt, ka tie atbilst atšķirīgiem valodas uztveršanas un producēšanas mehānismiem.

Šie paši jautājumi rodas arī afiksu polisēmijas sakarā. Runāt par afiksu homonīmiju varētu tad, ja diviem formāli vienādiem afiksiem ir atšķirīga izcelsme, vai arī tad, ja ir pamats uzskatīt, ka valodas sistēmā un runātāju mentālajā leksikonā tie funkcionē kā divas savstarpēji nesaistītas vienības. Savukārt, empīriski analizējot afiksu polisēmiju, vispirms būtu jācenšas atdalīt tos darinājumu nozīmes aspektus, kas rodas vienīgi kontekstā, no tiem, kas šiem darinājumiem piemīt pašiem par sevi, t. i., ārpus konteksta.

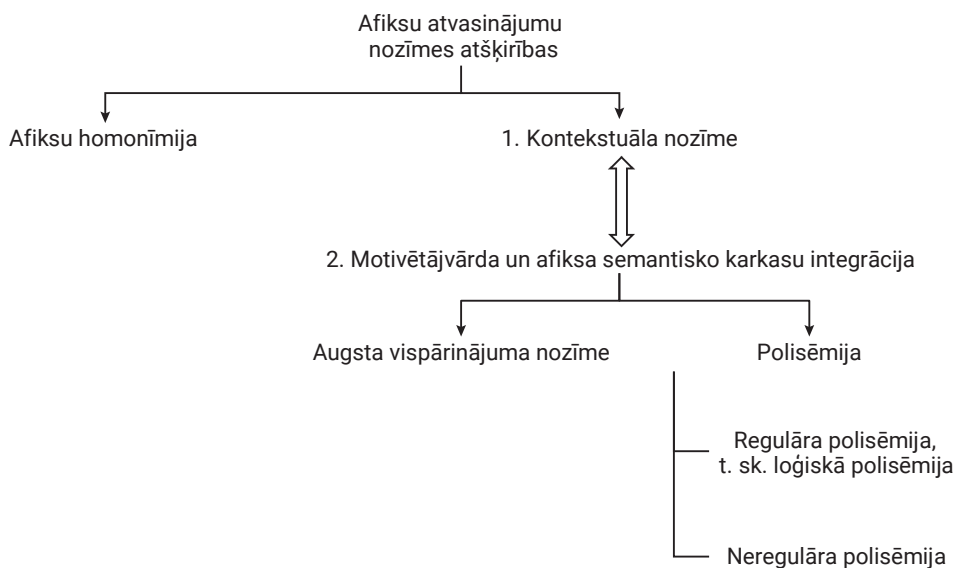
Piem., ja regulāri atvasināma deverbāla atvasinājuma *atbaidītājs* vispārinātā nozīme (ārpus konteksta) definējama kā [+MATERIĀLS, DINAMISKS] un referentam parasti atbilst motivētājverba sintaktiskais subjekts, kontekstā vispārinātā nozīme precizējama saistībā ar šādām pazīmēm (sk. arī (12) piemērus; teikumi no korpusa LVK2022):

- 1) referenta dzīvums;
  - 2) attieksme pret motivētājverba nosaukto darbību (piem., vai referents ir specializēts motivētājverba nosauktās darbības veikšanai, veic to regulāri vai tikai konkrētā notikuma ietvaros utt.);
  - 3) semantiskā loma, resp., kāda ir referenta loma motivētājverba nosauktās darbības norisē (piem., agenss, mašīndarītājs, instrumentdarītājs, izraisītājs).
- (13) a. nedzīvs, mašīndarītājs, specializēts
Digitālais putnu atbaidītājs tiks uzstādīts uz tehniskas platformas ēkas ārpusē 12. stāva līmenī.
- b. nedzīvs, izraisītājs, specializēts
Daudzviet, arī mazdārziņos, tiek pielietoti sintētiskie mēslojumi, kaitēkļu atbaidītāji, ķīmiskas vielas, kas palīdz dārzenim izaugt glītām, bez ieģrauzumiem, perfektam.
- c. nedzīvs, izraisītājs, nespecializēts
Piparmētras aromāts darbojas kā zirnekļu atbaidītājs, un tie nerādīsies ne tuvumā.

d. dzīvs, agenss, nespecializēts

*Pēdējā mēneša laikā pie „spaisu” veikaliem dežurē policisti, kuri kalpo par pircēju **atbaidītājiem** un var arī vest uz ekspertizēm bodīšu klientus.*

Afiksū polisēmijas sakarā vēl ir svarīgi pievērst uzmanību tam, kādus atvasinājuma semantikas aspektus nosaka motivētālvārda un afiksa semantisko karkasu integrācija, piem., motivētālvārda vārdšķira un pazīmes DINAMISKS piemītība daudzfunkcionālu afiksū atvasinājumiem; motivētālvārda argumentu struktūra (vai transitivitāte) un deverbāla atvasinājuma spēja potenciāli tikt izmantotam dažādām semantiskām lomām atbilstošu referentu nosaukšanai; pazīmes, īpašības struktūra un dzīvums adjektīvu un lietvārdu motivētos atvasinājumos. Pēc tam nepieciešams nošķirt no polisēmijas tos nozīmes aspektus, kas skaidrojami ar kopīgu augstāka vispārīnājuma nozīmi (sk. piemērus (19) un (22) 4. nodaļā). Šai izpētes stadijā var secināt, ka tas vislabāk iespējams, tradicionālo vārddarināšanas sistēmas modeli papildinot ar kompozicionālu semantikas teoriju atziņām (sk. šī raksta 2. un šo nodaļu). Savukārt optimālo semantisko pazīmju un tām atbilstošo jēdzienisko kategoriju klāstu būtiski ir noskaidrot empīriski. Svarīga ir arī afiksū polisēmijas un tās paveidu klasifikācija. Iespējamie afiksū daudznozīmības cēloņi redzami 1. attēlā:

1. attēls. Afiksū daudznozīmības hierarhija

Šī raksta empīriskajā daļā afiksū daudznozīmības analīzē adaptēta leksiskās polisēmijas klasifikācija, kas ietver gan regulāru, gan neregulāru tās izpausmi (t. sk. loģisko polisēmiju) (Apresjan 1974; Asher 2011; sk. arī Falkum, Vicente 2015). Protī, afiksa polisēmija uzskatāma par regulāru, ja atvasinājumu A un B nozīmes savstarpēji atšķiras tieši tādā pašā veidā kā atvasinājumu C un D nozīmes ar šo pašu afiksū

un šīs atšķirības nav iespējams skaidrot ar augstāka vispārinājuma nozīmi, savukārt neregulāra ir polisēmija, kas citos atvasinājumos ar šo afiksu tieši tādā pašā veidā neizpaužas.

Daļa valodnieku (piem., Falkum, Vicente 2015) uzskata, ka leksiskās polisēmijas neregularitātei ir dažādas pakāpes – no izteikti individualizētas līdz tādai, kuru nosaka kognitīvi pamatoti nozīmju virknējuma likumi valodā.

Šai rakstā tiek uzskatīts, ka afiksa polisēmija ir regulāra, ja tā izpaužas pietiekami lielā afiksu atvasinājumu skaitā, piem.:

- (14) a. darbība un rezultāts, t. sk. konkrēts
kalums, griezumš, kritums, izšuvums
b. pamazinājums, mīlinājums, pejoratīvums
roķele, māšele, šķūnelis, zirģelis

Neregulāra afiksu daudznozīmība fiksējama kā individualizētas nozīmes leksikalizētos derivatīvi kompleksos vārdos, terminos utt. Šādus gadījumus var uzskatīt par leksisko (bet ne afiksu) homonīmiju, piem.:

- (15) *rāpulis*
a. ‘zool. mugurkaulnieku klase’
b. ‘programma informācijas izguvei no globālā tīmekļa (arī *zirneklis*)’
c. ‘zīdaina apģērbs (*rāpulītis*)’
d. apvidvārds ‘zīdainis, tas, kas pārvietojas rāpus’

Tāpat, piem., piedēkļa *-niek-* atvasinājumi, kas latviešu valodā parasti attiecas uz cilvēku un norāda uz amatu, nodarbošanos, cilmi, dzīvesvietu u. tml. (sk. Endzelīns 1951, 364–365; Vulāne 2013, 238–239; Kalnača, Lokmane 2021, 129), izloksnēs var būt lietoti pavisam citā nozīmē. Tā ar piedēkli *-niek-* atvasināti lietvārdi *jūrnieks*, *zemnieks* vārdadarināšanas tipā N–N izsaka amatu (arī profesiju vai nodarbošanos). Taču Benita Laumane (2015, 195) norāda, ka Rietumkurzemes izloksnēs šie vārdi tiek lietoti arī kā vēja nosaukumi:

- (16) a. *jūrnieks* ‘jūras vējš’
b. *zemnieks* ‘krasta vējš’

J. Endzelīns (1951, 364) blakus dažādām piedēkļa *-niek-* nozīmēm, kas attiecināmas uz cilvēku, piemin arī to, ka šādi atvasinājumi var apzīmēt arī „ko priekšmetīgu”, piem.:

- (17) *zālnieks* ‘zālājs’
sālnieks ‘sālstrauks’
kaklinieks ‘kaklasaite’
miltinieks ‘miltu ēdiens’
pakulnieks ‘pakulu audums’

Turpretī B. Laumanes minētie vēju nosaukumi ar *-niek-* nav saistāmi ar priekšmeta nozīmi. Tāpēc šādu atšķirīgas nozīmes viena un tā paša piedēkļa atvasinājumu analīzē vērojama polisēmijas un homonīmijas robežošanās.

4. Valodas materiāla analīze: piedēkļa *-ul-* polisēmija (LVK2018, LVK2022 dati)

Pētījuma empīriskajā daļā no korpusa LVK2018 izgūtas lemmas, kas beidzas ar simbolu virkni *ulis* bez biežuma ierobežojuma, kopskaitā 275 (4831 lietojumi). Papildus, lai aptvertu iespējami lielāku jaundarinājumu skaitu, no korpusa LVK2022 izgūtas lemmas ar tādu pašu nobeigumu, bet ar min. freq = 0 un max freq = 10, kopskaitā 526 (1350 lietojumi). No izgūtajām lemmām liela daļa ir uzvārdi (piem., *Brīvulis, Drīzulis, Sirmulis, Jaukulis, Ģībulis*) vai nejaušas sakritības, kurām nav saistības ar aplūkojamo sufiksu (piem., *šmulis, žulis, mīkstčaulis, modulis, minuskulis, Burulis < Burtnieku rudens literatūras sarīkojumi*).

Visvairāk ir atvasinājumu tipos V–N un ADJ–N, savukārt vārddarināšanas tipā N–N atvasinājumu ir izteikti mazāk, piem., *bumbulis, bailulis, cūkulis, spārnulis, nau-dulis* (bot. nosaukums). Te ietverti arī N–N atvasinājumi ar pamazinājuma nozīmi, kas nelielā skaitā atrodami korpusā LVK2022, piem., *Aišulis < Aisma, nejēgulis < nejēga, sušķulis < sušķis*. Vairāk ir atvasinājumu, kuros kombinējas divi deminutīva piedēkļi *-ul-* un *-ēn-*, piem.:

- (18) *murkšķulēns, sliekulēns, bebrulēns, briedulēns, putnulēns, vārnulēns, kaijulēns, odžulēns, skudrulēns, šrekulēns (< Šreks)*

Atvasinājumiem ar piedēkli *-ul-* iespējams definēt divas augsta vispārinājuma nozīmes. Pirmā nozīme izpaužas vārddarināšanas tipos V / ADJ / N + *-ul-* + *-is* → N, un tai atbilst visvairāk atvasinājumu, daļai gan mūsdienu latviešu valodā problemātiski ir atrast motivētājpārdu. Izmantojot semantisko pazīmju pieeju, šī nozīme definējama kā [+MATERIĀLS], t. i., ‘persona / dzīva būtne / priekšmets / parādība, t. i., kaut kas konkrēts jeb materiāls attiekmē pret motivētājpārda izteikto’, resp. attiekmē pret adjektīva, verba vai substantīva izteikto (19a). Atkarībā no motivētājpārda vārdšķiras, t. i., motivētājpārda un piedēkļa semantiskā karkasa apvienojuma, vārddarināšanas tipā V–N tai var pievienoties darbības [DINAMISKS] (19e), reizēm arī dzīvuma nozīme, ko iespējams interpretēt arī kā agensa nozīmi vai aktīvu līdzdalību darbības norisē [DZĪVS / AGENSS] (19f), bet tipos ADJ–N un N–N – kāds no pamazinājuma nozīmes aspektiem [DEMINUTĪVS] (19b), (19d) un dzīvuma nozīme [DZĪVS] (19c), (19f):

- (19) a. +MATERIĀLS
cimbulis, grumbulis, sprungulis, burzgulis, murskulis, kunkulis, pinkulis, dzegulis, dobulis, strupulis, pumpulis, knibulis, ripulis
- b. +MATERIĀLS, DEMINUTĪVS
pikulis
- c. +MATERIĀLS, DZĪVS
treknulis, dailulis, labulis, vājulis, ļaunulis, melnulis, mēmulis, raibulis, krāšņulis, nīknulis, mīkstulis, taisnulis, bēdulis, kvēpulis, aušulis
- d. +MATERIĀLS, DZĪVS, DEMINUTĪVS
ežulis, mazulis, nejēgulis

e. +MATERIĀLS, DINAMISKS

pīkstulis, šūpulis, izdegulis, apdegulis, vadulis, vizulis, mirdzulis, grabulis, virzulis, griezulis, grimulis, urbulis

f. +MATERIĀLS, DINAMISKS, DZĪVS / AGENSS

gaudulis, čīkstulis, uzmākulis, tekulis, ņaudulis, gribulis, apkārtstaigulis, raudulis, bēgulis, snaudulis, smaidulis, slapstulis

Parasti vārddarināšanas tipa V–N *-ul-* atvasinājumi ar vispārināto nozīmi [+MATERIĀLS] atbilst motivētājverba sintaktiskajam subjektam:

- (20) *brēkulis* ‘tas, kurš brēc’, *gribulis* ‘tas, kurš grib’, *klaidulis* ‘tas, kurš klīst’, *nemākulis* ‘tas, kurš nemāk’, *pīkstulis* ‘tas, kurš pīkst’

Vārddarināšanas tipa ADJ–N *-ul-* atvasinājumi parasti izsaka pazīmi, t. i., ‘kāds vai kas, kam piemīt īpašības vārda nosauktā pazīme’, un vienlaikus arī subjektu (*X ir glēvs* → *X ir glēvulis*), piem.:

- (21) *brašulis* ‘tāds, kas ir brašs’, *vārgulis* ‘tāds, kas ir vārgs’, *resnulis* ‘tāds, kas ir resns’, *trakulis* ‘tāds, kas ir traks’, *naivulis* ‘tāds, kas ir naivs’, *lepnulis* ‘tāds, kas ir lepns’

Vārddarināšanas tipā V–N fiksējama arī cita vispārināta nozīme [–MATERIĀLS, DINAMISKS], t. i., darbības nozīme. Atvasinājumi ar šo vispārināto nozīmi nosauc pašu darbību, procesu vai stāvokli, nevis kādu no verba argumentiem, kā tas ir atvasinājumos ar nozīmi [+MATERIĀLS]. Šādu atvasinājumu saturu iespējams arī izteikt ar citiem darbības nominalizācijas piedēkļiem, piem., *tirpulis* – *tirpums*, *tirpšana*, *skurbulis* – *skurbums* (22).

(22) DINAMISKS

tirpulis, drebulis, skurbulis, reibulis, trīsulis, niezulis, virmulis, murdulis

Lai gan semantiski arī seni atvasinājumi *virpulis, mutulis, viesulis* kopumā iekļaujas nozīmē [–MATERIĀLS, DINAMISKS], to motivētājvārda un vārddarināšanas tipa noteikšana ir problemātiska, jo mūsdienu valodā nav atbilstošu verbu. Ir gan verbi *virpuļot, mutuļot*, taču ir jautājums, no kā tie ir atvasināti – no lietvārdiem *virpulis, mutulis* vai arī no senākiem pirmatnīgiem verbiem.

Piedēkļa *-ul-* atvasinājumu nozīmes, kas ietilpst pirmajā grupā (19), var uzskatīt par vienas augsta vispārinājuma nozīmes [+MATERIĀLS] izpaušmēm. Šīs nozīmes tiek konkretizētas, pirmkārt, motivētājvārda un piedēkļa semantiskā satura un semantiskā karkasa integrācijā, otrkārt, kontekstuālajā lietojumā un valodas lietotāju spriedumā par to, kādas nozīmes ir ticamas un iespējamās.

Savukārt nozīmes [+MATERIĀLS] un [–MATERIĀLS, DINAMISKS] ir pamats uzskatīt par polisēmiju. Tā kā šīs nozīmes izpaužas pietiekami lielā atvasinājumu skaitā, polisēmija uzskatāma par regulāru.

Reizēm viens un tas pats vārds var tikt lietots gan ar nozīmi [+MATERIĀLS, DZĪVS], gan ar nozīmi [+MATERIĀLS], piem., *skaistulis, skaistule* ‘persona, kas ir skaista’ vai ‘priekšmets, kas ir skaists’, vai arī ar nozīmi [+MATERIĀLS, DINAMISKS,

DZĪVS / AGENSS] un [+MATERIĀLS, DINAMISKS], piem., *pīkstulis* ‘persona vai dzīvnieks, kas pīkst vai kam raksturīga pīkstēšana’ vai ‘priekšmets, kas rada šādas skaņas’.

Tāpat viens vārds var tikt lietots ar nozīmi [+MATERIĀLS, DINAMISKS, DZĪVS / AGENSS] un ar nozīmi [-MATERIĀLS, DINAMISKS], piem., *gribulis*, *negribulis* t. i., ‘tas, kurš grib vai negrib’ un pati ‘gribēšana vai negribēšana’. Tas iespējams tad, kad motivētārvārda semantiskais saturs un motivētārvārda un afiksa semantisko karkasu mijiedarbo pieļauj abas interpretācijas.

Kā V–N, tā ADJ–N vārddarināšanas tipā ir virkne atvasinājumu ar individualizētām nozīmēm, piem., *klausule*, *dzinulis*, *neizmirstule*, kuras uzskatāmas par neregulāras polisēmijas izpausmēm. Arī vārdi *mīlulis* un *nemīlulis* ir neregulāras polisēmijas piemēri, jo tie apzīmē nevis motivētārvārda nosauktās darbības sintaktisko subjektu, kā tas ir citos atvasinājumos ar nozīmi [+MATERIĀLS, DINAMISKS, DZĪVS / AGENSS], bet objektu ‘tas, kuru mīl vai nemīl’.

Secinājumi

Pētījuma gaitā apstiprinājies, ka vārddarināšanas afiksa (piedēkļa) semantikai piemīt augsta abstrakcijas pakāpe. Afiksa (piedēkļa) loma atvasināmā vārda semantikā galvenokārt saistāma ar vispārinātām un bieži vien no vārdšķiras neatkarīgām semantiskām pazīmēm, piem., ‘materiāls’, ‘dinamisks’, iespējams, arī ‘dzīvs’, ‘deminutīvs’, ‘atbilstība sintaktiskajam subjektam’ u. c., kas veido konkrēta atvasinājuma t. s. semantisko karkasu.

Afiksa vispārinātajai nozīmei kombinējoties ar konkrētas leksiskās vienības, resp., motivētārvārda celma semantiku noteiktā kontekstā, atvasinājuma semantika tiek precizēta vai papildināta.

Pēc analogijas ar leksisko polisēmiju iespējams šķirt regulāro un neregulāro afixu polisēmiju.

Balstoties uz korpusa LVK2018 un LVK2022 datiem, piedēklim *-ul-* novērojama daudzfunkcionalitāte, t. i., spēja saistīties ar dažādu vārdšķiru motivētārvārdiem, un divas augsta vispārinājuma nozīmes, kas savstarpēji veido regulāru polisēmiju. Viena no tām īstenojas no dažādu vārdšķiru motivētārvārdiem atvasinātos vārdos (ADJ, N, V), otra tās specifikas dēļ (–MATERIĀLS, +DINAMISKS) – deverbālos atvasinājumos.

Proti, šajā pētījumā izmantotajā pieejā pirmā vispārinātā piedēkļa *-ul-* nozīme izpaužas vismaz daļēji neatkarīgi no motivētārvārda vārdšķiras. Tas saskan arī ar to, ka šī nozīme atvasinājumiem piemīt pat tad, kad motivētārvārds un tā vārdšķira nav skaidri nosakāmi. Tāpat šim piedēklim ir fiksējama arī neregulāra polisēmija, t. i., individualizētas darinājumu nozīmes.

Šajā rakstā nav plašāk aplūkoti tādi atvasinājumu nozīmes aspekti, kas īstenojas galvenokārt kontekstā, piem., lietvārdi *burzgulis*, *mutulis* var tikt lietoti metaforiski, pārnestā nozīmē. Tāpat kontekstā iespējams precizēt dažādas ar darbību saistītas nianšes tādiem atvasinājumiem, kam ir pazīme [DINAMISKS] u. tml. Detalizēta minēto jautājumu analīze ir cita pētījuma uzdevums.

Saīsinājumi

angl.	angļu valoda
ADJ	īpašības vārds
latv.	latviešu valoda
N	lietvārds
PTCP	divdabis
V	darbības vārds

Avoti

- Laumane, Benita. 2015. *Vēju un vētru grāmata: dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*. Liepāja: LiePA.
- Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2023. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>

Literatūra

- Alexiadou, Artemis. 2017. Nominal derivation. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 235–256. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Asher, Nicholas. 2011. *Lexical Meaning in Context*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511793936>
- Apresjan, Jurij D. 1974. Regular polysemy. *Linguistics*. 14 (2), 5–32. <https://doi.org/10.1515/ling.1974.12.142.5>
- Baeskow, Heike. 2010. His Lordship's *-ship* and the King of Golfdom, Against a purely functional analysis of suffixhood. *Word Structure*. 3 (1), 1–30.
- Barker, Chris. 1998. Episodic *-ee* in English: A thematic role constraint on new word formation. *Language*. 74, 695–727.
- Beard, Robert. 1990. The nature and origins of derivational polysemy. *Lingua*. 81 (2–3), 101–140. [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(90\)90009-A](https://doi.org/10.1016/0024-3841(90)90009-A)
- Beard, Robert. 1995. *Lexeme Morpheme Base Morphology*. New York: SUNY Press.
- Booij, Geert, Lieber, Rochelle. 2004. On the paradigmatic nature of affixal semantics in English and Dutch. *Linguistics*. 42, 327–357. <https://doi.org/10.1515/ling.2004.011>
- Dokulil, Miloš. 1962. Tvoření slov v češtině. I. *Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Dokulil, Miloš. 1997. The Prague School's theoretical and methodological contribution to word-formation (Derivology). *Obsah – výraz – význam. Miloši Dokulilovi k 85. narozeninám*. Kraus, Jiří, Hlavsa, Zdeněk (eds.). Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlova, 179–210.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Falkum, Ingrid Lossius, Vicente, Agustin. 2015. Polysemy: Current perspectives and approaches. *Lingua*. 157, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2015.02.002>

- Geraerts, Dirk. 2017. Lexical semantics. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. Aronoff, Mark (ed.). Oxford: Oxford University Press, 1–17. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.29>
- Hacken, Pius ten. 2015. On the distinction between conceptual and semantic structure. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. 12, 507–526.
- Hacken, Pius ten. 2019. *Word Formation in Parallel Architecture: The Case for a Separate Component*. Cham: Springer.
- Harley, Heidi, Noyer, Rolf. 2000. Formal versus encyclopedic properties of vocabulary: Evidence from nominalisations. *The Lexicon–Encyclopedia Interface*. Peeters, Bert (ed.). Oxford: Elsevier, 349–374.
- Horecký, Ján. 1994. *Semantics of Derived Words*. Prešov: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.
- Jackendoff, Ray. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, Ray. 1990. *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, Ray. 2002. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198270126.001.0001>
- Jurafsky, Daniel. 1996. Universal tendencies in the semantics of the diminutive. *Language*. 72, 533–578.
- Kalnača, Andra. 2005. Morfēmu polifunkcionalitāte. *Valoda–2005. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XV, 35–40.
- Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kļaviņa, Sarma, 2015. Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 9–16. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Koptjevskaja-Tamm, Maria. 1993. *Nominalizations*. London / New York: Routledge.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria. 2015. Action nouns. *Word formation: an international handbook of the Languages of Europe*. Müller, Peter O., Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 1195–2009. <https://doi.org/10.1515/9783110246278-023>
- Körtvélyessy, Lívia et al. 2021. Introduction. *Derivational Networks across Languages*. Körtvélyessy, Lívia, Bagasheva, Alexandra, Štekauer, Pavol (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 1–26. <https://doi.org/10.1515/9783110686630>
- Lieber, Rochelle. 2004. *Morphology and Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486296>
- Lieber, Rochelle. 2012. Semantics of derivational morphology. *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*, Vol. 3. Maienborn, Claudia, Heusinger, Klaus von, Portner, Paul (eds.). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2098–2119. <https://doi.org/10.1515/9783110253382>
- Lieber, Rochelle. 2017. Theoretical approaches to derivation. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 50–66. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Lieber, Rochelle. 2019. Theoretical issues in word formation. *The Oxford Handbook of Morphological Theory*. Audring, Jenny, Masini, Francesca (eds.). Oxford: Oxford University Press, 34–55.

- Mohan, Karuvannur P., Mohan, Tara. 1999. On representations in grammatical semantics. *Grammatical Semantics: Evidence for Structure in Meaning*. Mohan, Tara, Lionel Wee, Lionel (eds.). Stanford: Center for the Study of Language and Information, 23–76.
- Nau, Nicole. 2016. Argument realization in Latvian action nominal constructions: A corpus and text based investigation. *Argument realization in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 461–522. <https://doi.org/10.1075/vargreb.3>
- Navickaitė-Klišauskienė, Agnė. 2014. *Dabartinės latvių kalbos daiktavardžių darybos sistema* (nomina agentis ir nomina actionis). Doktoro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Pustejovsky, James. 1995. *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rainer, Franz. 2005. Semantic change in word formation. *Linguistics*. 43 (2), 415–441. <https://doi.org/10.1515/ling.2005.43.2.415>
- Rainer, Franz. 2017. Polysemy in derivation. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol (eds.). Oxford: Oxford University Press, 338–353. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.001.0001>
- Rappaport Hovav, Malka, Levin, Beth. 1996. Two types of derived accomplishments. *Proceedings of the First Lexical-Functional Grammar Conference*. Butt, Miriam, King, Tracy (eds.). Grenoble: RANK Xerox, 375–388.
- Rappaport Hovav, Malka, Levin, Beth. 1998. Building verb meaning. *The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors*. Butt, Miriam, Wilhelm Geuder, Wilhelm (eds.). Stanford: Center for the Study of Language and Information, 97–134.
- Sandra, Dominiek. 1998. What linguists can and can't tell you about the mind: A reply to Croft. *Cognitive Linguistics*. 9 (4), 361–378. <https://doi.org/10.1515/cogl.1998.9.4.361>
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Szymanek, Bogdan. 1988. *Categories and Categorization in Morphology*. Lublin: Catholic University Press.
- Štekauer, Pavol. 1998. *An Onomasiological Theory of English Word-Formation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/sfsl.46>
- Štekauer, Pavol. 2005. Onomasiological approach to word-formation. *Handbook of Word-Formation*. Štekauer, Pavol, Lieber, Rochelle (eds.). Dordrecht: Springer, 207–232.
- Vulāne, Anna. 2013. *Vārddarināšana*. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

The aim of the article is to identify the theoretical concepts best suited for analysing and explaining the polysemy and multi-functionality of Latvian derivational affixes, esp. suffixes. The majority of Latvian nominal derivational suffixes are polysemous, many of them are also multi-functional (i.e. are used for deriving new words from base words of various word classes). This phenomenon and its underlying causes need to be explained and understood both from the point of view of language production and perception. In addition, an efficient classification of the various meanings of such affixes, with adequate explanatory power, needs to be established for practical (e.g., semantic annotation of derivatives in digital resources), as well as theoretical purposes. Furthermore, since affix polysemy and the associated semantic groups (esp. among derived nouns) are observed cross-linguistically, there must be general cognitive

and psycholinguistic mechanisms rooted in the ways we perceive and think about extralinguistic reality that account for such affix behaviour.

The study provides a brief overview of the treatment of affix polysemy in several theoretical frameworks and applies the relevant theoretical input to the analysis of the semantics of Latvian derivatives with the suffix *-ul-* extracted from the Balanced Corpus of Modern Latvian LVK2018 and LVK2022.

Keywords: derivational morphology; word-formation; derivational semantics; suffix, polysemy.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Critical discourse analysis of hate speech from a linguistic perspective

Naida runas kritiskā diskursa analīze lingvistiskā skatījumā

Indra Karapetjana, Gunta Roziņa, Margarita Spirida

Department of English Studies

Faculty of Humanities, University of Latvia

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija

E-mail: indra.karapetjana@lu.lv, gunta.rozina@lu.lv, margarita.spirida@lu.lv

The present study is concerned with the analysis of hate speech – an offensive discourse, which is harmful to democracy and to the members of targeted groups and/or individuals, whose inherent characteristics or public image is threatened.

It seems reasonable to assume that the democratic and peace-loving world has been astounded by the offensive language often used by Hungarian Prime Minister Viktor Orbán, a NATO leader and a representative of a European Union (EU) member state. Therefore, a speech by Hungarian Prime Minister V. Orbán (2022) delivered at the Bálványos Free Summer University and Student Camp on 23 July 2022, with an approximate research corpus of 9 000 words, has been selected as an object of the linguistic study. This speech has been referred to as a “racist tirade” (Coakley 2022), and European Parliament political group leaders have condemned his “openly racist declarations”, breaching the EU values (EU Parliament Press Room 2022), to mention but a few reactions to the speech. This is even more alarming at present in the context of Russia’s war against Ukraine, when Prime Minister V. Orbán’s pro-Russian stance subverts the EU’s fundamental values and hinders the EU decision-making process.

The study employed InfraNodus and Wmatrix methodology for the thematic analysis, the analysis of keyness at the word, part of speech and semantic domain level focusing on the three aspects of discursive proximization that provide for the discussion on the ideological schism in the discourse space. The results of a micro-linguistic level study of the speech indicate that from the perspective of its form, the hate speech under analysis demonstrates Prime Minister V. Orbán’s rather uncompromising stance towards the events being referred to, as well as his attitude towards the prospective action, which might be taken by the target audience. As a result, the qualitative research findings demonstrate that the hate speech under analysis exhibits the features of offensive discourse, created by means of context-dependent linguistic realizations.

Keywords: hate speech; critical discourse analysis; discursive proximization.

Introduction

Public speeches, which are “delivered by an individual to a public audience gathered in a shared physical environment to listen collectively” (Crick 2017, 10) might appear to be influential instruments, which are used for disseminating the messages related to the target audience.

In the context of the above, this study examines hate speech as a type of offensive discourse. It is generally known that hate speeches are usually delivered in political contexts and are harmful to democracy and to the members of the targeted communities or individuals. Besides, a hate speech threatens public image or face, because it “expresses, encourages, stirs up, or incites *hatred* against a group of individuals distinguished by a particular feature or set of features such as race, ethnicity, gender, religion, nationality, and sexual orientation” (Parekh 2012, 40).

Considering the aforementioned, this study poses several research questions:

- 1) What characterises the rhetorical public speech genre?
- 2) What features characterise the hate speech genre?
- 3) Which topics and context-dependent linguistic realizations in Orbán’s speech might qualify it as a hate speech and create negative emotions, or tension in society?

The present paper consists of three parts; part 1 and part 2 construct the theoretical background of the study. Part 1 offers brief insights into rhetorical public speech genres and illustrates the differences between a major and minor speech genre; part 2 addresses theoretical contributions on hate speech. Part 3 outlines the adopted methodology and analyses the research data employing a three-stage corpus-assisted qualitative critical discourse analysis.

It should be admitted that most of the past and current research as regards the study of hate speech has been conducted in the areas of politics, legislation, and sociology (e.g., Azman et al. 2022; Brown 2017). The novelty of this study might be referred to examining hate speech as a specific communicative situation-related discourse.

1. General characteristics: rhetorical public speech genres

From today’s perspective, “rhetorical public speeches act to address public concerns by employing deliberate persuasive strategies” (Crick 2017, 271). In general, public speeches are made in specific communicative contexts when, for example, certain problematic situations arise, and then rhetoric functions as “the available means of [...] persuasion” (Herric 2021, 83). Therefore, rhetorical public speeches involve a speaker’s awareness and audience’s beliefs regarding its cultural, ethical, moral, political, and social values.

Thus, it can be assumed that each rhetorical speech genre “represents a coherent and recognized arrangement of elements in a composition or discourse that is appropriate to certain occasions and [...] that guides a speech’s content, style and delivery” (Herric 2021, 27). Besides, any rhetorical speech should be made so that it addresses

the target audience; consequently, rhetorical public speeches are usually not delivered to randomized groups of population, instead, the target audience has gathered for a justifiable reason and expects to satisfy certain and/or immediate information needs.

Rhetorical public speeches fall into several genre types, such as *minor* speech genres and *major* speech genres (Crick 2017).

As concerns *minor speech genres*, speeches of encouragement, speeches of deliberation, speeches of solicitation, and speeches of administration can be referred to this subgroup (ibid.). *Speeches of encouragement* are delivered to create a sense of solidarity; *speeches of deliberation* offer opposing viewpoints of diverse audience groups on different approaches taken to address a common issue (e.g., a speech held by a judge); *speeches of solicitation* are delivered for the purpose of persuading an audience to adapt certain policies; *speeches of administration* are addressed by officials to a group of listeners; for example, they specify the steps to be taken for implementing the decisions made by administrative bodies.

Major speech genres include introduction speeches, enrichment speeches, and advocacy speeches (ibid.). While *introduction speeches* usually fulfil linguistic functions identical to those of a conversation or interview, *enrichment speeches* satisfy the target audience's need of having additional information about processes or events, where "the term enrichment bridges the gap between information and entertainment" (ibid., 31). *Commemoration speeches* deal with shared values focusing on ritualistic elements, e.g., national festivals, and annual commemorative events, or else address specific events, e.g., graduation, awards, or weddings. The fourth type of major speech genres, *advocacy speeches* "place[s] certain beliefs and attitudes at the top of the hierarchy of needs by showing how they are necessary to achieve ideal ends" (ibid., 259). This speech type targets those who are dissatisfied with the existing situation; for example, it addresses those who demand new changes or radical transformations being brought into society.

Advocacy speeches are held "when the situation is intolerable" or "when a smaller public wishes to make their position heard by a larger public through a power of spectacle" (ibid., 34); apparently, *hate speeches* can be referred to this genre, because they are prepared to achieve far-reaching results and are usually communicated in different ways, for example, by means of social media, to ensure a greater outreach.

2. Hate speech as a type of major speech genre

Research interest in an individual's or group's language performance and behaviour in specific social contexts is not a recent one. For example, a sociologist Goffman (1959, 107–112) conducted a comprehensive study to explain human behaviour in social situations. Through the study of theatrical performance, he has attempted to explain the underlying processes of face-to-face and group interaction.

The term *hate speech*, as a neologism from the perspective of linguistics, was coined in the late 1980s in the USA "to highlight the way in which the legal system in the USA failed" (Brown 2017, 424). Today, hate speeches can be heard or read in

multiple ways: on TV, on the radio, on social networking websites, and on Internet channels.

In fact, the distinction among *hate speeches*, *offensive language* and *anger in speech*, *angriness* seems to be blurred or even controversial. Due to unlimited use of social media, boom in unmeasured Internet access, the nature of interaction in social contexts has changed dramatically.

The current research highlights that hate speeches, offensive language or insults and angry speeches are often used as interactional tools in social media. The term *hate speech* bears a complex nature, and it represents different forms of interactional group-related hostile linguistic performances (Davidson et al. 2017, 512–515). The scholars state that hate speech “is a language of expression that describes the use of words that are hatred or blame, offensive or insulting to the subject” (ibid., 513). Besides, hate speech can cause inner emotional tension between interlocutors and, thus, might create increasing class, cultural, ethnic, social, and religious conflicts in everyday communicative acts.

Mondal, et al. (2017, 85–94) assert that hate speech represents a type of language that is associated with hatred and anger: it displays conflicting, sometimes destructive emotions and often involves vulgar and abusive language as an instrument for expressing subjective attitude. The scholars refer to eight types of hate speech concerning: a) race, b) behaviour, c) body, d) class, e) gender, f) ethnicity, g) disability, h) religion.

Brown’s contribution is dedicated to explaining the term *hate speech* from two perspectives: as a legal concept and as an ordinary concept (Brown 2017, 423). It is stated that “hate speech is used to identify messages that violate the existing legal norms [...], it spreads, incites and promotes hatred, violence and discrimination against individuals or groups of people” (ibid.).

From the above discussion, it can be assumed that scholars who represent different areas of study, such as philosophy, sociology, and politics, in general, agree that *hate speech* as a term can be referred to malicious type of language that is related to hostilities, which can be communicated both verbally and non-verbally and which create negative emotions, feedback or tension in society.

As regards *offensive language* or insults, several scholars (e.g., Yuan et al. 2018, Shushkevich et al. 2020) claim that offensive language must be separated from hate speech, as each of them represents two distinct language categories. Being considered rude, insulting, unacceptable, and abusive, offensive language contains offensive terms, but it is not targeting any group of individuals in particular (Davidson et al. 2017). The scholars note that even if a precise differentiation between these two categories is blurred, the use of them is distinct: hate speech is used to express hatred towards a targeted group or individuals based on race, religion and alike, but offensive language does not address any particular social group. To exemplify, racist or chauvinistic speech may be referred to a type of hate speech, but sexist language can be classified as offensive language.

Anger in speech is a display of emotions expressed in an articulatory way. It reveals subjective, usually negative reactions, which can be caused by physiological

arousal, hostile thoughts, or maladaptive behaviours. In communicative contexts, anger might develop as a response to the situations where an interlocutor experiences a disrespectful attitude or a face-threatening act from a communication partner. Anger in speech is often voiced through loud verbalizations, which can lead to unfavourable consequences in experienced different communicative contexts, for example, in the workplace or in the family. Directly contrary to its negative effects, anger in speech can give rise to positive consequences, as well: it can stir the others' attention and make interlocutors alert, so that they pay due attention to the one who displays negative emotions. Emotions can be expressed in an array of ways, not only linguistically, but also non-linguistically – by means of facial expressions, body language, and the tone of voice, but only speech serves as a reliable tool to display emotions. Valentino et al. acknowledge that anger in speech can be often observed in political discourses, where anger characterizes the nation's mood and emotional climate, which are rooted in subjective impressions and displayed in political campaigns (Valentino et al. 2011, 156–170).

Thus, within the framework of this paper, the above analysis has revealed the linguistic and psychological differences pertaining to hate speech, offensive language, and anger in speech.

3. Topics and context-dependent linguistic realizations in Orbán's speech

Bálványos Free Summer University and Student Camp, also known as Tuszányos Festival in Transylvania, has become a regular event since the fall of the communist regime in Romania in 1990. The event was initially conceptualized as a platform for anti-communism and interethnic collaboration, allowing Romanian politicians to communicate with the Hungarian minority.

However, when Prime Minister (PM) Viktor Orbán returned to power in 2010, the concept of Free Summer University changed, and Mr Orbán has frequently used the Festival to promote various separatist ideas. For instance, in 2014, marking the agenda of his third term as PM, Mr Orbán announced there the construction of a non-liberal democracy in Hungary, which largely defined Budapest's movement to split with the West. In 2018, the PM declared that Ukraine would not be a member of either the EU or NATO; however, in 2022, with Russia unleashing the war in Ukraine, Hungary changed its stance and became less unbending in its rejections of Ukraine's EU candidacy or blocking political meetings between NATO and Ukraine regarding NATO accession.

The speech under analysis delivered on 23 July 2022 at Tuszányos Festival, during the fifth premiership, targeted “mixing” of European and non-European races, illuminated the death of the Western world and strongly condemned Western military assistance to Ukraine. It has been referred to as a “racist tirade” (Coakley 2022), and European Parliament political group leaders have condemned Orbán's “openly racist declarations”, breaching the EU values (EU Parliament Press Room 2022) to mention just some reactions to the speech.

The apparent tendency of PM V. Orbán's agenda to subvert EU's fundamental values is showcased in Perle Petit's research on "What should the EU do about Hungary's illiberal turn?" conducted for the European Policy Centre, where the analyst explicitly states that "Since 2010, Hungarian Prime Minister Viktor Orbán's government has followed a clear and deliberate trajectory away from democratic principles, turning Hungary into the first illiberal country in the EU" (Petit 2022, 3).

3.1. Methodological assumptions

Considering the context and eight types of hate speech proposed by Mondal et al. (2017) and discussed in the theoretical section of the paper, the empirical analysis adopts a blended reading strategy (Stulpe and Lemke, 2016), which comprises automated evaluations obtained via computer-based analysis as assisted by InfraNodus software for topical clusters analysis (see more in Paranyushkin 2019) and Wmatrix tools for corpus annotation and retrieval (CLAWS (part-of-speech tagger – 97 % accuracy), SEMTAG (word-sense tagger – 92 % accuracy), LEMMINGS (a lemmatiser), frequency lists, KWIC concordances) developed by Paul Rayson (see more in Rayson 2008, 2009), as well as qualitative evaluations of the obtained data based on the hermeneutic understanding of the discursive context.

For the purposes of the study, the comparison is performed between the selected Mr Orbán's speech, i.e., the focal text and BNC (British National Corpus) Sampler CG (Spoken) Institutional with 151,445 words from BNC Sampler Context Governed Institutional corpus, which contains political speeches; sermons; local and national governmental proceedings and other resources, i.e., the reference corpus (see more on Samper corpus in explanatory documentation on UCREL).

Wmatrix methodology ensured the analysis of keyness at the word, part of speech (POS) and semantic domain level (see more on keyness with Wmatrix in Rayson 2008, 2009). The focal text of 9,597 tokens was converted to plain text (HTML format) and processed with Wmatrix tools. Although most attention was paid to open-class words, the closed-class words were not ignored either, or their concordances were consulted where relevant.

Since the Proximization Theory (PT) is chosen as the methodological tool to characterise the fracture in the given discourse space (DS), a brief note on the key concepts of the theory is a must. Cap (2020, 54) defines the concept of proximization as "a forced construal operation meant to evoke closeness of the external threat, to solicit legitimization of preventive measures. The threat comes from DS-peripheral entities, referred to as ODCs (outside-deictic-centre), which are conceptualized to be crossing the Space to invade the IDC (inside-deictic-centre) entities, the speaker, and her addressee."

To adapt the PT for the purposes of hate speech analysis, Hungary is referred to as the IDC, while other actors are located as the ODCs.

Cap's framework for the analysis of proximization considers three aspects: spatial proximization, temporal proximization, and axiological proximization. The scholar argues that "spatial and temporal proximization involves fear appeals" (ibid.), while

axiological proximization “involves construal of a gathering ideological clash between the ‘home values’ of the DS central entities (IDCs) and the alien and antagonistic (ODC) values” (ibid.).

Although Cap’s framework provides for a comprehensive quantitative analysis of changes in the intensity of proximization, the present research does not aim at quantifying the lexico-semantic and grammatical items of the analysed DS; it rather aims at offering an insight into its key features and uses corpus tools to gather general clues as to the linguistic realisations of the schism in the given DS; thus, the statistical data acquired with Wmatrix tools were not recalculated on the manual revision of the findings even where the software mistagged the items. The data cloud presentation was chosen over tabulated data where possible for the same reasons.

3.2. Discussion on findings

The analysis comprises three iterative stages. First, the thematic threads or main topical clusters with high-level ideas are identified to align them with the key targets of hate speech. Then, the keyness analysis at the word, POS and semantic domains level is conducted, where the quantitative data is considered in terms of initially established main topical clusters and discourse context. Finally, considering the apparent fracture in the EU and Hungary’s programmatic values, the thematised analysis of US vs THEM schism is performed by focusing on the discursive strategy of proximization as guided by the Proximization Theory (PT) proposed by Piotr Cap (2006, 2008, 2010, 2013, 2020), which allows for identifying the gap opening in the discourse space (DS), where the EU and Hungary are drifting apart, as Hungary believes the EU encroaches on its system of values.

3.2.1. Stage 1. Topical clusters

InfraNodus is a software for text mining, network analysis, data visualization, NLP, and others (see more on InfraNodus methodology in Paranyushkin 2019). The software was used as a starting point when determining thematic threads. The automated coding produced four key topical clusters and high-level ideas.

The references to *world*, *Europe* and *west* build patterns in the topical cluster of *Western Europe* (19 %); the cluster of *Gender Politics* (17 %) is cross-referenced through the notions of *war*, *Hungarian*, and *stay*; the cluster of *Energy Supply* (15 %) shows links between the references to *energy*, *Russian* and *price*, while the cluster of *European Economy* (13 %) shows the factors of time (*European*) and location (*time*, *year*).

The automatically coded topical clusters resonate with the major systemic threats or challenges for Hungary as introduced by Mr Orbán. These systemic threats are categorizable into the following thematic threads, which agree with 4 of 8 targets of hate speech as determined by Mondal, et al. (2017), viz., *race*, *behaviour*, *gender*, *ethnicity*:

- 1) demographics-related threat, i.e., the excess of mortality over births,
- 2) migration-related threat, i.e., the likelihood of migrants moving to Hungary,

- 3) gender-related threat, which encapsulates demographic- and Western-related threats, thus, creating an iterative textual loop,
- 4) war-related threats for Hungary,
- 5) economy and energy, i.e., economic threats for Hungary.

Mr Orbán builds the discussion on the said threats to open a critical US /THEM schism in the given DS as exemplified during Stage 3.

3.2.2. Stage 2. Keyness analysis

The keyness analysis at the word level quite expectedly demonstrates the high frequency of the nouns *Hungary* and *Hungarians*. *West*, *Western*, *Europe*, *Europeans*, *European Union*, *NATO*, *Russia*, *Russians*, *Ukraine*, *Ukrainians* are the keywords that chart spatial proximization. The obtained data allows setting major actors on the inner and outer brim of the DS (see more in Stage 3 on key semantic domains).

The thematic analysis identified *war* as one of the high-level ideas; likewise, Mr Orbán addressed the military challenge as the fourth most important threat to the well-being of Hungary and its people, and devoted the most space to the discussion of the same; thus, not surprisingly, the word keyness analysis spotlighted *war* as one of most significant items. Keyness value expressed in a log likelihood ratio (LL value 230.744) suggests that the token *war* appears significantly more frequently in the focal corpus as compared to the reference corpus.

The concordance lines associated with *war* returned 48 occurrences, where it is referred to by such noun phrases as

- (1) *Russo-Ukrainian war; Ukrainian war; war against Russia; this war; the war; European war; not our war; etc.*

or else *the war* becomes the actor or the mediator itself and activates material processes as in

- (2) *war has intervened; this war is making relations with our friends difficult; this war would never have broken out if; this war will be the one that demonstrably puts an end to that form of Western ascendancy; the war has disrupted this system; etc.*

The frequent use of *stay out of* is associated with the non-participatory status Hungary assigns to itself:

- (3) *we want to stay out of this war; we stay out of the war; we stay out of migration; we stay out of gender lunacy; if we stay out of the global tax; we stay out of the general recession in Europe; etc.*

The usage of *energy* aligns well with one of the high-level ideas:

- (4) *energy prices; energy deficit; the West have lost control over energy carriers; China eliminated its energy dependence; wartime energy prices; energy cost; we do not want to stop getting energy from Russia; reduction in energy charges, etc.*

The usage of *will* as a marker of the future that awaits Hungary will be discussed in Stage 3.

The keyness analysis at POS level showcases the following items of high frequency in the focal text as compared with the reference corpus.

NP1 – singular proper noun (e.g., *Hungary, Europe, NATO, Russia, Ukraine, US, EU*)

ND1 – singular noun of direction (e.g., *west, south, east, north*)

II – general preposition

PPIS2 – 1st person plural subjective personal pronoun (*we*)

JJ – general adjective

PPIO2 – 1st person plural objective personal pronoun (*us*)

RR – general adverb

VBZ – *is*

VBI – *be*, infinitive

CCB – adversative coordinating conjunction (*but*)

CS – subordinating conjunction (e.g., *as if, even if, even though, so that, because, while, since*)

The data indicates that adversative (CCB) and subordinating conjunctions (CS) significantly outweigh coordinating conjunctions, which undeniably showcases rhetorical patterns, which imply causality and counterexpectation with the conjunction *but* alone having 82 occurrences.

This key POS data indicates that the focal text is marked using first-person pronouns (POS tags PPIS2 and PPIO2), which resonates with Nini's (2017) findings that hate speech would feature a higher frequency of first and second-person pronouns. Figure 1 illustrates the dispersion plot for PPIS2 in the focal text as determined by AntConc (Anthony 2021).

Figure 1. PPIS2 dispersion in the focal text

The plural personal pronoun “we” is well distributed across the focal corpus. The dispersion of “we” suggests telling findings as regards the relationships between PPIS, semantic verb type (according to Halliday's (1994) six process-types model), and tense. The verbal clauses expressing emotion and desire, as well as the communicative act, thus constituting mental and verbal process types, which prevail, where sentences contain PPIS1 and PPIS2, as in

- (5) *we understand* (mental); *we see* (mental); *we want to understand* (mental); *we control* (material); *we do not want* (mental); *we ask* (verbal); *we are asking* (verbal); *we are fighting* (material); *we protect* (material); *we will decide* (mental); *we listen* (behavioural); *etc.*

- (6) *I have to say* (verbal); *I suspect* (mental); *I think* (mental); *I should speak* (verbal); *I have a lot to say* (verbal); *I say* (verbal); *I am about to say* (verbal); *I ask* (verbal); *I need to say* (verbal); *I could say* (verbal); *I have talked about* (verbal); etc.

The attribution of mental and verbal process types to PPIS and respectively to IDC signals that the speaker adopts the position of authority for himself (I – pronoun) and his people (we – pronoun) and objectivises the actors in ODC.

Mr Orbán poses 13 immediately addressed rhetorical questions, thus further strengthening his positioning as an authority since the use of rhetorical questions indicates epistemic stancetaking. (Heritage 2012)

The manual revision of the keyness at semantic domain level as assigned by Wmatrix USAS tagger (Rayson 2008), flagged the domain named by the tagger as *Interested / excited / energetic* as out of 41 listed occurrences, 35 occurrences of the token *energy* had to be reattributed to the domain of *energy supply* as initially identified in the thematic clusters; thus, the domain *Interested / excited / energetic* should be reassembled and renamed.

The most significant difference (LL value 751.95) in the semantic comparison is for the tag Z2 representing the semantic field of *geographical names*, W1 (LL value 164.97), which in the given case is the *world* at large, M6 *location and direction* (LL value 110.89), *energy supply* (LL value 58.55) and G3 *warfare* (LL value 56.52).

The semantic domain of GEOGRAPHICAL NAMES lists 291 entries, where Hungar(y(ian(s))) – 67 + Carpathian Basin – 3 + Visegrád Four/ V4 – 4, Europe(an)s – 58 + Brussels – 3 + European Union/EU – 12, Russia(n)s – 38 + Moscow – 3, Ukrain(e(ian(s))) – 25, West(ern) – 50, America(n(s)) – 17 + United States – 5, Chin(a(ese)) – 12, and others, which makes IDC being mentioned almost equally with the EU, thus creating a visible opposition.

Another notable finding is related to the semantic domain of EMOTIONAL ACTIONS, STATES & PROCESSES, where the lexis related to *violence / anger* is largely associated with the Russia-Ukrainian war, which places *anger* on the outer brim of the DS.

- (7) *Russia will never attack NATO; Russia attacked Ukraine; Russians are seeking to achieve by force of arms; ensuring that it is not attacked from Ukrainian territory; that could hit Russian territory; There will be no peace; Ukraine cannot win a war against Russia; The Ukrainians will never win a war against Russia, etc.*

The semantic domain of TROUBLE is used when speaking about the West and the world, as in

- (8) *political trouble; economic trouble; tension; being torn apart; in a state of disorder, etc.*

thus, again amplifying the state of tension and disorder in ODCs.

The manual revision of process types related to *anger and violence* indicated that as the agent / senser of *violence / anger*, so the recipient / phenomenon are largely set on the outer brim of DS. It suggests that there is no typical fixation with the ODCs,

which would be characteristic of hate speech, but there is explicit juxtaposition of the positive evaluation of IDC and problematic evaluation of ODC.

Likewise, the semantic domains of FAILURE and ABILITY set the opposition of IDC and ODCs.

- (9) FAILURE (ODCs) *Western civilization is losing its power; the West have lost control over energy carriers; the West is losing the battle for materials; have already lost four governments; will be waiting in vain; the EU is incapable of solving this problem; the West's inability to defend itself, etc.*
- (10) ABILITY (IDC) *we have been able to speak with one voice; we would be able to deal with the economic consequences; we will be able to influence the events; we will be able to influence the events, etc.*

The semantic domain of STRONG OBLIGATION OR NECESSITY lists 77 occurrences of mostly strong and medium modals, e.g., *must, should, need to, have to*, while the VOLITION / PREDICTION domain has 152 occurrences (will – 103, would – 22, shall – 1, be going to – 1, want to – 24) that on manual revision proved to be the markers of authoritative stance, which express certainty regarding the future and deductive reasoning.

3.2.3. Stage 3. Proximization strategy: fear appeals and ideological clash

To avoid the unnecessary redundancy and circularity of the discussion on fear appeals and ideological clash, the first step of the proximization analysis, where key lexico-grammatical items of the spatial, temporal, and axiological proximization are identified, is omitted to focus on fear appeals activated at spatial and temporal levels, as well as an ideological clash at axiological level.

The fear appeals in the focal text are closely related to ideological schism, because the speaker, by and large, communicates the fear of the consequences of putting the EU values in practice. The ideological clash is represented by anti-Ukrainian and pro-Russian narratives, as well as the schism that pulls Hungary and the EU apart through Orbán's mistreatment of fundamental values defined in the Treaty of Lisbon, i.e., human dignity, freedom, democracy, equality, rule of law, and human rights with his references to migration, race, and gender.

As established during Stage 1, Viktor Orbán's speech is built around five distinct fears / threats.

- demographics-related threat, i.e., the excess of mortality over births
- (11) *Whether we like it or not, the peoples of the world can be divided into two groups: those that are capable of biologically maintaining their numbers; and those that are not [...].*
- migration-related threat, i.e., the likelihood of migrants moving to Hungary
- (12) *There is a world in which European peoples are mixed together with those arriving from outside Europe [...], in the Carpathian Basin we are not mixed-race [...]. Brussels, reinforced with Soros-affiliated troops, simply wants to force migrants on us.*

The politician intensifies the ideological threat coming from the West, by extending it to the future generations of Hungarians:

(13) *This might not yet be a very important task for us, but it will be for our children, who will need to defend themselves not only from the South, but also from the West. The time will come when we must somehow accept Christians coming to us from there and integrate them into our lives.*

- gender-related threat, which encapsulates demographic- and Western-related threats, thus creating an iterative textual loop; the fear stems from the EU stance regarding LGBTIQ people in the EU countries, which appears to be unacceptable to Mr Orbán who immediately refers to the Child Protection Act and claims that

(14) *we are just asking them to accept that in our country a father is a man, and a mother is a woman, and that they leave our children alone. And we ask them to see to it that George Soros's army also accepts this. It is important for people in the West to understand that in Hungary and in this part of the world this is not an ideological question, but quite simply the most important question in life. [...] This is the great historic battle that we are fighting: demography, migration, and gender.*

- war-related threats and even more so axiological clash are frequently foregrounded through fallacious argumentation schemes including “manipulation of a viewpoint; manipulation of the common ground; and manipulation of word use” (Macagno 2022), and result in anti-Ukrainian and pro-Russian narratives, for instance by claiming that Russia will never attack NATO, so it is “not our war”; or that the EU and NATO support Ukraine with weapons, and thus are participants in the war, while Hungary is not, which puts it in a difficult position.

(15) *The Russians have made a very clear security demand and have even written it down in a way that is rare in diplomacy, sending it to the Americans and NATO. They have written their demand that Ukraine should never be a member of NATO, that Ukraine declares this, that NATO itself assures Russia of this, and that we undertake to never place weapons on the territory of Ukraine that could hit Russian territory.*

Orbán blames the United States and NATO for the outbreak of the war.

(16) *The West has rejected this offer and has refused to negotiate on it. And the consequence of this refusal is that today the Russians are seeking to achieve by force of arms the security demands that they had previously sought to achieve through negotiation.*

The decision of the West to support Ukraine with weapons is a losing strategy, because:

(17) *The Ukrainians will never win a war against Russia with American training and weapons. [...] Supplying Ukraine with weapons only forces Russia to attack, as they [Russia] are a military nation that thinks only in terms of security and is only interested in ensuring that it is not attacked from Ukrainian territory.*

Orbán claims that the EU cannot negotiate with Russia, but it should abandon sanctions against it, and

(18) *[...] stand between Russia and Ukraine. This should be the essence of a new strategy.*

However, America is named as a possible saviour of the situation, but only if Biden is defeated in the forthcoming elections.

The disrupted Polish-Hungarian collaboration through the Visegrád Group is highlighted as one of the negative consequences for Hungary.

- economy and energy, i.e., economic threats for Hungary are like the EU situation in general; however, the speaker believes that Hungary might become an exception:

(19) *The West is losing the battle for materials [natural resources and raw materials].*

(20) *The European Union is doing badly because its energy deficit.*

(21) *[...] we must withdraw from natural gas. Electricity represents a much smaller burden for Hungary, because we have a nuclear power station and solar energy.*

(22) *Hungary will only succeed in maintaining its success if we stay out of the war, if we stay out of migration, if we stay out of gender lunacy, if we stay out of the global tax – [...] – and if we stay out of the general recession in Europe.*

The above-illustrated five threats are conveyed through the pragmatic layers of recursive intentions to declare, assert, and commit to radical right-wing populist Fidesz narratives, as well as to judge antagonistic outside-deictic-centre values alien to Fidesz regime and political agenda, thus alienating Hungary from the EU values.

Conclusion

Nowadays, the rhetorical public speech genre is characterised by the emphasis on persuasion and deals with various social issues and cultural, ethical, moral, political, and social values.

Hate speech belongs to an advocacy speech, a major speech type, which communicates about topical, controversial social issues affecting the lives of society and argues in support of a particular opinion. theoretical considerations allowed establishing the working definition of hate speech as a malicious type of language that is related to hostilities which can be communicated both verbally, as well as non-verbally, and which create negative emotions, feedback, or tension in society.

The analysis of Mr Orbán's controversial speech delivered at Tuszányos Festival in 2022 exhibits features of offensive discourse and qualifies as hate speech, which has been proved by means of context-dependent linguistic realizations. The analysis showcased that its key targets coincide with frequent targets of hate speech, i.e., the attack on *race, behaviour, gender, ethnicity*. The usage of several markers of authoritative stancetaking, e.g., first-person pronouns, modals, rhetorical questions, process type attribution,

as well as noun and verb phrases construed as markers of outside-deictic-centres and inside-deictic-centre indicate the ideological schism in the given discourse space.

Prime Minister Viktor Orbán charted Europe into the West and the post-West, claiming that Western Europe is “post-West”, which is heading for disaster and decline, and therefore the speaker attempted to distance himself and his country from this agency, where countries are no longer nations; while Central Europe or “of the West”, where Hungary with its “pure race” belongs, was introduced as the new spiritual West. The speaker strongly opposed the right of LGBT people in Hungary, naming them a factor in the demographic problem and occasionally resorted to the battle motif, which became a call for heroic missions to protect traditional values such as children / family / marriage, to struggle for national sovereignty or rather to oppose supranationalism, where the anti-immigration and anti-Western and pro-Russian narratives surfaced, creating tensions in the community cherishing the EU values.

Abbreviations

CCB	adversative coordinating conjunction (<i>but</i>)
CS	subordinating conjunction
DS	discourse space
G3	semantic domain Warfare
IDC	inside-deictic-centre
II	general preposition
JJ	general adjective
LL	log likelihood
M6	semantic domain Location and direction
ND1	singular noun of direction
NP1	singular proper noun
ODC	outside-deictic-centre
POS	part of speech
PPIO2	1st person plural objective personal pronoun (<i>us</i>)
PPIS2	1st person plural subjective personal pronoun (<i>we</i>)
PT	Proximization Theory
RR	general adverb
VBI	<i>be</i> , infinitive
VBZ	<i>is</i>
W1	semantic domain World
Z2	semantic domain Geographical names

Sources

- Anthony, Laurence. 2021. AntConc (Version 4.0.0) [Computer Software]. Tokyo: Waseda University. Available at: <https://www.laurenceanthony.net/software.html>
- Coakley, Amanda. 03.08.2022. Putin’s Trojan horse inside the European Union. *Foreign Policy Magazine*. Available at: <https://foreignpolicy.com/2022/08/03/hungary-orban-russia-conservative-politics/>

- European Parliament Press Room. 30.07.2002. *EP leaders condemn Prime Minister Orbán's recent racist declarations*. [Press release] Available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220730IPR36709/ep-leaders-condemn-prime-minister-orban-s-recent-racist-declarations>
- Orbán, Viktor. 2022. *Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the 31st Bálványos Summer Free University and Student Camp*. Available at: <https://miniszterelnok.hu/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-31st-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp/>
- Rayson, Paul. 2009. *Wmatrix: A web-based corpus processing environment*. Computing Department, Lancaster University. Available at: <http://ucrel.lancs.ac.uk/wmatrix/>

References

- Azman, Noramira Fatehah, Zamri, Abdul Karim Norena. 2022. Conscious or unconscious: The intention of hate speech in cyberspace. A conceptual paper. *Proceedings*. 82 (29), 1–10. <https://doi.org/10.3390/proceedings2022082029>
- Brown, Alexander. 2017. What is hate speech? Part 1: The myth of hate. *Law and Philosophy*. 36, 419–468. <https://doi.org/10.1007/s10982-017-9297-1>
- Cap, Piotr. 2006. *Legitimization in Political Discourse: A Cross-Disciplinary Perspective on the Modern US War Rhetoric*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. <https://doi.org/10.1075/jlp.11.1.08dun>
- Cap, Piotr. 2008. Towards the proximization model of the analysis of legitimization in political discourse. *Journal of Pragmatics*. 40 (1), 17–41. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2007.10.002>
- Cap, Piotr. 2010. Axiological aspects of proximization. *Journal of Pragmatics* 42 (2), 392–407. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.06.008>
- Cap, Piotr. 2013. *Proximization: The Pragmatics of Symbolic Distance Crossing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.232>
- Cap, Piotr. 2020. Issues in cognitive discourse research: Positioning, representation, conceptualization. *Heteroglossia – Studia Kulturoznawczo-Filologiczne*. 10, 47–66. <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr10.art4>
- Crick, Nathan. 2017. *Rhetorical Public Speaking*. New York / London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003316787>
- Davidson, Thomas et al. 2017. Automated hate speech detection and the problem of offensive language. *Media*. 11, 512–515. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1703.04009>
- Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. 2nd ed. London: Edward Arnold.
- Heritage, John, Raymond, Geoffrey. 2012. Navigating epistemic landscapes: Acquiescence, agency and resistance in initial elements of responses to polar questions. *Questions: Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Ruiters, Jan de (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 179–192. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139045414.013>
- Herrick, James. 2021. *The History of Theory of Rhetoric*. New York / London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315404141>
- Macagno, Fabrizio. 2022. Argumentation schemes, fallacies, and evidence in politicians' argumentative tweets. A coded dataset. *Data in Brief*. 44, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2022.108501>

- Mondal, Mainack, Silvia, Leonardo, Benevenuto, Fabricio. 2017. A measurement study of hate speech in social media. *Proceedings of the 28th ACM Conference on Hypertext and Social Media*. Dolog, Peter, Vojtas, Peter (eds.). Prague: Association for Computing Machinery, 85–94. <https://doi.org/10.1145/3078714.3078723>
- Nini, Andrea. 2017. Register variation in malicious forensic texts. *The International Journal of Speech, Language and the Law*. 24 (1), 99–126. <https://doi.org/10.1558/ijssl.30173>
- Paranyushkin, Dmitry. 2019. InfraNodus: Generating insight using text network analysis. *Proceedings of WWW'19 The Web Conference*. Lui, Ling, White, Ryan (eds.). New York: Association for Computing Machinery, 3584–3589. <https://doi.org/10.1145/3308558.3314123>
- Parekh, Bhikhu. 2012. Is there a case for banning hate speech? *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Response*. Herz, Michael, Molnar, Peter (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 37–56. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139042871>
- Petit, Perle. 2022. What should the EU do about Hungary's illiberal turn? *Discussion Paper: European Politics and Institutions Programme*. European Policy Centre. Available at: https://www.epc.eu/content/PDF/2022/DP_Hungary_s_illiberal_turn.pdf
- Rayson, Paul. 2008. From key words to key semantic domains. *International Journal of Corpus Linguistics*. 13, 519–549. <https://doi.org/10.1075/ijcl.13.4.06ray>
- Shushkevich, Elena et al. 2020. Offensive language recognition in social media. *Computacion y sistemas*. 24 (2), 523–532. <https://doi.org/10.13053/CyS-24-2-3376>
- Stulpe, Alexander, Lemke, Matthias. 2016. Blended reading: Theoretische und praktische Dimensionen der Analyse von Text und sozialer Wirklichkeit in Zeitalter der Digitalisierung. *Text Mining in Den Sozialwissenschaften*. Lemke, Mathias, Wiedemann, Gregor (eds.). Wiesbaden: Springer, 17–61. https://doi.org/10.1007/978-3-658-07224-7_1
- Valentino, Nicholas et al. 2011. Election night's alright for fighting: The role of emotions in political participation. *The Journal of Politics*. 73, 156–170. <https://doi.org/10.1017/s0022381610000939>
- Yuan, Shuzhou, Maronikolakis, Antonis, Schütze, Hinrich. 2018. Separating hate speech and offensive language classes via adversarial debiasing. *Proceedings of the Sixth Workshop on Online Abuse and Harms (WOAH)*. Narang, Kanika et al. (eds.). Seattle, Washington (Hybrid): Association for Computational Linguistics. 1–10. Available at: <https://aclanthology.org/2022.woah-1.1/>

Kopsavilkums

Šis pētījums ir veltīts naida runas analīzei – aizskarošam diskursam, kas kaitē demokrātijai un vērsts pret naida mērķa grupu locekļiem un/vai indivīdiem, kuru raksturīgās īpašības vai publiskais tēls ir apdraudēts.

Demokrātisko un mieru mīlošo pasauli ir pārsteigusi aizskarošā valoda, ko bieži lieto Ungārijas premjerministrs Viktors Orbāns (*Viktor Orbán*), NATO un Eiropas Savienības (ES) dalībvalsts vadītājs. Tāpēc pētījuma objekts ir Ungārijas premjerministra V. Orbāna runa Bālvānosas Brīvajā vasaras universitātē un studentu nometnē 2022. gada 23. jūlijā (Orbán 2022). Pētījuma korpuss ir aptuveni 9000 V. Orbāna runas vārdus. Šī runa nodēvēta par „rasistisku tirādi” (Coakley 2022). Savukārt Eiropas Parlamenta politisko grupu vadītāji nosodījuši V. Orbāna „atklāti rasistiskos paziņojumus”, kas pārkāpj ES vērtības (EU Parliament Press Room 2022). Runa ir īpaši

satraucoša Krievijas pret Ukrainu izvērstā kara dēļ, jo Ungārijas premjerministra V. Orbāna prokrieviskā nostāja grauj ES pamatvērtības un kavē ES lēmumu pieņemšanas procesu.

Pētījumā izmantota *InfraNodus* un *Wmatrix* metodoloģija teksta tematiskajai, atslēgvārdu, vārdšķīru un semantisko lauku analīzei, koncentrējoties uz trim diskursa aptuvenības aspektiem, kas iezīmē arī ideoloģisko šķelšanos. Runas analīzes mikrolingvistiskā pētījuma rezultāti liecina, ka analizētā naida runa formāli pauž premjerministra V. Orbāna bezkompromisa nostāju pret pieminētajiem notikumiem, kā arī parāda viņa attieksmi pret iespējamo rīcību, ko varētu veikt mērķauditorija. Pētījuma rezultāti liecina, ka analizētajai naida runai piemīt aizskaroša diskursa iezīmes, kas veidotas, izmantojot valodas konteksta resursus.

Atslēgvārdi: naida runa; kritiskā diskursa analīze; diskursa aptuvenība.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Productivity of prefixation: A case of Lithuanian prefixes *nu-*, *pri-*, *į-* and *iš-*

Prefiksācijas produktivitāte: lietuviešu valodas prefiksu nu-, pri-, į- un iš- piemērs

Samanta Kietytė

Department of Lithuanian Language
Institute of Applied Linguistics
Faculty of Philology, Vilnius University
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: samanta.kietyte@flf.stud.vu.lt

The aim of this paper is to measure the productivity of four distinct morphological constructions – verbal derivatives with prefixes *nu-*, *pri-*, *į-* and *iš-*. It is measured in quantitative way, employing the calculation methods of Harald Baayen (e.g., 2009). The primary foundations of these measurements are the so-called *hapax legomena* or simply *hapaxes*. The data for the investigation was gathered from morphologically lemmatized corpus “LithuanianWaC v2”. The analysis reveals that the prefix *iš-* is the most productive prefix in terms of realized and expanding productivity, and *nu-* – in terms of potential. The analysis raises a question – what factors could possibly explain, why constructions with one prefix are more productive compared to others? This leads to a partly confirmed hypothesis that suggests a correlation between productivity and the number of meanings associated with each prefix.

However, this investigation extends beyond mere quantitative measurements. Hapaxes were categorized on the basis of their meanings. This categorization aimed to identify the most productive semantic models. Meanings were identified using cognitive analysis of semantics associated with these prefixes. Categorization shows that the most productive ones are prototypical spatial meanings, as well as those meanings which are based on metaphors including CONTAINER as a source domain. Furthermore, this paper raises discussion about the nature of hapaxes – which part of them consists of real neologisms and which represents just rarely used lexemes, and what are the tendencies and motivation of prefixal neologisms’ usage.

Keywords: prefixes; productivity in language; cognitive semantics; conceptual metaphors; derivative morphology.

Introduction

This paper investigates the productivity of verb derivatives with the prefixes *nu-*, *pri-*, *į-* and *iš-* within the Lithuanian language. It aims to reveal the productivity exhibited

by these morphological constructions, additionally – to explore, what might account for the differences in their productivity using corpus-based analysis. Productivity is examined through a quantitative perspective, using the calculations of scholar Harald Baayen (e.g., 2009). In addition to the general assessment of prefix productivity, the study also investigates which of the prefix meanings exhibit the highest degree of productivity. The meanings were distinguished using an approach of cognitive semantics: the theory of image-schemas, the principled polysemy model, and the theory of conceptual metaphors. Since the number of meanings of each prefix varies (*nu-* 23, *pri-* 12, *i-* 16, and *iš-* 19), the paper raises a question whether a correlation may exist between the number of meanings each prefix has and their corresponding productivity, i.e., the more meanings a prefix has, the higher is the productivity.

The object of this study is the derivatives of the prefixes under investigation, found in the “LithuanianWaC v2 corpus”, accessible via the “Sketch Engine” platform. The corpus in question comprises Lithuanian texts that have been made publicly available on the internet, encompassing a substantial dataset with a total word count of 63,645,700 words. Given that the corpus is grammatically lemmatized, the lists of the prefixed verbs were obtained, using the *wordlist* function and specifying that verbs starting with *nu*, *pri*, *i* and *iš* were searched. Nevertheless, it is important to note that despite the lemmatization of the corpus, the words are not parsed morphemically, so the lists include not only prefixed verbs, but also other verbs whose roots have the same letter sequences as prefixes do, such as *priešinti* ‘to oppose’, *nuomoti* ‘to rent’, where *prie* and *nuo* are not prefixes, but parts of the roots. Such verbs were rejected as unsuitable. Other inspection criteria were likewise applied: words with misspellings, without diacritical marks, and words listed for lemmatization errors were rejected. For example, in the corpus a word *priori* from the Latin phrase *a priori* is listed as the verb *priorėti* ‘to get air into something’. In addition, those derivatives in which prefixation is not the last step of the derivation have been eliminated, usually with the suffix *-inėti*: *išpjaustinėti* ‘to dissect’ ← *išpjauti* ‘to cut out’, *išpaudinėti* ‘to press into repeatedly’ ← *išpausti* ‘to press into’, etc. Approximately 10 to 15 percent of the received data were discarded or rejected. The table below shows the number of derivatives remaining after the manual inspection (see table 1).

The primary aim of this study is to determine the productivity of the prefixes under investigation and to compare them in this respect. Additionally, to find out which meanings emerge as the most productive and which as least productive. The hypothesis of this study is that the productivity of prefixes is directly proportional to their number of meanings, i.e., the more different meanings a prefix has, the more productive it is,

Prefix	Number of words before inspection	Number of words after inspection
<i>nu-</i>	1541	1365
<i>pri-</i>	1128	949
<i>i-</i>	1002	860
<i>iš-</i>	1865	1658

Table 1. Investigated prefixed verbs

as there are more possible semantic patterns. The aim of this paper is to confirm or refute this hypothesis. To achieve these goals, a corpus-based productivity counting method is chosen.

1. Theoretical framework

When investigating a morphological system of a language, one may observe that certain types of derivation exhibit a static or fixed number of members, without further expansion, such as the derivatives of the suffix *-th* in English (*warm-th* ← *warm*, *streng-th* ← *strong*) or the Lithuanian diminutives with the suffix *-okšnis* (*up-okšnis* ‘small river’ ← *upė* ‘river’, *piev-okšnis* ‘small meadow’ ← *pieva* ‘meadow’). Other types are continually expanding, such as English abstracts with the suffix *-ness* (*abroad-ness* ← *abroad*, *laptopness* ← *laptop* (The Rice University Neologisms Database) or Lithuanian verb abstracts with the suffix *-imas / -ymas* (*skrol-inimas* ‘scrolling’ ← *skrolinti* ‘to scroll’, *tinderinimas* ‘using tinder’ ← *tinderinti* ‘to use tinder’ (Database of Lithuanian Neologisms)).

In modern linguistics, productivity is usually related to quantitative indicators. Harald Baayen (e.g., 2009) is a ground-breaking scholar in the measurement of productivity using corpora, whose calculations are applied in this paper. In his work, productivity is divided into three types, depending on the way it is measured: realised, expanding and potential productivity (Baayen 2009, 904–907). The latter two are measured in terms of so-called *hapax legomena* or simply *hapaxes*, which are words used once in a corpus. The three types of productivity are explained below:

- 1) Realised productivity. This corresponds to the total number of derivatives belonging to a specific type in the corpus or, in other words, the type frequency. The importance of this number is highlighted when it is compared to token frequency. A high token frequency is usually an indication of the unproductiveness of the morphological category, since frequent use protects the forms from changing, e.g., English irregular verbs are very frequently used, but the set is essentially finite. On the other hand, the productive categories are characterised by a large variety of different derivatives with low frequency of use.
- 2) Expanding productivity. This indicator is calculated by dividing the number of hapaxes of the morphological category by the total number of hapaxes in the corpus. However, in principle, this division is not necessary if a single corpus is used, and the expanding productivity can also be simply understood as the number of hapaxes. This number is considered as an estimate of the contribution of morphological category in the growth of the lexicon. It is important to stress here that not all hapaxes are neologisms, they may include old but rarely used words. However, the number of hapaxes is assumed to be proportional to the number of neologisms.
- 3) Potential productivity. This is the ratio of hapaxes to frequency of use. It is calculated by dividing the number of hapaxes of morphological category by the frequency of use (all same type derivations in the corpus). As Baayen argues

(2009, 906), productivity can be a self-defeating process, where a particular category becomes oversaturated and has no further potential for expansion.

There are other ways to measure the productivity, such as the experimental method of asking participants to come up with as many new words with a given affix as possible in each amount of time (Anshen, Aronoff 1988, 641–655). However, the approach chosen in this paper involves calculations of realized, expanding and potential productivity. This methodology is susceptible to criticism on the grounds that the concept of productivity inherently pertains to potentiality and the future. Conversely, the calculations employed herein are rooted in past data, as highlighted by Bauer (2005, 331). It should be noted that there is a lot of automaticity in these calculations, which can distort the results, because corpora always contain spelling and lemmatization errors. In this work, such inaccuracies are avoided by manual data inspection.

Researchers also ask what factors determine whether one form of language is productive, and another is not. Structuralists identify grammatical constraints as the determining factor, i.e., that the degree of productivity is inversely proportional to the number of grammatical constraints on the form (Schultink 1961). This approach could explain why, for example, verb abstracts with the suffix *-imas* / *-ymas* are so productive in Lithuanian (as it is stated in *A Grammar of Modern Lithuanian* (Ambrasas 1994), “the suffix *-imas* ranks first in terms of its productivity among those affixes which are used in the Lithuanian standard language to derive verbs’ abstracts”). Such derivations can be formed from any verb, so, if any new verb appears in Lithuanian, its abstract with these suffixes is likewise possible. However, the proportionality in question is difficult to measure, and Bauer argues that “words are only formed as and when there is a need for them, and such a need cannot be reduced to formal terms” (Bauer 2001, 143). Cognitive factors, too, impose constraints on productivity. It has been observed that more productive models are those with greater grammatical transparency (Gaeta, Ricca 2015, 851). If the structure of the derivatives is clear to the speaker, such a model should be more productive than in the case where the structure is unclear and such derivatives are stored in the mental lexicon as whole units. Transparency is determined by the frequency of use and the phonotactic aspect – a clear boundary between morphemes (Hay 2001, 1041–1070).

As mentioned above, the author also intends to find out which meanings of the prefixes under study are the most productive. To accomplish this task, the hapaxes were categorized according to their meanings, utilizing the author’s prior analysis conducted during their master’s thesis (Kietytė 2021). That analysis was based on cognitive linguistics approach. According to this view, the meanings of language units are seen as related to each other through variously motivated semantic relations (Langacker 1986; Evans, Green 2006; Murphy 2010; etc.). One meaning is regarded as prototypical, while others descend (not necessarily directly) from it (Lakoff 1987; Wittgenstein 1978; etc.). Some semantic relations are explained by using the theory of conceptual metaphors and metonymies (Lakoff, Johnson 1980; Barnden 2010, etc.). In the study of the meanings of prefixes, similar principles can be applied as studying the meanings of prepositions and the relations between them (Brugman 1981; Lakoff 1987; Tyler, Evans 2003, etc.) The prototypical meaning of prefixes is always spatial and can be described through image schemas (Langacker 1986), by identifying what

is a trajector, a landmark, and what is the relationship between them in the situation described by the prefixed verb. The polysemy of prefixes has probably been studied most extensively in Slavic languages. In such studies, the meanings of a particular prefix are usually extracted by analysing the semantics and usage of its derivatives with various verbs (Brala-Vukanović, Memišević 2014; Janda 1986; Tchizmarova 2006; etc.). In Lithuanian, the meanings of prefixes were categorised and analysed mostly in a structuralist way (e.g., Ambrazas 1994, Paulauskienė 1994). Recently, there is also an increase in research of the prefixes in Baltic languages using the approach of cognitive linguistics (Deksne 2021; Šeškauskienė 2021).

2. Productivity of derivatives with prefixes *nu-*, *j-*, *pri-* and *iš-*

As it was mentioned before, the paper contains an assessment of three productivity indicators: realised, expanding and potential (Baayen 2009, 904–907). The realised productivity indicator is obtained by using the *wordlist* function and applying manual inspection. The expanding productivity is given by the number of hapaxes (also after inspection). Potential productivity is calculated by dividing the number of selected hapaxes by the frequency of use of the prefixed derivatives under study.

The table below (see Table 2) shows the productivity calculations of prefixes. To calculate the potential productivity, the number of hapaxes is divided by the frequency of derivatives with corresponding prefixes, which is: *nu-* (258 638), *pri-* (236 943), *j-* (274 078), *iš-* (324 066). For the sake of convenience, the resulting number is rounded to four decimal places.

Measure	NU-	PRI-	Ī-	IŠ-
Realised	1365	949	860	1658
Expanding	363	277	189	376
Potential	0.0014	0.0011	0.0007	0.0012

Table 2. Productivity measurements of the prefixes

As can be seen from the data, the prefix *iš-* has the highest realised productivity, and the prefix *j-* the lowest. The difference between them is nearly twofold. The second highest is *nu-* and the third is *pri-*. The numbers of expanding productivity are similar, with the most productive prefix being *iš-*, followed closely by *nu-*, then *pri-* and *j-*. The percentage of hapaxes in the total number of derivatives ranges from 21 % (*j-*) to 29 % (*pri-*). However, the prefixes rank slightly differently in terms of potential productivity. The most productive is *nu-*, not *iš-*. This is due to the frequency of use of *iš-* derivatives being higher than that of *nu-*, which results in a lower potential productivity. In other words, the formation schema with *iš-* is slightly more “saturated”. Meanwhile, the potential productivity of the prefixes *pri-* and *j-* is in line with the other prefixes, with *j-* being the least productive and *pri-* the third most productive.

3. Semantic distribution of prefixed hapaxes

The resulting hapaxes were divided according to their meanings to calculate the most productive semantic patterns of the prefixes. In some cases, hapax meanings could not be determined due to insufficient context, and this group is indicated in the tables by the mark “not identified”. In the analysis of the meaning distribution, the most frequent (more than 5 %) and the least frequent (less than 1 %) meanings are discussed in greater detail and examples of hapaxes are given. In some cases, hapax meanings are difficult to understand without context, so a corresponding usage example from the corpus “LithuanianWaC v2” is also provided. Usage examples are given after the analysis of each prefix, and they are numbered in such order that each has a unique number. The following are the lists of prefix meanings with brief explanations and examples of possible derivations.

NU-

1. AWAY. Trajector moves away from the landmark (<i>nueiti</i> ‘to go away’, <i>nuplaukti</i> ‘to swim away’, <i>nunešti</i> ‘to bring away’)	2. MOVING DOWN. Trajector is moving downwards from the landmark (<i>nukristi</i> ‘to fall down’, <i>nulipti</i> ‘to climb down’)
3. POSSESSION. Trajector becomes the property of someone during the action (<i>nupirkti</i> ‘to buy’, <i>nusavinti</i> ‘to expropriate’)	4. WIN. Victory is understood as throwing the opponent down (<i>nukauti</i> ‘to kill’, <i>nuginčyti</i> ‘to win a dispute’, <i>nurungti</i> ‘to beat in a contest’)
5. MENTAL ACTIVITY. Thinking is perceived as a movement of a trajector (<i>numatyti</i> ‘to foresee’, <i>nuspėti</i> ‘to predict’)	6. NEGATIVE CHANGE. Negative change is understood as moving down (<i>nukankinti</i> ‘to torture completely’, <i>nudėvėti</i> ‘to wear out’)
7. CHANGE OF STATE. Initial state is perceived as being near the landmark and a change of that state is perceived as moving away (<i>nubusti</i> ‘to wake up’, <i>nuliūsti</i> ‘to become sad’)	8. SEPARATION. Trajector is separated from the landmark (<i>nuskinti</i> ‘to pluck’, <i>nuplėšti</i> ‘to peel off’)
9. RESULT. Emergence of a trajector is perceived as a movement from non-existence to existence (<i>nupiešti</i> ‘to draw’, <i>nulieti</i> ‘to cast’)	10. DESTRUCTION. Trajector is separated from the landmark by damaging it (<i>nupjauti</i> ‘to cut off’, <i>nukąsti</i> ‘to bite off’)
11. FINALITY. The result is abstract (<i>nuspręsti</i> ‘to decide’, <i>nudirbti</i> ‘to get work done’)	12. NON-INTENSITY. A prefixed verb denotes a short or non-intensive action (<i>numigti</i> ‘to sleep a bit’, <i>nulyti</i> ‘to rain a bit’)
13. ABILITY. A prefixed verb has a meaning ‘to be able to do the action denoted by the root’ (<i>nulaikyti</i> ‘to be able to hold’, <i>nustovėti</i> ‘to be able to stand still’)	14. REMOVAL FROM A SURFACE. A landmark is a surface and a trajector is either many objects or a substance removed from a landmark (<i>nuvalyti</i> ‘to wipe off’, <i>nudžiūti</i> ‘to dry’)

15. MOVING AROUND THE AXIS. Trajector moves around its own axis (<i>nusisukti</i> 'to turn away', <i>nusigrēžti</i> 'to turn away')	16. REMOVAL. Prefixed verb means general removal (<i>nublusinti</i> 'to remove fleas', <i>nugrybauti</i> 'to pick all the mushrooms')
17. OFF COURSE. Landmark is a path and a trajector deviates from the path (<i>nukrypti</i> 'to go off course', <i>nuslysti</i> 'to slip away')	18. METAPHORICAL REMOVAL. Trajector that is removed is abstract (<i>nutautinti</i> 'to take away nationality', <i>nuprasminti</i> 'to take away meaning')
19. NORM VIOLATION. The wrong action is perceived as a deviation from the path (<i>nusikalbėti</i> 'to talk nonsense', <i>nuprotėti</i> 'to go mad', <i>nusidainuoti</i> 'to sing badly')	20. TRANSFER. A prefixed verb denotes a process by which something is transferred to another medium (<i>nurašyti</i> 'to copy something by writing', <i>nukopijuoti</i> 'to copy')
21. EXCESS. Norm violation is quantitative in this meaning (<i>nusūdyti</i> 'to salt too much', <i>nukietinti</i> 'to harden too much', <i>nuploninti</i> 'to thin too much')	22. SURFACE CHANGE. Trajector changes the landmark as it moves over it (<i>nudažyti</i> 'to dye', <i>nublizginti</i> 'to make shining', <i>nugelsti</i> 'to become yellow')
23. METAPHORICAL SURFACE CHANGE. Both the landmark and the trajector are abstract (<i>nužiūrėti</i> 'to look over', <i>nupasakoti</i> 'to describe')	

Table 3. Meanings of prefix *nu-*

PRI-

1. TO. Trajector is moving towards the landmark (<i>prieiti</i> 'to go to something', <i>priplaukti</i> 'to swim to something')	2. MANIPULATION. Trajector is a person and a landmark is a forced action he performs (<i>prikalbinti</i> 'to talk into', <i>priprašyti</i> 'to ask')
3. POSSESSION. Landmark is a human being and trajector is a property (<i>privogti</i> 'to steal a lot', <i>prielgetauti</i> 'to get money by begging')	4. SUPPORT. Landmark becomes a physical support to a trajector (<i>prilipti</i> 'to stick to something', <i>pridžiūti</i> 'to dry to something')
5. ABILITY. Prefixed verb means 'to be able to do the action denoted by the root' (<i>primatyti</i> 'to be able to see', <i>prigirdėti</i> 'to be able to hear')	6. ADD. Landmark is a quantity of rate, and a trajector is an addition to that rate (<i>primokėti</i> 'to pay extra', <i>pridėti</i> 'to add', <i>prirašyti</i> 'to write extra')
7. REACH LEVEL. Landmark is a purpose reached by the trajector (<i>prinokti</i> 'to ripe', <i>priaugti</i> 'to reach something by growing', <i>prilygti</i> 'to become as good as someone')	8. FILLING CONTAINER. Landmark is a container and a trajector is a substance that fills that container up (<i>pripilti</i> 'to fill something by pouring', <i>pripūsti</i> 'to fill something by blowing')
9. METAPHORICAL NEAR. Being near is perceived metaphorically (<i>pritarti</i> 'to agree', <i>prijaukinti</i> 'to domesticate')	10. MULTIPLICITY. Prefix gives a verb a meaning of multiplicity (<i>prigaminti</i> 'to make a lot of something', <i>privalgyti</i> 'to eat a lot')

11. NON-INTENSITY. Prefixed verb means an incomplete, non-intensive or short action (<i>prigulti</i> 'to lie for a bit', <i>pridengti</i> 'to cover up a bit', <i>primiršti</i> 'forget a little')	12. NEGATIVE RESULT. Prefix gives a verb a meaning of a negative result (<i>pridirbti</i> 'to get into trouble', <i>prisišnekēti</i> 'to talk yourself into trouble')
---	--

Table 4. Meanings of prefix *pri-*

┆-

1. INTO. Landmark is a container and the trajector moves into it (<i>jeiti</i> 'to go into', <i>iplaukti</i> 'to swim into', <i>ipilti</i> 'to pour into')	2. INTENSITY. Intensity of an action is perceived as a moving into container (<i>īsiklausyti</i> 'to listen carefully', <i>īsijausti</i> 'to empathise')
3. STUCK. Landmark is an obstacle to the trajector (<i>īkliūti</i> 'to get caught', <i>īklimpti</i> 'to get stuck', <i>īšalti</i> 'to freeze into')	4. INCHOATIVE. Initial stage of the process is perceived as a container into which the trajector enters (<i>īkurti</i> 'to set up', <i>īsinorēti</i> 'to start wanting', <i>īdegti</i> 'to lit')
5. POSSESSION. Landmark is a human being and trajector is a property (<i>īduoti</i> 'to give', <i>īteikti</i> 'to present', <i>īsigyti</i> 'to purchase')	6. CULMINATIVE. Culminative stage of the process is perceived as a container into which the trajector enters (<i>īsilyti</i> 'to reach a certain stage of raining', <i>īmigti</i> 'to reach deep sleep')
7. METAPHORICAL INTO. Both the trajector and the landmark are abstract (<i>īslaptinti</i> 'to classify', <i>īprojektuoti</i> 'to project into')	8. SUPPORT. Landmark becomes a physical support to a trajector (<i>īsikibti</i> 'to grab', <i>īsegti</i> 'to pin')
9. METAPHORICAL POSSESSION. Trajector is an abstract entity which comes into metaphorical possession (<i>īprasminti</i> 'to give meaning', <i>īkainoti</i> 'to give price')	10. DESTRUCTION INTO. A landmark is damaged by a trajector inwards (<i>īdurti</i> 'to stab into', <i>īpjauti</i> 'to cut into', <i>īlūžti</i> 'to break into')
11. CHANGE OF STATE. A state of an entity or abstract is perceived as a container into which a trajector moves (<i>īmagnetinti</i> 'to magnetise', <i>īteisinti</i> 'to legalise')	12. MINIMAL DESTRUCTION. Landmark is minimally damaged by a trajector (<i>ībrēžti</i> 'to scratch', <i>īgnybti</i> 'to nibble', <i>īdužti</i> 'to dent')
13. MANIPULATION. The forced action corresponds to the container in which the object is placed or entered in the prototypical meaning (<i>īkalbēti</i> 'to talk into', <i>īsakyti</i> 'to command', <i>ītikinti</i> 'to convince')	14. INSERT. Trajector is inserted between several landmarks or becomes part of one landmark (<i>īpinti</i> 'to braid into', <i>ījausti</i> 'to wove into', <i>īmaišyti</i> 'to mix into')
15. ABILITY. Prefixed verb means 'to be able to do the action denoted by the root' (<i>īžiūrēti</i> 'to be able to see', <i>īpirkti</i> 'to be able to buy')	16. METAPHORICAL INSERT. Inserted trajector and a landmark are abstract (<i>īskaičiuoti</i> 'to count in', <i>īregistruoti</i> 'to register into')

Table 5. Meanings of prefix *ī-*

IŠ-

1. OUT. Trajector moves out of the landmark, which is a container (<i>išēiti</i> 'to go out', <i>išplaukti</i> 'to swim out', <i>išnešti</i> 'to bring out')	2. DIVISION. Trajectors or parts of one trajector are detached from each other (<i>išpinti</i> 'to unbraid', <i>išdarinēti</i> 'to gut')
3. EXTINCTION. Trajector disappears during the process denoted by verb (<i>išnykti</i> 'to become extinct', <i>ištīrti</i> 'to melt', <i>išeikvoti</i> 'to use up')	4. METAPHORICAL DIVISION. Division is understood metaphorically (<i>išstudijuoti</i> 'to study', <i>išsprēsti</i> 'to solve')
5. REMOVAL. Trajector is removed from the landmark (<i>išvalyti</i> 'to clean', <i>išskinti</i> 'to pick everything out of something')	6. EXPANSION. Trajector expands outwards (<i>išplisti</i> 'to expand', <i>ištīsti</i> 'to stretch', <i>ištinti</i> 'to swell')
7. MULTIPLICITY. Prefix gives a verb a meaning of multiplicity (<i>išdainuoti</i> 'to sing all the songs', <i>išparduoti</i> 'to sell everything')	8. METAPHORICAL EXPANSION. Expansion is understood metaphorically (<i>išgarsēti</i> 'to get famous', <i>išreklamuoti</i> 'to advertise')
9. METAPHORICAL OUT. Both the trajector and the landmark are abstract (<i>išvargti</i> 'to get tired', <i>išplepēti</i> 'to spill the beans')	10. SURFACE CHANGE. Landmark is a surface covered by the trajector (<i>išasfaltuoti</i> 'to asphalt', <i>išdažyti</i> 'to paint', <i>išraudonuoti</i> 'to blush')
11. POSSESSION. Landmark is a human being and a trajector is a property (<i>išmokēti</i> 'to pay', <i>išnuomotu</i> 'to rent')	12. DURATIVE. Time is understood as a surface which is covered up by the process (<i>išgulēti</i> 'to lie for a certain amount of time', <i>išlaukti</i> 'to wait for a certain amount of time')
13. CHANGE OF STATE. Changing is understood as coming out of the container (<i>išgyti</i> 'to recover', <i>išdrąsēti</i> 'to get courageous', <i>išsausēti</i> 'to dry out')	14. METAPHORICAL SURFACE CHANGE. Both the surface and a substance are abstract (<i>išgirti</i> 'to praise', <i>išjuokti</i> 'to mock', <i>išbučiuoti</i> 'to kiss over')
15. ABILITY. Prefixed verb means 'to be able to do the action denoted by the root' (<i>išlaikyti</i> 'to be able to hold', <i>ištylėti</i> 'to remain silent')	16. DESTRUCTION. The landmark is damaged from the inside (<i>išpūti</i> 'to rot from the inside', <i>išdeginti</i> 'to burn from the inside')
17. RESULT. The emergence of a trajector is perceived as a movement from non-existence to existence (<i>išdrožti</i> 'to carve', <i>iškepti</i> 'to bake', <i>išspausdinti</i> 'to print')	18. FINAL DESTRUCTION. The landmark is destroyed (<i>išsprogdinti</i> 'to bomb', <i>išdaužti</i> 'to brake', <i>iškirsti</i> 'to cut down')
19. CURVE. The trajector changes its form (<i>išlinkti</i> 'to bend', <i>išriesti</i> 'to arch')	

Table 6. Meanings of prefix *iš-*

It is worth noting that within the category of prefixed derivatives, there are instances that, according to the classification by Laura Janda (2007), are identified as natural perfectives. These are derivations that differ from the base word solely by

signifying a completed action, with no other semantic change (e.g., *darè* ‘was doing’ and *padarè* ‘did’, *rašè* ‘was writing’ and *parašè* ‘wrote’).

In later research, Janda (2012) highlights that, while natural perfectives exclusively serve a perfectivization function, the semantic factors determine which prefix will form a natural perfective with a particular verb. She has proposed the hypothesis of semantic overlap, i.e., that the natural perfective of a verb is formed with a prefix, one of whose meanings is the same as the meaning of the verb. Those meanings overlap and that gives the impression that the prefix is semantically “empty”, serving only a grammatical function. This thesis can be illustrated by the verb *nukristi* ‘to fall’. Here, the prefix *nu-* does not seem to provide any additional semantic content, but only performs perfectivization. However, the fact that it is *nu-* which specifically performs this function, is due to the fact that *nu-* itself has the meaning of downward movement, which can be given to other verbs (e.g., *lipti* means ‘to climb’ and *nulipti* ‘to climb down’, *lenkti* means ‘to bend’ and *nulenkti* ‘to bend down’). On this basis, the natural perfectives are incorporated into the division of meanings.

3.1. Semantic distribution of prefix *nu-* hapaxes

The table below (see Table 7) shows the number of hapaxes for each meaning of the prefix *nu-* in the data under study.

Meaning	Hapaxes	%	Meaning	Hapaxes	%	Meaning	Hapaxes	%
Away	64	17.63	Possession	12	3.31	Off course	4	1.10
Negative change	51	14.05	Removal	12	3.31	Non-intensity	2	0.55
Surface change	36	9.92	Excess	9	2.48	Ability	1	0.28
Removal from a surface	26	7.16	Meta-phorical surface change	9	2.48	Moving around the axis	0	0.00
Norm violation	24	6.61	Not identified	9	2.48			
Change of state	20	5.51	Finality	6	1.65			
Down	18	4.96	Separation	6	1.65			
Result	14	3.86	Mental activity	5	1.38			
Destruction	13	3.58	Transfer	5	1.38			
Meta-phorical removal	13	3.58	Win	4	1.10			

Table 7. Meanings of prefix *nu-* hapaxes

The distribution of the prefix *nu-* hapaxes is quite even, with no single meaning showing a significant dominance. The most frequent use of *nu-* hapaxes appear in the prototypical meaning AWAY (17.63 %). In this group, there are various synonyms of walking, such as *nuliuokšēti* (*nu* + *hop*) ‘to hop away’, *nukicenti* (*nu* + *tittup*) ‘to walk away in small steps’. There are also verbs denoting sound that become verbs of movement with the prefix: *nuplerpti* (1) (*nu* + *throb*) ‘to go away with throbbing sound’, *nučiurlenti* (*nu* + *burble*) ‘to burble away’.

- (1) *Ir nuplerpē trijuļē ģ kovq.*
and throb.PST.3 three.NOM.SG to fight.ACC.SG
‘And the trio drove to the fight with a throbbing sound.’

The NEGATIVE CHANGE meaning is 14.05 %. In this group, there are less frequent verbs meaning physical change: *nubrigzti* (*nu* + *fray*) ‘to fray’, *nučiurti* (*nu* + *wear out*) ‘to be worn out’, as well as words that do not have a negative meaning in the root but acquire such meaning with a prefix: *nureklamuoti* (*nu* + *advertise*) ‘to advertise in a negative way’. There are some derivatives whose non-reflexive formations are quite common, and which have become hapaxes because of their unusual (at least in this data sample) reflexive form (with reflexive particle *-si-*): *nusivarginti* (*nu* + *si* + *tire*) ‘to tire oneself’.

Among the hapaxes meaning SURFACE CHANGE (9.92 %), there are verbs with roots referring to various substances applied to the surface: *nuglazūruoti* (*nu* + *glaze*) ‘to glaze over’, *nukruvinti* (*nu* + *blood*) ‘to smudge with blood’. In addition, there are less common verbs featuring a reflexive particle *-si-*, such as *nusipoliruoti* (*nu* + *si* + *polish*) ‘to polish oneself’, and verbs meaning less common ways of changing surface (*nuskrudinti* (*nu* + *toast*) ‘to toast over’, *numynioti* (2) (*nu* + *tramp*) ‘to tramp over’.

- (2) *Visi takeliai kruvinai numynioti.*
all.NOM.PL track.NOM.PL bloody tread.PTCP.PST.NOM.PL
‘All the tracks are bloody trod.’

In the group of hapaxes meaning REMOVAL FROM A SURFACE (7.16 %), there are verbs whose roots refer to the object that is removed from the surface: *nubintuoti* (*nu* + *bandage*) ‘to remove bandage’, *nusikelnēti* (*nu* + *pants*) ‘to remove pants’, less common reflexive verbs: *nusislausinti* (*nu* + *si* + *dry*) ‘to dry oneself’, *nusigrandyti* (*nu* + *si* + *grain*) ‘to grain something from oneself’. Likewise, we can mention cases of prefix competition, when derivatives with the prefix *iš-* are more common: *nusilukštenti* (*nu* + *si* + *shuck*) instead of *išsilukštenti*, both meaning ‘to shuck something oneself’.

Among the hapaxes (6.61 %) of the NORM VIOLATION meaning, there are verbs denoting various processes to which *nu-* gives the meaning of an error: *numodifikuoti* (3) (*nu* + *modify*) ‘to modify too much’, *nusiekperimentuoti* (*nu* + *si* + *experiment*) ‘to make mistakes experimenting’. Furthermore, there are also various speech verbs, to which the prefix gives the meaning of incorrect, silly talking, e.g., *nusiplepėti* (*nu* + *blather*) ‘to blather nonsense’.

- (3) *Nebent tie genai jau taip numodifikuoti,*
 unless those.NOM.PL gene.NOM.PL already so modify.PTCP.PST.NOM.PL
kad nebeina be pamokeliu, nieko isstenet.
 that no longer go.PRS.3 without instruction.GEN.PL nothing.GEN.SG groan.INF
 ‘Unless those genes have been so modified that nothing can be done without instructions.’

Hapaxes with meaning CHANGE OF STATE account for 5.51 %. Of these, the prefix competition cases can be distinguished: *nuvēsti* (nu + cool) ‘to cool down’, *nušventinti* (nu + sanctify) ‘to sanctify’. Usual derivatives would be *atvēsti*, *pašventinti* (with the same meanings).

The rarest meanings of the hapaxes are NON-INTENSITY (*nuniurnėti* (nu + murmur) ‘to say something in a quiet, vague voice’), ABILITY (*nusiturėti* (nu + si + have) ‘be able to refrain from performing an action’). There were no hapaxes with meaning MOVING AROUND THE AXIS.

3.2. Semantic distribution of prefix *pri-* hapaxes

The table below (see Table 8) shows the number of hapaxes for each meaning of the prefix *pri-* in the data under study.

When categorizing hapaxes with the prefix *pri-* by their meanings, a notably predominant sense emerges: MULTITUDE (51.62 %). This abundance likely arises from the inherently extensive nature of the concept of plurality, resulting in relatively few semantic constraints. Multitude can be understood physically, when the prefix is used with verbs referring to crafting or otherwise acquiring things: *pridrožti* (pri + carve) ‘to make a lot of carvings’, *pridžiovinti* (pri + dry) (4) ‘to dry a lot of goods’. There are also verbs of speech: *priklausinėti* (pri + ask) ‘to ask a lot’, *prikliedėti* (pri + ramble) ‘to talk a lot of nonsense’, and verbs of emotional impact: *primylėti* (pri + love) ‘to give a lot of love’, *primaloninti* (pri + please) ‘to give a lot of pleasure’. When verbs are used with a reflexive particle *-si-*, these derivatives refer to an activity that the speaker has had enough of: *prisikeliauti* (pri + si + travel) ‘to travel enough’, *prisilinksinti* (pri + si + have fun) ‘to have enough fun’.

Meaning	Hapaxes	%	Meaning	Hapaxes	%
Multitude	143	51.62	Add	8	2.89
Filling container	37	13.36	Reach level	5	1.81
Negative result	21	7.58	Possession	4	1.44
Non-intensity	15	5.42	Manipulation	3	1.08
Support	14	5.05	Ability	2	0.72
To	13	4.69	Not identified	1	0.36
Metaphorical near	11	3.97			

Table 8. Meanings of prefix *pri-* hapaxes

- (4) **Prižiovus** jaujā, šēimininkas kūrendavo pečiņ.
dry.PTCP.PST barn.ACC.SG owner.NOM.SG fire.PST.HAB.3 stove.ACC.SG
'After filling the farmhouse [with grain, etc.] to dry, the owner used to fire up the stove.'

The meaning FILLING CONTAINER (13.36 %) likewise has broad semantics, resulting in a significant number of hapaxes. Container can be understood not only as a prototypical object, such as a box or a bowl, but also, for example, a body part (5).

- (5) nuo penktos nėštumo savaitės **pribrinksta**
from fifth.GEN.SG pregnancy.GEN.SG week.GEN.SG swell.PRS.3
pieno liaukos.
milk.GEN.SG gland.NOM.PL
'From the fifth week of pregnancy onwards the mammary glands swell.'

A variety of derivatives gain a meaning of NEGATIVE RESULT with the prefix *pri-* (7.22 %). It is reasonable to infer that the meaning is relatively new and thus highly context dependent. When used in a particular context, it can include hapaxes such as *prisibendradarbiauti* (6) (*pri* + *si* + cooperate) 'to gain a poor result from cooperating', *prireformuoti* (*pri* + reformuoti) 'to gain a poor result from the reforms', *priřbulinti* (*pri* + improve) 'to gain a poor result from improving'.

- (6) *Lukařenka* jau **prisibendradarbiavo** strategiškai, dabar
Lukashenka.NOM.SG already cooperate.PST.3 strategically now
jau iřeities nelabai turi.
already choice.GEN.SG not_likely have.PRS.3
'Lukashenka has already cooperated strategically, now he has no choice.'

NON-INTENSITY meaning is 5.42 %. It can be assumed that by using them, speakers seek economy of language, avoiding lexical expressions: *prisilpti* 'pri + weaken' instead of *truputį nusilpti* 'to weaken a little', *priskandinti* (*pri* + drown) instead of *truputį paskandinti* 'to drown a little'.

From the SUPPORT meaning (5.05 %), we can distinguish the less frequent verbs meaning various ways to attach something: *pricementuoti* (*pri* + cement) 'attach something by cementing', *prikomponuoti* (*pri* + compose) 'attach something by composing'.

Less than one per cent comprised the meaning of ABILITY: *prigirdėti* (*pri* + hear) 'to be able to hear', *pristovėti* (*pri* + stand) 'to be able to stand'.

3.3. Semantic distribution of prefix *j-* hapaxes

The table below (see Table 9) shows the number of hapaxes for each meaning of the prefix *j-*.

More than a third of the prefix *j-* hapaxes have prototypical meaning INTO (34.92%). As in the case of other prefixes, a significant part of them are various walking synonyms: *įkerėplinti* (*į* + shamble) 'to walk into awkwardly', *įpėdinti* (*į* + pad) 'to walk into slowly and quietly'. There are also cases where the prefix *j-* gives various verbs the meaning of a movement into caused by an external force: *įšluoti* (*į* + sweep)

Meaning	Hapaxes	%	Meaning	Hapaxes	%
Into	66	34.92	Intensity	6	3.17
Metaphorical inside	24	12.70	Not identified	4	2.12
Change of state	23	12.17	Stuck	3	1.59
Culminative	18	9.52	Manipulation	3	1.59
Support	9	4.76	Minimal destruction	2	1.06
Metaphorical possession	9	4.76	Possession	1	0.53
Metaphorical insert	8	4.23	Inchoative	1	0.53
Destruction	6	3.17	Ability	0	0.00
Insert	6	3.17			

Table 9. Meanings of prefix *j*-hapaxes

‘to sweep into’, *īvibruoti* (7) (*ī* + vibrate) ‘to vibrate into’. These verbs denote specific ways (sweeping, vibrating) of putting objects into containers, which is why they are rare.

- (4) *Polių gramzdinimo technologija, kai į pagrindą jie įvibruojami nuo žemės.*
 pile.GEN.PL scraping.GEN.SG technology.NOM.SG when to
 base.ACC.SG 3PL.NOM.M vibrate.PTCP.PRS.NOM.PL from ground.GEN.SG
 ‘Pile scraping technology, when the pile is vibrated into the substrate from the ground.’

METAPHORICAL INTO accounts for 12.70%. This meaning includes various derivatives denoting abstract processes that are perceived as a movement into the container, such as becoming a slave (*īverginti* (*ī* + enslave) ‘enslave’) or recording (*īmelsti* (8) (*ī* + pray) ‘to pray into’). The metaphor of CONTAINER is notably universal, and as such, derivatives lack significant semantic constraints.

- (5) *Dar Lesley į diktofoną įmeldė poterius.*
 also Lesley.NOM.SG to recorder.ACC.SG pray.PST.3 prayer.ACC.PL
 ‘Lesley also prayed some prayers into the recorder.’

Hapaxes representing the CHANGE OF STATE meaning account for 12.17 %. Of these, the prefix competition cases are noteworthy: *īdžiūti* (*ī* + dry) ‘to dry completely’, *īsibosti* (*ī* + si + bore) ‘to bore’. The more usual derivatives would be *sudžiūti*, *atsibosti*. Likewise, note the derivatives formed from rare verbs: *ītilžti* (*ī* + soak) ‘to get soaked’, *īsiširdyti* (*ī* + si + get offended) ‘to get offended’. In the corpus, when considering pre-fixed derivatives as well, *tilžti* appears twice, while *širdyti* appears once.

The semantic group of the CULMINATIVE (9.52 %) includes the derivatives, where prefix *j*- is used to denote the culminating phase of a process. Most often such verbs have a reflexive particle, although there is no reflexivity in their meaning: *īsi-karaliauti* (*ī* + si + reign) ‘to settle in reigning’, *īsipulsuoti* (*ī* + si + pulse) ‘to reach culmination in pulsing’. However, derivatives without-*si*- are possible, too – *īvakarėti* (*ī* + get late) ‘to get late’.

Only one hapax each occurred in the POSSESSIVE (*iškolinti* (*i* + borrow) ‘to mortgage’) and INCHOATIVE (*išbraukti* (*i* + scratch) ‘to light a fire by scratching’) groups. The meaning of ABILITY, at least within the limits of this study, is counter-productive as no hapaxes occurred.

3.4. Semantic distribution of prefix *iš-* hapaxes

The table below (see Table 10) shows the number of hapaxes for each meaning of the prefix *pri-* in the data under study.

Meaning	Hapaxes	%	Meaning	Hapaxes	%
Out	85	22.79	Expansion	12	3.22
Metaphorical out	58	15.55	Durative	11	2.95
Surface change	40	10.72	Destruction	11	2.95
Change of state	38	10.19	Metaphorical expansion	11	2.95
Metaphorical surface change	20	5.36	Not identified	7	1.88
Metaphorical division	16	4.29	Ability	3	0.80
Multiplicity	14	3.75	Extinction	3	0.80
Division	14	3.75	Final destruction	3	0.80
Result	13	3.49	Curve	2	0.54
Removal	12	3.22	Possession	0	0.00

Table 10. Meanings of prefix *iš-* hapaxes

The most abundant group of *iš-* hapaxes have prototypical meaning OUT (22.79 %). As in the case of other prefixes, there are various walking synonyms: *iškrypuoti* (*iš* + waddle) ‘to walk out waddling’, *išliuoksėti* (*iš* + skip) ‘to walk out skipping’, as well as sound verbs which, with the prefix, perform the function of verbs of movement, e.g. *išklegėti* (*iš* + clatter) ‘to walk out clattering’. Some hapaxes denote situations with less common containers, such as clouds (*išlyti* (*iš* + rain) ‘to rain out’) or udders (*išžįsti* (9) (*iš* + suckle) ‘to suckle out’). Some hapaxes are due to the unusual use of the particle *-si-*, e.g., *išsitremti* (*iš* + *si* + deport) ‘to deport oneself’.

- (9) *Pieningų karvių veršeliai nepajėgia išžįsti.*
 Dairy.GEN.PL cow.GEN.PL calve.NOM.PL not be able.PRS.3 suckle.INF
 ‘However, the calves cannot suckle out dairy cows.’

Hapaxes which denote the action where the container is perceived metaphorically (METAPHORICAL OUT) account for 15.55 %. Of these, we can mention the verbs denoting sound, where a person or an animal is perceived as a container from which a sound comes out: *išdeklamuoti* (*iš* + recite) ‘to recite out’, *išloti* (*iš* + bark) ‘to bark out’. In this group, there are also verbs with abstract meanings, denoting the removal of

some aspect of a phenomenon: *išdvasinti* (iš + spiritualize) ‘despiritualize’, *iškultūrinti* (iš + culturize) ‘to deculturize’. Achievement (*iškauti* (19) (iš + fight) ‘to win’) and development (*išprogresuoti* (10) (iš + progress) ‘to progress out’) can also be perceived as going out of a container.

- (10) *Mes taip ir nesugebėjome išprogresuoti iš*
 1.PL.NOM so and not_be able.PST.1 progress.INF from
tarybinės šalies vystyklų.
 Soviet.GEN.SG.F country.GEN.SG diaper.GEN.PL
 ‘We have never been able to progress out of the Soviet diaper.’

In the SURFACE CHANGE group (10.72 %) there are hapaxes with the root denoting the material used to cover the surface: *iščukruoti* (iš + sugar) ‘to coat with sugar’, *išgleivėti* (iš + slime) ‘to cover with slime’. Furthermore, there are unusual formations with *-si-*: *išsiasfaltuoti* (iš + si + asphaltize) ‘to asphaltize for oneself’), and cases of prefix competition, where the derivative is more common with the prefix *nu-*: *išgludinti* (iš + smooth) ‘to smooth out’, *išpudruoti* (iš + powder) ‘to powder’.

There is also competition between prefixes in the CHANGE OF STATE group (10.19 %), e.g., *išdienoti* (iš + day) ‘to reach a middle of a day’, *išsusti* (iš + mangy) ‘to get mangy’. The more usual forms would be *įdienoti* and *nususti*.

In the group of METAPHORICAL SURFACE CHANGE (5.36 %) the derivatives denote situations when the action is perceived as covering the surface. Noteworthy are those that signify emotional impact: *išgėdinti* (iš + shame) ‘to shame someone’, *išmylėti* (iš + love) ‘to give love’, as well as physical impact: *išglamonėti* (iš + caress) ‘to caress all over’, *išpliekti* (iš + whip) ‘to whip all over’.

The rarest semantic groups in the corpus were those of ABILITY (*išsigalėti* (iš + si + can ‘to be able’), FINAL DESTRUCTION (*išsitėkšti* (iš + si + swash) ‘to scatter over’), EXTINCTION (*išgesinti* (22) (iš + extinguish) ‘to extinguish completely’, CURVE (*iškreivinti* (iš + curve) ‘to make curved’). No hapax occurrences of the POSSESSION meaning have been found.

3.5. Tendencies in the use of prefixed hapaxes

The primary objective behind categorising hapaxes into meanings was initially quantitative, driven by the goal to find out which meanings are the most productive. However, this categorisation led to more observations about the nature of the hapaxes and the tendencies that can be discerned.

First, it should be noted that the most productive meaning of even three prefixes (*nu-*, *į-*, *iš-*) is prototypical. In all cases, a significant proportion of such hapaxes consisted of various synonyms of walking. There were cases when sound verbs used with a prefix become verbs of movement. In addition, in the prototypical meaning of *į-* and *iš-*, the landmark is a container that can be interpreted in various ways which, likewise, allows the emergence of various hapaxes.

The universality of the CONTAINER metaphor also determines the productivity of certain meanings. The concept of container participates in the various prefixes’

meanings, such as: prefix *pri-*: MULTIPLICITY, prefix *į-*: METAPHORICAL INTO, CHANGE OF STATE, and CULMINATIVE, prefix *iš-*: METAPHORICAL OUT and CHANGE OF STATE.

In general, it has been observed that the usage of a rare or recently formed derivative can be associated with the intention to describe a situation as precisely as possible. For example, the word *įmelsti* ‘pray into’ is used instead of *įrašyti* ‘record’ to indicate that the words being recorded are prayers. In other cases, the unusual derivative is used for stylistic reasons, e.g., *išbirbinti langą* instead of *išdaužti langą*. They both mean ‘to break the window’, but the base word *birbinti* has a meaning ‘to blow a hornpipe’ (“Dictionary of the Lithuanian Language” (LKŽ)), so it highlights the auditory aspect of the situation. It is to be noted that in Lithuanian slang *birbinti* means sexual intercourse, thus it gives a non-formal, slang style to a derivative.

Some tendencies can also be seen in the group of non-productive meanings. For example, the POSSESSION meaning appeared to be completely unproductive or very unproductive. This can be explained with the presence of frequently used verbs that already imply the gaining or granting of property, for example, the prefix *į-* derivatives: *įsigyti* ‘to purchase’, *įgyti* ‘to gain’, *įteikti* ‘to present’. Moreover, the process itself does not have much conceptual diversity; in simple terms, there are limited ways of obtaining or granting property, and the existing ways already have the words for them.

Inevitably, the question arises as to how many of the studied hapaxes are neologisms, and how many are simply less frequently used words. In certain cases, the word is old, but less prevalent in contemporary usage, e.g., verb *nu-vėsti* ‘to cool down’ ← *vėsti* ‘to cool down’ (it is a natural perfective, so the prefix only performs a perfectivization without changing lexical meaning). LKŽ lists 7 meanings of this derivative and gives several examples of its use. However, it has possibly been replaced by the semantically undifferentiated *at-vėsti*. However, some hapaxes are not found in the dictionaries, suggesting that they are neologisms: *įvibruoti* ‘to vibrate into’, *nusimirti* ‘to die oneself’, *numodifikuoti* ‘to modify too much’, *prireformuoti* ‘to gain a poor result from the reforms’, *išdaiktinti* ‘to dematerialize’. Additionally, there are instances when hapax is mentioned in dictionaries, but with a different meaning, e.g. *išpresuoti* ‘to iron the clothes’ (LKŽ), *iškultūrinti* – ‘to make cultured’. Surprisingly, *iškultūrinti* is used in the corpus in the opposite meaning – ‘to take away culture’ (*iškultūrinti tautą ir antikultūrą?* ‘to **deculturise** the nation and spread an anti-culture?’). Furthermore, regarding the neologisms, the question arises – how to interpret the unusual uses of the reflexive particle *-si-*, which occurred among all the prefixes.

Conclusions

The productivity of the prefixes has been calculated, and it was found that the prefix *iš-* is the most productive prefix in terms of realised and expanding productivity, and *nu-* is the most productive prefix in terms of potential productivity. This difference is due to the higher frequency of use of the prefix *iš-* derivatives. The hypothesis that

the productivity of prefixes is directly proportional to their number of meanings can be partially confirmed. A certain correlation can be seen between the number of meanings and potential productivity of prefix: *nu-* has the highest number of meanings and the highest productivity, while the second most productive prefix according to both measures is *iš-*. However, *pri-* has fewer meanings than *i-*, but its potential productivity is higher. Thus, if there is a correlation, it is not strong, which could be verified by including more prefixes in the study.

When the prefixed hapaxes were divided into meanings, certain trends emerged: prototypical meanings appeared to be very productive, and there was a tendency for meanings based on the metaphor with CONTAINER as a source domain to be productive.

Concerning the hapaxes examined in this paper, it is important to note that not all of them qualify as neologisms: certain instances are old words, solely less frequently used, and it is not clear whether the unusual uses of the reflexive forms, which make up a large part of the hapaxes, can be considered as prefixed neologisms. However, some hapaxes can be considered as neologisms – in cases when a previously unnamed concept is named, when they are used with intention to describe a specific situation as precisely as possible, or when the principle of language economy is observed.

Sources

- Kemmer, Suzanne (ed.). *The Rice University Neologisms Database*. Available at: <https://neologisms.rice.edu>
- Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>
- Lithuanian Web (LithuanianWaC v2)*. Available at: https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Flithuanianwac_v2&corp_info=1
- Miliūnaitė, Rita, Aleksaitė, Agnė (eds.). *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available at: <https://ekalba.lt/naujazodziai/>

References

- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1994. *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Anshen, Frank, Aronoff, Mark. 1988. Producing morphologically complex words. *Linguistics*. 26 (4), 641–655. <https://doi.org/10.1515/ling.1988.26.4.641>
- Baayen, Harald R. 2009. Corpus linguistics in morphology: Morphological productivity. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Vol. 2. Lüdeling, Anke, Kytö, Merja (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 899–919. <https://doi.org/10.1515/9783110213881.2.899>
- Barnden, John. 2010. Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics* 21 (1), 1–34. <https://doi.org/10.1515/cogl.2010.001>
- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486210>
- Bauer, Laurie. 2005. Productivity: Theories. *Handbook of Word-Formation*. Štekauer, Pavol, Lieber, Rochelle (eds.). Dordrecht: Springer, 315–334. http://dx.doi.org/10.1007/1-4020-3596-9_13

- Brala-Vukanović, Marija, Memišević, Anita. 2014. The Croatian prefix *od-*. A cognitive semantics analysis of source. *Russian Linguistics*. 38 (1), 89–119. <https://doi.org/10.1007/s11185-013-9121-y>
- Brugman, Claudia. 1981. *Story of Over*. Master's thesis. Berkeley: University of California.
- Dal, Georgette, Namer, Fiammetta. 2016. Productivity. *The Cambridge Handbook of Morphology*. Hippisley, Andrew, Stump, Gregory (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 70–90. <https://doi.org/10.1017/9781139814720>
- Deksne, Daiga. 2021. *Priedēkļverbu semantika un funkcionalitāte latviešu valodā*. Doctoral dissertation. Riga: University of Latvia.
- Evans, Vyvyan, Green, Melanie. 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gaeta, Livio, Ricca, Davide. 2015. Productivity. *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. Müller, Peter et al. (eds.). Berlin: De Gruyter Mouton, 842–858. <https://doi.org/10.1515/9783110246254-toc>
- Hay, Jennifer. 2001. Lexical frequency in morphology: Is everything relative? *Linguistics*. 39 (6), 1041–1070. <https://doi.org/10.1515/ling.2001.041>
- Janda, Laura. 1986. *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot*. München: Verlag Otto Sagner.
- Janda, Laura. 2007. Aspectual clusters of Russian verbs. *Studies in Language*. 31 (3), 607–648. <https://doi.org/10.1075/sl.31.3.04jan>
- Janda, Laura. 2012. Russian “purely aspectual” prefixes: Not so empty after all? *Scando-Slavica*. 58 (2), 231–291. <https://doi.org/10.1080/00806765.2012.740247>
- Kietytė, Samanta. 2021. *Priešdėlių j-, nu-, iš-, pri- polisemija lietuvių kalboje*. Master's thesis. Vilnius: Vilnius University.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald, Wayne. 1986. An Introduction to cognitive grammar. *Cognitive Science*. 10 (1), 1–40. [https://doi.org/10.1016/S0364-0213\(86\)80007-6](https://doi.org/10.1016/S0364-0213(86)80007-6)
- Murphy, Lynne. 2010. *Lexical Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511780684>
- Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Schultink, Henk. 1961. Produktiviteit als morfologisch fenomeen. *Forum der Letteren*. 2, 110–125.
- Šeškauskienė, Inesa. 2021. On the semantic motivation of some verbal prefixes in Lithuanian. *Intersezioni baltistiche. Studi e saggi. (Baltica Pisana Series)*. Ardoino, Diego, Cerri, Adriano (eds.). Novi Ligure: Edizioni Joker, 55–83.
- Tchizmarova, Ivelina. 2006. A cognitive linguistic analysis of the Bulgarian verbal prefix *pre-* ‘across, through, over’. *Glossos*. 7, 1–49.
- Tyler, Andrea, Evans, Vyvyan. 2003. *The Semantics of English Prepositions Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486517>
- Wittgenstein, Ludwig. 1978. *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell.

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir izmērīt četru morfoloģisko konstrukciju – verbālo derivātu ar priedēkļiem *nu-*, *pri-*, *ī-* un *iš-* – produktivitāti. Produktivitāte tika aprēķināta, izmantojot Haralda Bājena metodi, kurā izšķir trīs rādītāju veidus: realizēto, ekspansīvo un potenciālo produktivitāti (Baayen 2009). Galvenais šo mērījumu pamats ir t. s. *hapax legomena* – vārdu skaits, kas attiecīgajā morfoloģiskajā kategorijā sastopami tikai vienu reizi korpusā. Dati pētījumam tika iegūti no morfoloģiski anotētā korpusa „LithuanianWaC v2”. Analīze liecina, ka priedēklis *iš-* ir visproduktīvākais realizētās un ekspansīvās produktivitātes ziņā, bet *nu-* – potenciālās produktivitātes ziņā. Šī analīze rada jautājumu – kādi faktori varētu izskaidrot, kāpēc konstrukcijas ar vienu priedēkli ir produktīvākas par citām? Tā rezultātā daļēji apstiprinās hipotēze, ka produktivitāte korelē ar katra prefiksa nozīmju skaitu.

Tomēr šis pētījums neaprobežojas tikai ar kvantitatīviem mērījumiem. Iegūtie hapaksi tika analizēti arī kvalitatīvā veidā. Katra priedēkļa tikai vienu reizi lietotie atvasinājumi tika kategorizēti pēc nozīmes, lai noskaidrotu, kuri semantiskie modeļi ir visproduktīvākie. Nozīmes tika identificētas, izmantojot kognitīvo šo priedēkļu semantikas analīzi. Kategorizācija liecina, ka visproduktīvākās ir prototipiskas telpiskās nozīmes, kā arī tās nozīmes, kas balstās uz metaforām ar TILPĪBU kā sākotnes domēnu. Šis raksts arī rosina diskusiju par hapaksiem – kura daļa no tiem ir īsti neoloģismi un kura tikai reti lietotas leksēmas, kā arī kādas ir priedēkļu neoloģismu lietošanas tendences un motivācija.

Atslēgvārdi: priedēkļi; produktivitāte valodā; kognitīvā semantika; konceptuālās metaforas; vārddarināšana.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Korpusu un individuālā vākuma salīdzinājums: ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbu¹

A comparison of corpora and individual collection: Genitive and nominative competition in connection with an adverb

Linda Lauze

Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Liepājas Universitāte
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3401, Latvija
E-pasts: linda.lauze@liepu.lv

Ilze Auziņa

Mākslīgā intelekta laboratorija
Matemātikas un informātikas institūts
Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1459, Latvija
E-pasts: ilze.auzina@lumii.lv

Rakstā aplūkotas korpusa datu un individuālā vākuma priekšrocības un trūkumi. Dažādu gramatiski marķētu latviešu valodas korpusu pieejamība nodrošina arvien plašākus korpusa datus balstītus gramatikas pētījumus. Savukārt individuālajam vākumam ir bijusi liela nozīme valodniecības attīstībā, un tas ir senāks praktiskā materiāla ieguves veids. Tomēr mūsdienu tehnoloģiju laikmetā ir radies jautājums par individuālā vākuma lietderību.

Abu datu ieguves veidu praktiskam salīdzinājumam izvēlēta mūsdienu latviešu valodas lietojumā izplatīta parādība – ģenitīva un nominatīva konkurence (saistījumā ar adverbu), kas konstatēta gan individuālajā vākumā, gan korpusu datos.

Šajā pētījumā ir atlasīti trīs adverbi – *daudz* (tā supletīvā pārkās pakāpes forma *vairāk*), *maz, cik* –, kuri sīkāk tiek analizēti teikuma gramatiskajā centrā saistījumā ar lietvārda ģenitīvu vai nominatīvu. Individuālo vākumu veido samērā spontāns nerediģēts latviešu valodas lietojums mutvārdos un rakstveidā – ar katru adverbu 100 teikumu. Korpusa datu analīzei izmantoti četri latviešu valodas korpusi – „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” (LVK2018), „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus” (LVTB), „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpus” (LVR2013) un „Pandēmijas dienasgrāmatas” (PanDi). Gan korpusu, gan individuālā vākuma materiālā dominē vārdu savienojumi ar ģenitīvu. No avotu viedokļa, nominatīvs biežāk

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektos „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006) un „Mūsdienu latviešu valodas lietojums” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

konstatēts „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusā” (LVR2013), bet analizēto trīs adverbu grupā – biežāk saistījumā ar adverbu *cik*.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; individuālais vākums; valodas korpusi; sintakse; ģenitīva un nominatīva konkurence; saistījums ar mēra adverbu.

levads

Attīstoties datorlingvistikai un kļūstot pieejamiem dažādiem korpusiem, latviešu valodas gramatikas pētījumos arvien plašāk tiek izmantoti korpusos atlasīti dati. Analizējot lielus un strukturētus valodas korpusus, pētnieki iegūst objektīvus datus par valodas lietojumu, tāpēc valodas korpusi ir neatsverami dažādās valodas sinhroniskās un diahroniskās izpētes jomās. Korpusa dati parasti satur strukturālu, morfoloģisku, sintaktisku, semantisku vai cita veida marķējumu, kas palīdz valodas datus analizēt dažādos aspektos. Arī latviešu valodai ir izstrādāti dažādi korpusi – strukturēti un marķēti rakstītās un runātās valodas dati. Korpusi teorētiskajai lingvistikai piedāvā gan apstiprinājumu kādas valodas parādības eksistencei, gan informāciju par (valodas parādības) biežumu un izplatību (Andronova, Auziņa 2022).

Individuālajam vākumam ir bijusi liela nozīme valodniecības attīstībā, un tas ir senāks praktiskā materiāla ieguves veids. Tomēr mūsdienu tehnoloģiju laikmetā ir radies jautājums par individuālā vākuma lietderību. Abu datu ieguves veidu praktiskam salīdzinājumam izvēlēta mūsdienu latviešu valodas lietojumā izplatīta parādība – ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar mēra adverbu, kas konstatēta gan individuālajā vākumā (turpmāk pie piemēriem norāde – IV), gan korpusu datus (turpmāk pie piemēriem norāde – KD).

Raksta mērķis ir, pirmkārt, raksturot latviešu valodas korpusu datu un individuālā vākuma priekšrocības un trūkumus, otrkārt, analizēt ģenitīva un nominatīva konkurenci saistījumā ar adverbu, izmantojot korpusu un individuālā vākuma datus un salīdzinot iegūto rezultātu attiecību.

Latviešu valodā ir vairāki sintaktiskā saistījuma gadījumi, kuros literārās valodas norma nosaka ģenitīva lietojumu, bet praksē ir sastopams arī paralēls nominatīva izmantojums, piemēram:

- 1) subjekta pozīcijā pie eksistenciālā vai piederības nozīmē lietota verba *nebūt*;
- 2) subjekta pozīcijā pie adverbiāla izteicēja, kas izsaka daudzumu;
- 3) dalāmā ģenitīva konstrukcijās.

Jāpiebilst, ka tādos izteikumos, kur dalāmā ģenitīva konstrukcija lietota objekta pozīcijā, sarunvalodā novērots arī akuzatīva izmantojums (1).

(1) ***Daudz piparus neber.*** (IV – viešņa, runas situācija virtuvē, LL 03.07.2023.)

Tā kā saistījumā ar daudzuma apzīmējumu lietvārdus lielākoties izmanto daudzskaitļa formā (izņemot vienskaitļniekus), sieviešu dzimtes lietvārdu daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva homoformas apgrūtinātu objektīvu skatījumu uz locījumu konkurenci, galvenā uzmanība pētījumā tiek pievērsta tām dalāmā ģenitīva konstrukcijām, kas lietotas subjekta funkcijā.

Latviešu valodas gramatikas pētniecībā līdz šim jau ir raksturots gan subjekta saistījums ar eksistenciālā vai piederības nozīmē lietota verba *būt* nolieguma formu, gan partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības (Lokmane 2017; Kalnača, Lokmane 2022) un abu locījumu konkurence (Kalnača 2002, 2007, 2019), arī saistījumā ar mēra adverbu (Smiltnece 2013). Sarmīte Lagzdiņa (1997) ir analizējusi verbu *nebūt* gan pierastajā vienpersonas, gan trīspersonu funkcijā, uzsvērdama semantiskās atšķirības teikumos, kur ir nepieciešams piesaistīt nominatīvu, piem., procesuālajā nozīmē. Andra Kalnača un Ilze Lokmane (2018a, 2018b; sk. arī Kalnača, Lokmane, Metslang 2019) ir aplūkojušas korelāciju starp teikuma priekšmeta locījumu un vārdu secību eksistenciālsteikumos. Sturla Bergs-Olsens (*Sturla Berg-Olsen* 2005, 2009) ir pētījis ģenitīva un nominatīva lietošanu senajos rakstos un mūsdienu mutvārdu un rakstveida tekstos un novērojis, ka latviešu valodā ģenitīvam jau ilgstoši samazinās izmantojums gan dalāmajās konstrukcijās, gan saistījumā ar verbu (resp., adverbālais lietojums). Arī sarunvalodā konstatēts nominatīva izmantojums ģenitīva vietā (Lauze 2004, 85–87). A. Kalnača (2022, 92) pauž līdzīgu viedokli, ka „neatkarīgi no saziņas veida un teksta satura latviešu valodā mēs faktiski esam liecinieki plašākām teikuma sintaktiskās struktūras pārmaiņām, kur teikuma priekšmets pretstatā literārās valodas normām tiecas vienmēr būt nominatīvā”.

1. Praktiskais materiāls un izmantotās metodes

Individuālo vākumu veido samērā spontāns nerediģēts latviešu valodas lietojums mutvārdos un rakstveidā, kopā 400 izteikumu – adverbam *daudz* 200 lietojuma gadījumu (100 pamatformā un 100 tā supletīvajā pārākajā pakāpē *vairāk*) vienkāršā teikumā vai salikta teikuma daļā un pa 100 piemēriem adverbiem *maz* un *cik*. Jāuzsver, ka materiāls nav vākts, koncentrējot uzmanību uz valodas kultūras ķlūdām, bet pēc kārtas internetā, sociālās tīklošanās un mikrologošanas vietnēs (*Facebook*, *Twitter*), radio pārraidēs (konkrētās radiostacijas sk. saīsinājumu sarakstā), dažādās runas situācijās akadēmiskajā vidē universitātē (nodarbībās, sanāksmēs), ikdienā sabiedriskās vietās u. c. fiksējot valodas lietojuma piemērus, kuros konstatēts lietvārda vai vietniekvārda saistījums ar adverbu nominatīvā vai ģenitīvā. Fiksētie runas fakti ir literārajā valodā un sarunvalodā – formālā un neformālā saziņā.

Korpusa datus veido izteikumi no četriem dažādiem latviešu valodas korpusiem (sk. 1.2.), un atrasto un analizēto piemēru skaits ir atkarīgs gan no korpusa veida, gan apjoma, tomēr kopējais piemēru skaits pārsniedz četrus tūkstošus.

1.1. Individuālais vākums

Sociolingvistikā, lai iegūtu dabiskas, spontānas runas faktus, tiek risināts jautājums, kādā veidā pārvarēt Viljama Labova (*William Labov* 1970) izvirzīto novērotāja paradoksa (*observer's paradox*) problēmu: kā, pētniekam nelūdzot, lai cilvēki atklāti runā mikrofonā, noskaidrot, kā viņi runā, kad viņi nav sistemātiska pētījuma objekts. Sarunvalodas izpētē „mākslīga vide, kurā runas paraugi tiek iegūti pēc pieprasījuma,

atrautībā no ierastā draugu un paziņu loka, visai reti ļaus konstatēt detaļas varianta izvēlē, koda maiņu u. tml.” (Baltiņš, Druviete 2017, 147). Tādējādi autentisku sarunvalodas piemēru ieguvē ir ārkārtīgi svarīgi, lai runas faktu vākšana notiktu, runātājiem nezinot, tajā pašā laikā nodrošinot respondentu identitātes aizsardzību un zinātnieka ētikas principu ievērošanu (plašāk sk. Lauze 2008, 7–14). Jāpiebilst, ka, fiksējot sociālo mediju tekstus, kas lielākoties ir publiski pieejami, rakstītāja konta lietotājvārds tiek paturēts.

Tiek izmantota tiešo novērojumu metode, kur pētnieks vēro runas situāciju no malas, un līdzdalīgā novērojuma metode, kur pētnieks ir saziņas dalībnieks, kuram ir pieejama šaurāka vai plašāka papildu informācija par tiem runātājiem, viņu izglītību, profesiju, interesēm u. tml., kas pieder pie viņa kolēģu, draugu, radu, paziņu loka. Piem., izmantotajiem *Facebook* un *Twitter* kontiem ir daudz sekotāju ar augstāko izglītību, arī filoloģisko, pasniedzēji, tulkotāji, literāti, studenti, kas ļautu domāt, ka tāpēc ir vairāk piemēru, kas atbilst literārās valodas normai. Līdzdalīgā novērojuma priekšrocība ir iespēja konstatēt valodas lietojuma variantus viena cilvēka runā (2) un (3), ja piemēri ir ņemti no vairākiem avotiem. Papildinot kartotēku no viena avota, ģenitīva (4) un nominatīva (5) paralēlu izmantojumu vienā un tajā pašā pozīcijā var viegli konstatēt arī nepazīstama runātāja vai rakstītāja tekstā.

- (2) ***Daudz, daudz vēl ir dziesmu, kuras vajadzētu nodziedāt.*** (IV – Mārtiņš Bergmanis, Facebook „LustīgsKoronBalle” straumēšana 05.02.2022.)
- (3) ***Arī mūsu radiostacijā ir daudz viņa dziesmas, daudz viņa dziesmas.*** (IV – Mārtiņš Bergmanis, „LustīgsRadio” 31.01.2022.)
- (4) ***Cik te varētu būt to folkloristu?*** (IV – žurnālists, LR1 Tiešraide no starptautiskā folkloras festivāla „Baltica 2022” noslēguma 10.07.2022.)
- (5) ***Cik šie kolektīvi vispār iesoļo?*** (IV – žurnālists, LR1 Tiešraide no starptautiskā folkloras festivāla „Baltica 2022” noslēguma 10.07.2022.)

Analizējot līdzdalīgā novērojuma izmantojumu jauniešu valodas sociolingvistiskajā izpētē, Vineta Ernstsonē un Laura Tidriķē (2006, 18–19) ir uzsvērušas šīs metodes priekšrocības un trūkumus. Ilglaicīgs pētījums sniedz diezgan pilnīgu ainu par saziņu kādā sociālajā grupā neformālās situācijās, bet par galveno nepilnību atzīts nelielais novēroto cilvēku skaits. Var pievienoties Bernarda Spolska (*Bernard Spolsky* 2003, 12) viedoklim, ka šādi piemēri nav paredzēti statistiskai analīzei, tomēr spilgti gadījumi, kurus pētnieks uzskata par vērtīgiem, balstoties savā novērojumu pieredzē, parasti reprezentē vispārēju noteikumu, nevis normai neatbilstošu gadījumu. Daudzu gadu laikā, kas veltīti latviešu sarunvalodas piemēru individuālam vākumam, vairākkārt ir bijušas runas situācijas, kurās vēlreiz apstiprinās kāda iepriekš praktiskajā materiālā jau konstatēta un teorētiski aprakstīta parādība, kas ir raksturīga neformālā mutvārdu saziņā.

1.2. Korpusu datu atlase un analīze

Lai salīdzinātu korpusu datus un individuālo vākumu un analizētu nominatīva un ģenitīva konkurenci saistījumā ar adverbu, izraudzīti četri atšķirīgi Nacionālajā korpusu kolekcijā (NKK), kas pieejama platformā „Korpuss.lv” (Saulīte et al. 2022; Saulīte,

Darģis, Auziņa 2022), iekļauti mūsdienu latviešu valodas korpusi – „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)”, „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus (LVTB)” (Rituma et al. 2023), „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpus (LVR2013)” un „Pandēmijas dienasgrāmatas (PanDi)”. LVK2018, LVTB un LVR2013 ir vispārīgi, reprezentatīvi korpusi, kas sniedz vispārīgu priekšstatu par latviešu valodu un nav ierobežoti tematiski vai pēc kādas citas pazīmes, savukārt PanDi ir specializētais korpus, kas ietver kovida laikā tapušās dienasgrāmatas, kurās dokumentēta ikdienas dzīve pandēmijas laikā.

Visi analīzei izraudzītie korpusi ir automātiski morfoloģiski marķēti, izmantojot Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta izstrādāto latviešu valodas automātiskās analīzes rīkkopu LV-PIPE (<http://nlp.ailab.lv/>) (Znotiņš, Bārzdiņš 2020; Grūzītis, Znotiņš 2018), kas nodrošina padziļinātu valodas izpēti. LVTB automātiskais morfoloģiskais marķējums ir manuāli pārbaudīts, un datiem (17 127 teikumiem) ir pievienots arī sintaktiskais marķējums – teikumu sintaktiskās struktūras attēlošanai izmantojot hibrīdu atkarību-frāžu gramatikas modeli (Rituma et al. 2019). Savukārt LRK2013 ir iekļauti audioieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā.

Analizējot korpusu datus, tiek izmantotas konkordances, kas iegūtas ar pirms tam rūpīgi formulētu CQL (angļu val. *Corpus Query Language* ‘korpusa vaicājuma valoda’) vaicājumu. Izmantotas arī kvantitatīvās analīzes metodes, skatot atrasto konstrukciju izplatības biežumu korpusos (McEnery, Hardie 2012).

Tā kā LVTB ir pievienots arī sintaktiskais marķējums, kas ļauj daudz precīzāk atlasīt teikumus, kuros adverbs tiek lietots kopā ar lietvārdu nominatīvā vai ģenitīvā, turklāt ņemot vērā arī sintaktisko saistījumu un sintaktiskās lomas, meklējot LVTB, izmantoti vaicājumi, kuros norādīta atkarību struktūra (teikuma loceklis, no kura atkarīgs cits teikuma loceklis) – tiek meklēti adverbi *daudz*, tā supletīvā pārākās pakāpes forma *vairāk*, *maz*, *cik*, kas atkarīgi no lietvārda nominatīvā vai ģenitīvā:

```
a-node [ m/tag ~ '^n...(n|g)', a-node [ m/form = "daudz" ] ]
a-node [ m/tag ~ '^n...(n|g)', a-node [ m/form = "vairāk" ] ]
a-node [ m/tag ~ '^n...(n|g)', a-node [ m/form = "cik" ] ]
a-node [ m/tag ~ '^n...(n|g)', a-node [ m/form = "maz" ] ]
```

Tā kā korpusa apjoms ir salīdzinoši neliels, atrasto piemēru nav daudz – ar *daudz* ir atrasti 85 teikumi, no kuriem tikai divos lietots lietvārds nominatīvā (6)–(7), ar *vairāk* – 24 teikumi, ar *maz* – 4 teikumi un ar *cik* – 13 teikumi. Teikumos, kuros *vairāk*, *cik*, *maz* atkarīgs no lietvārda, lietvārds ir sastopams tikai ģenitīvā.

- (6) *Labprātāk reizi pa reizei pasēžu mājās ar draugiem, iedzeru vīnu, parunājos, pasmējos, ne eju uz vietu, kur skaļa mūzika un daudz sveši cilvēki.* (KD – LVTB)
- (7) *Interesējas arī citi jaunie vecāki – ir jau tikpat daudz bērni, kuri tiek gatavoti – nāk piecgadīgi un pat divi četrgadīgi.* (KD – LVTB)

Otrs vaicājuma tips, kas izmantots, meklējot LVTB konkrēto adverbu un lietvārda lietojumu, ļauj atrast teikumus ar adverbīālu izteicēju, kurā viens no komponentiem ir adverbs *daudz*, *vairāk*, *maz* vai *cik* un otrs ir lietvārds teikuma priekšmeta funkcijā, piem.,

```
a-node [ role ="pred", a-xinfo [ xtype = "xPred", tag ~ '\\[adv', a-node
[ m/form = "daudz" ] ], a-node [ role = "subj", m/tag ~ '^n...(n|g)' ] ]
```

Atrasto piemēru nav daudz: ar *daudz* ir atrasti astoņi teikumi, ar *vairāk* – seši teikumi, ar *maz* – divi teikumi un ar *cik* – viens teikums. Tātad lielākajā daļā atrasto teikumu lietvārds teikuma priekšmeta funkcijā ir ģenitīvā (8), (9). Tikai vienā teikumā, kurā adverbīāla izteicēja komponents ir vārdforma *vairāk* (10), un teikumā, kurā adverbīāla izteicēja komponents ir adverbs *cik*, teikuma priekšmets ir nominatīvā.

- (8) *Sabilē brūno plāksnišu ar uzrakstiem par nozīmīgām vietām ir daudz, un šaurajās ieliņās tās pamanāmas vēl jo labāk.* (KD – LVTB)
- (9) *Jūs taču visi esat pamanījuši, ka cilvēku ar bārdām kļūst arvien vairāk?* (KD – LVTB)
- (10) *Vēl jo vairāk prieks, ja bērniņš ir gaidīts un vesels, atzīst Daugavpils reģionālās slimnīcas vecmāte Iveta Žilvinska [..]* (KD – LVTB)

LVK2018, LRK2013, PanDi korpusos, kas pieejami no *SketchEngine* korpusu pār-lūkprogrammā, atlasītas konkordances, kurās adverbs *daudz*, *vairāk*, *maz* un *cik* lietots saistījumā ar lietvārdu nominatīvā vai ģenitīvā. Lai atrastu adverbis *daudz*, *vairāk*, *maz* un *cik*, kas atkarīgi no lietvārda nominatīvā vai ģenitīvā un atrodas tieši blakus lietvārdam, izmantoti CQL vaicājumi, piem.,

```
[word="daudz"][tag="n...g.*"]
[word="daudz"][tag="n...n.*"]
```

Tā kā LVK2018, LRK2013, PanDi nav sintaktiski marķēti, ar izmantotajiem vaicājumiem tiek atrasti arī pētījumam nederīgi teikumi. Tādēļ visi atrastie piemēri ir manuāli pārskatīti, kvantitatīvai analīzei izraugoties tikai tos teikumus, kur savienojuma pirmais komponents ir adverbs *daudz*, *vairāk*, *maz* vai *cik* un otrais komponents – lietvārds nominatīvā vai ģenitīvā. Šajos korpusos nav lietderīgi izmantot CQL vaicājumu, lai meklētu piemērus ar adverbīālu izteicēju, jo nav iespējams formulēt precīzu vaicājumu.

2. Individuālā vākuma un korpusa datu kvantitatīvais salīdzinājums

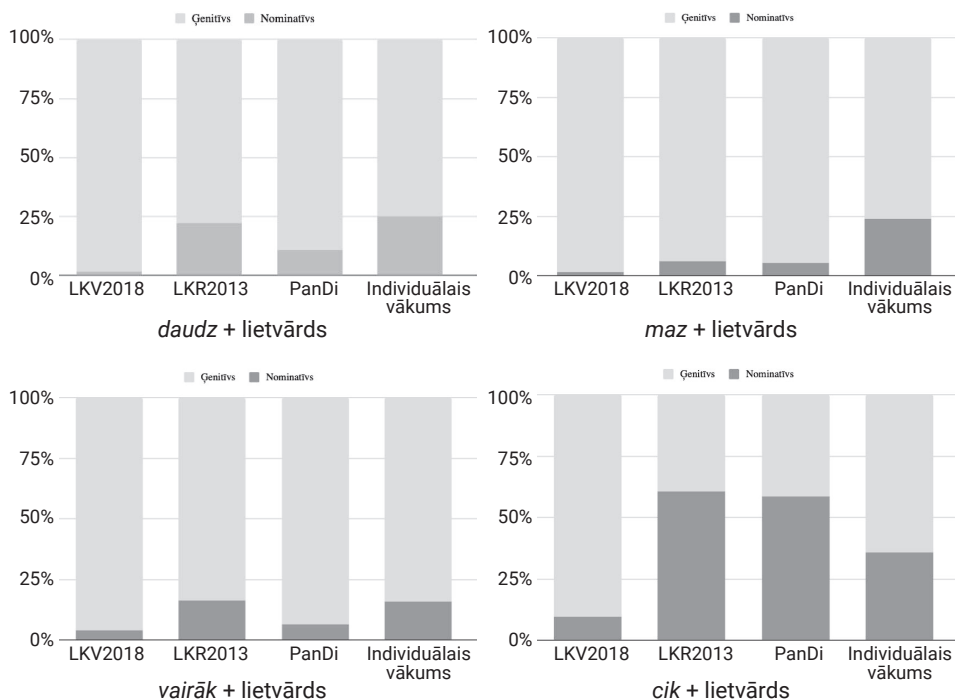
Vienkārša statistiskā analīze, nešķirojot, vai teikumā ir dalāmā ģenitīva konstrukcija (piem., *parādījušās daudz tēmas*) vai adverbīāls izteicējs kopā ar teikuma priekšmetu (piem., *ir ļoti daudz darba*), parāda, ka kopumā gan individuālajā vākumā, gan korpusa datus adverbis *daudz*, tā supletīvā pārākās pakāpes forma *vairāk*, *maz*, *cik* saistījumā ar lietvārdu dominē ģenitīvs, tomēr LVR2013 un PanDi korpusos, kuros iekļauts vairāk sarunvalodas datu, lietvārds nominatīvā gaidāmā ģenitīva vietā sastopams biežāk (sk. 1. attēlu). Izņēmums ir adverbs *cik* – tas LVR2013 un PanDi tomēr nedaudz vairāk lietots kopā ar lietvārdu nominatīvā (11)–(12).

- (11) *[..] tagad protams tas jau automātiski ir ka domā cik kalorijas apmēram tai ēdienā ir [..]* (KD – LVR2013)

- (12) *Laiks ir izjucis nav saprotams cik dienas ir pagājušas, cik dienas vēl priekšā.*
(KD – PanDi)

Analīzē izmantoto piemēru skaits atšķiras (individuālajā vākumā ar katru adverbu apkopoti 100 piemēri, savukārt korpusos atrasto un analizēto piemēru skaits ir cieši saistīts ar korpusa apjomu un vairākos gadījumos pārsniedz pat 1000 piemēru), tāpēc 1. attēla diagrammās norādīts adverba un atbilstošā lietvārda locījuma lietojums procentos. Tā kā izmantoto korpusu apjoms atšķiras (LVK2018 ir 10 milj. vārdlietojumu (12 milj. tekstvienību), LVR2013 ir 1,1 milj. tekstvienību, PanDi ir 565 000 vārdlietojumu (709 000 tekstvienību)), atšķirīgs ir arī no tiem atlasīto un analizēto piemēru skaits.

Likumsakarīgi, ka visvairāk piemēru atlasīti un analizēti no LVK2018: ar *daudz* ir 1957 teikumi (lietvārds ģenitīvā – 98,3 % teikumu (1923 teikumi), lietvārds nominatīvā lietots 1,7 % teikumu (34 teikumi)), ar *vairāk* – 1109 teikumi (ar lietvārdu ģenitīvā – 96,1 % teikumu (1066 teikumi), lietvārds nominatīvā – 3,9 % teikumu (43 teikumi)), ar *maz* – 208 teikumi (ar lietvārdu ģenitīvā – 98,6 % teikumu (205 teikumi), ar lietvārdu nominatīvā – 1,4 % teikumu (3 teikumi)), ar *cik* – 197 teikumi (ar lietvārdu ģenitīvā – 90,4 % teikumu (178 teikumi), ar lietvārdu nominatīvā – 9,6 % teikumu (19 teikumi)). Daudz mazāk analizējamo piemēru iegūts no PanDi un LVR2013, piem., ar adverbu *daudz* no PanDi iegūti un analizēti 283 teikumi (ar lietvārdu ģenitīvā 89 % teikumu (252 teikumi) un ar lietvārdu nominatīvā – 11 % teikumu (31 teikums), no LVR2013 – 284 teikumi (ar lietvārdu ģenitīvā 77,8 % teikumu (221 teikums) un ar lietvārdu nominatīvā – 22,2 % teikumu (63 teikumi)).

1. attēls. Ģenitīva un nominatīva konkurence saistījumā ar adverbiem *daudz*, *vairāk*, *maz*, *cik*

Kvantitatīvā datu analīze parāda, ka gan individuālajā vājumā, gan korpusu datos adverbu *daudz* (arī vārdformas *vairāk*) un *maz* lietojumā kopā ar lietvārdu dominē ģenitīvs. Nedaudz vairāk lietvārds nominatīvā vērojams LVR2013 un individuālajā vājumā, jo šajās datu kopās dominē spontānie mutvārdu teksti. Savukārt, aplūkojot ģenitīva un nominatīva konkurenci lietvārda saistījumā ar adverbu *cik*, LVR2013 un PanDi biežāk sastopams nominatīvs.

3. Sintakses pētījuma rezultāti un diskusija

Šajā pētījumā ir atlasīti trīs adverbi – *daudz* (tā supletīvā pārākās pakāpes forma *vairāk*), *maz*, *cik* –, kuri sīkāk tiek analizēti teikuma gramatiskajā centrā saistījumā ar lietvārda ģenitīvu vai nominatīvu divējādi:

- 1) kā salikts teikuma priekšmets, ko veido adverbs ar daudzuma nozīmi un lietvārds;
- 2) kā teikuma priekšmets pie adverbiāla izteicēja.

Tā kā abos gadījumos literārās valodas norma paredz ģenitīva izmantojumu (<https://mlvv.tezaurs.lv/daudz:1>; <https://mlvv.tezaurs.lv/maz:1>), tam vajadzētu būt atspoguļotam vienkārša teikuma minimālā modeļa klasifikācijā. Kaut arī ir izstrādāti vairāki minēto modeļu saraksti, sintakses speciālistu viedokļi atsevišķos jautājumos atšķiras. Maigone Beitīņa (2009, 92) uzskata, ka „latviešu valodas vienkāršu teikumu predikatīvo modeļu pilnīga saraksta nav; pilnīga inventarizācija nav vēl paveikta”. Atkarībā no teikuma modeļa komponentu vispārinājuma pakāpes minētajos sarakstos tiek piedāvāts dažāds pašu modeļu skaits, kas katrā valodā ir ierobežots. Jāapzinās, ka „modelis atspoguļo tikai teikuma paradigmas pamatformu” (Lokmane 2013, 726). Tādējādi jārēķinās, ka salikts teikuma priekšmets ir zemāka līmeņa sintakses parādība, kas teikuma modelī var neparādīties.

Tomēr, pievienojoties Intas Freimanis uzskatiem (1985, 51), „Latviešu valodas gramatikā” ir atzīmēts verbāla divkomponentu vienkārša teikuma minimālā modeļa realizācijas variants, ko veido nomens ģenitīvā un verbu *nebūt*, *(ne)trūkt*, *(ne)pietikt* 3. personas finītā forma. Tam atbilst teikumi ar saliktu teikuma priekšmetu, ko veido daudzuma apzīmējums, to vidū analizējamie adverbi, kopā ar lietvārdu ģenitīvā. Tādos gadījumos izteicēja pozīcijā ir pieļaujami arī jebkuri citi pilnnozīmes verbi (Lokmane 2013, 728). Piem., individuālajā vājumā un korpusu materiālā konstatētie teikumi, kuros salikts teikuma priekšmets veidots, izmantojot adverbu un lietvārdu ģenitīvā (13)–(15) (teikuma priekšmets ir pasvītrots ar vienu svītru, izteicējs – ar divām).

- (13) *Ļoti maz cilvēku patiesībā iegulda nervus izaugsmei.* (IV – Mārtiņš Krusts @Martinskrusts, Twitter 02.11.2022.)
- (14) *Vai palielinot ministriju skaitu valstij vairāk naudas radīsies?* (IV – Ramona Petraviča, Facebook 03.11.2022.)
- (15) *Tajā iesaistījās maz pagasta iedzīvotāju, galvenokārt tādi, kuru īpašumi atrodas ļoti tuvu pašreizējai ražotnei [...] (KD – LVK2018)*

Adverbiāla divkomponentu vienkārša teikuma minimālā modeļa tips ar teikuma priekšmetu ģenitīvā (16)–(18) ir iekļauts visos apskatītajos sintakses pētnieku darbos ar nelielām modeļa tehniskā atspoguļojuma atšķirībām: $S_{GEN} V_{FIN} COP ADV_{QUANT}$ (Freimane 1985, 60; Beitiņa 2009, 92; Lokmane 2013, 731; Kalnača, Lokmane 2021, 428). Tikai vienā divkomponentu vienkārša teikuma minimālo modeļu sarakstā tādi piemēri ar adverbiālu predikatīvo komponentu kā *Grāmatu ir daudz* un *Palīgu ir maz* atzīti par nomināla divkomponentu vienkārša teikuma minimālā modeļa $N_{GEN} COP_{FIN} COP N_{NOM}$ realizācijas variantiem (Valdmanis 1989, 73), jo sintaktiski semantiskā funkcija nomeniem un mēra adverbiem ir tā pati un, iespējams, morfoloģiskā vārdšķiru atšķirība nav bijis pietiekams pamats atsevišķa papildu teikuma modeļa izdalīšanai.

- (16) *Cilvēku bija ļoti daudz.* (IV – radoraidījumā intervējamā persona, LR1 „Reģionu krustpunktā” 19.01.2022.)
- (17) *Nebūtu jau slikti, ka te laipnības būtu vairāk.* (IV – Vents A Krauklis @VentsAKrauklis, Twitter 13.11.2022.)
- (18) *Šīs tradīcijas cienītāju Daugavpilī kļūst aizvien vairāk.* (KD – LVTB)

Praktiskajā materiālā abos gadījumos ir konstatēti piemēri ar nominatīvu – gan salikta teikuma priekšmeta sastāvā (19)–(21), gan teikuma priekšmeta pozīcijā pie adverbiāla izteicēja (22)–(24).

- (19) *Vairāk smiltis ir savestas.* (IV – radoraidījumā sportists, „Radio SWH” „Vakara sporta stunda” 03.10.2022.)
- (20) *Es domāju drīzāk, ka maz cilvēki pārzina savas tiesības.* (IV – Vaivare @vaivarei, Twitter 20.02.2022.)
- (21) *Ļoti daudz ēdinātāji piedāvā piegādes uz mājām vai līdžņemšanas iespējas.* (KD – PanDi)
- (22) *Tu skaties, ka darba devēji ir ļoti daudz.* (IV – studente, runas situācija augstskolā. LL 19.01.2022.)
- (23) *Vairāk ir tādi, kas saprot, ka uz augšu jādzied vai uz leju.* (IV – radoraidījumā kordirģente, LR1 „Kā labāk dzīvot” 04.11.2022.)
- (24) *Vēl jo vairāk prieks, ja bērniņš ir gaidīts un vesels, atzīst Daugavpils reģionālās slimnīcas vecmāte Iveta Žilvinska [..]* (KD – LVTB)

Sintaktiskajā analīzē ir mēģināts apzināt, vai bez raksta ievadā minētā A. Kalnačas apsvērums par tiekšanos pēc teikuma priekšmeta pamatlocījuma gramatiskajā sistēmā ir vēl kādi papildu faktori, kas ietekmē nominatīva izmantojumu ģenitīva vietā. Individuālā vākuma kartotēkā un PanDi un LVR2013 korpusā ir vairāk spontāni veidotu teikumu, īpaši mutvārdu piemēru sadaļā. Kā zināms, izteikuma dalījums tēmā un rēmā ietekmē vārdu secību, tādējādi lietvārds sintaktiskajā saistījumā ar mēra adverbu var atrasties arī samērā tālu viens no otra. Ne vienmēr attālināta vārdu secība veicina literārās valodas normas neievērošanu. Piem., rakstveida tekstā (25), (26) ir lietots ģenitīvs.

- (25) *Ziņu par notikumiem frontē pagaidām maz.* (IV – Sandra Veinberg, Facebook 16.10.2022.)

- (26) *Sabilē brūno plāksnīšu ar uzrakstiem par nozīmīgām vietām ir daudz, un šaurajās ieliņās tās pamanāmas vēl jo labāk.* (KD – LVTB)

Vairākos piemēros ar adverbu *cik* lietvārds nominatīvā iespējams ir tādēļ, ka valodas lietotājs tiecas saskaņot to ar izteicēju, kurš izteikts ar salikto darbības vārda formu, t. i., ar divdabja formu un palīgdarbības vārdu *būt* personas formā, kuru mēdz arī izlaist (27)–(29).

- (27) *Zinu, tikai to, cik dienas ir atlikušas līdz kursa darba iesniegšanas termiņa beigām, bet ne to, kas par dienu.* (KD – PanDi)
- (28) *Tāda sajūta kā cietumā, kad uz sienām jāskrāpē cik dienas pagājušas...* (KD – PanDi)
- (29) *Es nezinu, cik dienas karantīnā aizvadītas, es tās neskaitu.* (KD – PanDi)

Dažkārt adverba novietojums, kas šīs nelokāmās vārdšķiras vārdiem ir galvenais sintaktisko attieksmju izteikšanas līdzeklis, var maldināt. Tas redzams mutvārdu piemēros ar lietvārdu nominatīvā. Teikuma autors informatīvā ziņā ir uzsvēris mēra adverba saistījumu ar verbu – *maz aizpildīja* (30), *maz zin* (31) – vai adjektīvu sastata izteicēja funkcijā – *ir vajadzīgas vairāk* (32) –, taču vārdu secībā attiecīgā noformējuma trūkst un izskatās adverba saistījums ar lietvārdu. Tādējādi šie teikumi ir interpretējami divējādi.

- (30) *Kāpēc tik **maz** cilvēki aizpildīja?* (IV – Ēriks @ekolsund, Twitter 14.09.2022.)
- (31) *[...] cik **maz** cilvēki zin Hariju Porteru.* (IV – agija kola-kanča @agijakola, Twitter 24.09.2022.)
- (32) *Mums ir vajadzīgas **vairāk** sarunas klātienē!* (IV – alpīnists Kristaps Liepiņš @vx_lv, Twitter 05.11.2022.)

Jāsecina, ka ne vienmēr spontānam mutvārdu tekstam raksturīgās īpatnības vārdu novietojumā nosaka lietvārda locījuma izvēli. Piemēri, kuros var konstatēt sarunvalodai tipisko vārdu secību, ir sastopami gan ar nominatīvu (33), gan ar ģenitīvu (34).

- (33) *Nespēju atcerēties, **cik** tad tie precīzie cipari bija apmeklētāji.* (IV – raidījuma vadītājs, „Radio SWH” „Brīvdienu rīti ar Artūru Krūzkopu” 10.04.2022.)
- (34) ***Daudz** jums istabu kurināmu?* (IV – raidījuma vadītājs, LR2 „Cita lieta” 15.01.2022.)

Iespējams, ka sava loma ir runātāju automatizētajām latviešu valodas prasmēm, respektīvi, runātājs vai rakstītājs iepriekš nepārdomā un nepievērš uzmanību izteikumā nepieciešamā vārda formai, bet to producē automātiski.

Šajā pētījumā ir pievērsta uzmanība arī leksiskajam aspektam un apsvērta doma par ūzusu, proti, vai parastam valodas līdzekļu lietojuma veidam tautas valodā ir kāda nozīme. Regulārs ģenitīva lietojums stabilās vārdkopās, kas ikdienas saziņā tiek automātiski producētas līdzīgi formulām, varētu nostiprināt normas stabilitāti. Piem., visos fiksētajos individuālā vākuma gadījumos nedalāmajā vārdkopā *daudz laimes* atkarīgais komponents ir ģenitīvā. Arī visos korpusos atrastajos piemēros ar vārdkopu *daudz laimes* lietvārds ir ģenitīvā.

- (35) **Daudz laimes, mans Draugs!** (IV – Mārtiņš Bergmanis, Facebook 01.11.2021.)
- (36) **Dāmas, daudz laimes jums vārda dienā!** (IV – radioraidījuma vadītājs, „Radio SWH” „Brīvdienu rīti ar Arturu Krūzkopu” 23.01.2022.)
- (37) **Šovakar pie tējas, kūciņas un sniega būs daudz laimes!** (IV – vetriks^{^^} @AiraVetric, Twitter 27.12.2022.)

Ir vērts pieminēt Jēkaba Graubiņa dziesmu „Daudz baltu dieniņu”, kuru joprojām tautā dzied un kuras tekstā vairākkārt atkārtojas adverba *daudz* saistījums ar lietvārdu ģenitīvā.

Vēlējuma teikumos (35), (36) predikāts mēdz būt sintaktiskajā nullformā. Ja nav verbalizēta darbības vārda *vēlēt* vai *novēlēt* forma izteicēja pozīcijā, saliktajam teikumam loceklim *daudz laimes* ir akuzatīva nozīme, kurā paturēts ģenitīvs atbilstoši literārās valodas normai (plašāk par novēlējumu sintaktiskajiem variantiem sk. Lauze 2012). Tomēr arī netipiskā subjekta pozīcijā (37) ir izmantots ģenitīvs.

Piemēros ar stabilu vārdkopu *vairāk informācijas* (38), (39) nav iespējams noteikt, vai predikāta sintaktiskā nullforma būtu kāda no verbu (*skatīties, meklēt, lasīt* u. tml.) personu formām, kas piesaistītu objektu, resp., minētā vārdkopa būtu lietota akuzatīva nozīmē, vai tajā nav verbalizēta kāda divdabja forma (*pieejams, apskatāms, iegūstams* u. tml.), kas liecinātu par subjekta funkciju.

- (38) **Vairāk informācijas šeit [..]** (IV – Liepājas teātris @Liepajasteatris, Twitter 25.10.2022.)
- (39) Radioraidījuma vadītāja: **Vairāk informācijas zolmaniem.lv.** (IV – „Radio SWH” „Beta beidz nedēļu” 11.11.2022.)
- (40) **Vairāk informācija** [hipersaite] (IV – Mārdadzis, Facebook 18.05.2022.)

Tikai vienā individuālā vākuma gadījumā (40) sociālajos medijos konstatēts piemērs ar nominatīvu, bet ir iespējama arī neuzmanības kļūda, ja pēdējais burts palicis neuzrakstīts. Nominatīvs konstatēts arī trijos LVK2018 piemēros (41)–(43).

- (41) *[..] arī Klientu apkalpošanas speciālistiem, operatoriem ļoti reti ir pieejama vairāk informācija nekā klientam, jo arī viņiem nav piekļuves uzņēmumu norēķinu vai finanšu grāmatvedības sistēmām.* (KD – LVK2018)
- (42) *[..] svētku izdevumiem palīdzēs Naudas plānošanas centra sadarbībā ar GE Money Bank izstrādātais Naudas kontrolieris (vairāk informācija: www.vissparnaudu.lv sadaļā Par mums).* (KD – LVK2018)
- (43) *Ja interesē vairāk informācija par EKO, vai OUTLAST tehnoloģiju EKO zīmola produktos, jautājiet gan šeit māmiņuklubā, gan arī oficiālā pārstāvja ViKrEm mājas lapas kontaktos.* (KD – LVK2018)

Var piebilst, ka sociālajos medijos izmantotie tēmturi ar mēra apstākļa vārdiem var kalpot par paraugu citiem latviešu valodas lietotājiem ģenitīva saglabāšanā, sevišķi tviterī, kas atšķiras no citiem sociālajiem medijiem ar to, ka kopš tā pirmsākumiem „Latvijā aktualizējās prasība pēc tvītu valodiskās kvalitātes, to autoriem aizvien biežāk tika un tiek norādītas viņu kļūdas” (Brice 2019, 77). Piem., tēmtura pamatā ir izmantots kāds sauklis (44), (45) vai restorāna nosaukums (46).

- (44) [pārdod jau notūrītas ogas] #mazākdarba #vairākprieka (IV – Inguna Ziemere, Facebook 05.07.2021.)
- (45) #VairākLētasGaismas (IV – Ainārs Zelčs @Eraksti, Twitter 13.11.2022.)
- (46) *Liels paldies #vairāksoles par iespēju labi paēst.* (IV – Inga Martinsone @MartinsonEInga, Twitter 25.08.2021.)

Tomēr sintakses skatījumā jāpiekrīt Aksela Holvūta (*Axel Holvoet* 2012, 95) viedoklim, ka primārais ir teikuma strukturālais modelis, kurā ir ietverts lietvārds noteiktā locījumā un „atsevišķas leksēmas nevar pārvaldīt sevis pieprasītos locījumus”.

Secinājumi

Gan korpusu, gan individuālā vākuma datiem ir priekšrocības un trūkumi, tādējādi vislabākos rezultātus var iegūt, apvienojot abas praktiskā materiāla ieguves metodes. Individuālā vākuma autentiskie sarunvalodas piemēri, kas korpusa datus var neiekļūt vispār vai parādīties pēc laika, ir noderīgs, kaut arī apjoma ziņā neliels pētījuma avots.

Gan korpusu, gan individuālā vākuma materiālā daļamā ģenitīva konstrukcijās un arī adverbialā izteicējā dominē ģenitīvs. Nominatīvs biežāk konstatēts *Latviešu valodas runas atpazīšanas korpusā* (LVR2013), analizēto trīs adverbu grupā – biežāk saistījumā ar adverbu *cik*.

Nominatīva izmantojumu ģenitīva vietā sekmē gan gramatiskās sistēmas ietekme, kur nominatīvs ir teikuma priekšmeta pamatlocījums, gan vēl pētāmi daži citi papildu faktori – piem., mutvārdu teikumos maldinošs mēra adverba novietojums līdzās lietvārdam, kaut gan, šķiet, domāts tā saistījums ar verbu vai adjektīvu.

Pētījuma rezultāti ar ģenitīva lietojuma procentuālo pārsvaru ir pārsnieguši autoru negatīvās prognozes. Iespējams, ka regulārs ģenitīva lietojums stabilās adverbialās vārdkopās, kā arī sociālo mediju tēmturos, kas ikdienas saziņā līdzīgi formulām tiek automātiski producēti, varētu nostiprināt latviešu valodas literārās normas stabilitāti.

Saīsinājumi

ADV	apstākļa vārds
COP	saitiņa
FIN	finīta forma
GEN	ģenitīvs
IV	individuālais vākums
KD	korpusa dati
LL	Lindas Lauzes individuālā vākuma kartotēka
LRK2013	<i>Latviešu valodas runas atpazīšanas korpus</i>
LR1	radiostacija „Latvijas Radio 1”
LR2	radiostacija „Latvijas Radio 2”
LVK2018	<i>Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus</i>
LRK2013	<i>Latviešu valodas runas atpazīšanas korpus</i>

LVTB	<i>Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus</i>
N	nomens
NOM	nominatīvs
PanDi	<i>Pandēmijas dienasgrāmata</i>
QUANT	daudzums
Radio SWH	radiostacija „Radio SWH”
S	lietvārds
V	darbības vārds

Avoti

- Andronova, Everita, Auziņa, Ilze. 2022. Korpuslingvistika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101749-korpuslingvistika>
- Baltiņš, Māris, Druviete, Ina. 2017. *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Brice, Līva. 2019. #valoda tviterī – 140 zīmju izaicinājums un tiešsaistes konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 14, 67–78.
- Jērāne, Santa et al. 2023. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/88>
- Kalnača, Andra. 2022. Pārmaiņas un normēšana latviešu gramatikā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 17, 91–105.
- Latviešu valodas runas atpazīšanas korpus (LRK2013)*. 2013. Rīga: Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts, SIA Tilde, SIA LETA. Pieejams: <https://korpus.lv/id/LRK2013>
- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Reinsone, Sanita, Ļaksa-Timinska, Ilze, Jaudzema, Justīne. 2022. *Pandēmijas dienasgrāmata. 2020–2022*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/48>
- Rituma, Laura et al. 2013. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus (LVTB)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/86>

Literatūra

- Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
- Berg-Olsen, Sturla. 2005. *The Latvian Dative and Genitive: A Cognitive Grammar Account*. Oslo: University of Oslo.
- Berg-Olsen, Sturla. 2009. Lacking in Latvian: Case variation from a cognitive and constructional perspective. *The Role of Semantic, Pragmatic, and Discourse Factors in the Development of Case*. Barðdal, Jóhanna, Chelliah, Shobhana L. (eds.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 181–202. <https://doi.org/10.1075/slcs.108>
- Ernstson, Vineta, Tidriķe, Laura. 2006. *Jauniešu valoda*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

- Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Grūzītis, Normunds, Znotiņš, Artūrs. 2018. Multilayer corpus and toolchain for Full-Stack NLU in Latvian. *Proceedings of the CLARIN Annual Conference*. Skadiņa, Inguna, Eskevich, Maria (eds.), Pisa: CLARIN, 61–65. Pieejams: https://office.clarin.eu/v/CE-2018-1292-CLARIN2018_ConferenceProceedings.pdf
- Holvūts, Aksels. 2012. *Vispārīgās sintakses pamati*. Sirmule, Lāsme (tulk.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Kalnača, Andra. 2002. Lietvārda locījumu formu konkurence latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 10, 135–150.
- Kalnača, Andra. 2007. Ģenitīva sinonīmijas stilistikās funkcijas mūsdienu latviešu valodā. *Acta Humanitaria Universitatis Saulensis*. 3, 68–78.
- Kalnača, Andra. 2019. Vai latviešu gramatika mainās? *Valsts valodas komisijas raksti*. 10, 259–276. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/5055/download?attachment>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018a. Teikuma priekšmeta locījums un vārdu secība latviešu valodas eksistenciālteikumos. *Dzīves lingvistika. Veltījums profesoram Jānim Valdmanim*. Vītola, Inita (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 207–221.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018b. Subject case alternation in negated existential, locative, and possessive clauses in Latvian. *Kalbotyra* (71), 42–63. <https://doi.org/10.15388/Kalbotyra.2018.3>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Riga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. Partitive genitive constructions and agreement variations in Latvian. *Linguistic Variation*. 23 (1), 75–94. <https://doi.org/10.1075/lv.20019.kal>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Metslang, Helena. 2019. Subject case alternation in Latvian and Estonian existential clauses. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat / Estonian Papers in Applied Linguistics*. 15, 53–82. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa15.04>
- Labov, William. 1972. The study of language in its social context. *Studium Generale*. 23, 30–87.
- Lagzdīņa, Sarmīte. 1997. Verbs *nebūt* morfoloģiskajā paradigmā un teikumā. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Blinkena, Aina (red.). Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 165–200.
- Lauze, Linda. 2004. *Ikdienas saziņa: vienkāršs teikums latviešu sarunvalodā*. Liepāja: LiePA.
- Lauze, Linda. 2008. *Izpētes materiāla vākšana sociolingvistikā*. Metodiski norādījumi. Liepāja: LiePA.
- Lauze, Linda. 2012. Novēlējumu sintaktiskie varianti mutvārdu saziņā. *Baltistica. Priedas*. VIII, 79–88. <http://dx.doi.org/10.15388/baltistica.0.8.2112>
- Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Lokmane, Ilze. 2017. Partitīva konstrukciju sintaktiskās īpatnības latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 8, 91–99. <https://doi.org/10.22364/VNF.8.7>
- McEnery, Tony, Hardie, Andrew. 2012. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>

- Saulīte, Baiba et al. 2022. Latvian National Corpora Collection *Korpuss.lv. Proceedings of the Language Resources and Evaluation Conference*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.) Marseille: European Language Resources Association, 5123–5129.
- Saulīte, Baiba, Dargis, Roberts, Auziņa, Ilze. 2022. Nacionālā korpusu kolekcija *Korpuss.lv. Linguistica Lettica*. 31 (iespiešanā).
- Smiltneice, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 324–369.
- Spolsky, Bernard. 2003. *Sociolinguistics*. 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Valdmanis, Jānis. 1989. Vienkāršs teikums strukturālās sintakses izpratnē. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 62–107.
- Znotiņš, Artūrs, Bārzdīņš, Guntis. 2020. LVBERT: Transformer-based model for Latvian language understanding. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective*. Utkā, Andrius, Vaičenonienē, Jurgita et al. (eds.). Amsterdam: IOS Press, 111–115. <http://dx.doi.org/10.3233/FAIA200610>

Summary

The article describes the advantages and disadvantages of corpus data and individual collection. The availability of various grammatically annotated corpora of the Latvian language ensures more and more extensive grammar studies based on corpus data. On the other hand, the individual collection played a major role in the development of linguistics, and it is an older way of obtaining practical material. However, in today's technological age, the individual usefulness of the collection has come into question.

For a practical comparison of the two data acquisition methods, a common phenomenon in modern Latvian language usage was chosen – genitive and nominative competition (in connection with an adverb), which was found both in the individual collection and in the corpora data. In this study, three adverbs are selected – *daudz* ‘many’ (wordform *vairāk* ‘more’) *maz* ‘few’, *cik* ‘how many’ – which are analysed in greater detail in the syntactic centre of the sentence in connection with the genitive or nominative of the noun. The individual collection consists of relatively spontaneous unedited use of the Latvian language in speech and writing – 100 sentences with each adverb. For corpus-driven data analysis, four corpora of the Latvian language were used: *The Balanced Corpus of Modern Latvian* (LVK2018), *Latvian Treebank* (LVTB), *Latvian Speech Recognition Corpus* (LRK2013), and *Corpus of Latvian Pandemic Diaries* (PanDi). The phrases with the genitive form dominate the material of both the corpora and the individual collection. According to the used sources, nominative is more frequent in the *Latvian Speech Recognition Corpus* (LVR2013), but in the group of three analysed adverbs – more often in connection with the adverb *cik* ‘how many’.

Keywords: Latvian; individual collection; corpus; syntax; genitive and nominative competition.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Sintaktisko sakaru robežgadījumi: sekundāri predikatīvs sakars un pakārtojums¹

Borderline cases of syntactic relations: Secondary predication and subordination

Ilze Lokmane

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: ilze.lokmane@lu.lv

Rakstā analizēti divu sintaktisko sakaru – pakārtojuma un sekundāri predikatīva sakara – robežgadījumi, balstoties uz īpašības vārda vai tā aizstājēja nominatīva un akuzatīva formu un lietvārda instrumentāļa formu lietojumu teikumā. Papildus šīm funkcijām īpašības vārds nominatīvā un lietvārds instrumentālī var iesaistīties arī predikatīvā sakarā un būt sastata izteicēja daļa – šis aspekts rakstā ieskicēts, bet nav tuvāk aplūkots.

Sekundāri predikatīvā sakarā iesaistīts teikuma loceklis neatkarīgi no vārdformas ir sekundāri predikatīvs komponents (SPK). Pakārtojumā iesaistīts īpašības vārds nominatīvā vai akuzatīvā teikumā veic apzīmētāja funkciju, savukārt darbības vārdam pakārtots lietvārds instrumentālī ir veida apstāklis. Rakstā meklēti gan formāli, gan semantiski kritēriji minēto vārdformu funkciju nošķiršanai.

Formāls nošķiršanas kritērijs ir vārdu secība – apzīmētais parasti atrodas raksturojamā vārda priekšā, turpretim sekundāri predikatīva komponenta vieta teikumā nav stingri noteikta. Papildu kritērijs ir izteicēja morfoloģiskais tips, jo nominālā teikumā arī teikuma beigās novietots īpašības vārds vai tā aizstājējs uzskatāms par apzīmētāju.

Galvenais faktors, kas ļauj atšķirt sekundāri predikatīvu sakaru no pakārtojuma, ir teikuma locekļu semantika. Apzīmētais izsaka pazīmi, kas saziņas situācijā nav aktualizēta, darbības vārdam pakārtots apstāklis nosauc kādu situācijas dalībnieku vai raksturo darbības veidu, turpretim sekundāri predikatīvs komponents izsaka pazīmi, kas, atšķirībā no apzīmētāja nosauktās, pastāv izteicēja nosauktās darbības laikā un teikumā tiek īpaši uzsverta.

Atslēgvārdi: pakārtojums; sekundāri predikatīvs sakars; apzīmētais; veida apstāklis; instrumentālis.

---

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

Ievads

Sintaktiskie sakari ir viens no sintakses pamatjēdzieniem, un raksturot teikuma struktūru būtībā nozīmē raksturot sintaktiskos sakarus, kas saista vārdus un vārdu formas. Tomēr dažādās gramatikas teorijās izpratne par sintaktisko sakaru būtību un tiem ir visai atšķirīga. Turklāt, lai kādi sintaktisko sakaru tipi tiktu postulēti, neizbēgami ir robežgadījumi jeb valodas parādības, kas var piederēt pie dažādiem tiem, jo gramatikā stingras robežas starp kategorijām bieži vien nav novelkamas (Aarts et al. 2004).

Viens no komplicētākajiem ir sekundāri predikatīvs jeb puspredikatīvs sakars, kas aptver visai plašu valodas parādību loku. Salīdzinājumā ar citiem sintaktisko sakaru tiem, piem., sakārtojumu un pakārtojumu, latviešu sintaksē tas aprakstīts mazāk (sk., piem., Freimane 1985, 70–78; Lokmane 2002; 2013, 742–757; Kalnača, Lokmane 2021, 432–448). Daļa sekundāri predikatīvā sakarā iesaistītu teikuma locekļu (galvenokārt lokāmas vārdformas) tradicionāli saukti arī par dubultlocekļiem, uzsverot divējādo sintaktisko sakaru ar vairākiem teikuma locekļiem – izteicēju un teikuma priekšmetu vai izteicēju un papildinātāju (Valdmanis 1989b, 50–51; Beitiņa 2009, 136–140). Tomēr valodas vienību loks, kas attiecināms uz sekundāro predikativitāti, dažādu pētnieku skatījumā atšķiras. Īpaši tas attiecas uz vārdformām, kam neveidojas formu atbilsme ar atbalsta vārdu – nelokāmajiem divdabjiem, nenoteiksmi, apstākļa vārdiem – un kas uzskatīti gan par sekundāri predikatīviem komponentiem, gan darbības vārdam pakārtotiem apstākļiem vai papildinātājiem. Tāpēc ir aktuāli atkal no jauna pievērsties tiklab sekundārās predikativitātes teorētiskajam aspektam, kā mūsdienu valodas materiālam, izmantojot latviešu valodas korpusu dotumus.

Raksta mērķis ir noskaidrot sekundāri predikatīva sakara un pakārtojuma nošķiršanas kritērijus, aplūkojot gramatiskās formas, kas var iesaistīties gan vienā, gan otrā sakarā – īpašības vārda (vai tā aizstājēja, piem., lokāmā divdabja) nominatīva un akuzatīva formu un lietvārda instrumentāļa formu. Šādam nolūkam izmantoti divu līdzsvartoto mūsdienu latviešu valodas korpusu – LVK2018 un LVK2022 – dati, piemēri no plašsaziņas līdzekļiem, kā arī daži specifiski sintakses pētījumos jau iepriekš analizēti piemēri.

1. Sintaktisko sakaru sistēmas

Kā jau minēts ievadā, ir iespējams postulēt dažādas sintaktisko sakaru sistēmas. Tiek uzskatīts, ka mūsdienu teorijās ir divas galvenās pieejas sintaktiskās struktūras izpratnē jeb divi galvenie konkurējošie modeļi (Matthews 2007; Holvūts 2012; Seuren 2015):

- 1) atkarību (ang. *dependency grammar*) jeb relāciju gramatika (ang. *relational grammar*);
- 2) frāzes struktūras (ang. *phrase structure*) jeb komponentu struktūras (ang. *constituent structure*) gramatika.

Atkarību gramatikā pieņem, ka sintaktiskie sakari veidojas starp atsevišķiem teikuma elementiem – vārdiem, vārdu formām, savukārt frāzes struktūras gramatikā par galvenajām tiek uzskatītas daļas un veselā attieksmes. Viena konstrukcijas elementa

attieksmes pret citu elementu principiāli atšķiras no elementa attieksmēm pret konstrukciju kā veselumu jeb lomu (funkciju) konstrukcijas izveidē (Matthews 2007, 5). Tomēr kā pret vienu, tā otru pieeju izteikti iebildumi, uzsverot, ka sintaktiskie sakari ir daudzveidīgāki, nekā iespējams atklāt atkarību vai komponentu struktūras gramatikā, un sintaktisko sakaru sistēmu nevajag attēlot vienkāršāku, nekā tā patiesībā ir (piem., Matthews 2007, 178–185).

Arī latviešu sintakses tradīcijā sintaktisko sakaru tipoloģija veidota visai atšķirīgi (sk., piem., Kārklīš 1976a; Freimane 1985; Valdmanis 1989a; Beitiņa 2009). Jaunākajos latviešu sintakses pētījumos sintaktisko sakaru sistēma ir strukturēta trīs līmeņos jeb pakāpēs (piem., Lokmane 2013; Kalnača, Lokmane 2021):

- 1) pirmās pakāpes sintaktiskais sakars – predikatīvs sakars, kas veidojas starp teikuma virslocekļiem;
- 2) otrās pakāpes sintaktiskie sakari – sekundāri predikatīvs un determinatīvs sakars, kas piesaista vārdformu visam gramatiskajam centram vai visam teikumam kopumā;
- 3) trešās pakāpes sintaktiskie sakari – sakārtojums un pakārtojums, kas saista vārdu un vārdformu vai vārdformu un vārdformu.

Sintaktiskajam sakaram parasti ir arī kādi formāli rādītāji, piem., formu saskaņojums resp. kongruence, formāla atkarība, blaku novietojums (par to tuvāk sk., piem., Lokmane 2010), bet dažkārt saistījums ir tikai semantisks.

Tālāk aplūkosim pakārtojuma sakara un sekundāri predikatīva sakara svarīgākās pazīmes.

1.1. Pakārtojums

Pakārtojums (ang. *subordination*) tiek uzskatīts par relatīvi vienkāršu sintaktisku sakaru, kas pastāv starp vārdu un vārda formu, veidojot pakārtotu vārdu savienojumu jeb vārdkopu.

Pakārtojuma būtiskās pazīmes ir šādas. Pirmkārt, pakārtojumā saistīts neatkarīgais un atkarīgais komponents. Ja vārdkopu iesaista teikumā, tad neatkarīgais komponents ar sintaktiskiem sakariem piesaistīts kādam citam vārdam vai vārdiem teikumā (par pamatelementa noteikšanas kritērijiem vārdu savienojumā sk. Holvūts 2012, 43–50), bet pašu pakārtojuma sakaru tas neietekmē. Otrkārt, neatkarīgais komponents parasti ir vārds ar visu savu formu sistēmu, bet atkarīgais – vārda forma. Tādējādi vārdkopa ir vārda sintaktisko potenču realizācija (Kārklīš 1976b; Freimane 1985, 88–91). Piem., darbības vārds *sūtīt* piesaistījis atkarīgos komponentus *bērnus, uz laukiem un pie vecvecākiem*:

- (1) *Sūtīsim bērnus uz laukiem pie vecvecākiem.* (LVK2018)

Spēja piesaistīt pakārtotu komponentu ir atkarīga gan no neatkarīgā komponenta vārdšķiras, gan leksiskās nozīmes. Tādēļ pēc neatkarīgā komponenta vārdšķiras vārdkopas iedala verbālās (*redzēt sapni, nopirkt bērnam suni, taisīt cirvja kātu no kļavas*), nominālās (*vēls rudens, krekla piedurkne, sudraba saktiņa*) un adverbālās (*pavisam citādi, ļoti ātri*).

1.2. Sekundāri predikatīvs sakars

Sekundāri predikatīvs sakars (ang. *secondary predication*) atšķirībā no pakārtojuma ir sarežģītāks, jo var īstenoties tikai teikumā jeb predikatīvā vienībā. Dažādās sintakses teorijās tas interpretēts nedaudz atšķirīgi, tāpēc daudzveidīgs arī to valodas parādību loks, uz kurām sekundārā predikativitāte attiecināma. Uz šī sakara pamata teikumā iesaistās sekundārais predikāts jeb sekundāri predikatīvs komponents (turpmāk SPK), ko raksturo vesels pazīmju kopums.

Pirmkārt, SPK veido papildu gramatisko centru – tam piemīt laika un modālā nozīme, kas ir saistīta ar galvenā predikāta jeb izteicēja laiku un modalitāti un īstenojas kā vienlaicīgums vai secīgums laikā:

- (2) *Henriks sagaidīja mani aizdomīgi **jautrs** un **bezrūpīgs**.* (LVK2022)

Īpašības *jautrs* un *bezrūpīgs* īstenojas sagaidīšanas brīdī.

Otrkārt, SPK iespējams pārveidot par atsevišķu predikatīvu komponentu (parasti izteicēju, retāk teikuma priekšmetu):

- (3) *Atpakaļ **iedams**, viņš piegāja pie sava bērza.* (LVK2022)

Pārveidojot iegūstam divas predikatīvas vienības – *kad viņš gāja atpakaļ* un *viņš piegāja pie sava bērza*. Tomēr jāpatur prātā, ka arī apzīmētājs izsaka atsevišķu pozīciju un principā ir pārveidojams par nominālu izteicēju (par apzīmētāja un SPK šķīrumu raksta 2. nodaļā).

Treškārt, SPK raksturīgs sintaktisks saistījums ar vairākiem komponentiem – visu gramatisko centru vai vārdkopu –, nevis vienu vārdu (kā tas ir pakārtojumā):

- (4) *Piedziedāja **pilnu** baznīcu, visi sēdēja un klausījās [..]* (LVK2022)

Vārdformai *pilnu* veidojas sintaktisks sakars gan ar izteicēju *piedziedāja*, gan papildinātāju *baznīcu*.

Ceturtkārt, daļai vārdformu SPK funkcijā ir formāla atbilsme ar atbalsta vārdu (5a), tomēr šāda atbilsme nav obligāta un nelokāmām vārdformām pat nav iespējama (5b):

- (5) a ***Redzēdami**, ka pils ir stipra un neieņemama, viņi atkāpās no tās.* (LVK2022)
b. *Sievietes, to **redzot**, sākušas kliegt [..]* (LVK2022)

Daļēji lokāmais divdabis *redzēdami* saskaņojas ar teikuma priekšmetu *viņi*, turpretim nelokāmajam divdabim SPK funkcijā *redzot* formu atbilstes ar teikuma priekšmetu *sievietes* nav.

Piektkārt, SPK raksturīga īpaša vieta teikumā, tas attiecas galvenokārt uz nomenu formām, kas visbiežāk atrodas blakus vai tuvu izteicējam:

- (6) *Rīts ausa pelēkām, mākoņainām **debesīm**, ar pelēkām ūdens **lāmām** uz plakaniem namu jumtiem un slapjām, lietus peļķēm izraibinātām **ietnēm**.* (LVK2022)

Instrumentāļa formas *debesīm*, *ar lāmām* un *ietnēm* SPK funkcijā atrodas aiz izteicēja *ausa*.

Sestkārt, teikumā SPK lielākoties ir fakultatīvi (2), (3), (5b), tomēr ir arī obligāti SPK (7), daļa ir uz robežas starp obligātu un neobligātu paplašinātāju, jo, tos

atmetot, teikums gan būtu gramatiski pareizs, tomēr iegūtu būtiski atšķirīgu nozīmi, sk. (6), (8):

(7) *Kultūru uzskata par domāšanas sistēmu [...] (LVK2018)*

(8) *Rīts pēc drēgnās nakts pavisam negaidīti uzausa saulains. (LVK2018)*

Šķirami arī piesubjekta un pieobjekta SPK atkarībā no atbalsta vārda sintaktiskās funkcijas (Winkler 1996; Lokmane 2013, 745; Kalnača, Lokmane 2021, 435). Ja atbalsta vārds ir teikuma priekšmets, veidojas piesubjekta SPK (9), ja papildinātājs – pieobjekta SPK (10):

(9) *Dzintars skraida apkārt vesels kā rutks. (LVK2018)*

(10) *Mani dara uzmanīgu šī pieeja zinātnei. (LVK2018)*

Kā redzams pēc piemēriem, sekundārās predikatīvātes izteikšanas paņēmieni ir daudzveidīgi – kā SPK var funkcionēt dažādas nomenu formas (arī prepozicionālas) un dažādas verba formas. Šīs daudzveidības dēļ visas minētās pazīmes visiem SPK neizpaužas vienādi, veidojas dažādas sekundāri predikatīvu komponentu apakšgrupas un vairāki konstrukciju tipi, kas turklāt nošķirami pēc dažādām pazīmēm. Raksturosim svarīgākos no šiem tiptiem un konstrukcijām.

Pirmkārt, rezultatīvi (ang. *resultatives*) – sekundāri predikatīvi komponenti, kas nosauc pazīmi, kas rodas izteicēja nosauktās darbības rezultātā (Winkler 1996; Holvoet 2003; Logina 2014):

(11) *Riteņi nokrāsoti sarkani. (LVK2018)*

Otrkārt, depiktīvi (ang. *depictives*) – sekundāri predikatīvi komponenti, kas nosauc pazīmi, kura piemīt teikuma priekšmetam (vai papildinātajam) izteicēja nosauktās darbības laikā (Winkler 1996):

(12) *Jahtas brauciena pirmā diena uzaust rāma kā debessmanna. (LVK2018)*

Treškārt, kontroles (ang. *control*) konstrukcijas, kurās infinītās formas (piemērā divdabja *lasot*) darbību kontrolē jeb darītāju nosauc teikuma priekšmets vai papildinātājs (piemērā teikuma priekšmets *bērni*) (Brown, Miller 2013, 109; Stiebels 2015, latviešu valodas sakarā sk. Kalnača, Lokmane 2018b):

(13) *Vai mani bērni, lasot manas pārdomas, sapratīs mani? (LVK2018)*

Ceturtkārt, pacelšanas jeb pārcelšanas (ang. *raising*) konstrukcijas, kurās sākotnēja palīgteikuma teikuma priekšmets ir pārcelts strukturāli augstākā pozīcijā un kļūvis par pamatteikuma teikuma priekšmetu vai papildinātāju (piemērā papildinātājs *ko* sākotnēji ir palīgteikuma teikuma priekšmets: *redzējuši, ka kas nāk vai iet*) (Brown, Miller 2013, 370). Latviešu valodā pārcelšanas konstrukcijās ietilpst nelokāmie divdabji SPK funkcijā (plašāk sk. Kalnača, Lokmane 2018a):

(14) *Un ko tur redzējuši nākam vai ejam? (LVK2018)*

Piektkārt, kauzātīvas (ang. *causative*) konstrukcijas, kas ietver divus notikumus: cēloņa notikumu un seku notikumu (Brown 2005, 265). Latviešu valodā kauzātīvās

konstrukcijās lietojama nenoteiksme SPK funkcijā (cēlonis ir *rīkojums*, bet sekas tās, ka *kāds seko tuvākiem norādījumiem*):

(15) *Rīkojums liek tikai **sekot** tuvākiem norādījumiem.* (LVK2018)

Visas minētās konstrukcijas sintakses pētījumos tiek lielākoties aplūkotas atsevišķi, kā patstāvīgas sintaktiskās sistēmas vienības, nevis kā sekundārās predikatīvī-tātes apakštipi.

2. Sekundāri predikatīva sakara un citu sintaktisko sakaru robežgadījumi

Sekundāri predikatīva sakara robežgadījumi ar citiem sintaktiskiem sakariem rodas tad, ja ir vārdformas, kuras var veikt vairākas sintaktiskas funkcijas, piem., īpašības vārda nominatīva forma bieži sastopama arī apzīmētāja funkcijā vai kā sastata izteicēja daļa. Sekundāri predikatīva komponenta un izteicēja (jeb galvenās un papildu predikācijas) robežgadījumi dažādās latviešu valodas konstrukcijās jau aplūkoti (sk. Logina 2014; Saulīte 2014), tāpēc tagad pievērsīsimies sekundāri predikatīva sakara un pakārtojuma robežgadījumiem īpašības vārda vai tā aizstājēja nominatīva vai akuzatīva formas un lietvārda instrumentāļa formas lietojumā.

2.1. Īpašības vārds (vai lokāmais divdabīš) nominatīvā / akuzatīvā

Īpašības vārds nominatīvā teikumā var būt sastata izteicēja daļa, sekundāri predikatīvs komponents vai apzīmētājs; savukārt īpašības vārds akuzatīvā var būt apzīmētājs (ja tas pakārtots lietvārdam akuzatīvā) vai sekundāri predikatīvs komponents.

Kā norāda Aksels Holvūts (2003, 74), teikumā šķirami vairāki predikācijas līmeņi:

- 1) galvenā jeb primārā predikācija (galvenais predikāts un tā argumenti);
- 2) papildu predikācija (sekundāri predikatīvi komponenti un brīvie apstākļi jeb situanti);
- 3) pazeminātā predikācija (ang. *downgraded predication*) – piem., nomināla vārdkopa.

Šī klasifikācijas sistēma pamatā sakrīt ar raksta sākumā aplūkoto sintaktisko sakaru dalījumu līmeņos, bet ir attiecināma tieši uz īpašības vārda (un lokāmā divdabja kā īpašības vārda aizstājēja) funkcijām. Kas šajos līmeņos mainās sintaktisko sakaru semantikā?

Pirmajā jeb predikācijas līmenī pazīme ietilpst primārajā predikācijā un tiek maksimāli aktualizēta (īpašības vārds ir izteicējs):

(16) *Arī jūra ir **rāma**.* (LVK2022)

Otrajā jeb papildu predikācijas līmenī pazīme izpaužas izteicēja darbības laikā, tā ir adresātam jauna informācija (tāpēc īpašības vārds vienmēr nenoteiktajā formā), bet mazāk aktualizēta nekā izteicēja nosauktā pazīme (īpašības vārds ir SPK) (12).

Trešajā līmenī pazīme jau iepriekš dota (uz to norāda īpašības vārda piesaiste vienam vārdam) un netiek aktualizēta (īpašības vārds ir apzīmētājs):

(17) *Rudens **rāmo** dienu miers man mūžam paliek svešs.* (LVK2022)

Vai ir formāli kritēriji, kas ļautu nošķirt pakārtojumu, respektīvi, īpašības vārda apzīmētāja funkciju, no sekundāri predikatīva sakara?

Pirmkārt, kā formāls kritērijs būtu izmantojams novietojums, jo apzīmētājam ir tipiska atrašanās vieta – raksturojamā vārda priekšā (18a). Kā zināms, aktualizācijas dēļ vārdu secību teikumā var mainīt, šajā gadījumā līdzī mainās arī sintaktiskās funkcijas un īpašības vārds kļūst par SPK (18b):

(18) a. *Uzaust **rāma** diena.*
b. *Diena uzaust **rāma**.*

Tomēr ir arī tādi gadījumi, kad vārdu secības maiņa sintaktiskās funkcijas neietekmē (piemēri no Logina 2014, 109):

(19) a. *pieliet **pilnu** glāzi*
b. *pieliet glāzi **pilnu***
(20) a. *pielikt **pilnu** pagrabu*
b. *pielikt pagrabu **pilnu***

Piemēros (19–20) īpašības vārds akuzatīvā *pilnu* uzskatāms par SPK, jo tam piemīt rezultatīva nozīme, neraugoties uz to, ka (19a) un (20a) tas atrodas apzīmētāja pozīcijā.

Arī nākamajā piemērā īpašības SPK funkcijā atrodas apzīmētājam raksturīgā vietā, tomēr tā nosauktā pazīme var iestāties tikai izteicēja darbības rezultātā un nevar būt pastāvīga (piemērs no Saulīte 2014, 137):

(21) *Netaisos mazgāt **tīrus** pasta darbiniekus.*

Tātad rezultatīvā nozīme neļauj īpašības vārdiem kļūt par apzīmētājiem, pat ja tie novietoti apzīmētāja pozīcijā. Tas liek domāt, ka, pirmkārt, apzīmētāja un SPK nošķiršanā svarīga ir semantiskā attieksme pret izteicēja nosaukto darbību – SPK raksturīgi, ka pazīme vai stāvoklis īstenojas izteicēja darbības laikā (depiktīvs) vai arī rodas izteicēja darbības rezultātā (rezultatīvs). Ja pazīme piemīt pastāvīgi, tad teikumos, kuros primārais izteicējs jau ir, īpašības vārds, visticamāk, uzskatāms par apzīmētāju.

Otrkārt, īpašības vārda sintaktiskā funkcija var būt atkarīga no izteicēja morfoloģiskā tipa – ja izteicējs ir nomināls, pat teikuma beigās novietots īpašības vārds ir apzīmētājs, kas atkarīgs no izteicēja nomena (veidojas vārdkopas *labs cilvēks* un *slihts aktieris*):

(22) *Cilvēks jau viņš ir **labs**.* (LTV1)

(23) *Aktieris es esmu **slihts**.* (LR1)

Aktualizācijas nolūkā teikuma beigās novietotam nomenam bieži ir kvantitatīva vai vērtējuma nozīme, kas arī neļauj īstēnoties SPK semantikai, jo šāda pazīme nevar rasties izteicēja nosauktās darbības rezultātā vai arī pastāvēt tikai izteicēja

nosauktās darbības laikā (sk. arī Saulīte 2014, 138). Arī teikumos ar verbālu izteicēju teikuma beigās novietots īpašības vārds ir apzīmētājs, kas pakārtots teikuma priekšmetam, gadījumos, kad izteicēja leksiskā nozīme neļauj realizēties SPK raksturīgajai semantikai:

(24) *Pieteikumi tika saņemti **daudzi**.* (piemērs no Saulīte 2014)

(25) *Darbs tiešām ir noticis **liels**.* (LR1)

Teikuma beigās novietots īpašības vārds akuzatīvā var būt apzīmētājs, kas pakārtots papildinātājam (26)–(29):

(26) *Vakariņas gatavosim **viegļas**.* (LTV1)

Jau iepriekš zināms, ka vakariņas būs viegļas, nevis gatavošanas rezultātā tādas kļūs.

(27) *Tāpēc jau tagad zinu, ka puķes stādīšu **tādas**, kas labi aug kastēs, podos, traukos un pat spaiņos.* (Ievas Māja)

No stādīšanas puķu veids nemainās, tās jau iepriekš ir tādas, kas labi aug minētajās vietās.

(28) *Putras jaunās saimnieces viņiem dod **ūdeņainas**.* (piemērs no Saulīte 2014)

Putras jau iepriekš ir sagatavotas ūdeņainas, došanas laikā to konsistence nevar mainīties.

(29) *Birojus viņi gribēja **ekskluzīvus**.* (<https://twitter.com>)

Birojus vēlas nevis padarīt ekskluzīvus, bet saņemt tādus jau gatavus.

Kaut gan jebkura aktualizācija, proti, novietošana teikuma beigās, padara apzīmētāju līdzīgāku SPK, tomēr izšķirīgas ir semantiskās attiecības starp īpašības vārdu vai tā aizstājēju un izteicēju. Ja konstatējams, ka pazīme rodas izteicēja darbības rezultātā, īpašības vārds būtu uzskatāms par SPK, nevis apzīmētāju:

(30) *[..] troksnis ir sacelts pārāk **liels**.* (piemērs no Saulīte 2014)

(31) *Ja vēlos zapti **biezāku**, ņemu marmelādes cukuru.* (Ievas Māja)

2.2. Lietvārds instrumentālī

Morfoloģiski marķēto korpusu morfoloģisko pazīmju kopā instrumentāļa nav, tāpēc šajā gadījumā meklēšana pēc gramatiskās formas nav iespējama („Nacionālajā korpusu kolekcijā” izmantoto latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopu sk. <https://korpuss.lv/docs>). Par instrumentāļa esamību latviešu valodas locījumu sistēmā ir diskutēts daudz un izteikti dažādi viedokļi (par to tuvāk sk., piem., Smiltņiece 2013, 352–354; Kalnača 2014, 18–25). Šī raksta autore pieslejas uzskatam, ka instrumentālis joprojām postulējams un viens no nopietnākajiem argumentiem par labu instrumentālī ir bezprieveārda instrumentāļa visai plašais lietojums (Grīsele 2007), ko apliecina latviešu valodas korpusu dotumi.

Prievārda instrumentāļa meklēšanai tika izmantoti šādi vaicājumi:

- 1) prievārds ar + vienskaitļa akuzatīvs
[lemma="ar"][tag="a..san."][0,2][tag="n..sa.*"]
- 2) prievārds ar + daudzskaitļa datīvs
[lemma="ar"][tag="a..pdn."][0,2][tag="n..pd.*"]

Bezprievārda instrumentāļa meklēšanai tika veidoti vaicājumi ar konkrētām leksēmām, par kurām jau zināms, ka tās mēdz lietot instrumentāli bez prievārda (galvenokārt tie ir ķermeņa daļu nosaukumi, kā *seja, mēle, vaigs, mati, rokas* u. c.):

- 1) vienskaitļa akuzatīvs (ar dažādām lemmām)
[tag="a..san."][0,2][lemma="galva"&tag="n..sa.*"]
- 2) daudzskaitļa datīvs (ar dažādām lemmām)
[tag="a..pdn."][0,2][lemma="acs"&tag="n..pd.*"]

Ar šādiem vaicājumiem, protams, iespējams atrast tikai daļu bezprievārdiskā instrumentāļa lietojuma gadījumu, tomēr to ir pietiekami, lai apgalvotu, ka instrumentālis bez prievārda latviešu valodā lietojams ne tikai stabilos vārdu savienojumos, bet visai plaši arī brīvās sintaktiskās struktūrās.

Instrumentālis teikumā var būt darbības vārdam pakārtots veida apstāklis, sekundāri predikatīvs komponents, retāk sastata izteicēja daļa.

Darbības vārdam pakārtots instrumentālis ir vārdkopas atkarīgais komponents ar adverbiālu nozīmi, resp., apstāklis. Tas ir vizizplatītākais instrumentāļa lietojums, šādā gadījumā teikuma loceklis instrumentālī saturiski izriet no darbības vārda leksiskās nozīmes un nosauc darbības līdzekli (32), dalībnieku (33) vai veidu (34):

- (32) *Tāpat nāk klāt apošņāt, nolaizīt ar asu **mēli**, noliekt galvu, lai pakasa bedrīti starp rāgiem, kā kuras katras govīs.* (LVK2018)
- (33) *Bet neies jau svešā vietā ar svešu **tanti** strīdēties.* (LVK2018)
- (34) *Sveicinu viņus ar viegliem galvas **mājieniem**.* (LVK2018)

Šādā funkcijā lietojams gan prievārdisks (32–34), gan bezprievārdisks instrumentālis (35)–(36):

- (35) *Es atbalstos pret sienu un bezpalīdzīgām **rokām** grābstos pēc cigaretēs.* (LVK2018)
- (36) *Elīza dalīja naudu rāmām **rokām** ar sastrādātām, mezglainām pirkstu locītavām.* (LVK2018)

Instrumentālis primārajā predikācijā jeb izteicēja funkcijā lietojams samērā reti, parasti virknē ar īpašības vārda vai lokāmā divdabja nominatīva formām:

- (37) *Viņš bija ļoti kompetents, gudru **galvu** un labām **rokām**, spēcīgu un skaistu **miesasbūvi**.* (LVK2018)
- (38) *Tas viens nūdien varens, lepni izslējies, varenu **galvu**, krēpēm aplātu.* (LVK2018)
- (39) *Tu uzmanies, viņš ir neglīts, greizu **seju** un šķielējošām **acīm**, bet nenormāli šiverīgs un pilnīgi nojūdzies.* (LVK2018)

Instrumentālis SPK funkcijā nosauc teikuma priekšmeta pazīmi, kas ierobežota izteicēja darbības laikā:

- (40) *Bet vārtos stāvēja svētais Pēteris bargu seju un sacīja tai: [..] (LVK2018)*

Par SPK funkciju liecina iespējamais pārveidojums divās predikatīvās vienībās: *Kad Pēteris stāvēja vārtos, viņam bija barga seja.*

Aksels Holvūts un Aurēlija Tamulioniene (*Axel Holvoet, Aurelija Tamulionienė* 2005, 123) uzskata, ka gadījumā, ja formu atbilstes ar lietvārdu nav, teikuma locekļi uzskatāms par modificētāju (apzīmētāju) vai apstākli, nevis sekundāro predikātu, un kā piemēru min teikumu *Mačiau vakar Jonā be kepurēs* 'Vakar redzēju Jonu bez cepures'. Tomēr piemērā (40) instrumentālis nav apzīmētājs, jo pazīme ir ierobežota laikā, un nav arī darbības vārdam pakārtots apstāklis, jo darbības vārdi *stāvēt* un *sacīt* nepiesaista šādas semantikas argumentu.

Visai bieži instrumentālis SPK funkcijā lietots vārdvirknē ar īpašības vārdu vai divdabi, kurš saskaņojas ar atbalsta vārdu. Šāds lietojums liecina par labu instrumentāļa SPK funkcijai:

- (41) *Vēl nupat ļautīni staigāja satuntuļojušies un drūmu vaigu [..] (LVK2018)*
 (42) *Skolā abas ar Lidiju Freimani gāja, tievas, melniem matiem, brūnām acīm, dikti līdzīgas. (LVK2018)*
 (43) *Tad nāk viņas dēls – izmircis, kailu galvu, slapjiem matiem, baskājis. (LVK2018)*

Instrumentālis lietojams arī vārdvirknē ar lokatīvu SPK funkcijā:

- (44) *Pēkšņi atvērās durvis, ienāca kapteinis Sondors. Bez šineļa, vienā frencī, kailu galvu, ar koferi un apaļu cepuru paudeli rokās. (LVK2022)*
 (45) *Malle – zilivioletā zīda minikleitā, zilās zamšādas korpēs, sarkanlāssumainiem matiem, kas piekļaujas kaklam, un ausu līpiņām kā gluda mīkstmalu cepure. (LVK2018)*

Kaut gan SPK funkcijā bieži sastopams tieši bezprieveārda instrumentālis, laikā ierobežotu pazīmi var nosaukt arī instrumentālis ar prieveārdu:

- (46) *Ar baltu kleitu var gulēt stikla kalnā, kur nekas nav jādara. (LVK2018)*
 (47) *Bille nu sēdēja ar jaunu, gludu čību vienā kājā, vecu, nospurušu otrā. (LVK2018)*
 (48) *Ja govīs pārdzītas ar strīpainiem sāniem, tad ganītājām arī diez kā neklājas. (LVK2018)*

Tā kā bezprieveārda instrumentālis SPK funkcijā visbiežāk nosauc ķermeņa daļu, komunikatīvi nozīmīgākais ir lietvārdam pakārtotais apzīmētājs, kas teikumā ir obligāts:

- (49) *Tēvs patiešām bija noraudājies sarkanu seju, gulēja pie galda, atspiedis galvu rokās. (LVK2018)*
 (50) *Neredzīgām un iedubušām acīm pretī nāk Mārtiņš, bāls un noguris. (LVK2018)*
 (51) *[..] tālab fotogrāfijās izskatos kā rokoko eņģelis – resnu vaigu un sārta pakalu. (LVK2018)*
 (52) *Palikusi tukšām rokām, meklēju kādu Ņimas kundzi [..] (LVK2022)*

Ja instrumentālis nosauc pastāvīgu pazīmi, to nereti uzskata par apzīmētāju, kas pakārtots lietvārdam (sk., piem., Beitiņa 2009, 123–124):

- (53) *[..] un vecais Klusa arī bija iznesīgs vīrs, glītu **vaigu**.* (LVK2018)
 (54) *Frīdis jau arī skaists zēns, sprogainiem **matiem**, bet nevienam sētā nepatīk.* (LVK2018)

Tomēr postpozitīvs apzīmētājs vienmēr vairāk aktualizēts nekā parasts apzīmētājs un tāpēc līdzinās SPK (Winkler 1996, 2). Šī iemesla dēļ latviešu valodniecībā savrupināti apzīmētāji uzskatīti par SPK (Freimane 1985, 77; Lokmane 2002). Turklāt piemēros (53)–(54) instrumentāļa veidotās vārdkopas atdalītas ar komatiem (kaut gan pieturzīmes ir fakultatīvas), un tas liecina, ka instrumentālis netiek uztverts kā apzīmētājs, bet gan kā sekundāri predikatīvs komponents.

Secinājumi

Apzīmētāja un SPK funkciju norobežošanā svarīgākā formālā pazīme ir vārdu secība – apzīmētājs parasti atrodas raksturojamā vārda priekšā, turpretim SPK vieta teikumā nav stingri noteikta. Gadījumos, kad īpašības vārds neatrodas raksturojamā lietvārda priekšā, apzīmētāja un SPK funkcijas nošķiršanas kritēriji ir galvenokārt semantiski: jēdzieniskās attiecības starp izteicēja nosaukto darbību un īpašības vārda nosaukto pazīmi. Kā papildkritērijs izmantojams teikuma morfoloģiskais tips – ja teikums ir nomināls, pat teikuma beigās novietots īpašības vārds uzskatāms par apzīmētāju.

Instrumentāļa sintaktisko funkciju nošķiršanas kritēriji ir semantiski: darbības vārdam pakārtots instrumentālis saturiski izriet no verba leksiskās nozīmes un nosauc darbības līdzekli, dalībnieku vai veidu, turpretim SPK funkcijā tas izsaka laikā ierobežotu pazīmi. Instrumentāļa apzīmētāja funkcija ir apšaubāma, jo jebkurš postpozitīvs apzīmētājs nosaukto pazīmi aktualizē vairāk nekā prepozitīvs, tāpēc semantiski tuvāks sekundāri predikatīvam komponentam.

Saīsinājumi

ang.	angļu valoda
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss</i> (2018)
LVK2022	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss</i> (2022)
LR1	<i>Latvijas Radio 1. kanāls</i>
LTV1	<i>Latvijas Televīzijas 1. kanāls</i>
SPK	sekundāri predikatīvs komponents

Avoti

- <https://twitter.com> (mikroblogošanas vietne)
Ievas Māja (nedēļas žurnāls)
Latvijas Radio 1. kanāls (ziņu raidījumi)

Latvijas Televīzijas 1. kanāls (ziņu raidījumi)

Levāne-Petrova, Kristīne, Darģis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>

Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2022. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>

Literatūra

Aarts, Bas et al. 2004. Introduction: The nature of grammatical categories and their representation. *Fuzzy Grammar*. Aarts, Bas et al. (eds.). Oxford: Oxford University Press, 1–28.

Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.

Brown, Keith (ed.). 2005. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier.

Brown, Keith, Miller, Jim (eds.). 2013. *The Cambridge Dictionary of Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139049412>

Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Grīšle, Rasma. 2007. Vai latviešu valodā ir instrumentālis? – Ir gan! Grīšle, Rasma. *Spēkildze. Populārzinātnisku un kultūrvēsturisku rakstu izlase*. II. Rīga: Antava, 148–149.

Holvoet, Axel. 2003. Laisvieji predikatīvai ir jų sintaksiniai ryšiai. *Sintaksinių ryšių tyrimai*. Holvoet, Axel, Judžentis, Artūras (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 67–78.

Holvoet, Axel, Tamulionienė, Aurelija. 2005. Antriniai predikatīvai. *Gramatinių funkcijų tyrimai*. Holvoet, Axel, Mikulskas, Rolandas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 117–137.

Holvūts, Aksels. 2012. *Vispārīgās sintakses pamati*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open. <https://doi.org/10.2478/9783110411317>

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018a. Latvian indeclinable participle in *-am(ies)/-ām(ies)* and raising vs. control constructions. *Verbs, Clauses and Constructions: Functional and Typological Approaches*. Medina, Pilar Guerrero, Alonso, Roberto Torre, Escarza, Raquel Veá (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 275–296.

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018b. Syntactic and pragmatic functions of the Latvian indeclinable participle in *-ot(ies)*. *Valoda: nozīme un forma*. 9, 96–111. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.8>

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>

Kārklīņš, Jūlijs. 1976a. Vārda formas sintaktisko potenču problēma. *Valodniecības un literatūrzinātnes teorijas un prakses jautājumi*. Mieze, Marija (red.). Rīga: Zvaigzne, 54–99.

Kārklīņš, Jūlijs. 1976b. *Vienkāršs teikums sintakses sistēmā, izpētes aspekti, diferenciālās pazīmes: mācību līdzeklis sintaksē*. Liepāja: Viļa Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts.

Logina, Santa. 2014. Rezultatīvi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 5, 97–112. <https://doi.org/10.22364/vnf.5>

Lokmane, Ilze. 2002. Sekundāri predikatīvs komponents kā teikuma loceklis. *Baltu filoloģija*. XI(1), 47–64.

Lokmane, Ilze. 2010. Sintaktisko sakaru būtība un raksturošanas aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 14(1), 162–169.

- Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Matthews, Peter. 2007. *Syntactic Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saulīte, Baiba. 2014. Apzīmētāja, sekundāri predikatīva komponenta un izteicēja robežgadījumi. *Valoda: nozīme un forma*. 5, 135–143. <https://doi.org/10.22364/vnf.5>
- Smiltiece, Gunta. 2013. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 324–369.
- Stiebels, Barbara. 2015. Control. *Syntax – Theory and Analysis*. Vol. 1. Kiss, Tibor, Alexiadou, Artemis (eds.). Berlin / Munich / Boston: De Gruyter Mouton, 412–446. <https://doi.org/10.1515/9783110377408.fm>
- Valdmanis, Jānis. 1989a. Sintakses pamatjautājumi. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 5–12.
- Valdmanis, Jānis. 1989b. Teikums. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 13–107.
- Winkler, Susanne. 1996. *Focus and Secondary Predication*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110815214.fm>
- Seuren, Pieter A. M. 2015. Prestructuralist and structuralist approaches to syntax. *Syntax – Theory and Analysis*. Vol. 1. Kiss, Tibor, Alexiadou, Artemis (eds.). Berlin / Munich / Boston: De Gruyter Mouton, 134–157. <https://doi.org/10.1515/9783110377408.fm>

Summary

The article is devoted to the analysis of borderline cases between two types of syntactic relations – subordination and secondary predication, based on the usage of the nominative and accusative forms of the adjective or its substitute and the instrumental form of the noun. The adjective in the nominative and the noun in the instrumental may be involved in the primary predication as well, however, this aspect is not analysed in detail.

Any word form involved in the relation of secondary predication in Latvian grammatical tradition is called the secondary predicate (*sekundāri predikatīvs komponents*). A subordinated adjective in the nominative or the accusative fulfils the function of an attribute, whereas a noun in the instrumental is subordinated to a verb and has the function of the adverbial of manner. The article seeks both formal and semantic criteria for distinguishing the functions of the aforementioned word forms. One of the formal criteria is word order, namely, an attribute is most often placed in front of the noun, whereas the place of a secondary predicate in the sentence is not strictly determined. An additional criterion is the word class of the predicate, as in a nominal sentence the attributive function is assigned to the adjective or its substitute irrespective of word order. However, the main factor distinguishing subordination and secondary predication is the semantic one. The feature expressed by the attribute is not considered important in the situation of speech, whereas the secondary predicate denotes a feature temporally dependent on the primary predication and thus actualised.

Keywords: subordination; secondary predication; attribute; adverbial of manner; instrumental.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti latviešu valodas tīmekļa tekstos¹

Colloquial variants of demonstrative pronouns in Latvian online texts

Emīlija Mežale

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: emilija.mezale@lu.lv

Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu lietojums ir viena no sarunvalodai raksturīgajām pazīmēm latviešu valodā. Pētījuma mērķis ir šos variantus identificēt un apkopot, kā arī veikt reālajā valodas lietojumā sastopamo piemēru analīzi, vērtējot to izplatību dažādos avotos un lietojuma īpatnības. Pētījuma teorētisko bāzi veido latviešu valodas gramatikas un vārdnīcas, kurās pieminēti un aplūkoti norādāmie vietniekvārdi un to sarunvalodas varianti.

Reālajā valodas lietojumā izmantotie varianti meklēti korpusos „Latviešu valodas emuāru korpus”, „Latviešu valodas tīmekļa korpus” (2006–2007 un 2020–2022) un „Latvijas ziņu portālu raksti”. Kopumā teorētiskajā literatūrā un korpusos atrasti 22 norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti.

Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu analīze veikta kvalitatīvi, izmantojot piemērus, kas ekscerpēti no autora pašas vākuma. Tas sastāv no emuāru tekstiem un komentāriem, ziņu portālu tekstiem un komentāriem, kā arī *Instagram* īsstāstiem. Secināts, ka vairāki reālajā valodas lietojumā pastāvošie varianti nav nostabilizējušies. Darinot jaunus variantus, pastāv tendence kombinēt salikteņus no jau esošiem norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem vai jau esošiem to salikteņiem. Kvalitatīvā analīze parāda, ka norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti lietoti gan negatīvas emocionālās ekspresijas paušanai, gan stilistiskas ekspresijas piešķiršanai bez negatīvas konotācijas.

Atslēgvārdi: norādāmais vietniekvārds; sarunvaloda; tīmekļa valoda; sociālo tīklu valoda; emuāri.

---

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

levads

Viena no latviešu sarunvalodas iezīmēm ir dažādu norādāmo vietniekvārdu variantu lietojums gan teksta stilistiskās, gan emocionālās ekspresijas paspīlgtināšanai. Līdz šim pētījumos par vietniekvārdiem sarunvalodā uzmanība lielākoties pievērsta to lietojumam no morfosintaktiskā un pragmatiskā viedokļa: piem., raksta autore iepriekšējos darbos aplūkojusi norādāmo vietniekvārdu lietojumu artikulam tuvinātā nozīmē (Mežale 2018, 2019), savukārt Daina Nītiņa (2013, 441) un Andra Kalnača (2011b, 37) aprakstījušas norādāmā vietniekvārda lietojumu, runājot par personu.

Lai arī latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās valodas parādības aprakstītas no literārās valodas normu viedokļa, tajās jau izsenis pieminēti arī norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti (sk., piem., Mīlenbahs 1923; Mīlenbahs, Endzelīns 1923; Endzelīns 1951), tāpat tie parādās arī pētījumos (sk. Barbare 2002, 254; Kalme, Smiltnece 1989, 90, 95). Tomēr, kā sagaidāms, šajos darbos minēti tikai atsevišķi varianti, un līdz šim ir trūcis tāda materiāla, kurā būtu lielākā mērā apkopotī un apskatīti latviešu valodā lietotie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti. Tāds apkopojums būtu derīgs tam, lai veicinātu izpratni par vietniekvārdu lietojumu sarunvalodā, ierosinātu tālākus pētījumus, kā arī būtu izmantojams kā reālās valodas materiāls, radot tādus tekstos, kuros nepieciešams atveidot sarunvalodu, kā daiļliteratūrā un tās tulkojumos.

Pētījuma mērķis ir identificēt un apkopot valodas reālajā lietojumā tīmeklī atrodamos norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantus, analizējot to izplatību un lietojumu. Autore arī aplūkojusi, kādi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti ir pieminēti latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās un kāds ir šo variantu vērtējums.

Raksta pirmajā nodaļā aplūkoti latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās pieminētie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti. Otrajā daļā aprakstīti materiāla izpētes rezultāti, vispirms apkopojot korpusu tekstos atrastos norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantus (varianti iegūti, meklējot lemmas ar morfoloģisko papildinformāciju un bez tās) un veidojot to uzskaiti un pēc tam apskatot autores pašas vākumā atrodamos variantus, tos analizējot arī kvalitatīvi.

Lai noskaidrotu, kādi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti sastopami reālajā valodas lietojumā, izmantoti latviešu valodas korpusa teksti un autores pašas vākums. Pētījumā izmantoti korpusi „Interneta agresivitātes indekss” (Barometrs), „Latviešu valodas tīmekļa korpus” 2006–2007 un 2020–2022 (Tīmeklis2007 un Tīmeklis2020), „Latvijas ziņu portālu raksti” (Ziņas), „Karogs” 1940–1995” (Karogs) un „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” (LVK2022), kā arī „Latviešu valodas emuāru korpus” (Emuāri) un „Literatūra un Māksla” (LitMāksla). Izmantojamie korpusi atlasīti, vispirms ierakstot līdzšinējā literatūrā piedāvāto variantu pamatformas (vīriešu dzimtes vienskaitļa formu) latviešu valodas korpusa „Nacionālā korpusu kolekcija” (*korpus.lv*) kopējā meklētājā un sakārtojot rezultātus dilstošā secībā pēc absolūtā biežuma. Izvēlēti tie korpusi, kuros katrs vietniekvārds lietots visbiežāk. Padziļinātai analīzei pētījuma autore izvēlējusies korpusus „Tīmeklis2007”, „Tīmeklis2020”, „Ziņas” un „Emuāri”, jo tie ir morfoloģiski marķēti, kā arī tematiski un no tekstu žanru viedokļa atbilst autores pašas vākumam.

Autores pašas vākums sastāv no emuāru ierakstiem un komentāriem, ziņu portālu rakstiem un to komentāriem, kā arī *Instagram* īsstāstiem (*Instagram stories*), kas savākti laikā no 2019. gada līdz 2022. gadam. Korpusa apjoms ir ap 10 tūkst. vārdlietojumu no katra teksta veida. Izmantoti tikai publiski pieejami teksti, kas pirms apstrādes ir anonimizēti. Vākums veidots no nejauši izvēlētiem rakstītiem tekstiem, ar rakstītiem tekstiem saprotot tādus tekstus, kas jau sākotnēji veidoti rakstos, tādējādi, piem., *Instagram* īsstāstu subtitri netiek analizēti. Savāktie teksti ir manuāli caurskatīti, lai tajos atrastu norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantus, meklējot gan tādus, kas minēti teorētiskajā literatūrā, gan iespējamus jaundarinājumus. Norādāmie vietniekvārdi salīdzināti ar citos avotos atrastajiem, lai identificētu potenciāli jaunus variantus. Ekscerpētie piemēri ir analizēti kvalitatīvi, izmantojot aprakstošo metodi: aplūkoti lietotie rakstības varianti, kā arī dažādu vietniekvārdu variantu ietekme uz teksta stilu un ekspresiju. Tā kā autore pašas vākumā atrasti tikai daži no pētījumā identificētajiem norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem un ievērojamas svārstības starp žanriem nav novērotas, autore vākumā atrodami vietniekvārdi atsevišķā tabulā nav apkopoti.

Kvantitatīva analīze pētījumā nav veikta un statistika nav veidota, taču dažviet, kur nepieciešams, autore piemin arī atrasto piemēru daudzumu vai dažādu norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu daudzuma attiecību.

Rakstā citētajos piemēros saglabāta oriģinālā rakstība, ieskaitot interpunkcijas un ortogrāfijas nepilnības, kā teikuma beigu pieturzīmju vai lielo sākumburtu trūkums.

1. Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti latviešu gramatikas aprakstos

Norādāmo vietniekvārdu funkcija ir norādīt uz priekšmetiem, būtnēm vai to pazīmēm (sk. Kalme, Smiltnece 1989, 90). Tie tiek lietoti gan telpisku, gan temporālu opozīciju un attiecsmju raksturošanai (Bhat 2004, 153; Nītiņa 2013, 439). Latviešu valodā var runāt par trim norādāmajiem vietniekvārdiem: *šis, šī, tas, tā* un *viņš, viņa*, no kuriem pēdējais mūsdienu valodā kā norādāmais vietniekvārds lielākoties parādās tikai daiļliteratūrā (Kalnača, Lokmane 2021, 199). Līdztekus šiem variantiem pastāv arī varianti, kas lietoti sarunvalodā un izloksnēs, kā saliktenis *šitas, šitais, šitā* (Endzelīns 1951, 536; Nītiņa 2013, 439) un *šītis > šytys, štas, šitanais* u. c. (Endzelīns 1951, 536).

Lai identificētu pētāmos vietniekvārdus, raksta autore vispirms pārskatīja latviešu valodas gramatikās, vārdnīcās un gramatikas pētījumos atrodamos vietniekvārdu sarunvalodas variantus, kas apkopoti 1. tabulā. Tie izmantoti, meklējot arī piemērus korpusos un autore pašas vākumā.

Trīs no variantiem, *šitas, šitā, šitais, šitā* un *šitāds, šitāda* parādās lielākajā daļā avotu: *šitas* atrodams visos aplūkotajos avotos, izņemot „Latviešu valodas slenga vārdnīcu” (Bušs, Ernstsone 2006) un Valerijas Bērziņas-Baltiņas (1994) sastādīto „Latviešu valodas gramatiku”, savukārt *šitais* un *šitāds* attiecīgi astoņos un septiņos no divpadsmit avotiem. Vietniekvārdi *šamais, šamējais* un *šitentais* apskatītajos avotos sāk parādīties 21. gs. sākumā: pirmais avots, kurā pieminēti vietniekvārdi *šamais* un *šitentais*, ir „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca” (Grīnberga et al. 2002, 417), savukārt

	Mīlenbaha 1923	Endzelīns, Mīlenbaha 1923	Endzelīns 1951	Ceplītis 1991	Bērziņa-Baltīņa 1994	Holst 2001	Kalme, Smiltiņiece 2001	Grīnberga et al. 2002	Bušs, Ernstsone 2006	Kalnača 2011a	Kalnača 2013	Nītiņa 2013, Vulāne 2013	Kalnača, Lokmane 2021
šitas (šitā, šitie, šitās)	×	×	×	×		×	×	×		×	×	×	×
šitāds (šitāda, šitādi, šitādas)		×	×	×			×			×	×	×	×
šitais (šitā, šitie, šitās)	×		×	×	×			×			×	×	×
šamais (šamā, šamie, šamās)					×			×	×	×	×		×
šamējais (šamējā, šamējie, šamējās)								×			×	×	×
šams (šama, šami, šamas)	×										×		×
šitentais (šitentā, šitentie, šitentās)								×	×				
šitenais (šitenā, šitenajie, šitenās)	×		×					×					
šitanais (šitanā, šitanie, šitanās)	×		×										

1. tabula. Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti teorētiskajā literatūrā

šamējais pirmo reizi minēts „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” (Bušs, Ernstsone 2006, 459). Vietniekvārds *šitentais* pieminēts tikai divos avotos – „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā” (Grīnberga et al. 2002, 417) un „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” (Bušs, Ernstsone 2006, 469) – un ne agrākos, ne vēlākos avotos nav atrodams. Vietniekvārds *šitenais* no jaunākajiem avotiem pieminēts tikai „Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā” (Grīnberga et al. 2002, 417). Vēl tas atrodams vien Kārļa Mīlenbaha (1923, 19) „Latviešu valodas vārdnīcā” 4. sējumā un Jāņa Endzelīna (1951, 536) „Latviešu valodas gramatikā” kā reģionāls variants. Arī *šams* parādās K. Mīlenbaha (1923, 19) „Latviešu valodas vārdnīcā”, lai gan tikai datīva locījumā *šam*, savukārt jaunākajā literatūrā tas pieminēts divos avotos: Andras Kalnačas (2013, 71) sarakstītajā nodaļā „Morfoloģija” no enciklopēdiskās grāmatas „Latviešu valoda” un A. Kalnačas un Ilzes Lokmanes (2021, 203) latviešu valodas gramatikā „Latvian Grammar”. Vietniekvārds *šitanais* savukārt atrodams vien 20. gs. pirmās puses avotos, proti, K. Mīlenbaha (1923, 19) „Latviešu valodas vārdnīcā” un J. Endzelīna (1951, 536) „Latviešu valodas gramatikā”, kuros minēts kā reģionāls variants.

Kā sagaidāms, norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība šajos materiālos ir maza, jo tajos lielākoties aprakstīta latviešu literārā valoda, sarunvalodas parādības pieminot kā kaut ko, kas atrodas ārpus normas un ir nevēlams. Vērā ņemama norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība skatāma vien tādos mūsdienu pētījumos kā A. Kalnačas (2013, 71) nodaļā par latviešu valodas morfoloģiju un A. Kalnačas un I. Lokmanes (2021, 203) monogrāfijā „Latvian Grammar”, kurās parādās visi 1. tabulā minētie varianti, izņemot *šitenais*, *šitentais* un *šitanais*.

Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti aplūkotajās gramatikās un vārdnīcās tiek apzīmēti un vērtēti dažādi: lielākoties tie ietver preskriptīvas norādes no literārās valodas lietojuma skatupunkta. Vārdnīcās lietoti tādi apzīmējumi kā *sar.* (sarunvaloda) par *šitas, šitais, šitenais, šitentas* (Grīnberga et al. 2002, 417) un *vulg.* (vulgārisms) par *šamais* (Grīnberga et al. 2002, 417). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā (Mīlenbahs 1923, 71) vietniekvārdi *šitas* un *šitāds* raksturoti kā formas „ar mazliet vulgāru nokrāsu”, kas tiek lietotas tautas valodā un nav ieteicamas augstākā stilā. Arī V. Bērziņa-Baltiņa (1994, 93) min, ka „saliktenim *šitas* piemīt vulgāra nokrāsa”. Citā darbā J. Endzelīns un K. Mīlenbahs (1993, 99) snieguši ne tikai vērtējumu (nevēlams, vulgārs, ar nievājamo nokrāsu), bet raksturojuši arī konkrētu situāciju, kurā vietniekvārds *šitais* tiek lietots: „ar jo lielu sparū” norādot uz tādiem priekšmetiem, kas atrodas tuvumā. Arī tas vienlaikus atzīstams par sarunvalodas kontekstos piemērotu. Vēlākos tekstos norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti vērtēti kā tādi, kuru „funkcijas normētajā valodā ir ierobežotas” (Vulāne 2013, 276) un kas tiek lietoti sarunvalodā, plašsaziņas līdzekļos, sociālajos tīklos un daiļliteratūrā (Nītiņa 2013, 439, Kalnača, Lokmane 2021, 203). Tāpat minēts, ka tie ir nestandarta (Kalnača, Lokmane 2021, 203) varianti un „ikdienas runas veidojumi” (Nītiņa 2013, 431).

Tā kā aplūkoti darbi lielākoties ir preskriptīvi un apskata valodas parādības no literāro normu viedokļa, nav pārsteidzoši, ka tajos norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība ir ierobežota un tie vērtēti kā neiederīgi literārajā valodā. Pētījuma autori interesē apzināt, cik lielā mērā reālajā valodas lietojumā atrodami norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti sakrīt ar normētās valodas aprakstos minētajiem un cik tajā fiksējami jauni varianti.

2. Rezultāti

Norādāmo vietniekvārdu pamatformu absolūtā biežuma pārskats skatāms 2. tabulā. Ar tonējumu izcelti tie pieci korpusi, kuros katrs no vietniekvārdiem lietots visbiežāk. Pārējās vērtības tabulā ierakstītas, lai parādītu pilnīgu ainu par visiem tajā iekļautajiem korpusiem. Ja kāds no vietniekvārdiem nav atrasts visos tabulā apkopotajos korpusos, šūnas atstātas tukšas (sk. 2. tabulu).

Visvairāk pieminējumu atrodams korpusā „Barometrs”. Vērā ņemams skaits atrodams arī korpusos „Tīmeklis2007” un „Tīmeklis2020”. Tam seko korpusi „Ziņas”, „Karogs” un „LVK2022”. Visai neliels pieminējumu skaits atrodams korpusos „Emuāri” un „LitMāksla”.

Lai meklētu piemērus katrā no korpusiem, vaicājumā izmantotas lemmas šit.* un šam.*. Katra no tām meklēta gan ar morfoloģisko pazīmju kopu (tag="pd....."), lai identificētu vienības, kas korpusā marķētas kā norādāmie vietniekvārdi, gan bez morfoloģisko pazīmju kopas, lai identificētu variantus, kas nav marķēti kā norādāmie vietniekvārdi. Rezultāti ir caurskatīti manuāli, lai atmestu tādus vārdus, kas neatbilst kritērijiem, proti, kas nav uzskatāmi par norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem. Tādējādi analizē nav iekļauta daļa vārdu, kas parādās rezultātos, meklējot lemmu bez morfoloģiskās papildinformācijas: *šitake* un tā rakstības varianti (piem., *šitakē*,

	šitas	šitāds	šamais	šitais	šams	šamējais	šitenais	šitentais	šitanais
Barometrs	26369	5833	5315	26275	1015	2694	22	6	5
Tīmeklis2020	9921	3094	420	2367	1218	192	1	4	
Tīmeklis2007	775	744	124	2772	358	40		1	
Ziņas	316	409	17	1498	77	9			
Karogs	315	794	5	1477	22	4	3	1	
LVK2022	227	296	7	879	39	9	1		
Emuāri	111	108	14	448	58	8			
LitMāksla	80	296	4	468	36	1	1	1	1

2. tabula. Norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu absolūtais biežums latviešu valodas korpusos

šitaki, šitakī u. c.), *šitcu* [šicū] dažādos rakstības variantos, apstākļa vārdu sarunvalodas varianti (piem., *šitāten, šite, šitein, šiten, šitentā, šitente, šitik, šitad, šitāpat, šitepat, šitur, šiteitan* u. c.), tādi lietvārdi kā *šitejiene*, angļu valodas vārda *shit* ‘sūds’ atveidojumi un dažādi atvasinājumi latviešu valodas sistēmai pielāgotā rakstībā (piem., *šitainais, šits* (dažos gadījumos gan arī vietniekvārda *šitas, šitais* variants), *šit, šita, šits, šiti, šit’s, šitu, šitus* u. c.), kā arī izlokšņu varianti, ko autore temata ierobežojuma dēļ sīkāk neapskata (*šitī, šitu, šitū, šityš, šituos, šituo, šitaidam, šitād, šitaj, šitoda* u. c.).

Atmesti arī okazionāli defissavienojumi un salikteņi, kuru pirmā komponente ir vietniekvārdi *šitas, šitā* un *šitāds, šitāda* (piem., *šitā-kosmoss, šitaa-iedomaajies, šitādas-čūskas, šitādu-svēta, šitas-vidēji, šito-rju, šito-tev-nebūs-nolikt-nost-kamēr-neizlasīsi, šitievisi, šitoesbeidzotgriburedzēt, šitoskretīnus, šitādsrīts, šitamildzīgu, šitāgala, šitādlaikā* u. c.), kā arī salikteņi un citi atvasinājumi ar angļu valodas vārda *shit* ‘sūds’ atveidojumu kā pirmo komponenti (piem., *šitburgers, šitkoris, šitkoriņš, šitmeikers, šitšovs, šitoistu* u. c.). Manuāli izgūtie piemēri ir kategorizēti pēc vietniekvārdu pamatformām, lai izveidotu pārskatu par analizētajā materiālā lietotajiem norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem. Tie apkopoti 3. tabulā.

2.1. Latviešu valodas korpusi

Korpusā „Tīmeklis2007”, meklējot lemmu *šit.** ar morfoloģisko pazīmju kopu (vai-cājums [lemma="šit.*"&tag="pd...."]), atrodami gramatikas aprakstos un pētījumos visbiežāk pieminētie vietniekvārdu sarunvalodas varianti: *šitais, šitas, šitā, šitie, šitās*:

- (1) *Visvairāk atmiņā iecirtās šitais aparāts* (Tīmeklis2007)
- (2) *Lai nu paliek šitās lietas* (Tīmeklis2007)
- (3) *Tad vēl šitanī turnīrā palikām bez diviem vadošajiem spēlētājiem [...]* (Tīmeklis2007)

Līdz ar minētajiem vietniekvārdu variantiem atrodams arī norādāmais vietniekvārds *šitāds*, *šitāda* nominatīva un akuzatīva locījumā – citos locījumos tas, meklējot pēc minētajiem kritērijiem, neparādās:

- (4) NOM
 a. *Ai, nu šitāda lieliska diena* (Tīmeklis2007)
 b. *Skatījos, protams, klātienē un šitāds gandarījums sen nebija bijis* (Tīmeklis2007)
- (5) ACC
Kāds liels prieks redzēt šitādu skaistu un smaidīgu punčuku [smejošs smaidiņš] (Tīmeklis2007)

Meklējot lemmu *šit.** bez morfoloģisko pazīmju kopas, iegūts plašāks klāsts norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu, tostarp salikteņu un ar vārddarināšanas paņēmieniem atvasinātu vietniekvārdu. Daļa to skatāmas piemēros (6)–(10): *šitamo* (sal. pamatforma *šitamais*), *šitada* [*šitāda*], *šitentas*, *šitoten* (sal. pamatforma *šitaste* / *šitaiste* un akuz. locījums *šitote*), *šitenajie* (sal. *šitenie*).

- (6) *Pēdējā laikā sākušās dažādas problēmiņas ar šitamo sviestiņu* (Tīmeklis2007)
 (7) *Šitada laikā ir pats labums* (Tīmeklis2007)
 (8) *Es jau ilgi gaidīju, kad šitentas parādīsies [..]* (Tīmeklis2007)
 (9) *vai kāds ir kaut ko zinošs par šitoten* (Tīmeklis2007)
 (10) *Ja jau kreisos neatbalsta, labējie tie arī nav, centristi būs šitenajie* (Tīmeklis2007)

Virkne iegūto variantu neparādās teorētiskajā literatūrā, kā *šitaste*, *šitamais*, *šitamējais*, *šitentais*, *šitentaste*:

- (11) *Šitaiste nu tiešām ir vienc gaužam stilīgs agregāc* (Tīmeklis2007)
 (12) *Vīņiem šitamais pasākums izdevās tikai ar trešo piegājienu* (Tīmeklis2007)
 (13) *Un vispār šitamējie visticamākais uz Mustangu pusi ir [..]* (Tīmeklis2007)

Atrodami arī teorētiskajā literatūrā visbiežāk minēto norādāmo vietniekvārdu *šitas*, *šitā* un *šitais*, *šitā* rakstības varianti – gan ortogrāfiski kļūdaini (sk. piemērus (15)–(17)), gan tādi, kas no literārās valodas viedokļa vērtējami kā ortogrāfijas normām neatbilstoši, bet ir tipiski sastopami interneta saziņā (sk. piemēru (14), kurā burtu *ā* aizstāj dubults *aa*):

- (14) *Arii pieeja šitaas ausis ir labaakas, jo vinjas ir taadas daargaakas nav patiesa* (Tīmeklis2007)
 (15) *Šitaijs jau pat bez tekstūrām ir labais* (Tīmeklis2007)
 (16) *Tādu kaifu vēl dzīvē neesmu ķēris, šitāis kačons, ārprāts [..]* (Tīmeklis2007)
 (17) *Reali besī šittie varianti no MAXIMA tūninga* (Tīmeklis2007)

Meklējot korpusā „Tīmeklis2007” lemmu *šam.** ar morfoloģisko pazīmju kopu (vaicājums [lemma="šam.*"&tag="pd...."]), atrasts tikai viens rezultāts:

- (18) *Mēs sadzirdēsim, kā šamais bezd* (Tīmeklis2007)

Meklējot lemmu šam.* bez morfoloģisko pazīmju kopas, atrodams vairāk rezultātu (kopumā 652 lietojumi), taču lielākā daļa no tiem ir atmetami vārdi, piem., *šampanietis*, *šampinjons* vai *šampūns* dažādos locījumos un rakstības variantos. Tomēr atrodams arī norādāmā vietniekvārda lietojums:

(19) *šami bez problēmām teica uztaisīsim* (Tīmeklis2007)

Kopumā no visiem aplūkotajās gramatikās un vārdnīcās minētajiem variantiem vienīgais, kurš nav sastopams korpusā „Tīmeklis2007”, ir *šitanais*. Toties ir varianti, kas parādās korpusā, taču nav minēti aplūkotajā literatūrā: *šitaste / šitaiste, šitamais (šitamās, šitamie), šitamējie, šitentais, šitentaste, šamējs*. Gramatikās un vārdnīcās nepieminēto vietniekvārdu variantu pieminējumu daudzums korpusā svārstās robežās no 1 līdz 10, tāpēc nevar apgalvot, ka tie būtu valodas lietojumā nostabilizējušies varianti, kā, piem., *šitas* un *šitais*, drīzāk tiem piemīt situatīva vai okazonāla daba, rakstītājam kombinējot dažādu norādāmo vietniekvārdu un apstākļa vārdu sarunvalodas variantus (piem., *šis + tas > šitamais, šis + tas + te > šitaste, šeit + tas + te > šitentaste*) un variējot to formas un locījumus (*tas > tais > tamais*).

Arī korpusā „Tīmeklis2020”, meklējot lemmu šit.* ar morfoloģisko pazīmju kopu, atrodami gramatikās un vārdnīcās pieminētie vietniekvārdi – *šitais, šitas, šitā, šitie, šitās, šitāds, šitāda, šitādi, šitādas* – un to locījumi. Tāpat kā korpusā „Tīmeklis2007”, vietniekvārds *šitāds, šitāda* ir morfoloģiski marķēts vienīgi nominatīva vai akuzatīva locījumā:

(20) *Būtu tiešām baigi forša šitāda iespēja!* (Tīmeklis2020)

(21) *Iesaku paskatīties, šitāds sviests vēl nebija redzēts.* (Tīmeklis2020)

(22) *Smieklīgi un skumji par šitādu aprobežotību...* (Tīmeklis2020)

Atšķirībā no korpusa „Tīmeklis2007” kā norādāmais vietniekvārds morfoloģiski ir marķēts arī vietniekvārda *šāds* sarunvalodas variants *šitentāds* un vietniekvārdu *šis* un *tas* saliktenis *šitentās*, gan tikai akuzatīva locījumā:

(23) *šitento jau rakstu no sava jaunā smukā baltā ābolīša...* (Tīmeklis2020)

(24) *Pirms moču ierašanās pa asfaltēto laukumu tika dzenāts arī šitentāds braucamais* (Tīmeklis2020)

Meklējot lemmu šit.* bez morfoloģisko pazīmju kopas, kuplā skaitā atrodami tādi iepriekš minēto sarunvalodas vietniekvārdu rakstības varianti, kas nav morfoloģiski marķēti kā norādāmie vietniekvārdi: dažādi *šitas, šitais, šitā* rakstības varianti, tostarp tādi, kas ir bieži sastopami interneta saziņā (piem., *šita, šitaa, šitaaa, šitaj, šittā, šitto*), kā arī *šitāds, šitāda* rakstības varianti (piem., *šitaadaam, šitāc, šitādā, šitādiem, šITā-DIEM, šittādu, šitātā*).

Pētījuma autore identificējusi arī tādus norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantus, kas, meklējot lemmu kopā ar morfoloģisko pazīmju kopu, neparādās vispār, bet atrodami, tikai meklējot lemmu bez morfoloģisko pazīmju kopas, kā *šitādste, šitamais, šitaste, šitējs / šitējais, šitentāds, šitentās, šitenais*:

(25) *man dzīve nedod to un šito un vēl šitējo arī* (Tīmeklis2020)

(26) *banda man patīk, bet nu šitādste idētājs no cilvēka...* (Tīmeklis2020)

Meklējot lemmu šam.* ar morfoloģisko pazīmju kopu, atrodami divi rezultāti, abi ar vietniekvārdu *šamais*:

- (27) *atkarībā no tā kā šamais būtu lidojis vēl arī citur Latvijā* (Tīmeklis2020)
 (28) *ne reizi nekas nav noticis, dēļ kā šamais būtu bijis vajadzīgs* (Tīmeklis2020)

Meklējot to pašu lemmu bez morfoloģisko pazīmju kopas, parādās mazliet vairāk variantu, proti, *šams*, *šamējais*, *šamējs*:

- (29) *Jācer, ka šamējais neizdomās karoti nolikt pirmais* (Tīmeklis2020)
 (30) *saprastu ja šams būtu nobarojies, bet nav, sportiska forma* (Tīmeklis2020)
 (31) *bet šamējs strādā pēc sava modeļa instrukcijas* (Tīmeklis2020)

Kopumā korpusā „Tīmeklis2020” atrodami visi aplūkotajās vārdnīcās un gramatikās pieminētie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti, turklāt lielākā daļa variantu sakrīt ar korpusā „Tīmeklis2007” atrodamajiem. Korpusā „Tīmeklis2020” parādās arī divi jauni varianti: *šitādste*, *šitādate* un *šitējs*, *šitēja*. Divi no korpusā „Tīmeklis2007” lietotajiem variantiem savukārt korpusā „Tīmeklis2020” vairs neparādās, proti, *šitamējs* un *šitentaste*.

Korpusā „Ziņas”, meklējot lemmu šit.* ar morfoloģisko pazīmju kopu, līdztekus iepriekšējos korpusos atrodamajiem vietniekvārdiem var atrast vietniekvārdu *šitāds*, *šitāda* arī citos locījumos, ne tikai nominatīvā un akuzatīvā:

- (32) *Nekādu atbalstu šitādiem uz mūsu rēķina!* (Ziņas)
 (33) *Šitādā drausmīgā birokrātijā kāpjām iekšā.* (Ziņas)
 (34) *Šitādu gadījumu iepriekš neatminos* (Ziņas)

Tāpat kā korpusā „Tīmeklis2020” atrodams piemērs ar vietniekvārdu *šitentās* akuzatīva locījumā:

- (35) *Ka nāks deviņi debesu pērkonī pār šitento izrijēju!* (Ziņas)

Meklējot lemmu šit.* bez morfoloģisko pazīmju kopas, atrodami daži tādi vietniekvārdu sarunvalodas varianti, kuri rezultātos ar morfoloģisko pazīmju kopu neparādās, taču to daudzums un dažādība ir mazāka, salīdzinot ar iepriekš apskatītajiem korpusiem. Pieminēti vien tādi vietniekvārdi kā *ŠITA [šitā]*, *šitadu [šitādu]*, *šitentā*, *šitentāda*, *šitentāds* un *šitaste* (akuzatīva locījumā):

- (36) *„Tīpa, es esmu šitentāda noslēpumaina”.* (Ziņas)
 (37) *šitadu juru...* (Ziņas)
 (38) *vot, vot, vot, viņiem vajag iebāzt šitote?! (Ziņas)*

Lemmai šam.* ar morfoloģisko pazīmju kopu korpusā „Ziņas” nav neviena rezultāta, savukārt šī pati lemma bez morfoloģiskās papildinformācijas sniedz vairākus variantus: *šams*, *šamais*, *šamējais*, *šamējā*, *šamējs* un arī *šamējies* (šī alternatīvā nominatīva forma vietniekvārdam *šamējais* nav sastopama nevienā citā aplūkotajā korpusā):

- (39) *Tā nu šamējies sēž cietumā, bet mani izvazā dēļ izīrētas mašīnas pa visu Latviju.* (Ziņas)

Kopumā pēc korpusā „Ziņas” atrodamajiem piemēriem var spriest, ka tajā atrodamie teksti nav tik ļoti tuvināti sarunvalodai kā „Tīmeklis2007” un „Tīmeklis2020” korpusu teksti. Tajā ir mazāka norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība, tomēr atrodams viens tāds vietniekvārds, kas nav pieminēts citos korpusos, proti, *šamējies*.

Korpusā „Emuāri”, meklējot lemmas šit.* un šam.* ar morfoloģisko pazīmju kopu un bez tās, parādās līdzīgi rezultāti kā citos iepriekš aplūkotajos korpusos. Atrodami tādi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti kā *šitas, šitā, šitais, šitāds, šitāda* un *šitāds, šitāda, šitentas, šitentāda*. Vienīgais korpusā „Emuāri” atrastais variants, kurš nav pieminēts ne teorētiskajā literatūrā, ne citos aplūkotajos korpusos, ir *šitentetāds*:

(40) *Pirmo, patiešām pirmo reizi man paveicies šitentetādā pasākumā!* (Emuāri)

(41) *Fotosesija bez šitentetādām izdarībām ir neiespējama...* (Emuāri)

Šis vietniekvārds ilustrē autorei novēroto parādību, ka latviešu valodā norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem ir tendence pagarināties, valodas lietotājiem dažādās kombinācijās savienojot vietniekvārdus un apstākļa vārdus. Šajā gadījumā saliktenī savienoti apstākļa vārdi *šiten* (*šeit* sarunvalodas variants), *te* un norādāmais vietniekvārds *tāds*. Šis vietniekvārds korpusā lietots kopumā trīs reizes, katru no tām savā locījumā, līdz ar to, lai arī nav pilnībā okazionāls, nav uzskatāms par emuāru valodā un jo vairāk par sarunvalodā nostabilizējušos variantu.

Līdztekus vietniekvārdiem, kas atrodami pēc lemmām šit.* un šam.*, autore korpusos meklējusi arī iespējamus vietniekvārdu sarunvalodas variantus ar celmu *tam-*. No aplūkotajām gramatikām un vārdnīcām tāds variants atrasts vienīgi K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcās (Mīlenbahs 1923, 128) šķirkļī *tamā*, kas skaidrots kā norādāmā vietniekvārda *tas*, *tā* lokatīva locījums, nevis iespējams vietniekvārda *tā* sarunvalodas variants, un tādēļ nav iekļauts gramatiku un vārdnīcu apskatā raksta 1. daļā un 1. tabulā. Tomēr, meklējot lemmu *tam.**, tādi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti kā *tamais, tamējs, tamējais*, lai arī nelielā skaitā, ir sastopami visos aplūkotajos korpusos.

Korpusā „Tīmeklis2007” *tamā* gandrīz visos gadījumos ir norādāmais vietniekvārds *tas* lokatīvā, kas atbilst K. Mīlenbaha un J. Endzelīna vārdnīcā aprakstītajam:

(42) *Tā tv.lv redaktore izklausījās tikpat neprofesionāla tamā, ko dara, kā šī saita izstrādes kvalitāte* (Tīmeklis2007)

Šajā formā tas bieži (32 no 52 gadījumiem) sastopams arī izlokšņu tekstos:

(43) *Bet tamā pīsadaleja arī pīauguši veirīši* (Tīmeklis2007)

Korpusā „Tīmeklis2007” līdztekus formai *tamā* atrodamas arī citas vietniekvārdu *tamais, tamējs, tamējais* gramatiskās formas:

(44) *Vai tamajā vecajā vietā autiņu atstāj vai arī esi atradis jaunus laukus* (Tīmeklis2007)

(45) *kad tu liec tamos forumos, pasaki, lai cilveeki balso par katru= kaartu atsevishkji* (Tīmeklis2007)

(46) *Skjiet Linux nemaz tameejos eth failus iesks dev nemaz nevajagtam* (Tīmeklis2007)

Vienā gadījumā *tamais* apzināti lietots kā pretstats vietniekvārdam *šamais*:

- (47) *maybe shamais ir kautkaac **tamaa** riimeikz* (Tīmeklis2007)

Arī korpusā „Tīmeklis2020” *tamā* lielākoties ir norādāmā vietniekvārda *tas* lokatīva forma:

- (48) *Ir **tamaa** Anglijaa arii latviski pasaakumi* (Tīmeklis2020)

Vienā gadījumā tomēr *tamā* visdrīzāk uzskatāms par vietniekvārda *tā* variantu nominatīvā (sal. *tā nav transportēšanas vaina*):

- (49) *Ja sunim nepatīk izstādes – **tamā** gandrīz nav transportēšanas vaina* (Tīmeklis2020)

Lai arī kopumā korpusā „Tīmeklis2020”, meklējot norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantus pēc lemmas *tam.**, to variācijas ir nelielas, sastopami arī dažī citi varianti un formas, ne tikai *tamā*:

- (50) *jāsauc jaunatne **tamās** galvaspilsētas kāpostus grauzt* (Tīmeklis2020)

- (51) *ne jau kuram katram **tamejie** dos savus istos nummurus* (Tīmeklis2020)

Korpusā „Ziņas” sastopami divi gadījumi, kuros lietotas kādas no vietniekvārdu *tamais*, *tamā* un *tamējais* formām:

- (52) *Citi no **tamējiem** jau izklīduši vai apmiruši* (Ziņas)

- (53) ***tamās** vietas līdz krastam* (Ziņas)

Korpusā „Emuāri” atrodams tikai viens piemērs ar *tamējā* kā norādāmā vietniekvārda sarunvalodas variants:

- (54) *skaidrā angļu valodā rakstīts, ka **tamējā** alejā vāveres un putnus barot ir stingri noliegts* (Emuāri)

Kā redzams, norādāmie vietniekvārdi ar celmu *tam-* korpusos lietoti reti un to dažādība ir neliela, taču nav noliedzams, ka šādi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti pastāv.

Visi korpusos atrastie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti apkopoti 3. tabulā. Ar tonējumu izcelti tie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti, kas atrodami arī aplūkotajās gramatikās un vārdnīcās.

Tabulā minētas norādāmo vietniekvārdu nominatīva formas vīriešu un sieviešu dzimtes vienskaitlī un daudzskaitlī. Tās norādītas arī tad, ja korpusa tekstos nav pieminētas, ja vien ir nosakāmas. Vietniekvārdiem *šitamējs* / *šitamējais*, *šitaste* / *šitaiste*, *šitējs* / *šitējais* un *tamējs* / *tamējais* nav atsevišķi izdalītas noteiktās un nenoteiktās formas, kā, piem., vietniekvārdiem *šitas*, *šitais*, jo korpusos tie parādās vien locījumos vai sieviešu dzimtes nominatīvā, vai arī atrodami tikai atsevišķi lietojumi vīriešu dzimtes nominatīvā (piem., *šitamējie* vīriešu dzimtes nominatīvā parādās vienreiz, sk. piemēru (14)), līdz ar to nav iespējams noteikt, kura nominatīva forma citos gadījumos ir īstā.

Pētījumā nav veikta kvantitatīvā analīze, lai iegūtu statistikas datus par katra norādāmā vietniekvārda sarunvalodas varianta lietojumu, taču arī tādi varianti, kas parādās

	Tīmeklis2007	Tīmeklis2020	Ziņas	Emuāri
šitas (šitā, šitie, šitās)	×	×	×	×
šitāds (šitāda, šitādi, šitādas)	×	×	×	×
šamais (šamā, šamie, šamās)	×	×	×	×
šitais (šitā, šitie, šitās)	×	×	×	×
šams (šama, šami, šamas)	×	×	×	×
šamējais (šamējā, šamējie, šamējās)	×	×	×	×
šamējs (šamējā, šamējie, šamējās)	×	×	×	×
šitentāds (šitentāda, šitentādi, šitentādas)	×	×	×	×
šitentās (šitentā, šientie, šitentās)	×	×	×	×
tamējs / tamējais (tamējā, tamējie, tamējās)	×	×	×	×
šitaste / šitaiste (šitāte, šitiete, šitāste)	×	×	×	
šitentais (šitentā, šientie, šitentās)	×	×	×	
tamais (tamā, tamie, tamās)	×	×	×	
šitamais (šitamā, šitāmie, šitamās)	×	×		
šitenais (šitenā, šientie / šientie, šitenās)	×	×		
šitamējs / šitamējais (šitamējā, šitamējie, šitamējās)	×			
šitentaste (šitentāte, šientiete, šitentāste)	×			
šitādste (šitādate, šitādite, šitādaste)		×		
šitējs / šitējais (šitēja/-ā, šitēji/-ie, šitējas/-ās)		×		
šamējies (šamējā, šamējie, šamējās)			×	
šitentetāds (šitentetāda, šitentetādi, šitentetādas)				×
šitanais (šitanā, šitanie, šitanās)				

3. tabula. Pētījumā identificētie norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti un to sastopamība korpusu tekstos

visos korpusos, kā *tamējs / tamējais*, vai lielākajā daļā korpusu, kā *šitaste / šitaiste*, var tikt uzskatīti par margināliem variantiem, kas lietoti, piem., ekspresivitātes dēļ, jo atrodami tikai atsevišķi lietojuma gadījumi (1–10), turklāt ne pamatformā.

Kā redzams 3. tabulā, aptuveni puse jeb 10 no 22 norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem sastopami visos aplūkojamajos korpusos. No tiem savukārt lielākā daļa jeb 7 no 10 variantiem pieminēti arī pētījumā analizētajās gramatikās un vārdnīcās. Variants *šitenais* atrodams tikai korpusos „Tīmeklis2007” un „Tīmeklis2020”, savukārt variants *šitanais*, kas pieminēts tikai vienā no aplūkotajām gramatikām un vārdnīcām (sk. 1. tabulu), analizētajos korpusos neparādās vispār.

Aptuveni trešā daļa jeb 7 no 22 norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem atrodami tikai vienā korpusā. No tiem trīs varianti sastopami korpusā „Tīmeklis2020”,

divi – korpusā „Tīmeklis2007” un pa vienam variantam korpusos „Ziņas” un „Emuāri”.

Kopumā vislielākā norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība novērojama korpusos „Tīmeklis2020” (18 variantu) un „Tīmeklis2007” (17 variantu). To var skaidrot gan ar tīmekļa tekstu, kā komentāru, tuvinātību sarunvalodas paveidam, gan ar tiem raksturīgo emocionālo un stilistisko ekspresiju. Korpusā „Ziņas” lietots 14 dažādu variantu, savukārt korpusā „Emuārs” dažādība ir vismazākā, vien 11 variantu (plašāk par sarunvalodas elementiem plašsaziņas tekstos un tīmeklī sk., piem., Lokmane 2009; Kalnača 2011a; Liepa 2011).

2.2. Autores vākums

Pētījuma autores vākumā norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti sastopami visai reti, lai arī tādi teksta veidi kā, piem., *Instagram* īsstāsti, ir tuvināti sarunvalodas izteiksmei. Tā kā atrasto piemēru daudzums ir neliels un arī variāciju ir maz, autore tālāk apskata visus tekstu žanus kopā, iezīmējot iespējamās atšķirības. Vairākos gadījumos atrodami apstākļa vārdu sarunvalodas varianti, kas šajā pētījumā netiek sīkāk aplūkoti. Emuāros tie atrodami vienas autores tekstos, kas, iespējams, skaidrojams gan ar to, ka šī autore cenšas arī rakstītajos tekstos saglabāt savu runas manieri:

- (55) *Nekad nepieejam šiem jautājumiem ar agresiju vai pieprasīšanu mūs tā vai šitā atbalstīt, jo tad nekas labi nebeigsies.* (seekthesimple.com)
- (56) *Šitā ir sanācis ātri vien saprast, kuras lietas ir bijušas nesalabotas slinkuma vai aizņemtības pēc un kuras patiesībā ir mīļas.* (seekthesimple.com).

Pa vienam piemēram atrodams *Instagram* īsstāstos un ziņu komentāros:

- (57) *goda vārds – viendien es šitā saputrošos un kādam bodītes ciemiņam aizsūtīšu savas uzlaikotās un nederošās bikses* (instagram.com)
- (58) *šitā raujoties partorgs iedos vēl prēmiju uz pareizticīgajiem Ziemassvētkiem.* (delfi.lv)

Lielākā daļā autores vākumā atrasto gadījumu lietots norādāmā vietniekvārda šis sarunvalodas variants *šitas, šitais*. Kā redzams piemēros (59)–(61), tie izmantoti gan stilistiskās, gan emocionālās ekspresijas palielināšanai, tuvinot tekstu sarunvalodai:

- (59) *Te ir gan kaut kāda čīkstēšana (tas nav labi, šitas sūkā), gan maldi* (laacz.lv)
- (60) *Šitie mierā neliksies – ja netiks pa durvīm, līdīs pa logu!* (tvnet.lv)
- (61) *Padomju savienībā tādus „zagšanas lielmeistarus” uzreiz lika pie sienas, šitie brauca skoloties uz pašu Amēriku!* (nra.lv)

Pēc minētajiem piemēriem var spriest, ka *šitas, šitais* tiek izmantots drīzāk negatīvas papildinformācijas, kā pazemināta vērtējuma un nievājošas attieksmes, piešķiršanai, ko paspīlgtina arī citi izmantotie paņēmiņi, gan leksiski (vārds *sūkā* piemērā (59)), gan ortogrāfiski un stilistiski (pēdiņu lietojums pārnestās nozīmes un ironijas marķēšanai piemērā (61)). Piemērā (60) konotācija nav skaidri nosakāma (iespējams, ka komentāra autors nepadošanos vērtē pozitīvi) un būtu vērtējama plašākā kontekstā.

Norādāmie vietniekvārdi *šitas*, *šitie* nereti kalpo kā līdzeklis, ar ko teksta autors paspīlgtina savu negatīvo attieksmi vai piešķir pazeminātu vērtējumu apzīmētajai parādībai:

- (62) *Neba nu ir baigais iekāriens pierādīt savu taisnību, neba ir resursi un gribēšana vispār ar šito visu ņemties.* (seekthesimple.com)
- (63) *Ja šito fufeli, ko tu sarakstīji, māca skolās, tad jāsaka, ka izglītība ir tiktāl dareformēta, ka talāk nav kur.* (tvnet.lv)
- (64) *māsa saka, ka nesaprot šitos filtrus, man liekas ir ok, ne?* (instagram.com)

Piemēros (62) un (63) norādāmā vietniekvārda sarunvalodas variants palīdz uzsvērt teksta autora vispārējo nostāju pret teksta tēmu vai sarunas biedru kā nepatīkamam un zemāku, ko var noprast arī pēc citiem izmantotajiem leksiskajiem līdzekļiem (*baigais iekāriens* piemērā (62) un *fufelis* piemērā (63)), savukārt piemērā (64) *šitas*, *šitais* izmantots pieminētās māsas neizpratnes un vērtējuma pastiprināšanai.

Pārējos trīs gadījumos vietniekvārds *šitas*, *šitais* piešķir tekstam stilistisku ekspresiju, tuvinot to sarunvalodai, uz ko norāda arī citi sarunvalodas līdzekļi (*atcerās* vārda *atceras* vietā piemērā (65), *prikols* piemērā (66)). Vienlaikus izteikti negatīva konotācija nav novērojama, vai arī tās noteikšanai būtu nepieciešams plašāks konteksts, kā teksta autora iepriekšējā pieredze, kas īstastos neparādās, ja vien nav konkrēti aprakstīta:

- (65) *KURŠ ATCERĀS ŠITO?* (instagram.com)
- (66) *Jau sen gribēju šito priekolu uztaisīt* (instagram.com)
- (67) *MISKASTE (JO ŠITO SIEVA LŪDZ IZNEST APMAIŅĀ PRET PAGATAVOTĀM BROKASTĪM)* (instagram.com)

Autores vājumā atrodams arī norādāmais vietniekvārds *šitāds*, *šitāda*. Trijos gadījumos tas paspīlgtina teksta sarunvalodas stilistiku, taču nav novērojams, ka autori to būtu izmantojuši, lai piešķirtu tekstam negatīvi emocionālu ekspresiju:

- (68) *[vārds] teica, ka viņam arī vajag šitādu „divu gultu” gultu* (instagram.com)
- (69) *Un tad vēl šitādi prikoli* (instagram.com)
- (70) *NOPIRKU ARĪ ŠITĀDU CIABATTU.* (instagram.com)

Ceturtajā gadījumā norādāmais vietniekvārds *šitāds*, *šitāda* palīdz uzsvērt teksta autora negatīvo nostāju, par ko liecina arī citi izmantotie izteiksmes līdzekļi, kā, piem., vārdu savienojums *piestāsta ausis*:

- (71) *Tā mēs bieži aizejam uz veikalu, mums piestāsta ausis, ka vajadzīga tieši šitāda vanna, un mēs to pārkam nost.* (seekthesimple.com)

Tikai divos gadījumos autores vājumā atrodams norādāmais vietniekvārds *šamējais*, *šamējā*:

- (72) *[..] pāris reizes sanāca mērķi sasniegt un aizrunāties garāk, kā rezultātā sanāca šamējo PC inficēt ar kriptēšanas vīrusu [..].* (laacz.lv)
- (73) *Vai tā nebija S. Hokinga ideja? Kad šamējais viesojās pie Simpsoniem, ta Homērs padeva ideju par virtuļveida kosmosu.* (tvnet.lv)

Piemērā (72) norādāmā vietniekvārda sarunvalodas varianta lietojums paspīlgtina autora nievājošo attieksmi, kas parādās teikuma kopējā vēstījumā, taču piemēra (73) vērtējumam būtu nepieciešams plašāks konteksts, kas šajā gadījumā nav pieejams, jo komentāra autors savu domu nav izvērsis un citus komentārus nav pievienojis.

Kā redzams, kopumā norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu dažādība autorei vājumā ir ļoti maza, atrodamī tikai varianti *šitas*, *šitais*, *šitā*, *šitāds*, *šitāda* un *šamējais*. Turklāt šie varianti atrodamī tikai ziņu portālu komentāros, emuāru ierakstos un komentāros, kā arī *Instagram* īsstāstos. Ziņu tekstos neviens norādāmā vietniekvārda sarunvalodas variants netika atrasts.

Secinājumi

Aplūkotajā teorētiskajā literatūrā identificēti kopumā deviņi norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti, bet korpusos identificēti vēl 13 variantu. Kopumā atrasti 22 varianti, no kuriem 10 lietoti visos analizētajos korpusos. Nav neviena norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianta, kas būtu pieminēts visos 12 apskatītajos teorētiskās literatūras avotos, taču tādi sarunvalodā nostabilizējušies varianti kā *šitas*, *šitais*, *šitā* un *šitāds*, *šitāda* atrodamī 7–10 no teorētiskās literatūras avotiem. Viens variants, *šitenais*, ir pieminēts tikai vienā no aplūkotajām gramatikām un vārdnīcām, turklāt nav atrasts nevienā no analizētajiem korpusiem vai autorei vāktajiem tekstiem.

Nedaudz vairāk kā puse tādu korpusa tekstos esošo norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu, kas nav atrodamī aplūkotajās gramatikās un vārdnīcās, ir lietoti tikai vienā vai divos no aplūkotajiem korpusiem, līdz ar to nav lietojumā nostabilizējušies un ir drīzāk vērtējami kā okacionāli darinājumi. Tie lielākoties ir jau esošo variantu atvasinājumi. Mūsdienu sarunvalodā saglabājušies jau vēsturiskā tendence veidot jaunus norādāmo vietniekvārdu variantus, darinot salikteņus no jau esošajiem vietniekvārdiem vai to virknējumiem. Tādējādi jaunās formas ir garākas nekā vispārlietotie sarunvalodas varianti (piem., *šis*, *tas* > *šitas* > *šitentaste*).

Lielākā daļa identificēto variantu ir atrodamī reālajā valodas lietojumā, taču nav pieminēti gramatikās un vārdnīcās, kā arī nav lietoti autorei pašai vājumā. Tā kā šo variantu lietojuma biežums korpusos ir neliels, ir sagaidāms, ka mazāka apjoma korpusā, kāds ir autorei pašai vākums, tie var neparādīties.

Autorei pašai vākuma kvalitatīvajā analizē novērots, ka norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti nereti pastiprina teksta negatīvo intonāciju vai norāda uz nievājošu attieksmi. Tomēr ir arī gadījumi, kuros norādāmā vietniekvārda sarunvalodas varianta lietojums piešķir tekstam sarunvalodas nokrāsu bez negatīvas konotācijas.

Avoti

Baklāne, Anda, Saulespurēns, Valdis, Ozols, Artis, 2022. „*Karogs*” 1940–1995 (*Karogs*). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/83>

- Baklāne, Anda, Saulespurēns, Valdis, Ozols, Artis, 2022. „*Literatūra un Māksla*” (*LitMāksla*). CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/81>
- Bušs, Ojārs, Ernstsone, Vineta. 2006. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Apgāds Norden AB.
- Ceplītis, Laimdots (atb. red.). 1991. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7.2. sējums. Rīga: Zinātne.
- Džeriņš, Jānis, Džonsons, Kristaps. 2007. *Latviešu valodas tīmekļa korpuss (Tīmeklis2020)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/46>
- Grīnberga, Elza et al. 2002. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. izdev. Rīga: Avots.
<https://laacz.lv> (emuārs)
<https://seekthesimple.com> (emuārs)
<https://www.delfi.lv> (ziņu portāls)
<https://www.instagram.com> (sociālo tīklu lietotne)
<https://www.nra.lv> (ziņu portāls)
<https://www.tvnet.lv> (ziņu portāls)
- Interneta agresivitātes indekss (Barometers)*. Pieejams: <http://barometers.korpuss.lv/>
- Laizāns, Mārtiņš. 2015. *Latviešu valodas emuāru korpuss (Emuāri)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/79>
- Latvijas ziņu portālu raksti (Ziņas)*. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Ziņas>
- Levāne-Petrova, Kristīne et al. 2023. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/84>
- Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu valodas vārdnīca*. IV sēj. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis Jānis Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds.

Literatūra

- Barbare, Dzidra. 2002. Vietniekvārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Pokrotniece, Kornēlija (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Bērziņa-Baltiņa, Valerija. 1994. *Latviešu valodas gramatika*. 5. izd. Rīga: Zvaigzne ABC. [Pirmizdevums: 1942]
- Bhat, Darbhe Narayana Shankara. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. 2. izd. Rīga: Valters un Rapa. [Pirmizdevums: 1907]
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1993. *Latviešu valodas mācība*. 14. izd. Rīga: Zvaigzne. [Pirmizdevums: 1907]
- Holst, Jan Erik. 2001. *Lettsche Grammatik*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 1989. *Mūsdienu latviešu literārās valodas morfoloģija. Deklinējamās vārdšķiras*. Rīga: Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
- Kalme, Vilma, Smiltņiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.
- Kalnača, Andra. 2011a. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

- Kalnača, Andra. 2011b. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6, 33–40.
- Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 45–108.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Liepa, Dite. 2011. *Latvijas preses valoda*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma*. 1, 5–13. <https://doi.org/10.22364/vnf.1>
- Mežāle, Emīlija. 2018. Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja. *Valoda: nozīme un forma*. 9, 191–202. <https://doi.org/10.22364/vnf.9.14>
- Mežāle, Emīlija. 2019. Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 163–181. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.14>
- Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 428–455.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

The use of colloquial variants of demonstrative pronouns is one of the characteristic features of colloquialism in Latvian language. The aim of the study is to identify and aggregate these variants. The theoretical base of the study consists of grammars, dictionaries and monographs of Latvian language, which mention and discuss demonstrative pronouns and their colloquial variants.

The variants found in the actual use of the language were located in the corpora “Latvian Blog Corpus 2015”, “Latvian Web Corpus 2007”, “CommonCrawl of Latvian 2020”, and “Articles from Latvian news portals”. In total, 22 colloquial variants of demonstrative pronouns were found in theoretical literature and corpora.

A qualitative analysis of the colloquial variants of demonstrative pronouns was performed, using the examples excerpted from the author’s own language material. It consists of blog texts and comments, news portal texts and comments, and *Instagram* stories. It was concluded that several variants that exist in real language use have not stabilized. When creating new variants, there is a tendency to devise longer forms from the existing colloquial variants of demonstrative pronouns or their compounds. The qualitative analysis shows that colloquial variants of demonstrative pronouns are used both to express a negative emotional expression and to give a stylistic expression without a negative connotation.

Keywords: demonstrative pronoun; colloquial language; Internet language; social network language; blogs.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Vārdkopas analogi „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”¹

Analogue of subordinate phrase in Latvian Treebank

Laura Rituma, Gunta Nešpore-Bērzkalne, Baiba Saulīte,
Lauma Pretkalniņa

Matemātikas un informātikas institūts
Latvijas Universitāte

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: laura.rituma@lumii.lv, gunta.nespore@lumii.lv,
baiba.valkovska@lumii.lv, lauma.pretkalnina@lumii.lv

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūtā tiek veidots „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus” (LVTB), kurā tiek marķētas gan latviešu valodas sintakses teorijā jau aprakstītās latviešu valodas sintaktiskās parādības, gan arī retākas, līdz šim gramatiskās sīkāk neanalizētas konstrukcijas. Šajā rakstā aplūkota vārdkopas analoga izpratne latviešu valodniecībā, kā arī apkopoti līdz šim LVTB marķētie vārdkopas analogi un to klasifikācija. Sīkāks vārdkopas analoga iedalījums grupās balstīts uz noteiktiem gramatiskiem (vārdšķiras piederība un sintaktiskais raksturojums) un semantiskiem kritērijiem, šajos saliktajos teikuma locekļos nedaudz analizēta arī komponentu secība. Izplatītākie vārdkopas analoga veidi ir dažādu vietniekvārdu savienojumi, kā arī konstrukcijas ar prievārda savienojumu, kas nosauc daļu no kopuma. Pārējie parādās retāk, bet piemēru daudzums ir pietiekams, lai atklātu visos konstrukciju veidos lietoto leksēmu daudzveidību un izmantošanu dažādās sintaktiskajās funkcijās. Konsekventi vārdkopas analoga noteikšanas kritēriji un vienveidīgs sintaktiskais marķējums nodrošina ērti izmantojamu valodas materiālu turpmākai vārdkopas analoga un citu sintaktisko konstrukciju analīzei.

Atslēgvārdi: latviešu valodas sintakse; sintaktiski marķēts korpus; vārdkopas analogs; salikts teikuma loceklis.

---

¹ Publikācija izstrādāta Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

levads

„Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss” (turpmāk tekstā – LVTB; sīkāku informāciju par korpusu sk. <https://korpuss.lv/id/LVTB>) Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā tiek veidots kopš 2010. gada, un šobrīd tā apjoms (aptuveni 17 000 teikumu; 282 tūkstoši tekstvienību) ir pietiekams gan dažādiem mašīnmācīšanās uzdevumiem (Pretkalniņa 2023, 55), gan dažādu latviešu valodas gramatisko parādību izpētei.

LVTB izveidē ir izmantots šī raksta autoru izstrādātais hibrīdais gramatikas modelis (sīkāk par gramatikas modeļa realizāciju mašīnlasāmā sintakses korpusā sk. Pretkalniņa 2023), kas balstīts atkarību sintaksē un papildināts ar frāzes struktūras sintakses elementiem (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019), t. i., teikuma struktūra tiek attēlota kā atkarību sintakses koks, kurā atkarības parāda sintaktiskos sakarus teikumā starp teikuma sintaktiskajām vienībām, bet šīs vienības var būt vienkāršas (sastāv no vienas tekstvienības) vai saliktas (sastāv no vairākām tekstvienībām). Salikta vienība ir frāze, un tai kā vienotam veselumam tiek piešķirta sava sintaktiskā loma. Ar frāzi tiek attēlotas gan analītiskās formas un salikti teikuma locekļi, gan arī plašākas sintaktiskās konstrukcijas, piem., iespraudumi, tiešā runa (plašāk sk. Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019, 208–213).

Viena no frāzēm LVTB gramatikas modelī (frāzes apzīmējums modelī – subAnal) paredzēta vārdkopas analogam (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019, 209–210), kas (Skujiņa 2007, 435) skaidrots kā „nedalāms vārdu savienojums, kas formāli atgādina vārdkopu, bet kurā starp komponentiem nav pakārtojuma sakara, piem., *kaut kas interesants, tāds skaists, viņi abi*”.

Latviešu valodniecībā vārdkopas analogi līdz šim aprakstīti pavisam nedaudz – termins pārņemts no slāvu valodniecības 20. gs. 70. gados (Kārklīņš 1976, 71), to vēlāk valodas kultūras un sintakses teorijā lieto arī Inta Freimane (1993, 244–245; 1997, 10) un Ilze Lokmane (2013a, 118), bet latviešu gramatikās (piem., Ahero et al. 1962; Lokmane 2013b; Kalnača, Lokmane 2021) tas netiek plašāk analizēts. Tomēr tas nenozīmē, ka šādu konstrukciju savdabīgums sintaktiskā aspektā nav pamanīts. Atsevišķi vārdkopas analoga konstrukcijām līdzīgi piemēri atrodami vietniekvārdu funkciju raksturojumā un saliktu teikuma locekļu aprakstos, kur tie saukti par „frazēoloģiskiem vārdu savienojumiem” (Ozols 1959, 39–40), „tradicionāliem sakopojumiem” (Ahero et al. 1959, 514), „vārdu savienojumiem” (Nītiņa 2013, 431), „sintaktiski / jēdzieniski nedalāmiem vārdu savienojumiem” (Valdmanis 1989, 32–33).

Šī pētījuma mērķis ir precizēt vārdkopas analoga izpratni, konsekventi marķēt šo grupu LVTB un raksturot iegūtos rezultātus.

LVTB tiek veidots kā „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (turpmāk tekstā – LVK2018; sīkāku informāciju par korpusu sk. <https://korpuss.lv/id/LVK2018>) apakškopa un joprojām tiek papildināts – divas reizes gadā tiek publicēta jauna LVTB versija (šajā rakstā izmantoti dati no LVTB 2.10 versijas). LVTB ir manuāli sintaktiski marķēts korpuss, un tā apjoms ir pietiekams, lai savāktu plašu klāstu ar vārdkopas analoga piemēriem (gandrīz 800 piemēru) un izveidotu daļījumu apakšgrupās, tomēr atsevišķos gadījumos (vārdkopas analoga komponentu novietojuma un

retāku konstrukciju analīzē) rakstā sniegti piemēri arī no daudz plašākā, automātiski morfoloģiski marķētā LVK2018.

Pētījuma gaitā vārdkopas analoga jēdziena izpratne paplašināta, balstoties gan uz vārdkopas analogu un citu saliktu teikuma locekļu aprakstiem latviešu valodniecībā (sk. 1. nodaļu), gan uz empīrisko materiālu. Vārdkopas analogi sadalīti vairākās grupās (sk. 2. nodaļu), pamatā pēc tā, no kādu vārdšķiru vārdiem tie sastāv, tomēr ir arī citi kritēriji. Nobeigumā sniegti secinājumi un izvirzīti jautājumi turpmākiem pētījumiem.

1. Vārdkopas analoga izpratne latviešu valodas sintaksē

Vārdkopas analoga jēdzienu latviešu valodniecībā ieviesis Jūlijs Kārklīšs (1976, 71–72), tieši pārņemot to no Gaļinas Zolotovas (*Galina Zolotova* 1973, 55) pētījumiem sintaksē. Viņa par vārdkopas analogu (krievu val. *analog slovosochetanija*) uzskata piekļāvumu – savienojumu, kurā starp elementiem ir nevis pakārtojuma sakars, jo vārda sakaru formālo rādītāju nav, bet jēdzieniskas attieksmes (piem., *māja mežā, skriet pa labi*). (*Aut. piez.*: mūsdienu izpratnē piekļāvums (Lokmane 2013b, 705) ir pakārtojuma veids, kurā vārdkopas atkarīgais komponents ir nelokāms vārds vai vārds nelokāmā formā.)

Inta Freimane (1993, 244–245) terminu „vārdkopas analogs” attiecina uz citu parādību loku – vārdu savienojumiem, kuri atgādina vārdkopu, bet to pamatā ir nevis pakārtojuma sakars, jo pakārtojuma sakars izriet no pakārtojuma vārdu semantikas kategoriālajām nozīmēm, bet gan jēdzieniskās attieksmes, resp., vārdkopas analogā vārdi atrodas „zināmās semantiskās koordinācijas attieksmēs”. Autore arī piebilst, ka sintaktiski vārdkopas analogs funkcionē kā viena sintaktiska vienība, to veido divi vai vairāki patstāvīgu vārdšķiru vārdi, bet leksiskās nozīmes ziņā tie ir nepilnīgi, jo nenosauc reālījas tieši, bet nosauc dažādas attieksmes. Būtiski, ka I. Freimane (op. cit.) uzskata: starp vārdkopas analoga komponentiem pastāv zināms formu salāgojums, tomēr tas nav pilntiesīgs sintaktisks sakars. Vārdkopas analogu parasti veido vietniekvārdi un skaitļa vārdi, retāk viens no komponentiem ir īpašības vārds. Tāpat I. Freimane (op. cit.) norāda, ka ir saskaņojuma analogi un pārvaldījuma analogi, tiesa, vienīgais piemērs pārvaldījumam ir vārdu savienojums *mēs ar tevi*, savukārt kā saskaņojuma piemēri sniegti *tu pats, kaut kas labs, tāds smieklīgs, nekas tāds* u. tml.

Šāds raksturojums raisa vairākus jautājumus – kas ir semantiskās koordinācijas attieksmes? Kā definēt sakaru starp vārdkopas analoga komponentiem (lai neveidotu definīcijas ar noliegumu)? Kuras no minētajām pazīmēm ir būtiskas, lai noteiktu parādības piederību pie vārdkopas analogiem? Vai vārdkopas analogi ir vienīgās konstrukcijas, kas atbilst minētajam raksturojumam?

No I. Freimanes (1993, 245) piemēriem (*mēs visi, jūs neviens, tie abi*) var secināt, ka būtiska pazīme ir vietniekvārda iesaiste vārdu savienojumā – tieši vietniekvārdu semantiskā funkcija nosaukt reāliju netieši attieksmē pret citu leksisko vienību rada ciešās semantiskās attieksmes starp vārdkopas analoga komponentiem. Tāpat būtiska ir piezīme, ka vārdu savienojums funkcionē kā viens elements sintaktiskajā struktūrā jeb, citiem vārdiem, kā salikts teikuma loceklis, tomēr ir jānoskaidro, kādos gadījumos

var runāt par saliktu teikuma locekli. Pati I. Freimane (1997, 10) ir norādījusi, ka viena teikumlocekļa funkciju spēj veikt frazeoloģismi, salikti numerāļi, arī vārdkopas analogi, ja ar tiem saprot divu vai vismaz vienas attieksmju nosaucējas vārdšķiras vārdu (t. s. deiktisko vārdu) saistījumu savā starpā vai ar kādu pilnnozīmes vārdu *dažs labs, viņi abi, mēs visi, kaut kas traks, viens pats, tāds viltīgs* u. tml.

Latviešu valodniecībā par šādiem nedalāmiem vārdu savienojumiem ir runāts vēl pirms vārdkopas analoga termina ieviešanas. 20. gs. 50. gados Arturs Ozols (1959, 39–40) jau rakstījis par vietniekvārdu savienojumiem *dažs labs, šāds tāds, viens otrs, tas pats, šis pats* un lietojis terminu „pronomiņāls frazeoloģisms”, norādot uz to veselumu jeb mūsdienu izpratnē, salikta teikuma locekļa funkciju, tomēr nav precizējis, kā raksturot sintaktisko saistījumu starp vietniekvārdiem šādā frazeoloģismā. Arī „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 506) personas vietniekvārdu lietošanas aprakstā minēts, ka, konkretizējot vietniekvārda saturu, tam reizēm pievienojas vai nu prievārds ar locījumu (*mēs ar tevi (viņu, viņiem), mēs ar brāļi*), vai skaitļa vārds (*mēs divi*), vai vietniekvārds (*mēs visi* – par vairākām personām; *mēs citi* – tie, kuriem runātājs pieskaita sevi), vai lietvārds resp. vārdkopa pielikuma vietā, uz ko norāda *mēs, piem., mēs, trešās klases audzēkņi*. Kā var redzēt, precīzāk netiek nosaukts ne sintaktiskais saistījums starp vārdiem, ne sintaktiskā vienība, kas izveidojas. Savukārt nodaļā par norādāmajiem vietniekvārdiem minēti „tradicionālie sakopojumi *šis tas, šo to, šāds tāds* vārdu kārtā, ko nemēdz grozīt” (Ahero et al. 1959, 514). Precīzs termins netiek lietots arī jaunākajā latviešu valodas gramatikā (Kalnača, Lokmane 2021, 183, 208), bet vietniekvārdu aprakstā norādīts, ka reizēm vietniekvārds ir vietniekvārda un adjektīva vai skaitļa vārdu kombinācija, piem., *dažs labs un viens otrs*.

LVTB vārdkopas analoga grupa veidota, ņemot vērā arī teoriju par citiem nedalāmiem vārdu savienojumiem. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1962, 16–17) vārdkopu raksturojumā skaidrots, ka ir jēdzieniski nedalāmas vārdkopas, kuras nevar sadalīt komponentos un kurām ir nostabilizējusies viena vārda nozīme. To attiecina uz frazeoloģismiem, un tiek norādīts, ka teikumā tas parasti ir viens teikuma loceklis, lai gan šajā gramatikā dotajā piemērā *mest mieru* starp komponentiem formāli ir pakārtojuma sakars. Tādējādi tiek parādīts uzskats, ka teikuma sintaktiskās struktūras noteikšanā iesaistās semantika. Teikuma locekļu aprakstā lietots termins „paplašinātais teikuma loceklis”, kuru veido viss vārdu savienojums, tiesa, te iekļauti gan atsevišķi prievārda savienojumi (*mēs ar Piču, kāds no puikām*) un vietniekvārdu savienojumi (*nekas cits, tas viss*), gan vārdu savienojumi ar kvantitatīvas nozīmes lietvārdu nominatīvā (*pulks meitu, grupiņa latviešu*), gan vārdu savienojumi, kas apzīmē vienu jēdzienu (*baltā akācija, Skroderdienas Silmačos*), un pat veseli teikumi kā paplašinātie teikuma locekļi (Ahero et al. 1962, 225–227, 243 u. c.).

Jānis Valdmanis (1989, 32–33) šķir „sintaktiski nedalāmus vārdu savienojumus” un „jēdzieniski nedalāmus vārdu savienojumus”, kas var veikt salikta teikuma locekļa funkciju. Par sintaktiski nedalāmiem vārdu savienojumiem tiek uzskatīti lietvārda, vietniekvārda vai skaitļa vārda ar daudzuma nozīmi savienojumi ar lietvārdu ģenitīvā vai datīvā (ar datīvu domāti gadījumi, kad savienojumā ir prievārda konstrukcija), piem., *grupa latviešu, daļa no teksta, maz skatītāju, daži no jauniešiem, viens no klausītājiem*,

vairāk saules, desmit cilvēku. Savukārt jēdzieniski nedalāmo vārdu savienojumu grupā J. Valdmanis iekļāvis nosaukumus, terminus, frazeoloģiskus savienojumus u. tml., bet šī raksta kontekstā aktuāli ir tādi jēdzieniski nedalāmi vārdu savienojumi kā *kāds no draugiem, nekas cits, tas viss, mēs paši.*

Arī pie adverbīāliem vārdu savienojumiem ar vietas nozīmi gramatikās ir atrodamas līdzīgas norādes uz sintaktisko un jēdzienisko veselumu. Piem., „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Ahero et al. 1959, 697–698) minēts, ka tādi apstākļa vārdu savienojumi, kas cēlušies no lietvārdiem (piem., *augšā, lejā* u. tml.), bet pirmajā daļā ir salikts apstākļa vārds *kaut kur*, ir daudz ciešāk saauguši un teikumā funkcionē kā viena vienība ar vienas vietas apzīmējuma nozīmi (*kaut kur augšā*). Šo skatījumu paturējusi arī Gunta Smiltneiece (2013, 608), adverbu raksturojumā norādot, ka precīzākai vietas apzīmēšanai tiek lietoti divi vai vairāki vietas apstākļa vārdi līdzās, veidojot vienu sintaktisko vienību, piem., *tepat lejā, priekšā pa kreisi, te pie loga, tur augšā, kaut kur tālāk, kaut kur aiz meža.* Pašlaik LVTB gramatikas modelī šāda adverbīāla vārdkopas analogu apakšgrupa nav veidota, bet tiek apsvērtas iespējas tādu ieviest.

„Latviešu valodas gramatikā” vārdkopas analogi nav skaidroti. Vietniekvārdu raksturojumā (Nītiņa 2013, 431) gan minēts, ka vietniekvārdi var apvienoties un papildināt cits citu, veidojot vārdu savienojumus, piem., *viss kas, mēs visi, mēs abi, es pats, nekas cits* u. tml., tomēr sintakses daļā vārdu savienojumu iekšējā struktūra un sintaktiskās funkcijas nav plašāk aprakstītas, minēts tikai tradicionālais dalījums vārdkopās un vārdrindās (Lokmane 2013b, 693).

Šobrīd jaunākie vārdkopas analoga skaidrojumi atrodami „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” (Skujiņa 2007, 435) un I. Lokmanes (2013a, 118) latviešu valodas sintakses aprakstā: „vārdkopu un vārdrindu analogi – vārdu savienojumi, kuros neveidojas ne pakārtojuma, ne sakārtojuma sakars, jo vienam vai vairākiem vārdiem (vietniekvārdiem, vispārīgas nozīmes apstākļa vārdiem) nav konkrētas leksiskas nozīmes, piem., *dažs labs, viens otrs, šāds tāds, šur tur, kaut kas labs, nekas neiespējams, šad tad*”. Sintaktiskais raksturojums balstīts apgalvojumā, kā šajos savienojumos trūkst, un to būtu vēlams precizēt, konkretizējot, vai sintaktiskā sakara šādos vārdu savienojumos nav vispār vai arī ir vēl kāds cits sintaktiskā saistījuma veids, kas jādefinē. Latviešu valodas sintaksē tiek šķirts pakārtojuma un sakārtojuma sakars vārdu savienojumos un teikumā, kā arī ir definēti trīs pakārtojuma formālie paveidi (saskaņojums, pārvaldījums un piekļāvums) atkarībā no tā, vai tiek realizēti kādi sintaktisko sakaru rādītāji, savukārt predikatīvās vienībās definēts predikatīvais, sekundāri predikatīvais un determinatīvais sakars (Lokmane 2013b, 700–703). Pētījuma autore pieļauj, ka vārdkopas analogu kontekstā šo klasifikāciju var nākties precizēt. Definējot šos sakarus, jāņem vērā arī Aksela Holvūta (*Axel Holvoet* 2012, 96–105) ieteikums neuzskatīt morfosintaktisko atkarību rādītājus (locījuma pārvaldījumu un saskaņojumu) par pašiem sintaktiskajiem sakariem un pārdomas par to, vai saskaņojums ir sintaktisko vai morfosintaktisko sakaru pazīme.

Kā redzams, vārdkopas analoga aprakstos minētās konstrukcijas fragmentāri pie-minētas jau iepriekš, bet nav plašāk aprakstītas un konsekventi sintaktiski raksturotas. Vairākkārt norādīts, ka šādas konstrukcijas veic viena teikuma locekļa funkciju jeb ir

salikts teikuma loceklis. Papildus latviešu sintakses teorijā minētas arī citas nedalāmas sintaktiskas vienības, kuru sintaktiskās struktūras izpratne nākotnē būtu jāprecizē. Daļai no šīm vienībām nedalāmība ir balstīta semantikā. Jautājums, cik lielā mērā jēdzieniskā nedalāmība jāņem vērā salikta teikuma locekļa statusa noteikšanā, paliek atklāts un jārisina turpmākos pētījumos. Raksta 2. nodaļā aprakstīts, kuri no teorijā minētajiem jēdzieniski nedalāmajiem vārdu savienojumiem ir iekļauti vārdkopas analoga grupā un kuri nav.

2. Vārdkopas analogu tipi „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā”

LVTB gramatikas modelis paredz iespēju veidot dažādus saliktus teikuma locekļus, tai skaitā vārdkopas analogus (Rituma, Saulīte, Nešpore-Bērzkalne 2019, 209). Sākotnēji šajā grupā tika iekļauti visi vārdkopas analoga definīcijā (Skujiņa 2007, 435) minētajiem piemēriem līdzīgie vārdu savienojumi ar vietniekvārdiem vai vietniekvārdiem un adjektīviem, piem., *tas pats, mēs visi, tāds priecīgs*.

Pēc tam grupa paplašināta, kā kritēriju ņemot vērā arī jēdzienisko nedalāmību, tāpēc tajā tika iekļauti arī daži citi iepriekšējos pētījumos minētie nedalāmie vārdu savienojumi, tai skaitā prievārda konstrukcija ar *no*, piem., *kāds no mums*, un salīdzinājuma konstrukcija ar *tāds kā*, piem., *tāds kā vilies*. Tomēr jēdzieniskā nedalāmība ir tikai viena no pazīmēm, tāpēc šobrīd vārdkopas analoga grupā nav iekļauti šādi nedalāmi vārdu savienojumi:

- 1) vārdrindas analogi, t. i., tādi vārdu savienojumi, kas formāli atgādina vārdrindu, bet kuros starp komponentiem nav īsta sakārtojuma sakara un formālo sakārtojuma rādītāju (saikļi vai pieturzīmes), piem., *viens otrs, šurp turp* (Skujiņa 2007, 436); vārdrindas analogiem LVTB paredzēts cits frāzes veids;
- 2) tādi prievārda savienojumi kā *mēs ar tevi*, kur prievārda savienojums nosauc pavadoni vai līdzdalībnieku un starp komponentiem saskatāms sekundāri predikatīvs sakars;
- 3) salikti nosaukumi un frazeoloģismi, piem., *Latvijas Banka* un *pūst pīlītes*, kuru iekšējā struktūra atbilst pakārtojumam un kur ir skaidri nosakāms neatkarīgais komponents; šāds lēmums saistīts ar sintakses korpusa veidotāju mērķi pēc iespējas saglabāt sintaktiskās struktūras marķējumu atsevišķi no semantikas marķējuma.

Var diskutēt, vai tādas prievārda konstrukcijas, kas nosauc daļu no veselā (piem., *viens no viņiem*), kurās ir divi pilnnozīmes vārdi, būtu iekļaujamas vārdkopas analoga grupā, jo sintaktiski skaidri nosakāms neatkarīgais komponents (*viens*), kurš teikumā var iesaistīties dažādos locījumos, un atkarīgais komponents (*no viņiem*), tāpēc šo vārdu savienojumu var attēlot arī ar atkarību. Tomēr nav skaidra atkarīgā komponenta sintaktiskā loma, un arī semantiski šīs konstrukcijas veido jēdzieniski nedalāmu savienojumu, turklāt teorētiskajos avotos tās minētas kā salikti teikuma locekļi, tāpēc vārdkopas analogs šķita atbilstošākais no saliktu teikuma locekļu veidiem.

LVTB (korpusa apjoms – 16 803 teikumi) ir marķēti 772 vārdkopas analogi un šķirtas piecas vārdkopas analoga grupas (katrai grupai norādīti piemēri un to skaits korpusā). Četras no tām veido savstarpēji saskaņotu komponentu pāri – vietniekvārdu savienojumi, piem., *mēs visi, tāds pats* (310), konstrukcijas ar skaitļa vārdu, piem., *visi četri, pirmie trīs* (28), konstrukcijas ar īpašības vārdu, piem., *dažs labs, pats labākais* (87), un salīdzinājuma konstrukcijas, piem., *tāda kā stīga* (18). Piekto, visizplatītāko, grupu veido konstrukcijas ar prievārda savienojumu, kurās var ietilpt dažādu vārdšķiru vārdi, tomēr konstrukcijas uzbūve ir nemainīga, un tā iekļauta vārdkopas analoga grupā semantisku iemeslu dēļ, piem., *daudzi no mums, viens no labākajiem* (329). LVTB tiek veidots kā līdzsvarots korpus, tāpēc ir diezgan ticams, ka šādā proporcijā konstrukcijas parādās rakstītā valodā, tomēr sarunvalodā aina varētu būt citāda.

Šeit gan jānorāda, ka šobrīd vārdkopas analogi marķēti tikai gadījumos, kad teikumā nav lietvārda, kuru šis vārdu savienojums paskaidro un kuram katru vārdkopas analoga komponentu var atsevišķi pakārtot kā apzīmētāju. Tas saistīts arī ar korpusa veidotāju mēģinājumu sintaktiskajā marķēšanā vairāk norobežoties no semantikas. Tomēr, ja kā kritēriju ņem vērā jēdzienisko nedalāmību, tad vārdkopas analogs būtu jāmarķē arī šādos piemēros:

- (1) a. *Un man bija jākārtu **tie paši** murgainie „ideoloģiskie” eksāmeni.*
- b. ***Kuru katru** brīdi tāda ragana [...] varēja parādīties [...]*
- c. *Meitene, galvu nepagriezot, apveltīja mani ar slīpu, **tādu kā** niknu skatienu [...]*
- d. *Balsošanas dienā **pirmie trīs** vēlētāji ieradušies jau ap pulksten septiņiem rītā [...]*

Šādi teikumi nākamajās LVTB versijās būtu jāpārskata un, iespējams, jāpārmarķē.

Vaicājumi, ar kuriem LVTB var atrast dažādu grupu vārdkopas analogus, redzami

1. tabulā.

Meklējamā vārdkopas analoga grupa	Vaicājums
Vietniekvārdu savienojumi	a-xinfo [xtype = "subrAnal", tag ~ '\\[vv'] ;
Konstrukcija ar skaitļa vārdu	a-xinfo [xtype = "subrAnal", tag ~ '\\[skv'] ;
Konstrukcija ar īpašības vārdu	a-xinfo [xtype = "subrAnal", tag ~ '\\[ipv'] ;
Salīdzinājuma konstrukcija	a-xinfo [xtype = "subrAnal", tag ~ '\\[sal'] ;
Konstrukcija ar prievārda savienojumu	a-xinfo [xtype = "subrAnal", tag ~ '\\[set'] ;

1. tabula. Vaicājumi vārdkopas analogu meklēšanai LVTB

Turpmāk apakšnodaļās aprakstīts katras vārdkopas analogu grupas gramatiskais un semantiskais aspekts, kā arī norādīts iespējamais sastāvs. Kur iespējams, sniegts komentārs par vārdkopas analoga komponentu secību, bet sīkāk šis aspekts LVTB un citos korpusos būtu pētāms atsevišķi.

2.1. Vietniekvārdu savienojumi

LVTB kā vietniekvārdu savienojumi (saliktā teikuma locekļa morfoloģiskais marķējums – [vv]) marķēti 310 vārdkopas analogi.

Noteikšanas kritēriji

1. Komponentu vārdšķira – vietniekvārdi:
  - PRON + PRON – *tas pats*
  - PRON + PRON + PRON – *tie visi citi*
2. Sintaktiskais raksturojums – pilnīgs vai daļējs saskaņojums, salikts teikuma loceklis, savstarpējais sintaktiskais saistījums nav definēts.
3. Semantiskais raksturojums – viens vietniekvārds precizē otru, bet ne vienmēr ir skaidrs, kurš kuru precizē.

Novietojums

Vietniekvārdi atrodas blakus, bet to savstarpējais novietojums šādos savienojumos ir atsevišķa pētījuma vērts. Dažādi secības varianti ne vienmēr konstatēti LVTB, un, lai izīmētu problēmu, vairākiem vietniekvārdu savienojumiem dažādi secības varianti meklēti LVK2018, tomēr arī tas, ka kāds no secības variantiem nav konstatēts LVK2018, nenozīmē, ka tāds nav iespējams.

Dažiem savienojumiem raksturīga noteikta komponentu secība, piem., savienojumos ar attieksmes vietniekvārdu *kurš*: *kuri abi, kuri paši, kuri visi* (sk. (10a–c) piemēru tālāk tekstā), jo šie vārdkopas analogi ievada palīgteikumu. Arī noteiktā un nenoteiktā vietniekvārda savienojumā *kurš katrs* (sk. (12) piemēru) tipiska ir tieši šāda secība. Tāpat personas vietniekvārdu un noteikto vietniekvārdu savienojumos personas vietniekvārds (sk. (2a), (3a) piemēru) parasti ir pirmais, tomēr LVK2018 parādās arī pretēja secība (sk. (2b), (3b) piemēru):

- (2)
  - a. – *Ko jūs visi tā raustāties no viņa?*
  - b. *Re, man dēls, viņš visus jūs apspēlēs [...] (LVK2018)*
- (3)
  - a. *Mēs visi tā darām.*
  - b. *Visi mēs redzēsim, kā tas notiek tālāk. (LVK2018)*

No latviešu valodas kultūras viedokļa iepriekš analizēti divi vietniekvārdu savienojumi. Daina Nītiņa (2013, 431) norāda, ka vietniekvārdu savienojums *katrs mēs* (sk. (4b) piemēru) varētu tikt lietots angļu valodas ietekmē, savukārt I. Freimane (1993, 245) savienojuma *tas viss* (sk. (5a) piemēru) nominatīvā iesaka nemainīt komponentu secību, īpaši runātā tekstā:

- (4)
  - a. – *Mūsu galvenā atziņa – mēs katrs dzīvojam pats par sevi.*
  - b. *Katrs mēs par otru varam spriest tikai pēc savas pieredzes. (LVK2018)*
- (5)
  - a. *Tas viss prasa daudz dažādu zināšanu.*
  - b. *Vispirms rodas vilšanās, viss tas ir muļķīgi, bezjēdzīgi [...]*

Tomēr gan šajos divos vietniekvārdu savienojumos (*mēs katrs* (4a) piemērā un *viss tas* (5b) piemērā), gan lielākajā daļā citu savienojumu komponenti var atrasties jebkurā secībā, un, lai arī par tipiskās secības noteikšanas rādītāju varētu izmantot lietojuma

biežumu, ne vienmēr ir skaidrs, kura secība būtu uzskatāma par tipisko, kura – par netipisko, piem., kādi būtu tipiskās secības noteikšanas kritēriji savienojumā *nekas cits* (sal. (6a) un (6b) piemēru):

- (6) a. *Nekas cits neeksistē.*
 b. *[..] cits nekas neatliek, kā vien likties uz auss.* (LVK2018)

Kā jau minēts, sīkāka šādu secības variantu nozīmes analīze ir atsevišķa pētījuma uzdevums, kas šobrīd ir vieglāk risināms tāpēc, ka ir pieejams sintaktiski marķēts korpus, kurā šīs konstrukcijas ir īpaši marķētas.

Vietniekvārdu savienojumu ir daudz, tāpēc pārskatāmībai sniegts sīkāks iedalījums pēc tā, kādas semantiskās grupas vietniekvārdi veido vārdu savienojumu (šajā rakstā izmantots tradicionālais latviešu valodas vietniekvārdu dalījums deviņās grupās atkarībā no semantikas un funkcijām, sk., piem., Kalnača, Lokmane 2021, 179–181). Iepriekš minēto iemeslu dēļ sīkāk nav aplūkots komponentu savstarpējais novietojums, bet shematiskais apzīmējums, piem., PRON PERS (*es*) + PRON DEF (*pats*), nozīmē, ka šajā grupā ietilpst gan *es pats*, gan *pats es*. Tālāk nav apskatīti vārdkopas analogi ar trim komponentiem, jo LVTB ir konstatēts tikai viens šāds piemērs:

- (7) *Kāds labums tiem visiem citiem?*
1. PRON PERS + PRON DEF: *es pats, tu pats, viņš pats, mēs abi, jūs abi, viņi abi, mēs visi, jūs visi, viņi visi, mēs katrs*, piem.:
- (8) a. *Ērikam izklausījās, ka mācītājs sarunājas pats ar sevi un tikai viņam pašam saprotamā valodā.*
 b. *Reiz es pats dzirdēju, kā viņa sarunājās ar mirušajiem, un man kļuva baigi.*
 c. *[..] jo visu sarunas laiku bija domājis, kā lai iesāk runāt par viņiem abiem, un par mākslu runājis tīrā autopilotā.*
 d. *Mēs abi esam precēti, mēs abi negribam pamest savas ģimenes.*
 e. *Patī tu tagad tāda ragana.*
2. PRON DEM + PRON DEF: *šis pats, tas pats, šis viss, tas viss, šie abi, tie abi, šie visi, tie visi, tāds pats*:
- (9) a. *Lai ko Sofija nedarītu, meitene spogulī darīja to pašu.*
 b. *Tie visi apklusā, apsēdās.*
 c. *Augšpus grāvja strauts ir tāds pats kā arvien – dzidrš, pelēcīgs, sevī noslēpies.*
 d. *Kad viss šis notika un ļaudis bijās, tie no sākuma mierināja sevi un citus [..]*
 e. *Ēdu visu to, kas man garšo [..]*
 f. *Dziesma ir domāta visiem tiem, kas gremdējas atmiņās [..]*
3. PRON REL + PRON DEF: *kuri abi, kuri visi, kurš pats*:
- (10) a. *[..] ko saka divi Saeimas Prezidija locekļi, kuri abi pieder pie opozīcijas [..]*
 b. *[..] lai saglabātu iespēju izmēģināt receptes arī tiem, kuriem pašiem vairs vecvecāku [..]*
 c. *Tas pārsteidz mūsu kaujas biedrus, kuri visi ir paņēmuši līdzī lielas teltis un pat saliekamās gultiņas.*

4. PRON INDF + PRON INDF: *kāds cits, [kaut] kas cits, jebkas cits, jebkurš cits:*
- (11) a. – *Tad tu salauzīsi kādu kāju vai **ko citu**, – Cvībaks paraustīja plecus.*
 b. *Tā tad arī pasaules telpai vajadzēja būt reiz tapušai no **kaut kā cita**.*
 c. *Hendrikss iesaucis mūziķi par Rendiju Kaliforniju, lai atšķirtu no **kāda cita** Rendija [..]*
 d. *[..] vari novietot grāmatas, suvenīrus, garšvielu trauciņus vai **jebko citu**, kas ienāk prātā.*
 e. *[..] man zobi nesāp, bet man sāp **cits kaut kas**.*
5. PRON INDF + PRON DEF: *kurš katrs:*
- (12) *Mums jau ir izveidojies savs muzikālais rokraksts, ko **kurš katrs** nevarētu atskaņot.*
6. PRON NEG + PRON INDF: *nekas cits, neviens cits:*
- (13) a. *Un līdz pieciem **nekā cita** nebūs, es uz autoveikalu.*
 b. ***Neviens cits** mazulim vairs nav vajadzīgs.*
7. PRON INDF + PRON DEM: *kaut kas tāds.*
- (14) *Bet vai ir **kaut kas tāds**, kas interesē visus?*
8. PRON DEF + PRON INDF: *visi citi.*
- (15) ***Visi citi** labāk par viņiem zina, kas viņiem vajadzīgs.*
9. PRON NEG + PRON DEF: *neviens pats.*
- (16) *Bet visā biežajā telefonu grāmatā nebija **nevienu paša**, kas sauktos Mellers Knāgs.*
10. PRON PERS + PRON NEG: *mēs neviens.*
- (17) ***Mēs neviens** neesam perfekts, visi esam cilvēki, un kļūdiešies ir cilvēcīgi.*
11. PRON INT + PRON DEM: *kas tas.*

Latviešu valodniecībā parādās atšķirīgi viedokļi, kā sintaktiski analizēt jautājuma un izsaukuma teikumus, kuros ir konstrukcija ar vietniekvārdiem *kas* un *tas* un prievārda savienojums ar *par*:

- (18) a. ***Kas tā** par brūkleņu zapti?*
 b. ***Kas tā** par lietu?*

Analizējot vietniekvārda *kas* sintaktisko funkciju šajās konstrukcijās, I. Freimane (1985, 59) norāda, ka vietniekvārds *kas* kopā ar nomenu vai nomena aizstājēju (šajā gadījumā – vietniekvārdu *tas*) veic teikuma priekšmeta funkciju, bet gadījumos, kad nomena vai tā aizstājēja nav, *kas* viens pats veic teikuma priekšmeta funkciju. No tā noprotams, ka vārdu savienojums *kas tas* funkcionē kā salikts teikuma loceklis. Savukārt I. Lokmane (2013b, 731) uzskata, ka *kas* ietilpst izteicējā, bet vietniekvārds ar noteiktu referenci viens pats ir teikuma priekšmets, līdz ar to izslēdzot iespēju šo vārdu savienojumu uzskatīt par saliktu teikuma loekli.

LVTB šādi vietniekvārdu savienojumi konkrētajās konstrukcijās šobrīd marķēti kā vārdkopas analogi – salikti teikuma locekļi teikuma priekšmeta funkcijā, tomēr jāņem vērā, ka LVK2018 ir konstatēti arī tādi piemēri, kur līdzīgā konstrukcijā starp abiem vietniekvārdiem atrodas arī partikula, kas nav novērojams citās vārdkopas analogu grupās.

- (19) a. **Kas tad tie par jokiem?** (LVK2018)
 b. **Kas tad tas par līgavaini, varēji jau labāku atrast!** (LVK2018)
 c. **Kas gan tie par draugiem, ar kuriem nepavadi brīvdienas [..]** (LVK2018)

Piemēri ar partikulām rāda, ka šādu vārdu savienojumu iekļaušana vārdkopas analogu grupā vēl rūpīgi jāpārdomā un konstrukcija jāanalizē kopā ar citiem līdzīgiem *kas* un *tas* lietojumiem jautājuma vai izsaukuma teikumos.

Kopumā var secināt, ka vietniekvārdu savienojumos iesaistās visas vietniekvārdu leksiski semantiskās grupas, turklāt šādās grupās ir vieglāk analizēt komponentu secību. Lielākajai daļai vietniekvārdu savienojumu iespējama abējāda komponentu secība, bet dažiem – tikai viena. Konstrukcijas komponenti vienmēr saskaņojas locījuma un parasti arī dzimtē un skaitlī, izņemot vietniekvārdu savienojumus ar personas vietniekvārdu daudzskaitlī kā *mēs katrs*, *mēs neviens*. Semantiskas atšķirības, kas izriet no komponentu leksiski semantiskās grupas un komponentu secības, pētāmas turpmāk, tāpat jāprecizē sintaktiskais saistījums kontekstā ar pielikuma konstrukcijām, kuru sintaktiskā analīze raisa līdzīgas grūtības (Lokmane 2013b, 704).

2.2. Konstrukcija ar skaitļa vārdu daudzuma izteikšanai

LVTB kā konstrukcija ar skaitļa vārdu marķēti 28 vārdkopas analogi (saliktā teikuma locekļa morfoloģiskais marķējums – [skv]).

Noteikšanas kritēriji

1. Komponentu vārdšķira:
 PRON + NUM – *mēs trīs*, *visi četri*, *tā otra*, *es viens*
 ORD + CARD – *pirmie trīs*
 ADJ + NUM – *pārējie trīs*, *pēdējie divi*
2. Sintaktiskais raksturojums – saskaņojums, salikts teikuma loceklis, savstarpējais sintaktiskais saistījums nav definēts.
3. Semantiskais raksturojums – precizē ar vietniekvārdu / īpašības vārdu / kārtas skaitļa vārdu nosauktās kopas locekļu skaitu.

Novietojums

Komponenti atrodas blakus, pamata skaitļa vārds parasti ir otrais:

- (20) a. *Diezin, vai tā viena, jau iemūrētā, to visu spēsot pavilkt.*
 b. *Tā „Disnejlendā” pie mums trijiem pieskrēja maza meitenīte: „Es jūs atpazīnu!”*
 c. *Zemgals kolēģu apvainojumus atzina par pilnībā nepamatotiem un mēģināja mierīgi izrunāties ar pārējiem trim, bet tas neizdevās [..]*

Jāpiebilst, ka vārdkopas analogā *viens pats* sastopama tikai secība ar skaitļa vārdu kā pirmo komponentu:

- (21) a. [...] *kad mājdzīvnieks ir atstāts viens pats mājās.*
 b. *Auga ticīgā ģimenē, jau septiņu gadu vecumā viena pati gāja uz četrus kilometrus attālo baznīcu.*

Arī šajā grupā īpaši būtu analizējams tipiskajam pretējs komponentu novietojums – kādas sintaktiskās attieksmes veidojas, piem., LVK2018 konstatētajā kombinācijā *trīs pēdējie* un kāda ir šādas secības maiņas nozīme:

- (22) *Trīs pēdējie ir vienatnes darbi.* (LVK2018)

Šīs vārdkopas analogu grupas kontekstā īpaši aktuāls ir jautājums par jēdzieniskās nedalāmības kritēriju salikta teikuma locekļa marķēšanā, jo šajā grupā nereti vārdkopas analogs marķēts arī tad, ja teikumā ir lietvārds, kuram var tieši pakārtot abus konstrukcijas komponentus:

- (23) *Apšaudē tika ievainoti arī divi citi policisti un trīs no pieciem noziedzniekiem, kurus visus piecus drīz pēc tam izdevās aizturēt.*

2.3. Konstrukcijas ar īpašības vārdu

LVTB kā konstrukcijas ar īpašības vārdu ir marķēti 87 vārdkopas analogi (saliktā teikuma locekļa morfoloģiskais marķējums – [ipv]).

Noteikšanas kritēriji

1. Komponentu vārdšķira – vietniekvārds un īpašības vārds (vai adjektīvisks divdabis):
 PRON + ADJ / PTCP INDF – *tāds priecīgs, nekas prātīgs, dažs labs*
 PRON + ADJ / PTCP DEF – *nekāds siltais, pats labākais, abi pēdējie*
2. Sintaktiskais raksturojums – saskaņojums, salikts teikuma loceklis, savstarpējais sintaktiskais saistījums nav definēts.
3. Semantiskais raksturojums – teikuma semantiskajā struktūrā nozīmīgāka ir ar īpašības vārdu nosauktā īpašība. Semantiski nedalāms, jo nozīme izriet no vārdkopas analoga kā veseluma.

Novietojums

Komponenti novietoti blakus, īpašības vārds parasti otrais:

- (24) a. *Acīs griezās kaut kas spožs, tas bija lukturnis, kura gaisma krita tieši viņa sejā.*
 b. *Ir grūti atskatīties uz maču un nepateikt ko rupju.*
 c. *Gados jaunāki, no skata abi tādi parasti, neuzkrītoši.*
 d. *Mēs, kam jau dažs labs gads uz pleciem [...]*
 e. *Ūdens vēl nevar būt nekāds siltais.*
 f. *Arī pensionāri un jaunās māmiņas visu nepieciešamo izstaigājot no rīta [...]*

Jāpiebilst, ka pēc noteikšanas kritērijiem šajā grupā iederas vārdu savienojumi ar vietniekvārdu *pats* un īpašības vārdu pārākajā pakāpē (sk. (25a) un (25b) piemēru). Tie tiek lietoti īpašības vārdu vispārākās pakāpes formu vietā un jēdzieniskās nedalāmības dēļ būtu marķējami kā salikti teikuma locekļi arī tad, ja teikumā ir lietvārds, kuram varētu tieši pakārtot katru no vārdiem (sk. (25c) piemēru):

- (25) a. *Nekur vairs nav bijis jāsteidzas – kad viss dienišķais jau aiz muguras, bet pats galvenais – priekšā.*
 b. *Tas laikam ir pats svarīgākais – dzīvot.*
 c. *Kāpēc visam jābūt tik grūti, ja cilvēks sācis domāt par pašiem svarīgākajiem un pašiem vispārīgākajiem jautājumiem?*

Šajā konstrukcijā vietniekvārda funkcijā var būt arī vietniekvārdu savienojums, t. i., vārdkopas analoga sastāvā ir cits vārdkopas analogs. (26) piemērā viens vārdkopas analogs ir *ko citu* (PRON + PRON), kas kā viena vienība iesaistās nākamajā vārdkopas analogā *ko citu pretlikumīgu* (PRON + ADJ / PTCP INDF):

- (26) *Lula [...] noliedz, ka būtu darījis ko citu pretlikumīgu.*

2.4. Salīdzinājuma konstrukcija

Līdzīgi konstrukcijām ar īpašības vārdu (sk. (27a) piemēru) funkcionē salīdzinājuma konstrukcija ar vietniekvārdu *tāds* (sk. (27b) piemēru), tāpēc šobrīd tā iekļauta vārdkopas analogu grupā, tomēr šo konstrukciju sintaktiskā marķēšana jāskatās kontekstā ar pārējo salīdzinājuma konstrukciju marķējumu. Abu konstrukciju līdzīgums redzams piemēros:

- (27) a. *Gribējām jau celties kājās, bet kuldīdznieki tādi atturīgi...*
 b. *Bet meitenes acis, tādas kā izbidētas, raudzīja viņa skatienu notvert un sagūstīt.*

LVTB salīdzinājuma konstrukcijas vārdkopas analogi atrodami 18 reizes (saliktā teikuma locekļa morfoloģiskais marķējums – [sal]).

Noteikšanas kritēriji

- Komponentu vārdšķira:
 PRON + PTCL (*kā*) + ADJ / PTCP – *tāds kā vīlies*
 PRON + PTCL (*kā*) + N – *tādas kā balsis*
- Sintaktiskais raksturojums – saskaņojums, salikts teikuma locekļis, savstarpējais sintaktiskais saistījums nav definēts.
- Semantiskais raksturojums – konstrukcijā nozīmīgākais ir īpašība vai nosauktā parādība, ar kuru salīdzina, vārdu savienojums *tāds kā* funkcionē līdzīgi kā partikula *it kā*, piešķirot šķietamības nozīmi.

Novietojums

Komponenti parasti atrodas blakus:

- (28) a. *Tēvs kādu brīdi apsvēra Ievas teikto un pēc tam tālu atliecās atpakaļ, skatīdamies uz viņu augstprātīgi un mazliet tāds kā vīlies, kā caur lupu.*

- b. *Dziļāk kafejnīcā, tādā kā nišā, bariņš trīsdesmitgadīgu vīriešu sīta zolīti.*
- c. *Starp mani un mīļoto ir radusies tāda kā atsvešināšanās.*
- d. *Esmu [...] pēkšņi uz līdzenas vietas baltas aprīļa dienas vidū iekritusi tādā kā straumē, un tagad mani nes.*

Raksta autore uzskata, ka šajās salīdzinājuma konstrukcijās vērojamas semantiskās struktūras pārmaiņas un nav izmantojama tradicionālā salīdzinājuma konstrukciju divdaļīgā analīze ar sekundāri predikatīvā komponenta lomas piešķiršanu otrajam komponentam (Lokmane 2013b, 756), drīzāk vārdu savienojums *tāds kā* šajās konstrukcijās ir leksikalizējies un kā vesela sintaktiskā vienība modificē adjektīvu vai lietvārdu, norādot uz nedrošību par nosauktās pazīmes vai reālijas atbilstību īstenībai, tomēr precīzāka semantiskā analīze ir veicama turpmāk kontekstā ar pārējām salīdzinājuma konstrukcijām un nav šī pētījuma mērķis.

2.5. Konstrukcija ar prievārda savienojumu

Prievārda konstrukcijas, kas nosauc daļu no veselā, gramatiski atšķiras no citām vārdkopas analoģu grupām, bet šīs grupas piemēri konstatēti visbiežāk – LVTB kā konstrukcija ar prievārda savienojumu marķēti 329 vārdkopas analoģi (saliktā teikuma locekļa morfoloģiskais marķējums – [set]).

Kritēriji

1. Komponentu vārdšķira:
 N + PREP (*no*) + N / PRON – *daļa no latviešiem, vairums no viņiem*
 PRON + PREP (*no*) + N / PRON – *kāds no kaimiņiem, daži no viņiem*
 ADJ + PREP (*no*) + N / PRON – *vienīgais no kolēģiem, sīkākais no tiem*
 NUM + PREP (*no*) + N / PRON / ADJ / NUM – *divas no personām, trīs no viņiem, vieni no pirmajiem, viens no adekvātākajiem*
2. Sintaktiskais raksturojums – skaidri nosakāms atkarīgais un neatkarīgais komponents, kas teikumā var iesaistīties dažādos locījumos atkarībā no sintaktiskās lomas, bet prievārda savienojuma forma nemainās. Prievārda konstrukcija nevar eksistēt bez neatkarīgā komponenta. Tomēr ar šo raksturojumu nepietiek, lai noteiktu sintaktiskā sakara veidu. Vietniekvārda, īpašības vārda un skaitļa vārda savienojumos ar prievārda konstrukciju neatkarīgais komponents saskaņojas dzimtē ar prievārda konstrukcijā iesaistīto nomenu.
3. Semantiskais raksturojums – visa konstrukcija izsaka vienu jēdzienu, nosauc daļu no kopuma.

Novietojums

Komponenti parasti atrodas blakus, prievārda konstrukcija ir otrā.

- (29) a. *Tas, ka šo grāmatu, kas domāta bērniem, lasa pieaugušie, ir viena no pasaules literatūras mīklām.*
 b. *Sakarsē pusi no kausētā sviesta.*

- c. *Sāku atcerēties, kuri no maniem draugiem arī kādreiz ir pazaudējuši drēbes.*
- d. *Nevienu no tām viņš nebija pircis.*

Atsevišķos gadījumos šīs grupas vārdkopas analogi sākas ar prievārdu, t. i., sastopamas atkāpes no tipiskās secības, piem.:

- (30) a. *No aptuveni 300 projektiem, ko esam realizējuši astoņu gadu laikā, ar valsts sektorubija saistīti kādi pieci [..]*
- b. *No tiem aptuveni divi kilometri ir melnā seguma brauktuves.*
- c. *[..] Krievijā pašlaik dzīvo aptuveni 25 miljoni ārvalstu pilsoņu, no kuriem ceturtdaļa izvairās no oficiālas reģistrācijas.*

Šai vārdkopas analoga grupai netipiskā komponentu secība (sk. Valkovska 2016, 112–114) ir iespējama dažādās konstrukcijās (sk. (30a–c) piemēru), bet biežāk ir vērojama konstrukcijās ar vietniekvārdiem prievārda savienojumā (sk. (30b), (30c) piemēru). (30a) piemērā tā skaidrojama ar teikuma aktuālo dalījumu, bet (30c) piemērā šāda secība saistīta arī ar attieksmes vietniekvārda *kurš* pakārtojuma vārda funkciju un novietojumu palīgteikuma sākumā un būtu uzskatāma par tipisku savienojumos ar attieksmes vietniekvārdiem. Tomēr jāpiebilst, ka LVTB ir konstatēts arī teikums, kur attieksmes vietniekvārds savienojumā ir otrajā, t. i., no valodas kultūras viedokļa nevēlamā, pozīcijā:

- (31) *Piemēram, Leonardo da Vinči izgudrojumi, daudzi no kuriem tika izmantoti vairākus gadsimtus pēc viņa nāves [..]*

Atkāpes no tipiskās vārdu secības konstrukcijās ar prievārda savienojumu ir pētāmas plašākos latviešu valodas teksta un runas korpusos.

Secinājumi

Pētījuma mērķis aprakstīt vārdkopas analogu grupu „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” datus un noteikt šai grupai vienotus kritērijus ir sasniegts daļēji. Apraksti latviešu valodas pētījumos un gramatikās nav pietiekami precīzi, lai būtu skaidrs, kuri vārdu savienojumi atbilst šim jēdzienam un kuri ne. Konstrukcijā parasti ir iesaistīti nomeni, sintaktiskais saistījums starp vārdkopas analoga komponentiem nav definēts, ir norādīts, ka tas nav pakārtojums, un nav norādīts, vai būtiska pazīme ir saskaņojums. Savukārt semantiskais raksturojums, ka vārdkopas analogs nenosauc reālijas tieši, bet nosauc attieksmes starp tām, arī ir pārāk vispārīgs, lai skaidri izšķirtu, kādi jēdzieniski nedalāmi vārdu savienojumi būtu iekļaujami šajā grupā. LVTB modelī, veidojot saliktas teikuma vienības jeb frāzes, netiek definēts, kāds sintaktiskais saistījums ir starp to komponentiem, tomēr, ja nav salikta teikuma locekļa noteikšanas kritēriju, nav skaidrs, kādas ir jēdzieniskās nedalāmības robežas.

Pielāgojot ļoti plašu interpretāciju, korpusa datus iekļautas strukturāli un semantiski ļoti atšķirīgas vienības, tāpēc ir veidots sīkāks dalījums piecās apakšgrupās

pamatā pēc vārdkopas analoga sastāva. Kopīgais visām grupām ir tas, ka reālija netiek nosaukta tieši, bet ar jēdzieniskām attieksmēm starp konstrukcijas komponentiem. Sintaktiskā aspektā saskaņojums ir četrās grupās, bet konstrukcijā ar prievārda savienojumu saskaņojums ir tikai dzimtē, ja kāds no komponentiem ir vietniekvārds, skaitļa vārds vai adjektīvs. Nākotnē nepieciešams pārskatīt sintaktisko sakaru raksturojumu latviešu gramatikās, ņemot vērā pētījumā novērotās grūtības raksturot šeit apskatītās vārdkopas esošajā sistēmā.

Vieni no biežākajiem vārdkopas analogiem LVTB ir dažādu vietniekvārdu savienojumi, kas ir ļoti daudzveidīgi – tos veido vietniekvārdi no visām vietniekvārdu leksiski semantiskajām grupām. Atsevišķiem vietniekvārdu savienojumiem iespējama tikai noteikta komponentu secība, bet citiem ne, un šī atšķirība ir pētāma turpmāk – aplūkojama ne tikai secības nozīme, bet arī vietniekvārdu savienojumu kā gramatiskas vienības izpratne vietniekvārda raksturojumā, pieļaujot salikta vietniekvārda ieviešanu. Daži vietniekvārdu savienojumi var tikt izmantoti kā komponenti citu vārdkopas analogu konstrukciju veidošanā.

Ļoti izplatītas LVTB ir arī konstrukcijas ar prievārda savienojumu, kas nosauc daļu no kopuma. Tajā pašā laikā korpusa apjoms un tajā esošo vārdkopas analogu piemēru daudzums ir pietiekams, lai atklātu visos konstrukciju veidos lietoto leksēmu dažādību un izmantošanu dažādās sintaktiskajās funkcijās. Ar LVTB pašlaik nepietiek, lai analizētu dažādus komponentu secības aspektus vārdkopas analogos, tomēr konsekventi vārdkopas analogu noteikšanas kritēriji un vienveidīgs sintaktiskais marķējums ir labs sākumpunkts arī dažādu secības variantu analīzei.

Saīsinājumi un apzīmējumi

ADJ	īpašības vārds
CARD	pamata skaitļa vārds
DEF	noteiktais (īpašības vārds, vietniekvārds)
DEM	norādāmais (vietniekvārds)
INDF	nenoteiktais (īpašības vārds, vietniekvārds)
INT	jautājamais (vietniekvārds)
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus</i>
LVTB	<i>Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpus</i>
N	lietvārds
NEG	noliegtais (vietniekvārds)
NUM	skaitļa vārds
ORD	kārtas skaitļa vārds
PERS	personas (vietniekvārds)
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
PTCL	partikula
PTCP	divdabis
REL	attieksmes (vietniekvārds)
subrAnal	vārdkopas analogs

Avoti

- Levāne-Petrova, Kristīne, Dargis, Roberts. 2018. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss (LVK2018)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/11>
- Rituma, Laura et al. 2022. *Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss (LVTB)*, v2.10. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/63>

Literatūra

- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
- Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Freimane, Inta. 1997. Sintakses vienības latviešu valodā. *Baltu filoloģija*. VII, 6–20.
- Holvūts, Aksels. 2012. *Vispārīgās sintakses pamati*. Sirmule, Lāsma (tulk.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kārklīšs, Jūlijs. 1976. Vārda formas sintaktisko potenču problēma. *Valodniecības un literatūrzinātnes teorijas un prakses jautājumi*. Mieze, Marija (red.). Rīga: Zvaigzne, 54–101.
- Lokmane, Ilze. 2013a. Sintakse. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 109–132.
- Lokmane, Ilze. 2013b. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 710–766.
- Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 428–452.
- Ozols, Arturs. 1959. Raksturīgākās latviešu tautasdziesmu nominālās vārdkopas. *Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti*. 30, 7–54.
- Pretkalniņa, Lauma. 2023. *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpūsā*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta. 2019. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 200–216. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.16>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Smiltiece, Gunta. 2013. Apstākļa vārds (adverbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 595–618.
- Valdmanis, Jānis. 1989. Teikums. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis (red.). Rīga: Zvaigzne, 13–104.

- Valkovska, Baiba. 2016. *Vārdu secības komunikatīvais aspekts mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Zolotova, Galina. 1973. *Očerki funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka*. Moskva: Nauka.

Summary

The Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia, has developed Latvian Treebank – a syntactically annotated corpus of the Latvian language. It showcases both the syntactical phenomena of the Latvian language already described in the Latvian syntax theory, as well as the less common structures that have not yet been analysed in depth by theory. This paper considers understanding of the subordinate phrase analogue in Latvian linguistics. The paper provides an overview of the constructions labelled as such in Latvian Treebank. The principles of a further classification of the subordinate phrase analogues by certain grammatical criteria (morphological composition and syntactical characteristics) and semantic criteria are proposed. Some analysis of the order of components in these compound constituents is also provided. The two most common types of the subordinate phrase analogues in Latvian Treebank are groups of pronouns, as well as constructions with prepositional phrases. Other types appear less frequently. The amount of treebank examples is sufficient to cover the lexeme variety used for each type, as well as the range of syntactical functions fulfilled by each type. Hereby developed criteria for identifying the analogues of subordinate phrase and consistent syntactical annotation provide a convenient language material for further analysis of these constructions.

Keywords: Latvian syntax; syntactically annotated corpus; subordinate phrase analogue; compound part of sentence.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Neoloģija klasisko teorētisko tekstu tulkojumos latviešu valodā: Aristoteļa „Runas mākslas – rētorikas” glosārija materiāls

Neology in translations of classical theoretical texts into Latvian: The glossary material for Aristotle’s “Art of Speech – Rhetoric”

Ilze Rūmniece

Klasiskās filoloģijas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: ilze.rumniece@lu.lv

Sena teorētiska teksta tulkošana paver divas iespējas: brīvi un kur nepieciešams lietot internacionālismus vai arī konsekventi izvairīties no tiem, ļaujot izpausties mērķvalodai gan ar tās esošo vārdu krājumu, gan daudzviet darinot jaunvārdus. Raksts iztīrā Aristoteļa „Rētorikas” teksta tulkojumu no sengrieķu valodas, kura tulkotāji izvēlējušies otro iespēju – tulkotajā tekstā izmantot tikai latviešu valodas vārdus. Pārsvārā aplūkoti tieši jaundarinājumi, kuri sakopoti tulkojuma tekstam pievienotajā īpaši veidotajā glosārijā, kas ir rakstā izmantoto piemēru arsenāls. Analītiski tiek apskatīti gan šāda glosārija izveides principi, gan uzrādīti galvenie vārddarināšanas paņēmieni, komentējot arī jaunvārdu saikni ar avotvalodas kontekstu, atkarību no tā, arī iekļaušanos latviešu valodas vidē. Raksts balstīts „Rētorikas” latviešu tulkojuma divu secīgo izdevumu materiālos (2020. un 2023. gadā), daudzviet tos arī salīdzinot, komentējot izmaiņas un papildinājumus glosārijā.

Atslēgvārdi: tulkojums; glosārijs; vārddarināšana; jaunvārds; jēdzieni / termini; vārddarināšanas principi.

Ievads

Sena teorētiska teksta tulkošana noteikti atšķiras no attiecīga darba ar dzejas vai daiļprozas tekstiem. Tādēļ neizbrīna fakts, ka, piem., no valodas un izteiksmes stila jautājumiem veltītajiem seno grieķu un romiešu tekstiem tikai retais līdz šim ticis iztulkots latviski. Aristoteļa „Poētikas” (trešais, rediģētais izdevums 2008. gadā) un Pseido-Longīna darba „Par cildeno” (2003) tulkojumiem 2020. gadā pievienojusies Aristoteļa „Rētorika”. Ievērības vērts ir fakts, ka nepilnu triju gadu laikā tiek publicēts otrs, labotais un papildinātais tulkojums (2023). Kā vēstīts skaidrojošajā pēcvārdā

„Otrā izdevuma redakcijas piebilde” (Rūmniece et al. 2023, 232–237), pamatdarbs nepilnos trijos gados pēc pirmā varianta iznākšanas bijis glosārija papildināšana, salāgojot ar attiecīgām izmaiņām vai uzlabojumiem tulkojuma tekstā.

Pamatojums darbu turpināšanai izteikts otrā izdevuma ievadrakstā (Aristot. Rēt. 2023, 232): „[...] autoru vēlme un gatavība dziļāk pētīt Aristoteļa tekstu un pilnveidot tā tulkojumu, ieraugot iepriekš nepamanītas nianšes kā oriģinālā, tā latviešu vārdu izvēlē vai jaunradē.” Tā kā pirmā tulkojuma publikācija izplatījās necerēti strauji un grāmata tikusi arī lasīta, tulkojuma autoru grupa saņēmusi dažādas atsauksmes, vērtējumus un ieteikumus. Tie rosinājuši atgriezties pie Aristoteļa, bet – kas jo būtiskāk – pie latviešu valodas vārdu krājuma – gan pirmajā tulkojuma teksta variantā izmantotā, to vietām pārskatot, gan arī aplūkot un vētīt vēl neizmantoto vai potenciāli uzlabojamo.

Klasisko pamattekstu tulkojumi jau ierādījuši vārdu darināšanas ceļus, pamatā salikteņu jomā, ko pārstāv, piem., pastāvīgie vai arī retie epiteti, Homēra epos tādi kā *rožpirkste* par rītausmas dievi, *daudzpraša* par Odiseju, *nāvnese* par bultu, *saldvārdis* par Nestoru, *ātrkājis* par Ahilleju, par zirgiem u. c. Tomēr zīmīgi, ka tieši sena teorētiska teksta tulkojums paver divas iespējas: vai nu saglabāt daudzās valodās ierastos internacionālos terminus, vai arī to vietā izmantot valodā esošus analogus un jaundarinātus aizstājēvjārdus.

Raksta mērķis – izvērtēt Aristoteļa „Rētorikas” latviešu tulkojumam izveidoto glosāriju, apskatot tā izveides principus, tulkojumteksta jaunvārdus, to darināšanas paņēmienus un ieskicējot arī kopumā šo neoloģismu un attiecīgā glosārija (kā īpaša korpusa) lomu latviešu valodas vārdu krājuma papildināšanā.

1. Glosārijs, tā nepieciešamība, sastādīšanas pamatprincipi

Turpmāk rakstā iztīrājamā glosārija saturs ir Aristoteļa „Rētorikas” latviešu tulkojuma (2020, 2023) jaunvārdi, kuru darināšanu noteikusi tulkotāju izvēle neizmantot grieķu (arī latīņu) cilmes leksēmas, kas nostabilizējušās kā termini latviešu valodā, piem., *metafora*, *metode*, *dialektika*, *sofists*, *periods*, *antitēze*, *eposs*.

Šāda izvēle nav pašmērķīga, pamatojums tai ir doma, ka „Aristoteļa laika grieķu valodā lielākā daļa šo vārdu dzīvoja savās pamatnozīmēs, pārnestās un terminoloģiskās veidojās ilgāka laika, lietojuma un tekstu aprites gaitā” (Aristot. Rēt. 2020, 14). Tas tad būtu uzskatāms par jaunvārdu darināšanas faktoru konkrētā tekstā. Svešvārdi tulkojuma tekstā tiek aizvietoti ar semantiski analogiem latviešu vārdiem, tādējādi izvēršot latviešu valodas vārdu krājumu.

Lai šādi veidots latviešu tulkojuma teksts būtu baudāms kā saprotams, pilnvērtīgi uztverot domu, talkā jānāk skaidrotājvietnei. Un tāds ir glosārijs.

Glosārijs ir „alfabētisks tekstā lietotu neparastu, maz pazīstamu, grūti saprotamu frāžu (arī terminu) un to skaidrojumu vai tulkojumu (glosu) saraksts, kas parasti mazas vārdnīcas veidā pievienots kādai grāmatai vai rokrakstam” (Skujiņa 2007, 130).

„Rētorikas” latviešu tulkojumam pievienotais glosārijs iekļauj 136 šķirkļus (2020. gada izdevumā) un 255 šķirkļus (2023. gada izdevumā), liela daļa no leksēmām ir klasificējama kā jaunvārdi latviešu valodas vidē.

Ilustrācijai fragments no glosārija – daži „t” šķirkļi (Aristot. Rēt. 2023, 225):

- (1) a. **Taisnīgums** δικαιοσύνη: I 6, 1362b12; I 7, 1365b5; I 9, 1366b1; I 14, 1374b24; II 9, 1387a27; II 22, 1396a31 un citviet; τὸ δίκαιον: I 6, 1362b27; I 13, 1373b38; I 15, 1376b19; III 17, 1418a17 un citviet; *nerakstītie taisnīguma likumi* τὰ ἄγραφα δίκαια: I 14, 1375a15;
- b. **tapšana** (ģenēze) γένεσις: II 19, 1392a20; rašanās: II 19, 1392a26
- c. **tautas sapulces dalībnieks** ἐκκλησιαστής: I 1, 1354a31; I 3, 1358b2
- d. **tautvara** (demokrātija) δημοκρατία: I 4, 1360a17; I 8, 1365b29; II 8, 1365b3 un citviet
- e. **tautvedis** (demagogs) δημαγωγός: II 20, 1393b8; II 20, 1393b23
- f. **tāpatvārdība** (homonīmija) ὁμωνυμία: II 24, 1401a1; III 2, 1404b37; III 11, 1412b1

Kā redzams, tiek uzrādīti arī grieķu vārdi – oriģinālrakstībā un latviešu valodas vidē pazīstamie atbilstošie grieķismi (iekavās), tā sasaistot lasītājam potenciāli pazīstamo vārdu ar norādīto, tulkojumā izmantoto latviešu jaunvārdu (piem., *tautvedis*, *tāpatvārdība*). Glosārijs uzrāda arī latviešu leksēmas, kas nav jaundarinājumi, bet gan sen atpazīstami analogi grieķu vārdiem (piem., ģenēze – *tapšana*, arī sinonīms *rašanās*), vai arī izmanto iespēju parādīt jēdzienus, kas konkrētajā tekstā būtiski, raksturīgi antīkajai kultūrtelpai (Aristotelis gana daudz uzmanības veltī runām tautas sapulcē), bet latviešu tulkojumā jaundarinājumu neizpelnās – nav nepieciešamības to radīt, var izlīdzēties ar perifrastisku tulkojumu, kamēr glosārija materiāls rāda, ka grieķu valodā tas ir viens vārds (piem., *tautas sapulces dalībnieks*). Glosārijs sniedz arī informāciju par tekstvietām, kurās sastopamas attiecīgās leksēmas.

Tādējādi glosārija materiāls ir noderīgs gan lasītājam, kurš ir zinošs avotvalodā, gan tādām, kurš lasa Aristoteļa tekstu latviešu variantā, vairāk vērtējot mērķvalodas elementus.

Salīdzinājumam īss komentārs par glosāriju, kāds „Rētorikas” tekstam veidots hronoloģiski pēdējā angļu tulkojuma izdevumā (Kennedy 2007, 313–319). Pamatā šim 115 vienību saturošajam materiālam ir svarīgs fakts: angļu tulkojums neizvirza uzdevumu tulkot visus grieķu vārdus (terminus), tādēļ daudzviet tekstā (un attiecīgi arī glosārijā) iepludina angļu tekstā latīņu transkripcijā, atšķirībai slīpinot to rakstību. Līdz ar to glosārija materiāls orientēts uz pieminēto jēdzien skaidrojumu (latviešu tulkojumā tāds iekļauts zemsvītras tekstos), vienlaikus, kur iespējams, atzīmējot arī mūsdienās tradicionāli lietoto terminu, un, protams, tekstvietas, piem.: „*gnōmē*, pl. *gnōmai* (f.): a maxim, gnostic saying relating to life (2.21, 3.17.9)” (Kennedy 2007, 316).

Minētais jēdziens latviešu tulkojuma glosārijā fiksēts, par šķirkļa vārdu liekot latviešu tulkojuma vārdu, uzrādot arī starptautiski lietoto terminu (iekavās) un attiecīgo leksēmu grieķu valodā, un izskatās šādi (Aristot. Rēt. 2020, 266):

- (2) „*atziņa* (gnoma) γνώμη: 1393a22, 1394a19, 21, b7, 8, 17, 25, 1395a2, 10, 17, 18, 32, 1395b12, 1403a34 un citviet”

Otrā latviešu tulkojuma izdevumā šim šķirklim (un, protams, daudziem citiem) vērtējams darbs, ne vien papildinot tekstvietu uzrādījumu klāstu, bet arī pievienojot

kontekstlietojumus ar attiecīgiem atvasinājumiem no vārda γνώμη (Rūmniece et al. 2023, 211):

- (3) „*atziņa* (gnoma) γνώμη: II 20, 1393a 22; II 21, 1394a 19 un citviet; ► atziņu lietošana γνωμολογία: II 21, 1394a 19 un citviet; ► atziņu lietojums [τὸ] γνωμολογεῖν: II 21, 1394a 19 un citviet; ► lietot atziņas γνωμολογεῖν: II 21, 1394a 19”

Šāda pieceja ļauj novērtēt tulkotāju uzmanīgo attieksmi arī pret mērķvalodas vidi, iekļaujot latviskojumu sistēmā grieķu derivātus (γνώμη ‘atziņa, gnoma’).

2. Glosārijs darbībā: jēdzienu / terminu joma

Glosārijs ietver Aristoteļa „Rētorikas” saturam būtiskus pamatjēdzienus; dažus no tiem šeit ir vērts apskatīt tuvāk, analizējot tulkotāju piedāvātos latviešu analogus, to izveides pamatojumu.

Aristotelis (Aristot. Rēt. 2023, 13; 1360a17) runas mākslas pamatos liek izpratni par publiskas runas teicēja obligātajām zināšanām, kurās noteikti iekļaujas arī, piem., izpratne par dažādiem valstu (toreizējo pilsētvalstu) pārvaldes principiem, iekārtām. Tiek pieminētas šādas galvenās: demokrātija, oligarhija, monarhija, aristokrātija (šeit uzskaitījums atbilstoši mūsdienu tradicionālajai terminoloģijai). Analogi darinājumi latviešu valodā (Aristot. Rēt. 2023):

- (4) a. δημοκρατία – *tautvara* (pirmajā tulkojumā ‘tautvaldība’)
 b. ὀλιγαρχία – *dažvaldība*
 c. μοναρχία – *vienvaldība*
 d. ἀριστοκρατία – *dižvara* (pirmajā tulkojumā ‘dižvaldība’)

Grieķu salikteņu sastāvā ir leksēmas – pirmajā elementā δῆμος ‘tauta’, ὄλγοι, ‘daži’, μόνος ‘viens’, ἄριστοι ‘izcilie, labākie, dižie’; otrajā elementā ἀρχή ‘valdība’ κράτος ‘vara’.

Tulkotājiem, tekstu un glosārija materiālu dažādi pārskatot, tapa skaidrs – pirmajā tulkojumā piedāvātajos latviskojumos viendabīgam rezultātam nav ņemts vērā fakts, ka salikteņu vienādu elementu latviskojums nedrīkst atšķirties, tam nav pamata. Tad uzlabotais un precīzākais piedāvājums, kas iekļauts kā labojums 2023. gada izdevumā, ir: *tautvara* (nevis *tautvaldība*), *dižvara* (nevis *dižvaldība*).

Aristokrātijas jeb *dižvaldības* gadījums noteikti nav vienkāršs. Te der pakavēties pie Jāņa Endzelīna (1974, 356) savulaik izteiktā par vārda *labieši* lietojumu latviešu valodā: „Sengrieķu valodā *agathoi* (labie) jeb *aristoi* („vislabākie”, no kam *aristokrāti*) apzīmēja muižniecības kārtu, arī senlatviešiem, kā rāda minētās dziesmas [runa par tautasdziesmu tekstiem – I. R.], ir bijusi sava par labajiem jeb labiešiem saukta lielmaņu kārtā [...]”.

Ko varētu iesākt ar vārdu *labieši* darināmajā saliktenī, kurš aizstātu vārdu *aristokrātija*? Salikteņu elementi *diži* un *daži* visdrīzāk raisa skanisku suspēli četru vārdu kopā, kam jānosauc valstsiekārtas. Potenciālajai leksēmai *labvaldība* raisītos cita, nevajadzīga konotācija (kā laba vadība); izsakot aprakstoši – *labiešu valdība* –, zūd

avotvalodas saliktenis, kas tā izjauktu valstsiekārtu nosaukumu kopas leksisko vienotību (atbilstošu oriģinālvalodas leksēmu veidolam). Jāpiebilst, ka vārddarināšanā tulko-tāju darba grupa ir centusies, cik iespējams, saglabāt oriģināla salikteņus, neizvēloties divu vai vairāk vārdu aprakstošus tulkojumus.

Citviet svarīgu terminu latviešu analogi darināti, radot salikteņus, kur to oriģinālā nav. Piem., *ētika*:

- (5) a. *raksturmācība* (ētika) τὰ ἠθικά
b. *valstslietas* (politika) τὰ πολιτικά

Tādi ir gadījumi, kad latviski jāizteic grieķu leksēma, kas semantikā jēdzieniski plašāka nekā vienas konkrētas lietas vai parādības nosaukums.

Šo semantisko plašinājumu nosaka avotvārda gramatiskā forma: leksēma τὰ ἠθικά ir substantivēta adjektīva ἠθικός ‘ar raksturu saistīts, uz raksturu attiecināms, rakstura-’ nekatras dzimtes daudzskaitļa forma, tā saistībā ar kontekstu ‘precizē’ savu nozīmi. Līdzīgi ir arī gadījumā ar leksēmu τὰ πολιτικά – valstslietas. Turklāt mūsdienu uztvere un izpratne, dzirdot vārdu *politika*, visnotaļ atšķiras no jēdziena τὰ πολιτικά sengrieķu laikos un tekstvidē. Izvēlētais vārds *valstslietas* ir iespējami tuvākais senajai izpratnei, kur komponents *lietas* iezīmē plašāku vispārīnājumu.

Līdzīgs piemērs ir fizikas nosaukums tulkojumā: *dabas lietas* (fizika) τὰ φυσικά. Savukārt aritmētikai (ἡ ἀριθμητική) un ģeometrijai (γεωμετρία) latviešu nosaukumos pievienots vārds *mācība* – *skaitļu mācība* un *mēru mācība*. Abi latviskie nosaukumi norāda uz tulkošanas principu – cik iespējams, darināt vienas jomas nosaukumus pēc vienota modeļa. Tomēr ne katreiz tas pilnībā īstenojams, jo *aritmētikas* gadījumā oriģināla doma paredz klāt pievienojamu vārdu ἡ ἀριθμητική [τέχνη], kur τέχνη ir ‘māksla, mācēšana, mācība’ (pirmais elements ἀριθμός ‘skaitlis’). Bet *ģeometrijas* gadījums ir citāds: grieķu vārds γεωμετρία burtiski tulkojams kā *zemes mērīšana* (γῆ ‘zeme’ un μετρέω ‘mērīt’), tomēr šis burtiskais nosaukums nepamatoti sašaurinātu antīkās kultūrvides izpratni par ģeometriju, kas nav tikai ar zemi saistāmi mēri un mērīšana (kā, teiksim, latviešu izpratne par mērniekiem un to laikiem 19. gadsimtā).

Plaši pazīstamiem gramatikas terminiem, tādiem kā latīniskie *nomens* un *verbs* jeb mūsu *lietvārds* un *darbības vārds*, nācies meklēt rētorikas un Aristoteļa laiku lietojuma kontekstā atbilstošāku latviskojumu. Rezultāts tulkojumā: ὄνομα ir *nosaucējvārds* un ῥῆμα – *izteicējvārds*. Komentārs, kas arī paskaidro cita (atšķirīga no tradicionāli lietojamajiem) adekvāta varianta nepieciešamību: „Varētu šķist, ka ὄνομα ir lietvārds, bet ῥῆμα ir darbības vārds. Šāda izpratne nav precīza, jo ὄνομα un ῥῆμα funkcijas ir daudz plašākas nekā lietvārda un darbības vārda funkcijas, proti, ὄνομα teikumā nosauc teikuma priekšmetu, bet ῥῆμα – izteicēju, un šo nosaucēja funkciju var pildīt dažādu vārdšķiru vārdi” (Aristot. Rēt. 2023, 161).

Lūkojot burtiski tulkot grieķu vārdus ὄνομα un ῥῆμα un ņemot vērā arī etimoloģisko saikni ar attiecīgajiem verbiem, varētu lietot vārdus *nosaukums* un *izteikums* – tie labi parāda to, ka runājot lieta (šī vārda iespējami plašā nozīmē) tiek nosaukta un par šo nosaukto (vārdā minēto) lietu tiek kas izteikts (stāvoklis, darbība, sajūta u. c.).

Šeit pieminēšanas vērts ir arī J. Endzelīna viedoklis par terminu *darbības vārds*, kaskas, viņaprāt, „nav labs”. J. Endzelīns (1980, 415) piezīmēs „Daži atzinumi par

mūsu gramatikas terminiem” piedāvā apzīmējumu *norisenis*. Darbības vārda apzīmējumi latviešu tekstos, vēsturiski skatot, bijuši visai dažādi, tostarp arī tādi kā *izteiksmes vārds, saceklis, runas vārds* (izvērsti Butāne 2016, 9), no kuriem pirmais gluži tuvs Aristoteļa tulkotāju radītajam *izteicējvārdam*.

Arī J. Endzelīna (1980, 415) piedāvātais darinājums īpašības vārdam – *pieliktenis* (lat. *adjectivum*) būtu vērā ņemams, ne tikai kā analogs latīņu *adjektīvam* (kalks no grieķu vārda), bet arī grieķu vārdam ἐπίθετον – burtiski ‘pie- / klātliktais’. „Rētorikas” tulkotāji izvēlējušies vārdu *apzīmētājs* (epitets), kas labāk iederas attiecīgajos kontekstos, piem., kad minēts kopā ar *pārnesumu* (metaforu) kā izteiksmīguma līdzekļiem (Aristot. Rēt. 2023, 162).

Aristoteļa laikos lietotie apzīmējumi dzejas pantmēriem mūslaikos saglabā grieķu vārdus – terminus: τὰ ἑξάμετρα ‘heksametri’, τὸ τετράμετρον ‘tetrametrs’, παιάν ‘paiāns’, τροχῶος ‘trohajs’. Tulkojums meklē vienkāršāko un vienlaikus precīzāko ceļu latviešu vārdu izvēlē: izmantot skaitļa vārdu, kur tas ir grieķu variantā – *sešmērs* un *četrmērs* (attiecīgi ἑξάμετρον, τετράμετρον), saliktna komponentam μέτρον lietojot atbilstošo ‘mērs’.

Paiāna un trohaja gadījumā grieķu vārdu attiecīgie tulkojumi saistās ar verbiem – παίω ‘sist’ un τρέχω ‘skriet’, tātad *sitenis* un *skrejenis*, uzturot latviešu vārdos vienotu vārddarināšanas modeli. Būtībā sišanas moments paiāna raksturojumā izteikti svarīgs: šajā pantmērā uzsvērtam balsienam seko trīs neuzsvērti (sengrieķu vārsmojumā garajam trīs īsi – *tā-ta-ta-ta*). Arī skrejenī (trohajā) skriešanas vai straujas soļošanas ritms labi jaušams: divzīlbīgā pēdā uzsvērts (garš) pirmais balsiens, tam seko neuzsvērts jeb īss (*tā-ta, tā-ta, tā-ta, tā-ta*).

J. Endzelīna (1980, 415) reiz piedāvātie gramatikas termini *skaitlenis* un *apstāklenis* līdz ar jau pieminēto *noriseni* verbam aizved pie tulkotāju izvēlētajiem *sitenis* un *skrejenis*.

Tulkojumam, kas orientēts uz izvairīšanos no internacionālismu lietošanas, saskaroties ar svarīgiem jēdzieniem, kuri līdz ar tekstu apriti laika gaitā pārtapuši par terminiem, ir vismaz divas iespējas: pirmā, latviešu valodas aizstājējvārdus var rast jau esošajā vārdu krājumā, otra, interesantākā iespēja (bieži arī nepieciešamība) – darināt jaunus.

„Rētorikas” tulkojuma glosārijā netrūkst šķirkļvārdu, kas gūti no labi atpazīstamu latviešu vārdu arsenāla. Piem., *piebildums* (epilogs) ἐπίλογος, *pretstatījums* (antitēze) ἀντίθεσις, *pārmērība* (hiperbola) ὑπερβολή, *[izteiksmes] veidojums* (figūra) σχῆμα [τῆς λέξεως], *caurmērs* (diagonāle, diametrs) ἡ διάμετρος [γραμμῆ], *atbilsme* (analoģija) ἀναλογία, *skaņojums* (harmonija) ἀρμονία, *dzejojums* (roēma) ποίημα, *pastāvēšana* (substance) οὐσία u. c. Skaidra ir izvēle šādus vārdus glosārijā iekļaut, iekavās minot vairumā Eiropas valodu lietotos, tradicionālos terminus.

Tomēr tai pašā laikā glosārija materiāls rāda, ka virkni pazīstamo terminu nācies atveidot, darīnāt jaunas, latviešu valodas vidē vēl nedzīvojušas leksēmas. No valodniecības jomas tādi ir, piem., *kopvārdi* (sinonīmi) συνώνυμα, arī *kopvārdība* (sinonīmija) συνωνυμία, *tāpatvārdība* (homonīmija) ὁμωνυμία. Grūti spriest, vai ārpus konteksta un bez glosārija palīdzības šos atvasinājumus iespējams viegli sasaistīt ar attiecīgajiem terminiem – sinonīmi, homonīmi u. c. Nepieciešama plašākas „Rētorikas” lasītāju auditorijas atgriezeniskā saite.

Tradicionāli ierasts latviskojums grieķu vārdam φιλόσοφος (filozofs) ir ‘gudrības mīlētājs’. Cits tās pašas saknes daudzlietojams vārds – σοφιστής līdz šim tulkojumos ticis saglabāts kā grieķisms *sofists*. Piedāvājot šo vārdu iecelt latviskā vidē, nācās atmest tik šķietami tuvo *gudrinieks*, jo šī vārda semantiskā aptvere ir par šauru, vienkāršotu grieķu jēdzienam. Rezultāts: teksts un glosārijs uzrāda vārdu *gudrībnieks*, jo smalkā nianse (kā motivētāJVārdu izvēloties *gudrība*, nevis *gudrs*), tulkotājuprāt, varētu izrādīties tieši tā, kas izteic par sengrieķu sofistiem krietni vairāk nekā tikai *gudrs cilvēks*, kaut arī abi tiek uzskatīti par sinonīmiem. Arī jēdziens *sofistika* attiecīgi iegūst darinājumu *gudrībniecība* (ή σοφιστική [τέχνη]).

3. Glosārijs darbībā: vārdu ligzdas

Raksta 2. nodaļā minētais piemērs ar gudrības mīlētāju, gudrībnieku un gudrībniecību rosina pieminēt vēl vienu glosārija izstrādes un attiecīgi darbības principu – vārdu ligzdu veidošanu, kas otrajā „Rētorikas” tulkojuma izdevumā īpaši papildinātas. Apzīmējums *vārdu ligzda / šķirkļa ligzda* šeit lietots ar plašāku nozīmi nekā valodniecības terminoloģijā lietotais *vārddarināšanas ligzda* (Skujiņa 2007, 431); par to turpmāk raksta tekstā un piemēros.

Glosārija materiāla izmantošana ļauj veiksmīgi veidot ligzdas, kuru centrā ir parasts vārds, piem. φίλος ‘draugs’, kurš pats par sevi, protams, nav nekāds jaunievedums latviešu valodā. Bet glosārijā šķirkļa ligzda veidojas no šī vārda atvasinājumiem, salikteņiem ar to kā komponentu, dažreiz arī perifrastiskiem apzīmējumiem Aristoteļa tekstā, kuri dažādi precizē, izvērs drauga un draudzības jēdzienu; tiem, lūk, latviešu valodā nepieciešamas atbilstmes, dažas arī kā īpaši atvasinājumi.

Ja draudzība (φιλία), draudzēšanās (τὸ φιλεῖν), būt draudzīgam (φιλεῖν) līdzās vārdam *draugs* ir ligzdas bāzes vārdi, tad ir grupa, kas veidojas ap tiem: *tuvs draugs* (συνήθης), *daudz draugu* (πολυφιλία, burtiski ‘daudzdraudzība’), *labi draugi* (χρηστοφιλία, burtiski ‘labdraudzība’), *mazdraudzība* (ὀλιγοφιλία), *bezdraudzība* (ἀφιλία). Tulkojumā saglabāta avotvalodas iezīme, spēja aktīvi izmantot salikteņus, ko mērķvaloda šādos gadījumos drīzāk izvēlētos izteikt aprakstoši (cilvēkam ir labi draugi, maz draugu, vispār nav draugu u. tml.). Redzams, ka tieši šādas iezīmes uzturēšana tulkojumā ir kā ierosme latviešu tekstā darināt jaunvārdus.

Reizēm vērojams, ka grieķu valodas vidē vienoto ligzdu nācies latviskojumos sašķelt, jo Aristoteļa kontekstos vārdam atšķirīgas semantiskā nianse. Tā, piem., ir ar vārdu ὕβρις, par kuru tēzauris (sk. <https://tezauris.lv/hybris:1>) sniedz šādu informāciju: „*hybris* vārds svešvalodā; novecojis. [nozīme] lielība, lepnums; pārgalvība, spīts; pašdīžošanās personifikācija.”

Lielība, lepnums būtu vārdi, kas ir sinonīmiski tulkotāju izvēlētajam *augstprātība* (ὑβρις), arī iederīgi ligzdā – *būt augstprātīgam* (ὕβριζεῖν), *izkopta augstprātība* (πεπαιδευμένη ὑβρις).

Savukārt Aristoteļa konteksts vairākos gadījumos liecina, ka minētie latviešu ekvivalenti nenodrošina šīm tekstvietām atbilstošu semantisko niansi, proti, kad runa par konkrētākām augstprātības izpausmēm – zaimošanu, nievāšanu, neslavas celšanu.

Izvēle par labu vārdiem *zāka*, (ὄβρις) *zākātājs* (ὁ ὄβρίζων, ὄβριστής) *zākāt* (ὄβρίζειν) izriet no kontekstuālas nepieciešamības, ko var ilustrēt, piem., šāda Aristoteļa (Aristot. Rēt. 2023, 1378b22; 1378b26) doma: „Arī zākātājs noniecina, jo zāka ir darīt un runāt to, par ko otrs izjūt kaunu, un tas tiek darīts nevis tāpēc, lai gūtu sev kaut ko citu nekā to, kas jau ir, bet lai tīksminātos. [...] Cēlonis zākātāju tīksmei ir viņu uzskats, ka, darot sliktu, viņi drīzāk ir pārāki.”

Citviet leksēmu ὄβρις drīzāk iederas tulkot kā *pārestība*, *vardarbība*, ko arī atspoguļo attiecīgi glosārija šķirkļi.

Līdzīgi izveidoti atsevišķi šķirkļi atšķirīgiem atveidojumiem latviešu valodā, kas atbilst viena daudznozīmīga sengrieķu vārda nozīmes šķautnēm. Piem., κατηγορία tulkots kā *apsūdzība* vai *izteicējs*; ποιήσις – *dzeja* vai *sacerēšana*; δεινωσις – *kāpinājums* vai *sašutums*; σύμβολον – *liecinājums* (simbols) vai *vienošanās*; ὄνομα – *nosaucējvārds* (nomens), *nosaukums* vai *vārds*.

Citviet avotvaloda sniedz vienas saknes vārda atvasinājumus ar visai līdzīgu, tomēr kontekstā atšķirīgu, mērķvalodā šķiramu nozīmi. Tādas ir, piem., leksēmas πράυνσις un πραότης – *norimums* un *rimtums*. Grieķu valodā motivētālvārds ir πρᾶος ‘rāms, mierīgs’, tam tulkojumā izvēlēts sinonīms *rimts*. Tas darbojas arī latviešu vārdarināšanā: *rimts*, *norimt*, *norimšana*. Pēdējo tēzauris (Spektors 2023) neuzrāda, bet tulkotāji tādu darina un izmanto, tāpat kā lietvārdu *norimums*.

Leksēmai πραότης izvēlētais tulkojums *rimtums* tēzaurā (Spektors 2023) klasificēts kā apvidvārds, kas izsaka mieru, klusumu. Piemēri ar glosārija šķirkļiem *norimums* un *rimtums* parāda, kā un kāpēc latviešu variantā tulkotāju izvēle ir veidota atsevišķu vārdu ligzdas glosārijā (Aristot. Rēt. 2023, 218., 222.):

- (6) a. *norimums* πράυνσις II 3, 1380a 7; ► *norimšana* τὸ πραῦνεσθαι: II 3, 1380a 5; ► *norimt* πραῦνεσθαι: II 3, 1380a
- b. *rimtums* πραότης: I 9, 1366b1; II 3, 1380a5 un citviet; ► *rimts* πρᾶος: I 9, 1367a 33; II 3, 1380a 5; II 5, 1382b17 un citviet; ► *būt rimtam* πρᾶος ἔχειν: II 3, 1380a 5; ► [*tas*], *kas rada rimtumu* τὰ πραῦνοντα: II 3, 1380a 30; ► *veicināt rimtumu* καταπραῦνειν: II 3, 1380b30

Piemērs (6) arī labi demonstrē tulkotāju papildu darbu glosārija latviešu leksēmu papildināšanā, jo pirmā izdevuma glosārijā tika iekļauts tikai viens šķirklis ar leksēmu πράυνσις, kurai bija izvēlēts latviskojums *norimšana* (Aristot. Rēt. 2020, 268).

Slavens un teorētiskajos tekstos arī mūslaikos daudz un visādi apercerēts jēdziens, kura lietojumam un skaidrojumam Aristotelis tiek uzskatīts par pirmavotu, ir metafora (μεταφορά), kurš latviski tiek dēvēts par *pārnesumu*; bieži arī piemin vārda, izteikuma pārnesto nozīmi. Vārds ir kalks no grieķu savienojuma – prefiksa μετά ‘pār-’ un verba φέρω ‘nesu’.

Vārda *pārnesums* šķirklis – ligzda glosārijā tiek veidots, uzrādot arī tekstvietas, kurās Aristoteļa (Aristot. Rēt. 2013, 219–220) teksts precizē metaforas veidu, variantu: *pārnesums*, *kas atšķiras ar palīgvārdu* (μεταφορά διαφέρουσα προθέσει), *piemēroti pārnesumi* (μεταφοραὶ ἐπιεικεῖς), *pārnesums, kas veidots pēc atbilstmes* (κατ’ ἀναλογίαν μεταφορά), *pārnesums, kas veidots no atbilstošā* (ἢ μεταφορὰ [ἐκ τοῦ] ἀνάλογον οὗσα]).

Domājams, šāda pieeja glosārija materiāla kārtošanā, ejot vairākām tekstvietām „pa pēdām” un attiecīgi grupējot līdzīgās, dod iespēju pilnvērtīgāk tvert Aristoteļa domu un valodu lasītājam, kurš ieinteresēts avotvalodas un mērķvalodas savstarpējas salāgotības izpētē, pat ja nav sengrieķu valodas zinātnis.

4. Glosārijā pārstāvēto vārddarināšanas paņēmieni apskats

Darīnāt vārdus, kuri aizstāj grieķu vai latīņu cilmes jēdzienus vai terminus, protams, jārēķinās ar vārddarināšanas sistēmu, kāda tā pastāv latviešu valodā (plašāk sk., piem., Soida 2009, 35–76; Vulāne 2013, 211–297).

Glosārija jaundarinājumu klāstā pārstāvēti visi latviskās vārddarināšanas paņēmieni: biežāk morfoloģiskais un sintaktiskais, retāk semantiskais. Turpmāk par tādiem gadījumiem, kuri pelna arī papildu komentārus.

Morfoloģiskā paņēmiena lietojumu izteiksmīgi demonstrē jau rakstā reiz pieminētie *skrejenis* (par trohaju) un *sitenis* (par paiānu), tapināti ar afiksa līdzdalību.

Prefiksi kā vārddarināšanas līdzeklis noderīgi daudziem grieķu vārdu latviskojumiem, jo gan grieķu, gan latviešu valodā šis paņēmiens visai izplatīts. Piem., pazīstam grieķismu *epilogs*, kam labs aizstājējkalks ir *pēcvārds* (kā nobeigums). Tomēr Aristoteļa teksts leksēmu ἐπίλογος lieto arī citā nozīmē – kā papildinājums, paskaidrojošs teikums. Te tulkojumā rastā atbilsme ir *piebildums*, radot produktīvu abstrakcijas izteikšanas morfoloģisko tipu ar piedēkli *-um-* (Vulāne 2013, 242), atšķirīgu no vārda *piebilde*, kuram lietojumā, kā zināms, ir cita nozīme saistībā ar tiešās runas sintaktisko noformējumu.

Arī mūsdienās kā internacionālistiski pazīstamie filozofijas termini „Rētorikas” latviskajā variantā raduši analogus, kuru pamatā ir morfoloģisko līdzekļu kombinējumi, piem., vārds *priekšstādne* (πρότασις) aizvieto *premisu* vai *propozīciju*. Viens no potenciālajiem analogiem *priekšstatījums* nebūtu tik atbilstošs, jo izsaka paveiktu darbību, kamēr jaundarinājums *priekšstādne* nosauc darbības *priekšstādīt* rezultātā radušos objektu. Citi loģikas jomā lietotie analogi – *nojēgums*, *spriedums*, *izteikums* savukārt nav kalki ar precīzu oriģinālvalodas vārdelementu atainojumu (tulkojāju izvēlētais pamatprincips latviešu ekvivalentu izvēlē, jaunveidē), proti, leksēmu πρότασις veido prefikss προ- un verbelements τάσσω/-τω ‘priekšā’ + ‘kārtot, likt, statīt’.

Vēl pieminams arī filozofijas termins *silōģisms* (συλλογισμός), kura latviešu analogs tulkojumā ir *izspriedums*; vārds labi iederas līdzās valodā aktīvi un atpazīstami lietotiem vārdu modeļiem *aizspriedums*, *pārspriedums*.

Interesants gadījums ir ar latviešu vārdiem jēdzienam *hiperbola*: ja veidotu kalku, precīza latviešu atbilsme varētu būt *pārmetums* (prievārds ὑπερ- ‘pāri, virs’, otrs komponents -βολ- ar iekšējo alternāciju no verba βάλω ‘mest’), un tomēr skaidrs, ka šis vārds valodā jau aizņemts un lietots citā, no Aristoteļa tekstvidē domātās atšķirīgā nozīmē. Savukārt vārds *pārspilējums* der, kad runa par izteiksmes līdzekli – tropu, bet ir nozīmes ziņā par šauru vairāku citu Aristoteļa kontekstu lietojumam. Tā rodas nepieciešamība leksēmu ὑπερβολή latviski izteikt arī kā *pārmērība* vai *pārākums*. Ar līdzīgu domu gaitu nācies saskarties visai daudzos vārdu piemeklēšanas gadījumos.

Tāpat šāds un līdzīgi gadījumi pierāda, ka vārdi, kurus šodien uzskatām par terminiem, Aristoteļa laikos un valodā kā tādi nebūt vēl nebija tapuši un stabilizējušies.

Valodniecības jomas terminam *saliktenis* tulkotāji piesaista jaunvārdu *saliktība* (δίπλωσις, 1405b34), Aristotelim runājot par saliktu vārdu lietojumu kā noteikta izteiksmes stila iezīmi: „Tas viss vārdu saliktības dēļ šķiet dzejisks” (Rūmniece et al. 2023, 1405b34). Tātad jānosauc izteiksmi raksturojoša īpašība, un izskaņa *-ība* veiksmīgi noformējusi minēto jaunvārdu.

Rētorikas jomas jaunvārds tulkojumā ir *vietotne* (τόπος burtiski ‘vieta’); salīdzinot var teikt, ka tapis pēc analogijas ar datorterminoloģijas vārdiem *lietotne*, *vietne*. Lai arī glosārijā (Aristot. Rēt. 2023, 227) norādīts uz terminoloģisku leksēmu *toposs*, latviešu valodas tekstos (un vārdnīcās) tāds parādās visai reti. Biežāk tiek lietots (līdzīgi arī citās valodās) grieķu vārds latīņu transkripcijā – *topos* (PL. *topoi*), kas apzīmē runas mnemotehnikā un argumentācijā lietojamās formas un attiecīgas likumības. Latviešu valodā ar „Rētorikas” tulkojumu šajā gadījumā tiek piedāvāts jauns termins *vietotne*.

Grieķu leksēmai ῥυθμός ‘ritms’ tulkojumā izvēlēts sinonīms ar piedēkli *-um-*, resp., *ritums*, lai izvairītos no grieķisma *ritms* (vārds, kas sen iedzīvojis latviešu valodas ūzusā). Jaunvārdi darināti arī ar prievārdiem, piem.: lokāms lietvārds *bezritums* (τὸ ἄρρυθμον – grieķu tekstā substantivēta adjektīva nekatras dzimtes forma) un nelokāms lietvārds, t. s. ģenitīvenis *bezrituma* (ἄρρυθμος). Latviešu valodā no šādiem nelokāmiem ģenitīveņiem var tikt darināti lokāmi lietvārdi (plašāk sk. Kalnača, Lokmane 2016, 193). Jāpiekrīt minētā raksta autorēm par šo piebildi attiecībā uz šādu vārdu lietojuma biežumu, jo arī *bezritums* (vai *bezritms*, kas padevīgāks atpazīstamībai) nav vārdi, kam latviešu valodas ūzuss varētu būt atsaucīgs (kamēr ģenitīvenim *bezrituma* / *bezritma* lietojuma liktenis potenciāli labvēlīgāks).

Sintaktiskais vārddarināšanas paņēmiens – divu vārdu saaudzēšana vienā (Vulāne 2013, 198) – ir produktīvs grieķu valodas latviskojumiem, jo salikteņi ir izplatīta grupa grieķu valodas leksikā. Tulkotāju izvēle ir pēc iespējas radīt latviešu valodā attiecīgus kalkus, precīzas atbilstmes grieķu salikteņu leksiski semantiskajiem komponentiem. Izteiksmīgi piemēri ir jau rakstā pieminētie dažādu valsts iekārtu apzīmējumi – *tautvara* ‘demokrātija’ u. c., arī jau pieminētās *tāpatvārdība* un *kopvārdība* sinonīmijas un homonīmijas vietā.

Iespējams, pārsteidzošs salīdzinājumā ar vārda *demagogs* mūslaiku izpratni un lietojumu ir jaundarinājums *tautvedis* (δημαγωγός – pirmais komponents δῆμος ‘tauta’, otrais no verba ἄγω ‘vest’). Tomēr te svarīgs kultūrvēsturisks fakts: demagogi antīko laiku Grieķijā (īpaši demokrātiski organizētajās pilsētvalstīs) tiešām bija ļaužu, tautas vedēji – tās domas un lēmumu virzītāji. Ar laiku tapa skaidrs, ka šie runas vīri bieži spekulē ar popularitāti, manipulē ar tautas domām un lēmumiem vairāk vai mazāk savtīgos nolūkos; tā vārds ieguvis negatīvo semantisko piepildījumu, pie kāda esam pieraduši. Aristoteļa lietojums visdrīzāk ir uz robežas starp neitrālo un negatīvo nozīmi, un tās abas latviešu vārdā *tautvedis* arī mūslaikos ir nojaušamas.

Grieķu leksēmai σύνδεσμος, kas gramatikas jomas tekstos parasti tulkojama kā *saiklis*, glosārijs uzrāda vēl vienu latviskojumu – *savienotājvārds*. Konteksts (Aristot. Rēt. 169, 1407a 20) norāda, ka domāti ir ne tikai saikļi (mūsdienu gramatiskās

terminoloģijas izpratnē), bet arī daudzās un dažādās grieķu partikulas, kuru loma ir sintaktiski organizēt izvērstu tekstu (tā pildot arī saikļu funkcijas).

Sintaktisks vārddarināšanas paņēmiens noderējis arī gadījumos, kad divas leksēmas, kas grieķu oriģinālā atsevišķas, tulkojuma latviešu vārdā sajūgtas: tā ir ar jaunvārdu *cīkstspēja* (δύναμις ἀγωνιστική – burtiski ‘cīkstēšanās spēja’). Šādi darinājumi demonstrē tulkotāju vēlmi glabāt un rādīt oriģinālvalodas raksturīgās, proti, izteiksmes stila iezīmes tulkojumā, darinot arī mērķvalodā salikteņus (pat ja avotvalodā konkrētajā gadījumā tāda nav). Šādu vārddarināšanas izvēli nosaka arī tas, ka Aristoteļa (Aristot. Rēt 2023, 1360b18) tulkojumā visi pārējie kontekstā uzskaitītie dotumi (runa par cilvēka laimes veidotājiem) ir lietvārdi bez apzīmētājiem: „[...] vēl arī ķermeņa tikumi, piem., veselība, skaistums, spēcīgums, stāvs, cīkstspēja, tad vēl laba slava, cieņa, veiksmē, tikums.” Citviet Aristotelis piemin *cīkstspējas tikumu*; redzams, ka šeit *cīkstspēja* kā apzīmētājs noteikti veiksmīgāk izskatās salikteņa veidolā, nevis principā iespējamā vārdkopa *cīkstēšanās spējas tikums*.

Semantiskā vārddarināšanas paņēmiena gadījumi glosārija materiālā retumis sastopami. Izvēloties piemērus, kurus komentēt šajā rakstā, tā autore balstās vispārpieņemtajā semantiskās vārddarināšanas definējumā: valodā jau esošai leksiskai vienībai tiek piešķirta jauna nozīme (Skujiņa 2007, 350; Vulāne 2013, 204). Šī izpratne skatāma divējādi – gan domājot par tulkojumam radītajiem grieķu vārdu latviešu ekvivalentiem kā tādiem, gan vērtējot to nozīmes izmaiņas, papildinājumus līdzšinējā to semantikā.

Aristoteļa teksta paša pirmā teikuma iesākums latviešu tulkojumā ir šāds: „Runas māksla un sarunas māksla ir pārinieces [...]” (Rūmniece et al. 2023, 10; 1354a1). Glosārija šķirkļa vārdkopa *sarunas māksla* atbilst grieķu vārdam διαλεκτική [τέχνη], kur apzīmētāja διαλεκτική pamatā ir verbs διαλέγομαι ‘sarunājos’. Protams, šķirkli pieminēts ir tradicionāli atpazīstamais termins *dialektika*. Tomēr tā semantika un skaidrojums mūsdienu leksikogrāfijā neatbilst Aristoteļa un viņa laika izpratnei, proti, διαλεκτική τέχνη ne vienmēr ir strīdēšanās un savas patiesības panākšana, bet vispirms vienkārši sarunāšanās (kas, protams, ved uz kā jauna izzināšanu, uz kādu rezultātu) – tāda ir slavenā Sokrata metode, ko savos dialogos atspoguļo Platons. Dialektika kā sarunāšanās – lūk, jauna nozīme, kuru ar tulkojuma izpratnes piedāvājumu ir iespējams pieņemt latviešu valodā. Jo vairāk tāpēc, ka jēdzieni *runas māksla* un *sarunas māksla* cieši sajūgti ne tikai Aristoteļa kontekstos, bet plašāk, komunikācijas teorijas kontekstos.

Cits piemērs: grieķismu *ironija* (εἰρωνεία) un *ironizēt* (εἰρωνεύεσθαι) vietā lietoti vārdi *zobošanās* un *zoboties*, tā arī piešķirot latviešu valodā jau lietotajām leksiskajām vienībām nozīmes niansi, kas svarīga konkrētam Aristoteļa domas kontekstam. Attiecīgi ir izvēlēti vai darināti arī atvasinājumi – *pazobojums* (εἰρωνεία), *izzobotājs* (εἶρων).

Glosārijs uzrāda arī jēdzieniskus jaundarinājumus, piem., *varoņdzeja* par epu (eposu) – ἔπος; tāda sacerējuma raksturotājiezīme pamatā ir teiksmas par dievu un varoņu pasauli. Šis vārds izmantots, arī izsakot latviski grieķu vārdu ῥαψωδία ‘rapsodija’ ar vārdkoku *varoņdzejas skandēšana*. Zināms, ka sengrieķu rapsodi bija eposdzejas veidotāji un skandētāji, jo no daudziem saturiskajiem variantiem (iedvesmas avotiem) „sašuva dziesmas” (ῥάπτω ‘šuju’; ᾠδή ‘dziesma’), tā veidoja garos epa tekstus.

Tomēr atkal jāatzīmē, ka ne visos kontekstos iespējams konsekventi saglabāt atbilstmi *eps* – *varoņdzeja*. Tā, kad Aristotelis piemin Alkinoja stāstījumu no Homēra

„Odisejas”, tekstā minēts konkrēts šī fragmenta dzejrindu skaits – sešdesmit: ἐν ἐξήκοντα ἔπεσιν ‘sešdesmit vārsmās’ (Rūmniece et al. 2023, 198, 1417a12). Redzams, ka šeit saglabāt tulkojumu *varoņdzeja* (piem., *sešdesmit varoņdzejās*) nav iespējams, tā glosārijs uzrāda leksēmai ἔπη (PL no ἔπος) arī atbilstmi *vārsmas*. Bet kopumā izvēlēto valodas vienību nozīme jēdziena *eps* ietvaros darbojas savstarpēji saistīti.

Jauna nozīme valodniecības jēdzienu kopā tulkojot piešķirta vārdam *posms* (κῶλον), kas grieķu teikuma sintaksē ir perioda – apjomīga, īpašas ritmiskas un intonātivās struktūras salikta teikuma (Skujiņa 2007, 294) – sastāvdaļa. Grieķu teikuma sintakses jomas terminu κῶλον latviešu valodā varētu izteikt, lietojot to pašu grieķismu *kols*. Tas, pirmkārt, nesaskan ar šeit analizējamā grieķu teksta tulkošanas principiem, otrkārt, aktīvajā latviešu valodniecības terminoloģijā šis vārds lietots tikai ar nozīmi ‘pieturzīme’ (Skujiņa 2007, 186). Atgriežoties pie *posma*: lai izteiktu Aristoteļa izpratni par saliktu teikumu, ir noderejis darinājums *posmojums* (t. i., izteikums, kas sastāv no posmiem), aizstājot vārdu *periods* (περίοδος). Te vietā konteksta piemērs, Aristotelim raksturojot periodu kā izvērstu teikumu (Aristot. Rēt. 2023, 177, 1409b13):

„Posmojums [περίοδος] vai nu sastāv no posmiem [ἐν κώλοις], vai ir vienlaidu. Izteikums posmos ir pabeigts un sadalīts, un izsakāms vienā elpas vilcienā, nevis sadalīti, bet veselumā, un posms [κῶλον] ir viena no tā sastāvdaļām. Bet par vienlaidu es saucu tādu, kas ir vienposma.”

Aizstāt (vai uztvert paralēlu lietojumu) sintakses jomas terminu *periods* latviešu valodas vidē ar vārdu *posmojums* varētu būt veiksmīgs piedāvājums, jo vārdam *periods* ir plašs nozīmju loks, vairāk nekā puse no tām (četras) saistītas ar laika jēdzienu dažādās jomās.

Līdzīgi ir ar iespēju izmantot vārdu *norobežojums* (ὄρισμός) / *robežojums* (ὄρος) ar nozīmi *definīcija*, kā tas lietots „Rētorikas” tulkojumā un attiecīgi fiksēts glosārijā. Leksēma ὄρος ‘burtiski robeža’ (atvasinājums ὄρισμός) saistāma ar verbu ὀρίζω ‘atdalīt, nošķirt, norobežot’; tā pamatojama tulkotāju izvēle, nelietojot vārdu *definīcija*, saglabāt tā jēdzienisko semantiku – „jēdziena satura, priekšmeta būtisko pazīmju īss formulējums” (<https://tezaurs.lv/defin%C4%ABcija>), – proti, definīcijas / *robežojuma* uzdevums ir izteikt un norobežot tās pazīmes, kas būtiskas.

Cits piemērs no valodniecības terminu jomas ir vārds *paradigma*, kas ir grieķisms no παράδειγμα (παρα- + δείκνυμι ‘pa-rādu’), latviski veiksmīgi izsakāms ar kalku *paraugs* (parādīt / paraudzīt), ko glosārijs uzrāda kā šīs grieķu leksēmas atbilstmi: „Tas, pēc kura veido, rada ko pilnīgi atbilstošu vai līdzīgu” (sk. <https://tezaurs.lv/paraugs>, sk. arī <https://tezaurs.lv/paradigma>).

Aristotelim (Aristot. Rēt. 2023, 24; 1357b25) παράδειγμα lietots kā rētorikas jomas jēdziens, tomēr tā skaidrojums nozīmes ziņā principā saskan ar parauga / paradigmas jēdziena izpratni mūsdienu valodas lietojumā (sk. šķirkļus *paraugs* un *paradigma* attiecīgi Spektors 2023; Skujiņa 2007, 279): „[...] paraugs ir kā daļa pret daļu un kā līdzīgais pret līdzīgo, kad abi ir vienas un tās pašas ģints, bet viens zināmāks par otru”.

Iztirzājot atsevišķu latviešu un lietuviešu gramatikas terminu darināšanu un lietojumu, Regīnas Kvašītes (2020, 95) atzinums ir šāds: „Gramatikas terminoloģijas sakarā gan vēsturiski, gan mūsdienās aktuāls ir jautājums par pašcilmes un citcilmes terminiem un to īpatsvaru terminu kopumā.” Citviet rakstā R. Kvašīte (op. cit. 112)

atzīst – salīdzinot ar latviešu valodas lietojuma tradīciju, lietuviešu valodā sinonīmiski vairāk izmantoti pašcilmes termini, nereti tiem dodot arī priekšroku.

Tātad arī latviskojumiem terminu jomā, piem., tādiem, ko piedāvā „Rētorikas” tulkojums un glosārijs, varētu dot lielākas iespējas.

Nobeigums un secinājumi

Nobeigumā ir vērts atminēties, ka šajā rakstā ir apskatīts tulkots teksts un tā latviešu valoda.

Salīdzinoši iztīrējot franču un angļu stilistikas, valodu saskares un tulkojuma metodoloģijas jautājumus, pētījuma autori atzīmē pašsaprotamu, tomēr aizvien vērā ņemamu faktu: tulkotājam nākas darboties starp divu valodu sistēmām, no kurām avotvalodas materiāls ir izteikts tekstā, jau dots, mērķvalodas – arvien potenciāli veidojams un salāgojams. Savukārt tulkotājs izvēlas, kādu iespaidu mērķvalodas ainā viņš veidos (piem., Vinay, Darbelnet 1995, 30).

Andrejs Veisbergs (2022, 15), izvērsti hronoloģiski apskatot tulkojumus latviešu valodā, atzīmē, ka teorētiskajā izvērtējumā eksistē divas pamatpieejas tulkotajam – vai nu tas vairāk saglabājis avotvalodas ietekmi, vai arī ir brīvāks un pietuvināts mērķvalodas iespējām un prasībām.

Atsaucoties uz pieminētajām domām, jāteic, ka Aristoteļa „Rētorikas” tulkotāju komanda ir, pirmkārt, izvēlējusies nezaudēt grieķu valodas sintakses un izteiksmes stila pamatiezīmes, otrkārt, izmantojusi latviešu valodas iespējas vārddarināšanā. Pēdējo nosaka tulkošanas princips – nelietot mērķvalodā internacionālistus (grieķu, latīņu cilmes vārdus).

Vārddarināšana tulkotajam ne vienmēr nozīmē izteiktu jaunvārdu iegūšanu. Noder lietojumā piemirsti vai reti lietoti vārdi, arī tādi, kas konkrētā kontekstā, iespējams, ne vienmēr ātri uztverami, jo to nozīme pierasti atpazīstama citā. Protams, interesantākie ir īstie jaundarinājumi, vārdi, kuri valodā pagaidām vēl nepastāv, bet vismaz daļai no tiem ir potenciāls kļūt vismaz par paralēliem variantiem līdzās ierastajiem citcilmes vārdiem.

Lai tulkojuma teksts ar šādiem tulkošanas principiem būtu viscaur uztverams, talkā jānāk glosārijam. Tā izveides metode vērsta uz mērķvalodu kā galveno, proti, šķirkļa vārds ir latviešu leksēma atšķirībā, piem., no cita teorētiska sengrieķu teksta tulkojuma – „Hipokratiskajiem rakstiem”, kur vārdu tulkojuma rādītājā šķirkļa vārds ir grieķu leksēma latīņu transliterācijā (Hipokrat. 2003, 393–432). Glosārijs uzrāda tekstvietas, kurās konkrētais vārds atrodams, sniedz ziņas arī par tā iesaistīšanos svarīgākajos vārdu savienojumos. Tā Aristoteļa teksts, latviski izteikts, nāk tuvāk, atveras lasītājam.

„Rētorikas” tulkošanā izvēlētais princips atteikties no internacionālistiem un tradīcijas terminiem, meklēt un izmantot latviešu valodas resursus noteikti attīsta valodu atšķirībā, piem., no Aristoteļa „Poētikas” vairākiem latviešu tulkojumu izdevumiem, kuros nedaudz rediģēts teksts, bet nav strādāts ar vārddarināšanu un jaunvārdiem. Daudzviet un dažādi par tulkojumu kā latviešu valodas pilnveidotāju runāts valodnieku un tulkotāju kopdarbā „Valoda tulkojumā” (Rožkalne 2015).

Kādas pozīcijas (un kāpēc) Aristoteļa „Rētorikas” tulkojuma jaunvārdi iegūs latviešu valodas ūzusā – kuri iedzīvosies aktīvāk, kuri paliks okazonālistiski vai potenciālistiski – rādīs laiks, kā arī tulkojuma lasītāju viedoklis.

Varbūt zīmīgi, ka abu tulkojuma izdevumu grāmatu vāki saglabā gan tradicionālo terminu *rētorika*, gan sniedz latviešu atbilstīgu – runas māksla.

Saīsinājumi

Aristot. Rēt. Aristotelis. *Rētorika* (2020, 2023)

Hipokrat. *Hipokratiskie raksti* (2003)

lat. latīņu

PL daudzskaitlis

Avoti

Aristotelis. *Runas māksla – rētorika*. 2020. Rūmniece, Ilze et al. (tulk.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

Aristotelis. *Runas māksla – rētorika*. 2023. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rūmniece, Ilze et al. (tulk.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

Aristotelis. *Poētika*. 2008. Ķemere, Ināra, Lāms, Ojārs (red.) Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

Gaile, Agnese, Hofa, Aija van. 2003. Sengrieķu vārdu tulkojuma rādītājs. *Hipokratiskie raksti. Izlase*. Gaile, Agnese, Hofa, Aija van (tulk.). Rīga: Liepnieks & Rītups, 393–432.

Spektors, Andrejs et al. 2023. *Tezaurs.lv 2023*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/87>

Longīns. Par cildeno. 2003. *Klasiskās filoloģijas gadu grāmata. Itaka*. II. Lāms, Ojārs (tulk.). Rīga: Zinātne.

Literatūra

Butāne, Anita. 2016. Gramatiskās sistēmas aprakstos (19.–21. gs.) lietotie jēdziena ‘verbs’ apzīmējumi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7, 7–13. <https://doi.org/10.22364/vnf>

Endzelīns, Jānis. 1974. Valodas sīkumi. *Darbu izlase*. 2. Rīga: Zinātne, 355–360.

Endzelīns, Jānis. 1980. Daži atzinumi par mūsu gramatikas terminiem. *Darbu izlase*. 3 (2). Rīga: Zinātne, 414–415.

Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Compound genitives in Latvian. *Word-Formation Across Languages*. Körtvélyessy, Lívia, Štekauer, Pavol, Valera, Salvador (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 169–197.

Kennedy, George Alexander, 2007. Glossary. *Aristotle. On Rhetoric. A Theory of Civic Discourse*. Kennedy, George Alexander (transl.). New York, Oxford: Oxford University Press, 313–319.

Kvašīte, Regīna. 2020. Latviešu un lietuviešu gramatikas termini: vārds, vārdšķira un to nosaukumi. *Valoda: nozīme un forma*. 11, 93–117. <https://doi.org/10.22364/vnf.11.06>

Rožkalne, Anita. 2015. Tulkotāja misijas izjūta un valoda. *Valoda tulkojumā*. Rožkalne, Anita (sast.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 227–236.

Rūmniece, Ilze, Rotkale, Līva. 2020. Priekšvārds. Aristoteļa „Rētorikas” latviskā tapšana. *Aristotelis. Runas māksla – rētorika*. Rūmniece, Ilze et al. (tulk.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 7–18.

- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Veisbergs, Andrejs. 2022. *Tulkojumi latviešu valodā. 16.–20. gadsimta ainava*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Vinay, Jean-Paul, Darbelnet, Jean. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 211–297.

Summary

The translation of an ancient theoretical text opens up two possibilities: to use internationalisms freely and where necessary, or to consistently avoid them, allowing the target language to express itself both with its existing vocabulary and, in many cases, by creating new words.

This article considers the translated text of Aristotle's "Rhetorics" from ancient Greek. Here, the translators chose the second option – to use only Latvian words in the translated text. Innovations are considered, they are organized in the specially created glossary attached to the translation text, which is an arsenal of examples used in the article. The principles of creating such a glossary are evaluated analytically, and the main techniques of word formation are presented, commenting on the connection of new words with the context of the source language, their dependence on it, as well as their integration into the Latvian language environment.

The article is based on the materials of two successive editions (2020 and 2023) of the Latvian translation of "Rhetorics", comparing them and commenting on the changes / additions in the glossary.

Keywords: translation; glossary; word formation; new word; concepts / terms; principles of word formation.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Translating Latvian diminutive nouns into Estonian

Par latviešu lietvārdu deminutīvu tulkošanu igauņu valodā

Ilze Tālberga

Institute of Foreign Languages and Cultures
University of Tartu
Lossi 3, Tartu 51003, Estonia
E-mail: ilze.talberga@ut.ee

The study focuses on the translation of Latvian diminutives into Estonian. In both Latvian and Estonian, the main goal of diminutives is to express smallness, tenderness or affection, but in some cases also pejorative meaning (Erelt et al. 1995; Vulāne 2015; Kasik 2015; Kalnača 2015). Estonian translators of contemporary Latvian literature have stated that diminutive formations are widespread in the Latvian language, and that they do not translate all Latvian diminutives into corresponding Estonian equivalents. The purpose of this study is to analyse diminutives in three Latvian works of fiction: how many diminutives occur, how many of them are translated into Estonian, and how they have been translated. In Latvian, only diminutive nouns with suffixes *-(t)iņ-*, and *-īt-* were selected from the material. The research results show that Latvian diminutives are not very often translated into Estonian, and the main equivalent of the diminutive is frequently a base word. However, in the cases when the diminutive is translated, a variety of approaches can be observed.

Keywords: diminutives; contrastive analysis; translation; fiction; Latvian; Estonian.

Introduction

The interest in studying the translation of Latvian diminutives into Estonian was motivated by two reasons. The first is based on the author's experience of teaching Latvian as a foreign language to native speakers of Estonian. On various occasions, during the translation of Latvian vocabulary and texts, Estonian students encountered Latvian diminutives. In several instances, diminutives have a shared applicability in both Latvian and Estonian, as in example (1) – In Latvian, the diminutive is formed by adding the suffix *-iņ-* and in Estonian by adding the suffix *-ke*.

		Suffix		Diminutive
(1)	a. Latvian:	<i>māja</i>	- <i>iņ-</i>	<i>mājiņa</i>
		house.NOM.SG		house-DIM-NOM.SG
		‘house’		‘little house’
	b. Estonian:	<i>maja</i>	- <i>ke</i>	<i>majake</i>
		house.NOM.SG		house-DIM.NOM.SG
		‘house’		‘little house’

However, disparities can arise when the use of diminutives in Estonian differs from their use in Latvian. An example in Latvian heard by the author of this article (i.e., personal knowledge):

(2)	a. Latvian:	<i>PIN-kod-iņ-u,</i>	<i>lūdzu!</i>
		PIN-code-DIM-ACC.SG	please
		‘Please, enter PIN code!’	
	b. Estonian:	<i>PIN-kood,</i>	<i>palun!</i>
		PIN-code-PART.SG	please
		‘Please, enter PIN code!’	

The second motivation behind conducting this study is based on the conversations with Estonian translators specializing in contemporary Latvian fiction. In November 2022, a seminar for Latvian and Estonian translators was held at the University of Tartu. During the seminar, the author engaged in discussions with translators concerning the nuances of diminutives. In translators’ opinion, diminutive formations are more widespread in the Latvian language, and that they do not uniformly translate all Latvian diminutives into corresponding Estonian diminutive equivalents. Translators rely upon their native language proficiency and use diminutives according to their intuition and the corresponding context.

Derived from the aforementioned motivations, the principal objective of this research is to analyse diminutive nouns from three works of Latvian fiction and their translations into Estonian. The findings of this study are anticipated to offer practical value to Latvian language learners and individuals engaged in the task of translating Latvian fictional literature into Estonian.

1. Theoretical background

Diminutives are words that express smallness, endearment, affection, and sometimes also pejorative meaning. Diminutives are mainly formed by the help of suffixes, like in English *dog* – *doggy*, in Lithuanian *namas* ‘house’ – *nam-elis*, *nam-ukas*, *nam-ytis* (Savickienė 2007, 14), Russian *syn* ‘son’ – *syn-ok-ø*, *syn-oček-ø*, *syn-ulj-a* (Protassova, Voeikova 2007, 44). Diminutives are also commonly used when discussing matters concerning children or interacting with them, i.e., using the child-directed speech (Laalo 2007; Marrero et al. 2007; Protassova, Voeikova 2007).

Latvian historically has had a series of diminutive suffixes, which today are no longer in use or occur only in dialects. A more comprehensive study of Latvian

diminutive suffixes can be found in Velta Rūķe-Draviņa's "Diminutive im Lettichen" (1959). Nowadays, the following diminutive suffixes are used mainly (e.g., Ahero et al. 1959, 174; Vulāne 2015, 220–244; Kalnača 2015): *-el-* (*mājele* 'house'), *-ēn-* (*puisēns* 'boy'), *-iņ-* (*grāmatiņa* 'book'), *-īt-* (*brālītis* 'brother'), *-sniņ-* (*naksnīņa* 'night'), *-tiņ-* (*uguntiņa* 'light'), *-uk-* (*suņuks* 'doggie'), *-ul-* (*Annule* 'Anna'). The most productive diminutive suffixes are *-iņ-* and *-īt-* (Urbanoviča 2014, 149; Kalnača 2015), so this research will focus on these diminutive suffixes.

In Estonian, there are two types of morphological diminutives – firstly, with suffixes *-ke* or *-kene* (hereinafter presented together as *-ke(ne)*) as in *tādike* 'auntie' or *tādikene* 'auntie' (Erelt et al. 2007, 622; Kasik 2015, 251). These suffixes are identical and can be used interchangeably. The distinctive feature of these suffixal diminutives is that they can be used indefinitely. The *-kene* suffix can be added to an already existing *-kene* suffix, thus leading to the formation of a potentially infinite lexical unit, e.g., *linnukesekene* 'birdie' (Kasik 2015, 251). The second type of diminutive suffix is *-u*, e.g., *kutsu* 'doggy', *poju* 'sonny', *kiisu* 'kitty', etc. These types of words are considered to be part of caregivers' speech and child language (Erelt et al. 1995, 548; Erelt et al. 2007, 622; Kasik 2015, 241, 251).

In Estonian, besides suffixes, there are also non-suffixal diminutive derivatives, which are formed by the lexicalization of the genitive form, e.g., *vend* 'brother' – *venna* 'brother.DIM', and diminutive gemination *ema* 'mother' – *emme* 'mommy', *isa* 'father' – *issi* 'daddy' (Kehayov, Blokland 2006).

In Estonian, diminutives carrying pejorative connotations are exemplified by those featuring the suffix *-i-* within the stem, e.g., *mehike* 'miserable, inept man or one physically in a miniature size' and *vennike* 'a man or a boy in a pitiful or scornful way' (Erelt et al. 1995, 502; Kehayov, Blokland 2006, 94; Kasik 2015, 241). Even though the base words have the suffixes *-e-* (*mees* (man.NOM), *mehe* (man.GEN), *meh-e-ke* (man-GEN-DIM) 'man') and *-a-* (*vend* (brother.NOM), *venna* (brother.GEN), *venn-a-ke* (brother-GEN-DIM) 'brother') in the genitive, by changing these vowels to *-i-* the semantics of the words change, and they become separate lexical words (Kasik 2015, 241).

In several languages, there is the possibility to form double diminutives, like in Lithuanian *saul-ut-ėl-ė* 'sun-DIM-DIM' (Savickienė 2007, 15), in Spanish *poquitito* 'little-DIM-DIM' (Marrero et al. 2007, 156), in Russian *set-oč-k-a* 'net-DIM-DIM' (Protassova, Voeikova 2007, 46) etc. In Estonian, the suffix *-ke(ne)* can join the diminutive with *u-* suffix, thus forming the double diminutive *poju: poj-u-kene* 'son-DIM-DIM' (Erelt et al. 2007, 623; Kasik 2015, 241). Similarly, in Latvian, e.g., the suffix *-iņ-* can be added to the suffix *-ēn-* or suffix *-uk-* forming a double diminutive derivatives as in *kuc-ēn-iņ-š* 'puppy-DIM-DIM', *suņ-uk-iņ-š* 'doggy-DIM-DIM' (Praulīņš 2012, 40; Kalnača 2015).

There is a wide range of words that have formal diminutive features, and they are called term-like diminutives. This implies that although these words possess formal characteristics of diminutives, they lack the semantic attributes associated with true diminutive formations, for example, in Latvian *vakariņas* 'dinner', *āboliņš* 'clover', *saičiņa* 'copula' (Ahero et al. 1959, 117; Vulāne 2015, 227; Kalnača, Lokmane 2021, 127). In Estonian, these are so-called semantically empty diminutives, where the base word

of the derivative is no longer in use and the basic meaning is not clear, e.g., *vāike* ‘small’, *natuke* ‘a little bit’, *pāike* ‘sun’ (Arukask, Saar 2020, 12).

Although Estonian can form a large number of diminutives, the diminutive is not very productive in either spoken or written language compared to the Baltic and East Slavic languages (Erelt et al. 1995, 502). However, according to Arukask and Saar (2020, 10), diminutives are used more frequently in southern Estonian (Võro, Seto, Mulgi) than in northern Estonian. This is noteworthy, since southern Estonia historically has had a closer contact with the Latvian language than the rest of the Estonian territory.

Kupp-Sazonov (2019) studied the functionality of diminutive nouns in Russian and Estonian. The research discovered that the translation of Russian diminutives in Estonian can be divided into three groups:

- 1) when the diminutive has a diminutive counterpart in Estonian;
- 2) when there is no equivalent;
- 3) when the diminutive meaning has been compensated in Estonian.
- 4) The findings of the present research show a notable degree of congruence in this regard.

No comparative research has been done so far regarding Latvian and Estonian diminutives. Thus, the study at hand holds the potential to remarkably advance this research domain.

2. Material and method

The research material consists of three Latvian books of fiction and their respective Estonian translations. To provide objectivity, the selection of books is based on the following conditions: the books were written by three different authors, in different decades, and translated into Estonian by different translators.

The first Latvian book is Regīna Ezera’s “Aka” (1972) and its Estonian translation “Kaev” (1990, translated by Valli Helde) (in the examples denoted as E). The second book is Nora Ikstena’s “Dzīves svinēšana” (1998) and its Estonian translation “Elu pühitsus” (2003, translated by Ita Saks) (in the examples denoted as I). The third book is Rasa Bugavičute-Pēce’s “Puika, kurš redzēja tumsā” (2019) and its Estonian translation “Poiss, kes nägi pimeduses” (2021, translated by Margus Konnula) (in the examples denoted as B-P).

The study has employed a contrastive method of analysis, which means that two languages are compared, and the corresponding linguistic phenomenon is studied. In this research, a directional analysis is adopted, wherein one language is regarded as the source language and the other is considered the target language (Jørgensen 1982, 57–58).

The works of fiction and their translations were converted into a parallel text corpus by the author, which is not publicly accessible. The sentences where the diminutives appear were selected from Latvian and compared to their Estonian translations side by side. In the examples discussed in the results section, the respective translations in English have been added by the author of this article.

Diminutives may possess several meanings simultaneously, and it can be difficult to distinguish which meaning the diminutive carries in a specific situation. Hence, it is challenging to provide an English translation for diminutives without context, because a diminutive may, for example, not always mean smallness, where the equivalent in English would be 'little', but it may also contain other meanings. Therefore, in this article, a base word is mainly used in the diminutive translations, when the sentence and context are not provided.

This is quantitative research, because the focus is on how many, and which diminutive equivalents can be found in the Estonian translations. To understand why the translator has made a choice not to translate the diminutive form, a separate qualitative study should be conducted.

3. Empirical analysis

The first research task was to determine the number of diminutives within the corpus of the three literary works. Since the diminutives were searched electronically, it was inevitable to come across term-like diminutives, which contained the suffix *-iņ-* and *-īt-*, however, from a semantic standpoint, these derivatives do not qualify as diminutives. Therefore, the term-like diminutive nouns (e.g., *āboliņš* 'clover', *cūciņas* 'mumps', *mārīte* 'ladybird') were excluded from the analysis. The same approach was applied to diminutive-like surnames (e.g., *Zariņš*, *Lapiņš*, *Apinītis*), personal names (e.g., *Ričiņš*, *Zaigiņa*) and place names (e.g., *Tomariņi*), which were all excluded from the present study. An additional prerequisite for the selection was that the diminutives possess a base word. Based on the aforementioned criteria, a total of 308 diminutives containing the suffix *-(t)iņ-* and *-īt-* were obtained from the research material.

There were 15 diminutives that appeared in all three works of fiction: *bariņš* 'crowd', *blodiņa* 'bowl', *burciņa* 'jar', *gabaliņš* 'piece', *laiciņš* 'time', *lapiņa* 'paper', *maisiņš* 'bag', *paciņa* 'packet', *pirkstiņš* 'finger', *plakstiņš* 'eyelid', *somiņa* 'purse', *soliņš* 'bench', *sunītis* 'dog', *taciņa* 'path' and *zvaigznīte* 'star'. The remaining diminutives either appeared in one or two works, respectively.

The diminutives identified within the research can be classified into three groups:

- 1) those denoting only smallness: e.g., *akmentiņi* 'stones', *bedrīte* 'hole', *sainītis* 'packet', *veikaliņš* 'shop' etc.;
- 2) those conveying sentiments of endearment and charm (directed towards someone): e.g., *līgaviņa* 'bride', *mammīte* 'mommy', *omīte* 'granny', *večiņa* 'old woman' etc.;
- 3) those carrying a pejorative connotation: e.g., *cilvēciņš* 'human', *jaunkundzīte* 'miss' etc.

The second research task was to study the translations of Latvian diminutives in Estonian. According to the research material, the results can be summarized, as follows:

- 1) 82 % or 252 Latvian diminutives were not translated into Estonian by using a corresponding diminutive suffix or any other means referring to diminutive meaning. Instead, a common base word was used, e.g., *lellīte* 'little doll' – *nukk* 'doll'.

- 2) 18 % or 56 Latvian diminutives were translated into Estonian either by using a corresponding diminutive suffix or other means that may carry the diminutive meaning.

The diminutives were translated followingly:

- 1) Estonian diminutive with the suffix *-ke(ne)*, e.g., *upīte* ‘river’ – *jõeke* ‘river’ (chapter 4.1.);
- 2) Estonian diminutives with the suffix *-u-* and those words that are part of child speech, e.g., *zaķītis* ‘bunny’ – *jānku* ‘bunny’, *lācītis* ‘bear’ – *karumõmmi* ‘bear’ (chapter 4.2.);
- 3) adjective *vāike* ‘small’, e.g., *oliņa* ‘egg’ – *vāike muna* ‘small egg’ (chapter 4.3.);
- 4) adjective *pisi-* ‘tiny’ and noun compound, e.g., *zilonītis* ‘elephant’ – *pisielevant* ‘tiny elephant’ (chapter 4.4.);
- 5) complementary noun that adds the meaning of smallness, e.g., *karotīte* ‘spoon’ – *teelusikas* ‘teaspoon’ (chapter 4.5.).

Given that the research aims to examine the translation of Latvian diminutives into Estonian, the focus will be directed towards the translations. Notably, the majority of the diminutives remained untranslated, hence, they were not individually addressed in this article. The primary emphasis lies upon examining the methodologies used for translation.

3.1. Estonian diminutive with suffix *-ke(ne)*

As anticipated, when translating Latvian diminutives into Estonian, the prevailing equivalent frequently takes the form of a derivative with the suffix *-ke(ne)*. Upon examining the diminutives (with consideration for word repetition due to their appearance in multiple books), a total of 42 words (constituting 13 % of all the Latvian diminutives under study) were translated at least once using a diminutive with the suffix *-ke(ne)*. However, if we look at each book separately, the results are, as follows. From 133 Latvian diminutives that appeared in Ezera (1972) only 17 diminutives were translated into Estonian by using a derivative with the suffix *-ke(ne)*. Accordingly, in Ikstena (1998) – 18 diminutives of 131, and in Bugavičūte-Pēce (2019) 15 diminutives of 121.

The outcomes reveal two salient points: firstly, a parallelism in the frequency of diminutive usage across the three original books, ranging between 121 and 133 instances; secondly, the number of translated diminutives using the suffix *-ke(ne)* across all three books, constituting approximately 11–13 % of the total (see Table 1). This suggests that the tendency to translate Latvian diminutive into Estonian by using the suffix *-ke(ne)* is not very high.

Author	Diminutives in Latvian	Derivative with suffix <i>-ke(ne)</i>	Percentage
Ezera (1972/1990)	133	17	11.2 %
Ikstena (1998/2003)	131	18	13.7 %
Bugavičūte-Pēce (2019/2021)	121	15	12.3 %

Table 1. The number of diminutives in each work, their translation in Estonian using the derivative suffix *-ke(ne)* and its percentage throughout the material

No.	Latvian diminutive	Estonian suffix <i>-ke(ne)</i>	Author
1.	<i>avīžgabalīņš</i> 'piece of newspaper'	<i>ajalehetikike</i> 'piece of newspaper'	B-P
2.	<i>bedrīte</i> 'hole'	<i>lohuke</i> 'hole'	E
3.	<i>ciematiņš</i> 'village'	<i>külake</i> 'village'	I
4.	<i>cigaretēs oglīte</i> 'cigarette charcoal'	<i>sigaretituluke</i> 'cigarette light'	I
5.	<i>figūrīna</i> 'figurine'	<i>kujuke</i> 'figurine'	I
6.	<i>karīte</i> 'card'	<i>kaardike</i> 'card'	I
7.	<i>kumosīņš</i> 'bite'	<i>tükike</i> 'piece', <i>palake</i> 'piece of food'	E
8.	<i>līgaviņa</i> 'bride'	<i>pruudike</i> 'bride'	I
9.	<i>mazumiņš</i> 'whit'	<i>natukene</i> 'whit'	I
10.	<i>mīlulītis</i> 'darling'	<i>kallike</i> 'darling'	B-P
11.	<i>omīte</i> 'granny'	<i>memmeke</i> 'nan'	B-P
12.	<i>sainītis</i> 'packet'	<i>pambuke</i> 'packet'	I
		<i>pakike</i> 'packet'	E
13.	<i>tārpiņš</i> 'worm'	<i>ussike</i> 'worm'	I
14.	<i>večiņa</i> 'old woman'	<i>eidekene</i> 'old woman'	E
15.	<i>veikalīņš</i> 'shop'	<i>poeke</i> 'shop'	B-P
16.	<i>vīriņš</i> 'man'	<i>mehike</i> 'man'	I

Table 2. Latvian diminutives and their translations into Estonian by derivatives with the suffix *-ke(ne)*

There were 16 diminutives (5 % of all the diminutives studied) that were translated only by the Estonian diminutive with the suffix *-ke(ne)* (see Table 2), which means that in all the remaining cases, the suffix *-ke(ne)* was only one of the possible translations. The words presented in the table below occurred only 1–2 times in the study material.

The diminutives collected in Table 2 mainly express smallness (example 3), as well as endearment (example 4).

- (3) a. *Laura izkravāja no somas tūtas*
 Laura.NOM.SG unload.PST.3 PREP bag.GEN.SG paper-cone.ACC.PL
un sainītis-us.
 and bundle-DIM-ACC.PL
 'Laura unloaded paper cones and bundles from her bag.' (E, 1972)
- b. *Laura vōttis kotist vālja torbikuid*
 Laura.NOM.SG take.PST.3SG bag.ELA.SG out paper-cone.PART.PL
ja paki-kesi.
 and packet-DIM.PART.PL
 'Laura took out the paper cones and packets from her bag.' (E, 1990)
- (4) a. *Man bija pilns ciems līgav-iņ-u.*
 I.DAT.SG have.PST.3 full.NOM.SG village.NOM.SG bride-DIM-GEN.PL
 'I had a village full of brides.' (I, 1998)

- b. *Mul*   *oli*   *kūlatāis*   *pruudi-kesi*.
 1.ADE.SG   have.PST.3SG   villageful.NOM.SG   bride-DIM.PART.PL
 ‘I had a village full of brides.’ (I, 2003)

Nevertheless, it was notably prevalent for Latvian diminutives to be associated with multiple possible translations. In the research material, 22 diminutives were found (7 % of all the diminutives studied) that were rendered in Estonian both by the suffix *-ke(ne)* and by a base word (regular noun) (see Table 3). Table 3 shows that the same Latvian diminutive may be translated into Estonian by either a diminutive or a regular noun, and the same translator may use both options. This underscores the notion that the counterpart of a diminutive might not invariably be another diminutive in Estonian. Depending on the context, the translator has discerned the feasibility of using either a diminutive or a regular noun as the Estonian equivalent for a given Latvian diminutive.

No.	Latvian diminutive	Estonian translation		Author
		Suffix <i>-ke(ne)</i>	Regular noun	
1.	<i>akmentiņš</i> ‘stone’	<i>kivike</i> ‘stone’	<i>kivi</i> ‘stone’	I
2.	<i>blodiņa</i> ‘bowl’	<i>kausike</i> ‘bowl’	<i>kauss</i> ‘bowl’	I
		–		E
		–		B-P
3.	<i>brālītis</i> ‘brother’	<i>vennike</i> ‘brother’	<i>vennas</i> ‘brother’	E
4.	<i>bulciņa</i> ‘bun’	<i>saiake</i> ‘bun’	<i>pirukas</i> ‘pie’	B-P
5.	<i>bumbiņa</i> ‘ball’	<i>kuulikene, pallikene</i> ‘ball’	<i>kuul</i> ‘ball’	I
		–	<i>pall</i> ‘ball’	B-P
6.	<i>cilvēciņš</i> ‘human’	<i>mehike</i> ‘man’	<i>inimkuju</i> ‘human figurine’	E
			–	B-P
7.	<i>draudzīņš</i> ‘friend’	<i>sōbrake</i> ‘friend’, <i>kullake</i> ‘darling’	–	E
		–	<i>sōber</i> ‘friend’	B-P
8.	<i>gabaliņš</i> ‘piece’	<i>tūkike</i> ‘piece’, <i>vāheke</i> ‘a little bit’	<i>tūkk</i> ‘piece’	E
		–		I
		–		B-P
9.	<i>jaunkundzīte</i> ‘miss’	<i>preilike</i> ‘miss’	<i>preilna, preili</i> ‘miss’	E
10.	<i>kaķītis</i> ‘cat’	<i>kassike</i> ‘cat’	<i>kass</i> ‘cat’	B-P
11.	<i>kastīte</i> ‘box’	<i>karbikene, kastikene</i> ‘box’	<i>karp, kast</i> ‘box’	B-P
		<i>kastike</i> ‘box’	<i>karp, kast</i> ‘box’	E

No.	Latvian diminutive	Estonian translation		Author
		Suffix <i>-ke(ne)</i>	Regular noun	
12.	<i>kociņš</i> ‘tree’	<i>puukene</i> ‘tree’	<i>puu</i> ‘tree’	E
13.	<i>lapiņa</i> ‘paper’	<i>leheke</i> ‘paper’	<i>paberileht</i> ‘paper sheet’	B-P
		–	<i>leht</i> ‘paper’	I
		–		E
14.	<i>lodīte</i> ‘bead’	<i>kuulike</i> ‘globule’	<i>kera</i> ‘ball’	I
		–	<i>kuul</i> ‘ball’	B-P
15.	<i>maisīņš</i> ‘bag’	<i>kotike</i> ‘bag’	<i>kilekott, kott</i> ‘bag’	B-P
		–	–	I
		–	<i>kott</i> ‘bag’	E
16.	<i>mezgliņš</i> ‘knot’	<i>sōlmeke</i> ‘knot’	<i>sōlm</i> ‘knot’	E
17.	<i>plekītis</i> ‘stain’	<i>laiguke</i> ‘spot’	<i>plekk</i> ‘stain’	B-P
18.	<i>putniņš</i> ‘bird’	<i>linnuke</i> ‘bird’	<i>lind</i> ‘bird’	E
		–	–	B-P
19.	<i>uguntiņa</i> ‘flame’	<i>tuluke</i> ‘light’	<i>tuli</i> ‘light’	E
		–	–	I
20.	<i>upīte</i> ‘river’	<i>jōeke</i> ‘river’	–	I
		–	<i>jōgi</i> ‘river’	E
21.	<i>zvaigznīte</i> ‘star’	<i>tāheke</i> ‘star’	<i>tāht</i> ‘star’	E
		–	–	B-P
		–	<i>tāht</i> ‘star’, <i>tārn</i> ‘asterisk’	I
22.	<i>zvaniņš</i> ‘bell’	<i>kelluke</i> ‘bell’	–	B-P
		–	<i>kell</i> ‘bell’	E

Table 3. Latvian diminutives and their translations into Estonian by derivatives with the suffix *-ke(ne)* and/or common nouns

Despite instances where the translator used derivatives with the suffix *-ke(ne)* to translate the diminutive, there were also occurrences in which the diminutive was translated by the same person using the base word. For example, the Latvian diminutive *akmentiņš* ‘stone’ was translated into Estonian by the same translator once using the diminutive *kivike* ‘stone’ (5b) and immediately thereafter – into the base word *kivi* ‘stone’ (6b). Essentially, if the object expressed with a diminutive has already been mentioned once, it does not need to be repeated in Estonian. For this reason, in the first sentence (example 5b) it is indicated that small stones (*kivikesed* ‘small stones’) were thrown into the window, but subsequently (example 6b) it is specified that the throwing of stones continued, yet this time the base word (*kivid* ‘stones’) is used. Had the Estonian diminutive not been used in the first sentence, the reader would have the impression that normal-sized stones were thrown into the window, potentially suggesting the fracture of the window.

- (5) a. *Karstākajā balles brīdī kāds uzstājīgi*
 hottest.LOC.SG ball.GEN.SG moment.LOC.SG someone.NOM.SG insistently
meta ar akmen-tiņ-iem pa logu.
 throw.PST.3 with stone-DIM-PL.INS PREP window.ACC.SG
 ‘At the hottest moment of the ball, someone persistently threw little stones at the window.’ (I, 1998)
- b. *Pidustuste kōige kuumemal hetkel*
 celebration.PL.GEN most.GEN.SG hottest.ADE.SG moment.ADE.SG
viskas keegi pealetūkkivalt kivi-kes-te-ga
 throw.PST.3SG someone.NOM.SG intrusively stone-DIM-PL-COM
vastu akent.
 PREP window.PART.SG
 ‘At the hottest moment of the celebrations, someone intrusively threw little stones at the window.’ (I, 2003)
- (6) a. *Akmen-tiņ-i logā nerimās.*
 stone-DIM-NOM.PL window.LOC.SG not_calm_down.PST.3
 ‘The little stones in the window did not stop.’ (I, 1998)
- b. *Kivide loopimine jātкус.*
 stone.GEN.PL throwing.NOM continue.PST.3SG
 ‘The throwing of the stones continued.’ (I, 2003)

More frequently observed (as seen in the case of 15 words outlined in Table 3) was the divergence wherein distinct translators adopted varying solutions. For example, the Latvian diminutive *zvaigznīte* ‘star’ was translated in Ezera (1990) and in Bugavičūte-Pēce (2021) by the diminutive *tāheke* ‘little star’ (examples 7b, 8b), but in Ikstena (2003) (example 9b) – by the base word *tāht* ‘star’.

- (7) a. *Tālu augšā virs galvām slīdēja*
 far up above head.DAT.PL glide.PST.3
sudrabaina zvaigzn-īt-e.
 silvery.NOM.SG star-DIM-NOM.SG
 ‘Far above, a silvery little star glided overhead.’ (E, 1972)
- b. *Kaugel pea kohal libises*
 far head.GEN.SG above glide.PST.3SG
hōbedane tāhe-ke.
 silvery.NOM.SG star-DIM.NOM.SG
 ‘Far above, a silvery little star glided overhead.’ (E, 1990)
- (8) a. *Tad nu es izmantoju situāciju un lielāko*
 then so 1.NOM.SG use.PST.1SG situation.ACC.SG and biggest.ACC.SG
daļu pārvāšanās laika gulēju zvaigzn-īt-ē
 part.ACC.SG moving.GEN.SG time.GEN.SG lay.PST.1SG star-DIM-LOC.SG
istabas vidū uz grīdas [..]
 room.GEN.SG middle.LOC.SG PREP floor.GEN.SG
 ‘So, I took advantage of the situation and spent most of the moving time laying like a little star on the floor in the middle of the room [..].’ (B-P, 2019)

- b. *Siis ma kasutasin olukorda ja lamasin*
 then 1.NOM.SG use.PST.1SG situation.PART.SG and lay.PST.1SG
enamiku kolimise ajast keset
 most.GEN.SG moving.GEN.SG time.ELA.SG middle.PART.SG
tuba põrandal tähe-kese-na [...]
 room.PART.SG floor.ADE.SG star-DIM-ESS
 ‘Then I took advantage of the situation and laid like a little star in the middle of the room on the floor during most of the moving [...]’ (B-P, 2021)

In example (9a) there are two diminutives – *zvaigznīte* ‘little star’ and *marcipāna figūriņas* ‘marzipan figurines’. Only the second diminutive is translated into diminutive in Estonian as *martsipanikujukesed* ‘marzipan figurines’ (example 9b), but the first one *tāhed* ‘stars’ is left as the base word.

- (9) a. *Keizaram acu priekšā šķīlās nevis*
 Keizars.DAT.SG eye.GEN.PL in_front sparkle.PST.3 not
zvaigzn-īt-es, bet marcipāna figūr-iņ-as [...]
 star-DIM-NOM.PL but marzipan.GEN.SG figurine-DIM-NOM.PL
 ‘Not stars, but marzipan figurines sparkled in front of Keizars’ eyes [...]’ (I, 1998)
- b. *Keizarsi silme ees ei sätendanud mitte*
 Keizars.GEN.SG eye.GEN.PL in_front not_sparkle.PST.PTCP not
tāhed, vaid martsipanikuju-kese-d [...]
 star.NOM.PL but marzipan_figurine-DIM-NOM.PL
 ‘Not stars, but marzipan figurines sparkled in front of Keizars’ eyes [...]’ (I, 2003)

It is common to use diminutives when talking to or about children. In Ezera (1972), when the adult characters are speaking to the child or the dog, they use the endearing diminutive *draudziņš* ‘friend’. However, the diminutive is alternately translated in two ways, either with the basic meaning of the word as (10b) *sõbrake* ‘friend’ or with an endearing meaning as (11b) *kullake* ‘darling’.

- (10) a. *Ar labu nakti, draudz-iņ!*
 PREP good.INS.SG night.INS.SG friend-DIM.VOC.SG
 ‘Good night, little friend!’ (E, 1972)
- b. *Head ööd, sõbra-ke!*
 good.PART.SG night.PART.SG friend-DIM.NOM.SG
 ‘Good night, little friend!’ (E, 1990)
- (11) a. *Kā tu jūties, draudz-iņ?*
 how 2SG.NOM feel.PRS.2SG friend-DIM.VOC.SG
 ‘How are you feeling, little friend?’ (E, 1972)
- b. *Kuidas sa ennast tunned, kulla-ke?*
 how 2SG.NOM self.PART.SG feel.PRS.2SG darling-DIM.NOM.SG
 ‘How are you feeling, darling?’ (E, 1990)

According to the language portal of the Institute of the Estonian Language (EKI), “Sõnaveeb” (available at: www.sonaveeb.ee), the word *meheke* refers to a man

‘affectionately, sympathetically, pitifully, derisively’, but *mehike* is ‘a ridiculously small and gaunt, wretched, wretched-looking man’. The word *mehike* was used as a translation to two Latvian diminutives: *vīriņš* ‘man’ (derived from *vīrs* ‘man’) and *cilvēciņš* ‘human’ (derived from *cilvēks* ‘human’). In Latvian, the diminutive *vīriņš* ‘man’ (example 12a) does not appear to have a pejorative meaning but expresses smallness and endearment. However, the second half of the sentence, where explanatory information is given about the nature of this man, can add just this pejorative meaning, which explains why the word *mehike* is used in the Estonian translation (example 12b).

- (12) a. “*Bita-Bita*”, *bez uzaicinājuma pirmais no*
Bita-Bita.NOM.SG without invitation.GEN.SG first.NOM.M.SG PREP
krēsla piesvempās vīr-iņ-š, kura
chair.GEN.SG get_up.PST.3 man-DIM-NOM.SG who.GEN.M.SG
seja atgādināja briesmīgu bērnu.
face.NOM.SG resemble.PST.3 terrible.ACC.SG child.ACC.SG
 “‘*Bita-Bita*’, a man with a face reminiscent of a terrible child was the first to get up from his chair without being asked.’ (I, 1998)
- b. “*Bita-Bita*”, *ajas end ilma palumata*
Bita-Bita.NOM.SG get.PST.3SG self.PART.SG without ask.INF.ABE
esimesena toolilt pūsti meh-i-ke, kelle
first.ESS.SG chair.ABL.SG up man-DIM-DIM-NOM.SG who.GEN.SG
nāgu meenutas koledat last.
face.NOM.SG resemble.PST.3SG ugly.PART.SG child.PART.SG
 “‘*Bita-Bita*’, a man with a face reminiscent of an ugly child was the first to get up from his chair without being asked.’ (I, 2003)

Another word that was also translated in Estonian as *mehike* ‘man’ was *cilvēciņš* ‘human’. In the material, it was used in two meanings – as a reference to a small Lego figurine *lego cilvēciņš* ‘lego human’ – *legomehike* ‘lego man’. The second case was *mazi, pelēki cilvēciņi* ‘small grey people’ (example 13a), which was translated as *vāikesed hallid mehikesed* ‘small grey people’ (example 13b) referring to imaginary beings to whom a mother sends her son to if he does not behave nicely. Once *cilvēciņš* ‘human’ was translated as *inimkuju* ‘human figurine’ (in Ezera 1990), when referring to little people that were drawn on paper.

- (13) a. *Es negribu pie mazajiem pelēkajiem*
I.NOM.SG not_want.PRS.1SG PREP small.DEF.DAT.PL grey.DEF.DAT.PL
cilvēc-iņ-iem.
people-DIM-DAT.PL
 ‘I don’t want to be with the little grey people.’ (B-P, 2019)
- b. *Ma ei taha vāikeste hallide*
I.NOM.SG not want small.GEN.PL grey.GEN.PL
meh-i-kest-e juurde.
people-DIM-DIM-GEN.PL POSTP
 ‘I don’t want to go to the little grey people.’ (B-P, 2021)

In conclusion, the Estonian diminutive with the suffix *-ke(ne)* is the most commonly used equivalent to the Latvian diminutive. The primary challenge of the analysis arises from the fact that most of these diminutives possess a corresponding base noun alongside the diminutive suffix. This shows that using a derivative with the suffix *-ke(ne)* is not a singular option; moreover, it signifies that a translator might, contingent upon the context, opt for both a diminutive and a standard base word to translate a Latvian diminutive.

3.2. Diminutive with the suffix *-u* and words of child speech

In the research material, there were 7 diminutives that were translated into Estonian either by the diminutive with the suffix *-u* or by words that are treated as part of caretaker or child speech (see Table 4). From these 7 translations, according to “Sõnaveeb” five words are marked as child speech: *karumõmm* ‘teddybear’, *emme* ‘mommy’, *issi* ‘daddy’, *piilu* / *piilupart* ‘duck’, *jänku* ‘bunny’. However, words that are simply endearing but also used by children are *kiisu* ‘kitty’, *kiisuke* ‘kitty’, *kutsa* ‘dog, puppy’.

Although the diminutive *sunītis* ‘doggy’ was translated as the diminutive *koerakene* ‘dog’ (in Bugavičūte-Pēce 2021), there were also two other options: *kutsa* ‘doggy’ (in Ezera 1990) and *kutsikas* ‘puppy’ (in Ikstena 2003). In Latvian, the diminutive word *sunītis* ‘doggy’ (example 14a) can refer to a small dog, not necessarily a puppy (there is a separate word for this, *kucēns* ‘puppy’); however, the Latvian word *sunītis* ‘doggy’ was translated once into Estonian as *kutsikas* ‘puppy’, which semantically is not equivalent to the Latvian word.

No.	Latvian diminutive	Estonian translation			Author
		Diminutive with suffix <i>-u-</i>	Common noun	Suffix <i>-ke(ne)</i>	
1.	<i>lācītis</i> ‘teddy-bear’	<i>karumõmm</i> ‘teddy-bear’	–	–	E
2.	<i>mammīte</i> ‘mommy’	<i>emme</i> ‘mommy’	–	–	E
3.	<i>mincītis</i> ‘cat, kitty’	<i>kiisu</i> ‘kitty’	–	<i>kiisuke</i> ‘kitty’	E
4.	<i>papīnš</i> ‘daddy’	<i>issi</i> ‘daddy’	<i>isa</i> ‘father’	–	E
5.	<i>pīlīte</i> ‘duck’	<i>piilu</i> / <i>piilupart</i> ‘duck’	–	–	E
6.	<i>sunītis</i> ‘doggy’	<i>kutsa</i> ‘doggy’	–	–	E
		–	<i>kutsikas</i> ‘puppy’, <i>koer</i> ‘dog’	–	I
		–	–	<i>koerakene</i> ‘doggy’	B-P
7.	<i>zaķītis</i> ‘rabbit, bunny’	<i>jänku</i> ‘bunny’	–	–	E

Table 4. Latvian diminutives and their translations into Estonian child speech, common noun and/or suffix *-ke(ne)*

- (14) a. *Viņš bija klausījies Eleonorai kā*
 he.NOM be.PST.3 obey.PTCP.M Eleonora.DAT.SG like
uzticīgs sun-īt-is [..]
 faithful.NOM.SG dog-DIM-NOM.SG
 ‘He had obeyed Eleanora like a faithful little dog [..]’ (I, 1998)
- b. *Ta oli kuulanud Eleonorat nagu*
 he.NOM be.PST.3SG obey.PTCP Eleonora.PART like
ustav kutsikas [..]
 faithful.NOM.SG puppy.NOM.SG
 ‘He had obeyed Eleanora like a faithful puppy [..]’ (I, 2003)

Some of the words belonging to this group can be considered separate lexical words that are not derived from a base word, e.g., *kiisu* ‘kitty’ and *piilu* ‘duck’. Other words do have a base form: *emme* ‘mommy’–*ema* ‘mother’, *issi* ‘daddy’ – *isa* ‘father’, *jänku* ‘bunny’ – *jānes* ‘rabbit’. One word in this group, *karumõmm* ‘teddy-bear’, is a combination of two words with the same meaning: *karu* ‘bear’ and *mõmm* ‘bear’ (in child speech).

3.3. Adjective *väike* ‘little’

Besides suffixes, extensional parts such as the adjective *small* may also convey the diminutive meaning of smallness (Kasik 2015, 241). Seven Latvian diminutives were translated into Estonian using the adjective *väike* ‘small’. Table 5 shows that, as in

No.	Latvian diminutive	Estonian translation			Author
		Adjective <i>väike</i> ‘small’ + noun	Regular noun	Suffix <i>-ke(ne)</i>	
1.	<i>istabiņa</i> ‘room’	<i>väike tuba</i> ‘small room’	<i>tuba</i> ‘room’	–	I
		–		–	B-P
2.	<i>liesmiņa</i> ‘flame’	<i>väike leek</i> ‘small flame’	<i>tuli</i> ‘light’	<i>tuluke</i> ‘light’	I
		–	<i>leek</i> ‘flame’	–	E
3.	<i>mājiņa</i> ‘house’	<i>väike maja</i> ‘small house’	<i>maja</i> ‘house’, <i>osmik</i> ‘hovel’	–	I
4.	<i>manēžiņa</i> ‘manege’	<i>väike maneež</i> ‘small manege’	–	–	B-P
5.	<i>oliņa</i> ‘egg’	<i>väike muna</i> ‘small egg’	–	–	I
6.	<i>radibiņa</i> ‘creature’	<i>väike olevus</i> ‘little creature’	–	–	B-P
7.	<i>pacīņa</i> ‘package’	<i>väike pakk</i> ‘small package’	–	<i>pakike</i> ‘package’	I
		–	<i>pakk</i> ‘package’	–	E
		–	<i>pakend</i> ‘package’	–	B-P

Table 5. Latvian diminutives and their translations into Estonian by *väike* ‘small’ + noun, common noun and/or suffix *-ke(ne)*

the previous examples, also in these cases there were words that had either mainly one counterpart (*vāike* ‘small’) or a regular noun in parallel. In two cases, the diminutive with the suffix *-ke* was also used in translation.

Considering the number of diminutives in the study, the words translated with the adjective *vāike* ‘small’ account for a mere 1.9 % of the total. This is quite a small amount, since there are considerably more variants with the suffix *-ke(ne)*. Example (15b) could have incorporated a diminutive *majake* ‘little house’, but the translator decided to use the adjective *vāike* ‘small’.

- (15) a. *Eleonora*   *kā*   *allaž*   *dzīvojuši*   *savā*
 Eleonora.NOM.SG   as   always   live.PTCP.F   own.LOC.SG
māj-iņ-ā   *pie*   *upes*   [..]
 house-DIM-LOC.SG   PREP   river.GEN.SG
 ‘As always, Eleonora lived in her little house by the river [..]’ (I, 1998)
- b. *Eleonora*   *oli*   *nagu*   *ikka*   *elanud*
 Eleonora.NOM.SG   be.PST.3SG   as   usual   live.PTCP
oma   *vāikeses*   *majas*   *jõe*   *āāres* [..]
 own   small.INE.SG   house.INE.SG   river.GEN.SG   POSTP
 ‘As always, Eleonora lived in her little house by the river [..]’ (I, 2003)

However, whenever the Latvian sentence contains the adjective *mazs* ‘small’ as demonstrated in example (16a), the adjective is translated into Estonian also by the adjective *vāike* ‘small’ as in example (16b). While this adjective appeared to serve as the counterpart to the diminutive, it is, in reality, a translation of the Latvian adjective. Therefore, the diminutive is translated into the base word.

- (16) a. *Klusējot*   *man*   *ierādīja*   *mazu*
 be_silent.PTCP   1.DAT.SG   PREF.show.PST.3   small.ACC.SG
istab-iņ-u [..]
 room-DIM-ACC.SG
 ‘In silence, I was shown a small room [..]’ (I, 1998)
- b. *Vaikīdēs*   *nāidati*   *mulle*   *kätte*   *vāike*
 be_silent.PTCP   show.PASS   1.ALL.SG   PERF   small.NOM.SG
tuba [..]
 room.NOM.SG
 ‘In silence, I was shown a small room [..]’ (I, 2003)

While the adjective *vāike* ‘small’ serves as a highly appropriate choice for articulating diminutive quality, this particular word remained relatively infrequently used as a translation of the Latvian diminutive.

3.4. Adjective *pīsi-* ‘tiny’ and noun compound

In the research material, a singular example emerged where the meaning of the diminutive was transferred by means of the adjective *pīsi-* ‘tiny’ and a noun

compound. Namely, the diminutive *zilonītis* ‘elephant’ (example 17a) was translated into Estonian as *pisielevant* ‘tiny elephant’ (example 17b).

- (17) a. *Alvīne bieži, apnicīgi bieži kavējās atmiņās par Riču – no apziņas dziļumiem izcēla aizmirstības putekļiem klātus sīkumus, apslaucīja, lika rindiņā un vaļas brīžos pārcilāja kā porcelāna zilon-īš-us [...]*
 PREF-lift.PST.3 like porcelain.GEN.SG elephant-DIM-ACC.PL
 ‘Alvīne often, tediously often lingered over the memories of Ričs – she picked up small things covered in the dust of oblivion from the depths of her consciousness, swept them, put them in a row and, in her spare moments, lifted them up like little porcelain elephants [...].’ (E, 1972)
- b. *Sageli, tūitult sageli meenutas Alvīne mälestusi Ričist – kiskus teadvuse pōhjast ūles unustusetolmuga kaetud piasju, pūhkis puhtaks, seadis ritta ja vabal ajal tōstis neid nagu portselanist pisi-elevante [...]*
 lift.PST.3SG they.PART like porcelain.ELA.SG tiny-elephant.PART.PL
 ‘Often, annoyingly often, Alvīne recalled memories of Ričs – she plucked small things covered with dust of oblivion from the bottom of her consciousness, wiped them clean, arranged them in a row and in her spare time, lifted them like tiny porcelain elephants [...].’ (E, 1990)

According to Kasik (2015, 241), the adjective *pisi-* ‘tiny’ with a noun compound is a less established lexeme than the adjective *vāike* ‘small’. This can also be seen in the studied material, where only one example with the adjective *pisi-* ‘tiny’ and noun compound was found.

3.5. Noun complement

A separate group is made of examples where nouns contribute to signifying smallness – these are referred to as complementary nouns. While these words are not categorized as diminutives, they possess an inherent suggestion of diminutive significance. For instance, the Latvian diminutive *somiņa* ‘small bag’ is translated into Estonian by adding the word *kāsi* ‘hand’, thus forming a compound *kāekott* ‘handbag’. This compound seems justified, as handbags are inherently smaller than regular bags. Similarly, the diminutive *karotiņe* ‘small spoon’ is rendered in Estonian as *teelusikas* ‘teaspoon’, where the noun *tee-* ‘tea’ conveys that the teaspoon is smaller in size than a standard spoon. Furthermore, the diminutive *skapītis* ‘small cabinet’ (example 18a) is translated as *öökapp* ‘nightstand’ (example 18b), where the noun *öö-* ‘night’ also pertains to the kind of cabinet – specifically, a nightstand.

To avoid the repetition of the word *öö* ‘night’ (example 18b) in a sentence involving both diminutive *skapītis* ‘small cabinet’ and *naktslampiņa* ‘night lamp’ (example 18a), the translation is structured in a manner wherein only one word encapsulates the notion of diminutiveness. Even though the adjective *maza* ‘small’ is already present in Latvian, it is additionally translated into Estonian, effectively conveying that there is a *small lamp* on top of the *nightstand*.

- (18) a. *Telpas dziļumā, kur uz skap-īš-a*
 room.GEN.SG depth.LOC.SG were PREP cabinet-DIM-GEN.SG
blāvi dega maza naktslamp-iņ-a [..]
 dimly glow.PST.3 small.NOM.SG night_lamp-DIM-NOM.SG
 ‘In the depths of the room, where a small night lamp glowed dimly on the cabinet [..]’ (E, 1972)
- b. *Toa sūgavuses, kus öökakil põles*
 room.GEN.SG depth.INE.SG were night_stand.ADE.SG glow.PST.3SG
tuhmilt väike lamp [..]
 dimly small.NOM.SG lamp.NOM.SG
 ‘In the depths of the room, where a small bedside lamp glowed dimly on the nightstand [..]’ (E, 1990)

Although it is possible to form diminutives in Estonian such as *kotike* ‘small bag’ and *kapike* ‘small cabinet’, these words were not used as a translation of the Latvian diminutives. Latvian diminutives *somiņa* ‘little bag’ and *skapītis* ‘small cabinet’ do not inherently refer to *teaspoon* and *nightstand*. They can also be the same objects, just smaller in size, for instance, when discussing children’s toys or furniture. Therefore, the decision to translate them as *teaspoon* and *nightstand* is context-dependent and warranted by the surrounding narrative. The word *lusikake* ‘small spoon’ is not extensively prevalent, the adjective combination *väike lusikas* ‘small spoon’ may be used, as well.

3.6. No translation of diminutive

While most Latvian diminutives were not translated into Estonian and were not discussed in this study, two instances stood out prominently. In the first case, the Latvian diminutive *krūzīte* ‘little cup’ (example 19a) was not translated into Estonian at all (example 19b). This can be explained by the contextual dynamics – it is customary to pour tea into cups or mugs and not into other vessels.

- (19) a. *Laura ielēja krūz-īt-ē tēju.*
 Laura.NOM PREF-pour.PST.3 cup-DIM-LOC.SG tea.ACC.SG
 ‘Laura poured tea into a cup.’ (E, 1972)
- b. *Laura kallas teed.*
 Laura.NOM pour.PST.3SG tea.PART.SG
 ‘Laura poured some tea.’ (E, 1990)

In another example, the base word *peļķe* ‘puddle’ and its diminutive form *peļķīte* ‘small puddle’ were used side by side in a Latvian sentence (example 20a). In the Estonian translation (example 20b) a choice was made to exclude one of the words while retaining the other. The distinction between whether the regular noun or the diminutive was used in translation remains somewhat ambiguous.

- (20) a. *Katrā grambā pēc lietus mirdzēja*
 each.LOC.SG pothole.LOC.SG PREP rain.GEN.SG glisten.PST.3

peļķes   *un*   *peļķ-īt-es*   [..]
 puddle.NOM.PL   and   puddle-DIM-NOM.PL

‘In every pothole, puddles and smaller puddles glistened after the rain [..]’
 (E, 1972)

b. *Igas*   *lohus*   *sārasid*   *pārast*   *vihma*
 each.INE.SG   pothole.INE.SG   glisten.PST.3PL   PREP   rain.PART.SG
loigud   [..]
 puddle.NOM.PL

‘In every pothole, puddles glistened after the rain [..]’ (E, 1990)

The Latvian example conveys the impression that varying sizes of puddles existed at this location, yet the translator opted for not addressing this potential distinction, despite the availability of alternative linguistic choices.

Conclusion

The primary objective of this study has been to find out how many diminutives are found within three works of Latvian fiction and to determine the extent of translation and the equivalents used in rendering these diminutive constructs into Estonian. Only nouns and those Latvian diminutives with *-(t)iņ-* and *-īt-* suffixes were examined.

The research results revealed that a total of 308 Latvian diminutives appeared in three works of fiction. Most of the diminutives were translated into Estonian by a regular noun. In the remaining cases, diminutives were translated using different methods: either by translating into a diminutive with the suffix *-ke(ne)*, a diminutive with the suffix *-u-* or words that indicate child speech, using the adjective *vāike* ‘small’ or the compound of adjective *pisi-* ‘tiny’ and a noun, or with the addition of a complement noun indicating smallness.

The analysis reveals the complexity associated with establishing a singular form for translating diminutives. Frequently, the Latvian diminutive was translated by using the derivative with the suffix *-ke(ne)*, and in parallel – as a regular noun.

Indeed, the translator’s choice undoubtedly comes into play when translating the text. The determination is largely influenced by contextual variables, sentence structure, and the linguistic intuition of translators as proficient native speakers. Despite the availability of appropriate structures for conveying diminutive forms within the Estonian language, this study reveals a prevailing tendency wherein Latvian diminutive nouns are largely substituted with regular nouns in Estonian.

Within the scope of the study, the source text is based on Latvian, however, an alternative avenue of exploration could involve investigating the outcomes when the source text would be Estonian.

Abbreviations

1, 2, 3	person
ABE	abessive
ABL	ablative
ACC	accusative
ADE	adessive
ALL	allative
COM	comitative
DAT	dative
DEF	definite
DIM	diminutive
ELA	elative
ESS	essive
F	feminine
GEN	genitive
ILL	illative
INE	inessive
INS	instrumental
LOC	locative
M	masculine
NOM	nominative
PART	partitive
PASS	passive
PERF	perfectivity
PL	plural
POST	postposition
PREF	prefix
PREP	preposition
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
SG	singular
VOC	vocative

Sources

- Estonian Learner's Sõnaveeb*. 2023. Institute of the Estonian Language. Available at: <https://sonaveeb.ee/>
- Ezera, Regīna. 1972. *Aka*. Rīga: Liesma.
- Ezera, Regīna. 1990. *Kaev*. Helde, Valli (transl.). Tallinn: Eesti Raamat.
- Ikstena, Nora. 1998. *Dzīves svinēšana*. Rīga: Atēna.
- Ikstena, Nora. 2003. *Elu pūhītsus*. Saks, Ita (transl.). Tallinn: Huma.
- Bugavičute-Pēce, Rasa. 2019. *Puika, kurš redzēja tumsā*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Bugavičute-Pēce, Rasa. 2021. *Poiss, kes nāgi pimeduses*. Konnula, Margus (transl.). [s.l.]: Mīna Ise.

References

- Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Arukask, Madis, Saar, Eva. 2020. Deminutiivid idapoolsete läänemeresoome rahvaste animistlikus keekekasutuses. *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 66, 9–38. <http://dx.doi.org/10.3176/esa66.01>
- Erelt, Mati, Kasik, Reet, Metslang, Helle et al. 1995. *Eesti keele grammatika*. I. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati, Erelt, Tiit, Ross, Kristiina. 2007. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Jørgensen, Normann Jens. 1982. *Contrastive Linguistics. What? How and Why? Where and When?* Copenhagen: Stougaard Jensen.
- Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Lívia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261. <https://doi.org/10.1515/9780748681754>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kasik, Reet. 2015. Sõnamoodustus. *Eesti keele varamu*. 1. Kern, Katrin (ed.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kehayov, Petar, Blokland, Rogier. 2006. Mittesufiksaalne deminutiivituletus eesti keeles. *Emakeele Seltsi aastaraamat*. 52, 87–124.
- Kupp-Sazonov, Sirje. 2019. Deminutiivsete noomenite funktsionaalsusest vene ja eesti keeles mõningate Tšehhovi jutustuste ning nende tõlgete näitel. *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja*. 29, 113–140. <http://dx.doi.org/10.5128/LV29.04>
- Laalo, Klaus. 2007. Diminutives in Finnish child-directed and child speech. *The Acquisition of Diminutives: A Cross-Linguistic Perspective* Vol. 43. Savickienė, Ineta, Dressler, Wolfgang U. (ed.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 263–278. <https://doi.org/10.1075/lald.43.11laa>
- Marrero, Victoria, Aguirre, Carmen, Albalá José, María. 2007. The acquisition of diminutives in Spanish. *The Acquisition of Diminutives: A Cross-Linguistic Perspective*. Vol. 43. Savickienė, Ineta, Dressler, Wolfgang U. (ed.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 155–181. <https://doi.org/10.1075/lald.43.07mar>
- Prauliņš, Dace. 2012. *Latvian: An Essential Grammar*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203124420>
- Protassova, Ekaterina, Voeikova, Maria D. 2007. Diminutives in Russian at the early stages of acquisition. *The Acquisition of Diminutives: A Cross-Linguistic Perspective*. Vol. 43. Savickienė, Ineta, Dressler, Wolfgang U. (ed.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 43–72. <https://doi.org/10.1075/lald.43.03pro>
- Rūķe-Draviņa, Velta. 1959. *Diminutive im Lettischen*. Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri.
- Savickienė, Ineta. 2007. Form and meaning of diminutives in Lithuanian child language. *The Acquisition of Diminutives: A Cross-Linguistic Perspective*. Vol. 43. Savickienė, Ineta, Dressler, Wolfgang U. (ed.). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–41. <https://doi.org/10.1075/lald.43.02sav>
- Urbanoviča, Inta. 2014. Deminutiivu darināšana un lietvārdu deklinācijas. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 146–159. <https://doi.org/10.22364/vnf.4>
- Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Kopsavilkums

Pētījumā galvenā uzmanība pievērsta latviešu deminutīvu tulkošanai igauņu valodā. Ar deminutīvu tiek izteikts priekšmeta vai parādības pamazinājums, mīļums, maigums un pat dažreiz nievājoša nozīme (Erelt et al. 1995; Vulāne 2015; Kasik 2015; Kalnača 2015). Igauni, kuri tulko latviešu literatūru, ir norādījuši, ka latviešu valodā biežāk nekā igauņu valodā sastopami deminutīvi un tādēļ tos igauņu valodā nevajadzētu vienmēr tulkot. Šī pētījuma mērķis bija izpētīt, cik latviešu deminutīvu var atrast trijos latviešu daiļliteratūras darbos un cik un kā tie ir tulkoti igauņu valodā. Atlasīti tika tikai deminutīvi lietvārdi ar piedēkļiem *-(t)iņ-* un *-īl-*. Pētījuma rezultāti liecina, ka latviešu valodas deminutīvi igauņu valodā netiek tulkoti ļoti bieži, un deminutīva galvenais ekvivalents bieži ir pamatvārds. Taču gadījumos, kad tiek tulkots deminutīvs, var novērot dažādas pieejas.

Atslēgvārdi: deminutīvi; sastatāmā analīze; tulkošana; daiļliteratūra; latviešu valoda; igauņu valoda.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

VALODA: NOZĪME UN FORMA

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rīkoto valodniecības starptautisko konferenču un semināru materiāli, kas ir **oriģināli zinātniski pētījumi un nav iepriekš publicēti**. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u. c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
Pieejams: <https://doi.org/10.22364/vnf>
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek recenzēti savstarpēji anonīmi.
4. Raksta apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
  - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
  - b) raksta nosaukums latviski – vidū, *Bold*, 14;
  - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, *Bold*, 14;
  - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, *Bold*, 12;
  - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
  - f) kopsavilkums latviešu valodā (apm. 250 vārdu), burtu izmērs 10;
  - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
  - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);
  - i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
  - j) citāti tekstā pēdiņās (bez slīpraksta), atvērējpēdiņas – apakšā (t. i., „”).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) apm. 250 vārdu, burtu izmērs 10, kā arī 5–7 atslēgvārdi. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums un atslēgvārdi latviešu valodā (apm. 250 vārdu).

7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami lapas kreisajā malā ar (1), (2), (3) utt.;
  - nošķirami jaunā rindkopā un rakstāmi slīprakstā;
  - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
  - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u. c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru / redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsaucies tekstā);
  - grāmatas:**
Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I. Rīga: Zinātne.
Gramatiku, vārdnīcu u. c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsaucies pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; **nosaukumu abreviatūras nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.
  - raksti:**
Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>
Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>
  - literatūra (arī teksti / piemēri / atsaucies) kirilicā u. c. nelatīņu rakstībā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>);
  - ja grāmatai, žurnāla u. c. periodiska izdevuma rakstam ir DOI indekss, tas obligāti jānorāda katras bibliogrāfiskās vienības beigās, sk. iepriekš abu rakstu bibliogrāfiju (sk. arī <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).
10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *Pdf* versiju. **Raksts, kas nav noformēts abilstoši prasībām, netiek izskatīts un pieņemts publicēšanai.**

12. Redakcijas adrese:
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a
Rīga, LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

LANGUAGE: MEANING AND FORM

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings “Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics, and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume **the original and previously unpublished research results and theoretical developments** that are presented each year at the international conferences and workshops in linguistics organised by the Department of Latvian and Baltic Studies of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: Meaning and Form* includes researchers, university lecturers, doctoral students, and students at other stages of their training.

Available at: <https://doi.org/10.22364/vnf>

2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are read by two anonymous reviewers.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text, unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
  - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
  - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
  - c) Author’s (authors’) name and last name – centred, bold, 12pt.
  - d) Author’s (authors’) affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
  - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
  - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
  - g) Article’s main text.
  - h) A summary of no more than 250 words and 5–7 keywords in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
  - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
  - j) References.

6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year, the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
8. Language material in the text:
  - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
  - b) All examples are italicised.
  - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ūpetajaks* 'became a teacher' (Estonian).
  - d) Examples from languages (other than Latvian / English) are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced, if applicable.
10. Sources of language material, etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only the works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfolģija*. I. Rīga: Zinātne. Grammars, dictionaries, and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; **book title abbreviations are to be avoided**):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

To cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume, use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (eds.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) **Articles**

Dimiņš, Dens. 2019. Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 36–52. <https://doi.org/10.22364/vnf.10.05>

Nau, Nicole, Spraunienē, Birutē, Žeimantienē, Vaiva. 2020. The passive family in Baltic. *Baltic Linguistics*. 11, 27–128. <https://doi.org/10.32798/bl.699>

- c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic and other non-Latin alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).
- d) If DOI is available, it should be presented in full form as suggested by CrossRef's DOI display guidelines (see <https://www.crossref.org/display-guidelines/>).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in Word. An additional Pdf copy may be attached if necessary. **Submitted articles that will not follow the submission guidelines will not be considered for publication.**

12. Contact details of the editorial board:

Department of Latvian and Baltic Studies

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 14
Gramatika un korpusa pētījumi, 2023
Krājuma sastādītāja un redaktore Andra Kalnača

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050
www.apgads.lu.lv
Interneta grāmatnīca: gramatas.lu.lv